

A Messiás az egyházban

I.

Hittankönyv

A MESSIÁS AZ EGYHÁZBAN I.

A MESSIÁS AZ EGYHÁZBAN

I. KÖTET

EGYHÁZTÖRTÉNET
A TRIENTI ZSINATIG

Hittankönyv a katolikus iskolák 9. évfolyama számára

Írta
TURAY ALFRÉD

Szerkesztette és lektorálta
BÁLINT ERZSÉBET

Felelős kiadó
DR. BEER MIKLÓS

ISBN 978 615 5484 01 8

Nyomdai munka
Kucsák Könyvkötészet és Nyomda, Vác

2017

AJÁNLÁS

Örömömre szolgál, hogy Turay Alfréd tanár úr soron következő hittankönyvét adhatom át az olvasóknak: diákoknak, tanároknak és minden Isten-kereső felnőtt embernek. A *Várakozás a Messiásra* és *A Messiás* kötetekhez szervesen kapcsolódik ez a harmadik (két részből álló) kötet: *A Messiás az egyházban*.

Isten és az emberiség kapcsolata a keresztény felfogásban a Messiás (a Fölkent, a Khrisztosz) személyében valósul meg. Benne és általa válik ez a kapcsolat személyessé. A keresztény vallási élet ezt a személyes kapcsolatot, párbeszédet tükrözi, teszi kézzelfoghatóvá. Történelmi folyamatában megtapasztalható azoknak az embereknek a közössége, akik abban a hitben élnek, hogy Jézus Krisztus személyében eljött, és velünk van a Messiás. Ezt a hívő közösséget nevezzük egyháznak. Valószínűleg az üdvösség háza, az üdv-ház értelmében alakult ki ez a magyar szó, ami megfelel a görög–latin eklézsia-gyülekezet szónak. Mint a legtöbb magyar szó, értelmes kapcsolatot keresett a szóösszetételben. Egység, együttlét, összetartozás, közös ház-tartás, otthon stb. fogalmak tükröződnek az egyház kifejezésben. Mint Jézus Krisztus személyében az isteni és emberi természet elválaszthatatlan egysége, ugyanúgy az egyház létében és történetében is együtt van elválaszthatatlanul az emberi gyöngeség és az isteni, transzcendens jelenlét. Ahhoz, hogy saját életünkben helyes állásfoglalásra juthassunk, mellőzhetetlen az egyház hiteles ismerete. Ezt a tankönyvet ezzel a meggyőződéssel ajánlom, és kívánom, hogy segítségére lehessen minden olvasónak az Igazság megtalálásában.

Vác, 2017. július, a Reformáció 500 éves jubileumi évében

dr. Beer Miklós
váci megyés püspök

A MESSIÁS EGYHÁZÁNAK TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

Az üdvösség történetében három korszakot különböztethetünk meg. Az első az ószövetségi szakasz, amely a világ kezdetétől a Messiás (gör. *Khrisztosz*), azaz a „Fölkent” születéséig tart. A második az üdvtörténet újszövetségi szakaszának kezdete: ez a Krisztus előtt 6/4-től Krisztus után 100-ig terjedő bő évszázadot öleli fel. A harmadik az újszövetségi szakasz folytatódása, 100-tól napjainkig. A kilencedik évfolyamon az üdvtörténet újszövetségi időszakának folytatódását tanulmányozzuk. Ez a korszak azonos az egyház történetével.

a) Az egyház eredete, titka és küldetése

A Messiásnak bizonyuló Názáreti Jézus Isten országát, vagyis azt a birodalmat akarta megvalósítani, amelyben az emberek szabadon követik Isten akaratát, elismerik uralmát, s ezért békés, boldog életet élnek. Az emberiség már történelmének elejétől ilyen boldogságban, a gyönyörűséges paradicsomkert által szimbolizált (vö. Ter 2, 8–9) birodalomban élhetett volna, ha nem követ el bűnt, nem utasítja el Isten üdvözítő tervét. Az első emberi nemzedék azonban fellázadt Isten ellen (vö. Ter 3, 1–24): elutasította a paradicsomi boldog élet lehetőségét; a történelemben tovaterjedő bűn pedig olyan körülményeket teremtett a világban, hogy az ember önerejében már nem tudott volna újra az isteni ország polgárává válni. A Názáreti Jézus Isten Fiaként azért jött e világba, hogy segítsen a bukott emberen, s újra lehetővé tegye számára az életet abban a „paradicsomkertben”, amelynek földi szakaszát Isten országának vagy mennyek országának, földön túli végkifejletét pedig mennyországnak nevezzük. Jézus azt állította magáról, hogy benne és általa elérkezett az Isten országa (vö. Lk 17, 20–21). Ezzel azt jelezte, hogy mindazok, akik tudatosan vagy legalábbis lelkiismeretük szavát követő életükkel elfogadják őt, polgáraivá válhatnak a történelemben jelenvaló titokzatos isteni országnak, és haláluk után eljuthatnak a mennyországba. Jézus azonban tisztában volt azzal, hogy rövid földi életében nem tudja teljessé tenni az ország megvalósításának művét, nem tudja magához vonni a történelem valamennyi emberét. Ezért tanítványokat választott, rájuk bízta az ország terjesztésének feladatát, s ígéretet tett nekik arra, hogy halála után is velük marad, segíteni fogja őket (vö. Mt 28, 19–20).

A Kr. u. 30/33 körüli időkben – az első keresztény pünkösdkor – a tanítványi közösség megtapasztalta életében a feltámadott Krisztus jelenvalóságát, vagyis azt, hogy a Mester valóra váltotta ígérését. E tapasztalat alapján a tanítványi gyülekezet Krisztus titokzatos testének és Isten egyházának (gör. *ekkleszija*) nevezte önmagát (vö. 1 Kor 12, 12–30 és 1,2). Mint-hogy azonban a feltámadt Krisztussal való eleven kapcsolata felfoghatatlan rejtély maradt számára, ezért önmagát a titok, misztérium (gör. *mysztérion*; lat. *mysterium*, *sacramentum*) szóval is jelölte. Pál apostol az 1. század közepén a megfeszített és feltámadt Krisztust az elrejtett isteni bölcsesség misztériumának nevezte (vö. 1 Kor 2, 2.7–8; Kol 2,2), és azt állította: ez a titok jelenvalóvá lesz abban a gyülekezetben, amelyben Jézus Krisztust hirdetik (vö. Ef 3,

4–6). A közösség annak is tudatára ébredt, hogy azért tudja folytatni Isten országa megvalósításának művét, azért képes segíteni az embereknek abban, hogy az Isten országába belépjenek, mert a Názáreti Jézus ezt lehetővé tette számára: bevonta őt a megváltás isteni művébe. Az egyház ráébredt: az a küldetése, hogy az életében titokzatos módon jelenvaló és az emberek üdvösségét munkáló Krisztust felmutassa, „érzékelhetővé tegye” s közvetítse a világnak.

b) Az egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése

Az első pünkösdkor (Kr. u. 30/33) megszülető egyház életét a „Messiás” című tankönyv utolsó fejezetéből már megismertük, most az egyház történetét a 2. század elejétől vesszük szemügyre.

Az egyház történelme nem más, mint a Messiás életének folytatódása és az ő megváltó életművének „érzékletes” megjelenítése a világban. Aki ezt a történelmet tanulmányozza, valójában azt vizsgálja, hogy a messiási közösség az egymást követő korszakokban miként mutatta fel a bűn fogságában élő emberiségnek a keresztyén gyülekezetben titokzatos módon továbbélő Krisztust, illetve szertartásaiban, tanításában és tanúságtevő életformáiban hogyan közvetítette az emberek felé a megváltás ajándékát. – Krisztushoz fűződő kapcsolatának titkát az egyház elsősorban a Kr. u. 49-ben tartott apostoli gyűléshez (ApCsel 15,6-tól) hasonló összejöveteleken, az úgynevezett zsinatokon magyarázta. Az egyháztörténelmet a fontosabb egyetemes (az egész egyházat érintő kérdésekkel foglalkozó) zsinatok időrendjét szem előtt tartva hat korszakra oszthatjuk:

1. az egyház ókora:
a második század elejétől az I. Nikaiai Zsinatig (100-tól 325-ig)
2. az egyház korai középkora:
az I. Nikaiai Zsinattól a II. Nikaiai Zsinatig (325-től 787-ig)
3. az egyház középkora:
a II. Nikaiai Zsinattól a IV. Lateráni Zsinatig (787-től 1215-ig)
4. az egyház késő középkora és újkorának kezdete:
a IV. Lateráni Zsinattól a Trienti Zsinatig (1215-től 1545/63-ig)
5. az egyház újkora:
a Trienti Zsinattól az I. Vatikáni Zsinatig (1545/63-tól 1869/70-ig)
6. az egyház legújabb kora:
az I. Vatikáni Zsinattól a II. Vatikáni Zsinatig (1869/70-től 1962/65-ig)

Bár a történeti Jézus a közösségi tanúságtevés módját részletesen nem szabályozta, az újszövetségi iratok tanúsítják: az egyház már röviddel az első pünkösöd után *intézményként*, azaz emberek alkotta szervezatként lépett fel, amelyben a vezetői feladatokat és a tanúságtevés területeit is megosztották (vö. 1 Kor 12,28).

A vezetői feladatok ellátására a jézusi gyakorlatot követő első keresztyének hierarchikus rendet alakítottak ki. A görög eredetű *hierarchia* szó jelentése: szigorúan megszabott alá- és fölérendeltségi viszonyokon alapuló szent rend. Az első pünkösöd után a tanúságtevő közösségek kettős tagolódású hierarchiát mutatnak: a vezetők az apostolok és segítőtársaik a diakónusok. Az apostolok halála után helyükbe az általuk kézrátétellel kiválasztott püspökök vagy presbíterek léptek, és munkájukat diakónusok segítették. Római Kelemen – aki az 1. század végén a római egyház elöljárója volt – a korintusiaknak írt levelében az ottani egy-

ház vezetőit hol a püspök (gör. *episzkeposz*: felügyelő, elöljáró), hol pedig a presbiter (gör. *preszbüterosz*: idősebb elöljáró, a gyülekezet bölcs irányítója) névvel illeti, miközben említést tesz a diakónusokról (gör. *diakonosz*: szolga, egyházi szolgálatot ellátó személy) is.

Annak ellenére, hogy az apostoloknak és az általuk választott utódoknak volt feleségük (vö. 1 Kor 9,5; 1 Tim 3,2), az első századok egyházában a hierarchia tagjai egyre inkább eszménynek kezdték tekinteni a mennyek országáért vállalt nőtlenység (vö. Mt 19,12) állapotát, amelyet a latin *coelebs* (nőtlen férfi) szó alapján *cölibátusnak* nevezünk.

Az első pünkösöd után a kereszténység gyorsan elterjedt az akkor ismert világon. Kr. u. 58-ban Pál apostol Kis-Ázsiából írja a rómaiaknak: „az egész világon magasztalják a ti hiteteket” (Róm 1,8). A Római Birodalom határain belül Jeruzsálemből kiindulva Antióchián keresztül keresztény közösségek, helyi egyházak jöttek létre: ez a tény tette szükségessé a *területi és szervezeti tagolódást*, illetve a részegyházak kapcsolatának megteremtését. Az első idők egyházainak létrehozásában és kapcsolataik kialakításában kiemelkedő szerepe volt Péter és Pál apostolnak.

A *római püspökség* a vezetőjének személye miatt vált jelentőssé. Péter apostol, aki Jézus halála után átvette a jeruzsálemi keresztény közösség irányítását (vö. ApCsel 1, 15–26), az 1. század közepén már a római egyház vezetőinek kiemelkedő személyisége volt, s Rómában lett vortanúvá (Kr. u. 64/67) a Nero császár uralkodása alatt kitört keresztényüldözés idején. Az volt a szerepe, hogy Jézus megbízása alapján jelezze és munkálja a részegyházak egységét (vö. Mt 16,18; Lk 22, 31–32; Jn 21, 15–17). Az a tény, hogy Római Kelemen – Péter apostol harmadik utódaiként – Kr. u. 95 körül beavatkozott a korintusi egyház vitájába, mutatja: Róma püspökei sajátjuknak tekintették ezt a különleges péteri feladatot, és már igen korán tudatára ébredtek annak, hogy Péterhez hasonlóan és az ő utódaiként meg kell erősíteniük testvéreiket, azaz felelősek az egész egyház egységéért. A Péternek adott és a püspöki székben utódai által is vállalt szerepkörből alakult ki történetileg az a meggyőződés, hogy Róma püspökének tiszteletbeli elsőbbsége (lat. *primatus*) van a többi püspökkel szemben.

c) *A Messiás megjelenítése a liturgiában, a tanításban és a tanúságtevő életben*

Az első századok egyháza nem csupán Krisztust, illetve a vele bensőséges kapcsolatban lévő emberi közösséget tartotta misztériumnak, hanem azokat az „eszközöket” is, amelyek segítségével Krisztust a világ felé közvetítette: ezért misztériumnak nevezzük a liturgiát, a Szentírást értelmező tanítást és a tanúságtevő (vallásos) életet is. Az egyháztörténelemben azt is vizsgáljuk, hogy az egyház miként jelenítette meg Krisztus titkát liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életformáiban.

❖ a liturgia ❖

A *liturgia* (gör. *leitourgia*) kifejezés eredeti jelentése: népért végzett közszolgálat; isten- és emberszolgálat. Keresztény felfogásban a liturgia bekapcsolódás abba az istentiszteletbe, amelyet Krisztus tanúsít a mennyei Atya iránt. Másként fogalmazva: a liturgia a Messiás üdvözítő tetteinek (nyilvános működésének, kereszthalálának és feltámadásának) megjelenítése az egyház szertartásaiban a szimbólumok fátyla alatt.

A ’szimbólum’ vagy ’jelkép’ (gör. *szümbolon*) kifejezés a görög *szümballein* (egybevetni, összehasonlítani stb.) igéből származik. Sajátossága: látható, érzékelhető jelként olyan jelenvaló vagy távoli titokzatos valóságra utal, amelyet érzékeinkkel nem tudunk megragadni, fogalmilag nem vagyunk képesek teljesen megérteni, és nyelvileg csak nehezen tudunk kifejezni.

A szimbólumoknak két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik a megvalósító vagy reál-szimbólum, a másik a helyettesítő szimbólum. A reálszimbólum nemcsak jelzi a titokzatos valóságot, hanem az benne és általa valósul meg: például a szeretet misztériuma a kézfogás, az ölelés vagy a csók jelképén keresztül válik valóra. Ilyen szimbólum maga az egyház, illetve liturgiájának azok a cselekményei is, amelyeket a latin *sacramentum* szó alapján szentségeknek nevezünk. A helyettesítő szimbólum csupán információt ad a távol lévő valóságról vagy eszméről: ilyen például az útszéli kereszt vagy az irodalmi jelkép.

❖ a tanítás ❖

Az igehirdetés (gör. *kériŷgma*) és a *tanítás* (gör. *didakhē*) feladatát az egyház a történeti Jézustól kapta (vö. Mt 28, 19–20). A krisztusi gyülekezet az első pünkösd alkalmával tudatára ébredt annak, hogy az emberek csak akkor juthatnak el Krisztus hívó elfogadására, ha ezt megelőzően az igehirdetésben és a tanításban hallottak róla (vö. Róm 10, 14–15). Az egyház a helyi és az egyetemes *zsinatokon* fogalmazta meg legvilágosabban a Messiásról szóló tudnivalókat. Ám Krisztus követőinek azzal a nehézséggel is szembesülniük kellett, hogy a Messiás személyét és tanítását a keresztények különféle módokon értelmezték. Az első századokban több olyan vélemény is napvilágot látott, amely tévesnek bizonyult. A *téves tanítást* a görög *hairészisz* (válogatás, kiemelés) szó alapján herezisnek vagy eretnekségnek nevezzük. Gyakran éppen a téves értelmezések megjelenése tette szükségessé a zsinatok összehívását és az egyház kiigazító, tanító jellegű megnyilatkozásait. E megnyilatkozások között kiemelkedő helyet foglalnak el a keresztény hit lényegét összefoglaló hitvallások, a visszavonhatatlan és minden hívőre nézve kötelező érvényű dogmák, valamint a nem visszavonhatatlan jellegű, de tiszteletet parancsoló egyéb útmutatások.

A *hitvallás* a keresztény hit igehirdetői cézzal alkotott rövid foglalata. A hitvallások szó szerint nem találhatók meg a Bibliában, de abból táplálkoznak, és minden hívőre nézve kötelező érvénnyel összefoglalják a Messiás misztériumára vonatkozó tudnivalókat. – A *dogma* (gör. *dogma*: vélemény, tan, határozat, rendelet stb.) tartalmi szempontból, azaz jelentését illetően megingathatatlan, tévedhetetlen és visszavonhatatlan tétel, amelyben az egyház hitelesen értelmezi Krisztus misztériumát. Tudomásunk szerint először I. Justinianus császár († 565) nevezte „Isten igaz dogmáinak” az első zsinatok határozatait. Mivel a dogmák korhoz kötött módon, történelmileg változó nyelven és a töredékes fogalmi megértés eszközével tesznek kísérletet a megfejthetetlen hititkok értelmezésére, a keresztény hit tárgyai sosem a dogmák, hanem a misztériumok, amelyekre utalnak. Fontos tudatosítani azt is, hogy a dogmák nem azért igazak, mert az egyház tanítja ezeket, hanem fordítva: az egyház azért fogalmaz meg dogmákat, mert történelmi tapasztalatában és a Szentlélek megvilágosító tevékenységének hatására igaznak ismeri fel mondanivalójukat. – Az egyéb *egyházi megnyilatkozások* nem dogmatikai jellegű, azaz nem visszavonhatatlan és megmásíthatatlan tanítások. E megnyilatkozások pedagógiai természetű útmutatások: olyan irányelvek, amelyek elősegítik Krisztus tanításának megértését, és megóvnak azoktól a véleményektől, amelyeket nem lehet összeegyeztetni a dogmatikai kijelentésekkel. Ezért ezek is megkövetelik a hívőtől a tiszteletet, illetve a szabad akarat és az ész vallásos engedelmességét.

A fontosabb egyházi tanítások gyűjteményét első ízben Heinrich Denzinger – német teológus és nyelvész – a 19. század folyamán adta ki egy szemelvénykötetben. Többszörösen átdolgozott és bővített művének második magyar fordítása 2004-ben jelent meg Budapesten: H. Denzinger – P. Hünermann: Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai (rövidítve: DH). Könyvünkben e mű alapján mutatjuk be az egyház tanítását.

Az egyházi megnyilatkozások és zsinati tanítások legfontosabb forrása a görög *biblosz* (teleírt lap, könyvtokercs), illetve a *biblion* (könyvecske) szóról elnevezett *Biblia*, vagyis azon könyveknek a gyűjteménye volt, amelyeket a keresztények Istentől sugalmazott írásoknak tekintettek.

❖ a tanúságtevő élet ❖

A *tanúságtevő élet* (gör. *martíria*) a Messiás misztériumának egyik leghatékonyabb bemutatása: ebben nyilvánul meg ugyanis legszebben Krisztusnak és az ő megváltó ajándékának elfogadása. Ezt az elfogadást az első keresztények úgy értelmezték, mint részesülést Krisztus megváltó szenvedésében (vö. Kol 1,24).

A Krisztus szenvedésében részesülő különféle életállapotú emberek elkötelezett életvitelükkel igazolták és igazolják a világ előtt, hogy bár ebben a világban élnek, nem ehhez a világhoz tartoznak. Mivel az evangéliumot követő életformájuk a földhözragadt emberi gondolkodás szemszögéből nem érthető, az ő életük is reálszimbólum: hatékony jele annak, hogy élő kapcsolatban vannak az egyházban titokzatos módon továbbélő Messiással. A keresztény tanúságtevés kiemelkedő alakjai a szent életű emberek (a felebaráti szeretet gyakorlásának példaképei, a Krisztusért életüket adó vértanúk stb.) és a megszentelt életállapotot választó szerzetesek, akik az evangéliumi tanácsok (vö. Mt 19,12; 19,21; 20,27) követésével tanúsították és tanúsítják ma is: ahhoz a Krisztushoz tartoznak, aki szerint igazi hazánk nem a mulandó földi létben, hanem a mennyekben van.

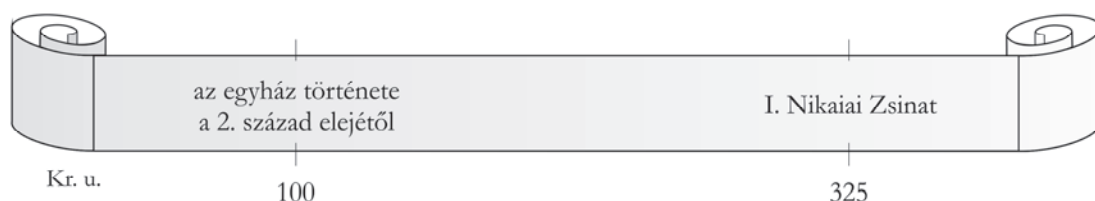
A történelem az élet tanítómestere – tartja a régi mondás. Az üdvösség története és ezen belül az egyháztörténelem is ilyen tanítómester. Az egyház történelmét elsősorban nem azért tanulmányozzuk, hogy művelt emberek legyünk, hanem hogy útmutatást, eszményeket kapjunk annak a reánk vonatkozó isteni álomnak a megvalósításához, amelyet Pál apostol „belső embernek” (vö. 2 Kor 4,16), az első Péter-levél szerzője pedig „szívben rejtőző, múlhatatlan ékszernek” (1 Pét 3,4) nevez. A keresztény tanítás szerint ugyanis csak ez a szabadon megvalósított „belső ember” juthat el a földi lét lezárulása után az örök boldogságra. Könyvünk minden alfejezetének végén találsz személyednek szóló kérdéseket, elgondolkoztató útmutatásokat, amelyek segítségedre lehetnek önmegvalósító munkádban, hogy földi életpályád befejezése után elhunyt szeretteiddel együtt te is az örök boldogságot élvező üdvözültek közé tartozhass.

1. A MESSIÁS EGYHÁZA AZ ÓKORBAN

❖ A 2. SZÁZAD ELEJÉTŐL AZ I. NIKAIAI ZSINATIG (100-TÓL 325-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében ókornak a Kr. u. 100-tól 325-ig, a kis-ázsiai Nikaia városában összehívott első egyetemes zsinatig tartó időszakot nevezzük.

a) *Az ókori egyház terjedésének történelmi háttere*

❖ a földrajzi és a politikai színtér ❖

Az egyház születésének és kezdeti kibontakozásának színtere a Római Birodalom volt, amely a 2. század elején, Traianus császár uralkodása (98–117) alatt érte el legnagyobb kiterjedését. Traianus délen és keleten megerősítette hatalmát az egyiptomi Alexandria felett, meghódította Észak-Arábiát, Mezopotámia egy részét, valamint Örményország (Armenia) területét. Jeruzsálem környékén és az örményektől északra élő grúzok keleti és nyugati királyságában, Ibériában (grúz nevén Kartli) és Lazikában (középkori nevén Egriszi) megőrizte befolyását.

A 2. században a császári Róma virágkorát élte; a hódítások lehetősége azonban lezárult: a germánok, a szlávok és a Perzsia északkeleti részén élő pártusok egyre erősödő támadásai miatt védekezésre kellett berendezkednie.

Az indoiráni népekhez tartozó pártusok a Kaszpi-tenger keleti vidékéről kiindulva igázták le a perzsákat, s alapítottak birodalmat (Kr. e. 3. sz. – Kr. u. 3. sz.). A királyságokból, tartományokból és városállamokból álló laza államszövetség a Tigris folyó bal partján lévő Ktésziphónt tette meg fővárossá. Ez a város egy idő után egybenőtt a túlparton lévő Szeleukeia településsel, és a Szeleukeia-Ktésziphón nevet kapta. A pártus és a római területek között kicsiny ütközőállamként állt fenn az Edessza fővárosú Oszroéné (más néven: Edesszai) Királyság (Kr. e. 2. sz. – Kr. u. 2. sz.).

Hadrianus császár (ur. 117–138) kivonta csapatait a mezopotámiai területekről, az örmények, valamint a grúzok felett gyakorolt „védnöki” hatalomban pedig megosztzott a pártusokkal. Ugyanakkor minden irányban megerősítette a határokat. A belső béke megszilárdítása érdekében uralkodása utolsó éveiben kegyetlenül megtorolta a Bar Kohba vezette zsidó lázadást (132–135), s Júdeát Palesztina néven provinciává szervezte.

A Római Birodalom államformája az első századokban az Augustus császár († Kr. u. 14) által megteremtett principátus volt. Ez az államforma a latin *princeps* (első, legelőkelőbb stb.) szóról kapta nevét: a császár a szenátus első embereként, tanácsadóival együtt irányította a birodalmat. A principátus a 3. századra a pártusokat legyőző perzsa Szaszanidák támadásai és a polgárháborúk miatt válságba jutott.

Az ősi perzsa (iráni) hagyományokat megújító Szaszanida Birodalom 224-ben foglalta el a pártusok fővárosát, és lépett a Pártus Birodalom helyébe. A Szaszanida Birodalom hatalma csúcán Szíriától Indiáig, a Kaukázustól a Perzsa-öbölhöz terjedt. A pártusokhoz hasonlóan a Szaszanidák is harcban álltak a rómaiakkal.

Diocletianus császár (ur. 284–305) az egyre mélyülő válság megoldását a nyílt egyeduralomnak, a latin *dominus* (úr, uralkodó, parancsoló stb.) szóról elnevezett dominátus rendszerének a kiépítésében és a birodalom átszervezésében látta: megszüntette a szenátus szerepét, és korlátlan egyeduralmat gyakorolt. Uralmát isteni eredetűnek tekintette, és hatalma hangsúlyozása érdekében úrnak, istennek címeztette önmagát. Miután felismerte, hogy a birodalom irányítása és ellenőrzése egy központból már nem lehetséges, megosztotta kormányzati hatalmát, társcsászárt választott: így 285-től kezdve Keleten ő maga, Nyugaton pedig Maximianus császár († 310) uralkodott. Ezt a kormányzati rendszert később úgy módosította, hogy a két császár mellé társakat is kijelölt, és a birodalmat négy közigazgatási egységre (latin eredetű szóval: prefektúrára) osztotta. Ezzel kialakult a négyes uralom (gör. lat. *tetrarchia*) rendszere.

A Római Birodalom a tetrarchia idején (293–305)

293-tól 305-ig a Keleti Prefektúra uralkodója a Nikomédeiában székelő Diocletianus volt, akinek társuralkodója Sirmium (a mai Mitrovica) központból felügyelte Illyricum (Illyria) területét. A nyugati részen a Milánóban székelő Maximianus császár irányította Itália Prefektúráját, társa pedig Augusta Treverorum (Treves, Trier) központból kormányozta Gallia Prefektúráját.

A tetrarchia nem élte túl megalkotóját. Miután Diocletianus és Maximianus 305-ben lemondott, újabb polgárháborúk következtek. A harcokból a nyugati társcsászár fia, Nagy Konsztantin (Constantinus) került ki győztesen, aki 306-tól 324-ig keleti társcsászárokkal együtt

irányította a birodalmat. Ezután azonban visszaállította az egyszemélyes uralmat, s haláláig († 337) egyeduralkodóként kormányzott. Felismerte, hogy a kereszténység nélkül a birodalom már nem lehet egységes és nem tartható fenn: ezért a kereszténység megsemmisítése helyett arra törekedett, hogy az új vallás tanításait és szervezetét a császári hatalom támaszává tegye.

A konstantini fordulat néven ismert esemény a keresztény vallás hivatalos elfogadása és a többi vallással egyenjogúvá tétele volt a Római Birodalomban: Nagy Konstantin császár és Licinius (a birodalom keleti részének ura) 313-ban, Milánóban közös rendeletet adott ki, amely teljes vallásszabadságot biztosított a keresztényeknek.

A Milánói Rendelet közvetlen előzménye az volt, hogy 312-ben a Liciniusszal szövetségben álló Konstantin (akit csapatai hat évvel korábban a britanniai Yorkban kiáltottak ki császárrá) egy ütközet előtti éjjelen álmot látott, és ennek hatására Krisztus-monogrammal jelölte meg katonái pajzsát, ezzel különböztetve meg őket a szintén római ellenfelektől. Másnap a Róma melletti Milvius hídnál győzelmet aratott a várost bitorló Maxentius seregei fölött. Mivel a császár a győzelmet Krisztusnak tulajdonította, jóindulattal fordult a keresztények felé, és maga is keresztény hitre tért (jóllehet csak később, közvetlenül halála előtt keresztelkedett meg).

b) Az ókori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése

❖ az egyház terjedését segítő tényezők ❖

Krisztus egyházának terjedését és fennmaradását egyrészt a hittérítések biztosították, másrészt a keresztényeknek vallásszabadságot biztosító konstantini fordulat.

Itália Prefektúrájának területén a legnagyobb keresztény közösségek Itáliában voltak: a 3. század közepén már mintegy 100 püspökség létezett itt. Észak-Afrika nyugati részére (Karthágó és Hippo vidékére) keletről és nyugatról egyaránt érkeztek hittérítők, s a 2. század végére Krisztus követői már nagy számban voltak jelen e területen.

Az észak-afrikai Karthágó városának a 2. század végén már több tízezer hitvallója volt. A város híres püspökei közé tartozott a 3. század közepén Szent Cyprianus. Hippo városának püspöksége a 3. század első felében jött létre.

A hittérítők Gallia Prefektúrájának területén is terjesztették a kereszténységet. A 2. században a Rhône völgyében görög keresztények állandóan növekvő közössége élt: központjuk és püspöki székhelyük Lyon volt. A város második püspöke – a kis-ázsiai származású Ireneusz – görög és kelta nyelven egyaránt prédikált, s térítette a bennszülött lakosságot. A 3. század végére számos újabb püspökség jött létre: Marseille, Párizs, Bordeaux, Reims stb. Germania területén jelentősebb egyházi közösségek voltak például a következő településeken: Trier, Strassbourg, Mainz, Köln, Bonn és Augsburg. Hispániában, ahová a hagyomány szerint Pál apostol vitte el Krisztus örömhírét, a 3. században már több keresztény közösség is létezett. Britannia területén is a 3. században erősödött meg a kereszténység, s a jelentősebb települések (London, York stb.) püspöki székhellyé váltak.

Illyricum Prefektúráján belül a 2-3. században számottevő keresztény közösség élt Görögországban (Korinthosz, Thesszaloniki, Philippi stb.) és a dunai tartományok (a Duna alsó folyásánál lévő Moesia, Pannónia, Noricum, azaz a mai Ausztria stb.) vidékén is voltak püspöki székhelyek.

A Római Birodalom déli és keleti határvidékén a 4. század elején már jelentős lélekszámú keresztény közösségek voltak Alexandriában, Jeruzsálemben, a szíriai Antióchia környékén, az észak-mezopotámiai Edesszában, az örményországi Ecsmiadzin vonzáskörzetében, valamint a grúzok által lakott Ibéria és Lazika területein.

A Nílus-deltánál fekvő Alexandriában és a Nílus völgyében már az 1. századtól kezdve jelen volt a kereszténység. A hagyomány szerint az első hívő közösséget Szent Márk apostol gyűjtötte egybe. A 3. század közepén Gallienus császár engedélyezte keresztény templomok építését, amelyeket kezdetben vértanúk sírjai fölé emeltek.

A hagyomány szerint Jézus feltámadása után ifjabb Jakab apostol lett a jeruzsálemi keresztény közösség első püspöke. 135-ben, amikor Hadrianus császár leverte a Bar Kohba által szított lázadást, az itt élő zsidó-kereszténység szétszóródott. Ezt követően a városban, amelynek a császár az Aelia Capitolina nevet adta, pogány-keresztényekből álló püspökséget állítottak fel.

Az Apostolok Cselekedeteinek tanúsága szerint a szíriai Antióchiában nevezték először Krisztus tanítványait keresztényeknek (ApCsel 11,26). A város keresztény közösségének első vezetője valószínűleg Péter apostol volt, s híres püspökei közé tartozott Antióchiai Szent Ignác († 110). Az antióchiai (nyugati szír) keresztények már az első századokban kapcsolatba kerültek India Egyházával, a délnyugat-indiai Malabár-partokon (ma: Kerala államban) élő krisztushívőkkel. Ezeket a keresztényeket feltehetően Tamás apostol térítette meg, mert Tamás-keresztényeknek nevezték magukat. Mivel a hagyomány szerint Tamás apostol a mai Cochín közelében lévő Malankara településen kezdte meg hittérítő tevékenységét, az itteni keresztényeket malankároknak vagy a partszakasz egészének neve alapján malabároknak is nevezik.

A Mezopotámia északi részén lévő Oszroéné Királyságban már az 1. században meghonosodott a kereszténység. A hagyomány szerint Edessza főváros körzetében is Tamás apostol kezdte meg a hittérítést. Munkáját az edesszai Addai (Tádé) folytatta, az ő halála után pedig Mari nevű tanítványa vette át a keresztény közösségek szervezését. Mivel a királyság a 3. században a perzsa Szaszanidák fennhatósága alá került, a század végén a keleti szír (asszír, káld) keresztény közösségek edesszai központját Szeleukeia-Ktésziphón településre, a Szaszanida Birodalom fővárosába helyezték át. 280-ban jött létre a város püspöksége, amely felügyeletet gyakorolt a perzsa keresztény közösségek felett. A püspök utódai rövidesen a katholikosz címet is használni kezdték.

III. Tiridatész királyt, aki római segítséggel került az örmény trónra, a 3. század végén a pártus fejedelmi családból származó Világosító Gergely püspök nyerte meg a kereszténység számára. A király a 4. század elején a kereszténységet államvallássá tette. Gergely püspök lett az Örmény Apostoli Egyház legfőbb vezetője. Az egyház azért apostoli, mert a hagyomány szerint az első térítéseket Bertalan és Júdás Tádé apostol kezdte meg az örmények földjén. A 4. században épült fel a mai Jerevántól nyugatra fekvő Ecsmiadzin székesegyháza is azon a helyen, amelyet a hagyomány szerint maga Krisztus mutatott az álomba merülő Világosító Gergelynek. Az örmény Ecsmiadzin szó jelentése: „a hely, ahová leszállott az Egyszülött”.

Grúzia keleti részén, Ibériában, amelynek akkori fővárosa a mai Tbiliszitől északra lévő Mcheta városa volt, a 4. század elején egy kappadókiai származású, gyógyító erővel megáldott nő, Nino (más írásmódban: Nina) a király megtérítésével kezdte meg a kereszténység terjesztését. A nyugati grúzok ősei által lakott Kolkhisz, majd a helyébe lépő Lazika területén már az 1. században terjedni kezdett a kereszténység. Az első nyugati grúz püspökség azonban csak a 4. század elején, a Fekete-tenger északkeleti partján élő abházok egyik városában alakult meg.

❖ az egyház terjedését akadályozó események ❖

Az egyház terjedését kibontakozásának kezdetén leginkább a keresztényüldözések nehezítették. A rómaiak türelmesek voltak a leigázott népek vallásaival szemben: az uralmuk alá került népek megtarthatták saját vallásukat, ezek a római jog szerint „engedélyezett vallások” (lat. *religio licita*) lettek. Egyúttal azonban megkövetelték tőlük a római államvallás legalábbis hallgatóságos elfogadását: időről időre elrendelték, hogy a római istenek és császárok tiszteletére áldozatot mutassanak be, és ezáltal igazolják az állam iránti hűségüket. A zsidóság – mint-hogy egyistenhite összeegyeztethetetlen volt a pogányok politeizmusával és a római császárkultusszal – további előjogokat élvezett. A kereszténység, melyben a római állam kezdetben

zsidó szektát látott, szintén élvezte a zsidó vallás kiváltságait. Ez a helyzet azonban megváltozott, amikor a római állam felismerte a keresztény vallás önállóságát. A keresztényeket ettől kezdve perbe lehetett fogni azon a címen, hogy egy államilag el nem ismert valláshoz tartoznak, amely a császárkultuszt megtagadja.

A 2. század első nagy üldözése Traianus császár nevéhez fűződik, aki az üldözések jogalapját abban jelölte meg, hogy a keresztények az állam szempontjából veszélyes, meg nem engedett, illetve tiltott egyesülethez tartoznak. A császár parancsa szerint a följelentett és vád alá helyezett keresztényeket meg kell büntetni, hacsak nem tagadják meg keresztény hitüket, s nem mutatnak be áldozatot a Római Birodalomban tisztelt isteneknek. Marcus Aurelius császár uralkodása (161–180) alatt különféle katasztrófák (pestis, éhínség stb.) és a barbár népek betörései miatt okolták a Róma isteneit elutasító keresztényeket. A nagy üldözések időszaka Decius császár uralkodásával (249–251) kezdődött. Ő Krisztus követőit tekintette az államhatalom legveszélyesebb ellenségeinek, mert elutasították a birodalom egységét biztosító pogány államvallást. Az uralkodó 250 elején halálbüntetés terhe mellett rendeletben megparancsolta, hogy minden alattvalója ünnepélyes áldozatot mutasson be az isteneknek. A keresztények közül szép számmal voltak mártírok, akik életüket is feláldozták a Messiásba vetett hitükért, jöllehet olyanok is, akik meginogtak, és megtagadták hitüket. A legnagyobb véráldozatot követelő üldözés a nyílt egyeduralomra törő Diocletianus császár nevéhez fűződött, aki az egész birodalomra kiterjedő közigazgatási reformjának és a dominátus rendszerének legnagyobb akadályát Krisztus követőiben látta: ezért nemegyszer tömegesen végeztetett ki keresztényeket.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A 2. század végére a keresztény gyülekezetekben szinte mindenütt általánossá vált a püspökből, presbiterekből és diakónusokból álló hármas tagolódású *hierarchia*, és elterjedt az egyszemélyi vezetés gyakorlata. Ez változást jelentett a korábbiakhoz képest: feltételezhető ugyanis, hogy az apostolok az 1. században minden apostolutódot presbiter-püspökké szenteltek, s a vezető apostolutód csupán jogilag, azaz vezetői szerepkörét illetően különbözött presbitertársaitól. Antióchiai Ignác levelei a 2. század elején viszont már arról tanúskodnak, hogy egyes kis-ázsiai egyházak élén vezető presbiter-püspök áll, akinek munkáját más presbiterek és diakónusok segítik. A hármas tagolódást és az egyszemélyi vezetés gyakorlatát tanúsítja a 3. század eleji Rómában az Apostoli hagyomány című írás is, amely külön említi a püspök, a presbiter és a diakónus szentelésének liturgiáját. – A hierarchia tagjait a 3. századtól kezdték a görög *klérosz* (tulajdon, kiválasztott rész) szó alapján klerikusoknak mondani; azokat pedig, akiknek nem volt vezető szerepük, a görög *laosz* (nép) szó alapján laikusoknak nevezték.

A püspök, akinek neve a görög *episzkoposz* (felügyelő, előjáró-presbiter) szóból ered, a keresztény gyülekezet vezetője: a testületi vezetésben a presbiter-püspökök egyike, az egyszemélyi vezetésben pedig ő az egyedüli irányító. A püspököt a nép választotta, és más városok püspökei vagy (miként Alexandriában a 2. század végéig) a város presbiterei szentelték föl. A presbiter-püspököt a 2. század végén kezdték papnak (gör. *hierusz*; lat. *sacerdos*) nevezni. Ekkor vált tudatossá, hogy az Úr vacsorájának liturgiáját vezető személy az Újszövetség egyetlen papjához (vö. Zsid 5,6; 7, 17,21; 10, 11–14) hasonlít: amikor ugyanis az utolsó vacsora emlékét ünneplő keresztény közösség vezetőjeként bekapcsolódik Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatába (vö. Zsid 9,28; 10,10), tevékenységével Krisztus papi szerepét jeleníti meg, aki önmagát ajánlotta fel a mennyi Atyának.

A görög *preszbiterosz* (idősebb előjáró, a gyülekezet bölcs irányítója) szó alapján elnevezett presbiter a püspök munkatársa. A 3. században vált általánossá, hogy a presbitereket is papnak nevezték. A presbiter vagy pap kézzelátétel által a püspöktől és presbitertársaitól kapta szentelését, illetve hivatalát. Az Apostoli hagyomány tud azonban olyan személyekről is, akik nem püspöki és presbiteri kézzelátétel által, hanem hitvalló életük alapján nyerték el a presbiteri tisztséget; ők csak

akkor kaptak kézrátételt, ha püspökké választották őket (vö. 9. fejezet). Az ilyesmi azonban rendkívüli esetnek számított.

A görög *diakonosz* (szolga, egyházi szolgálatot ellátó személy) szóról elnevezett diakónusok a presbiter-püspökök és a presbiterek segítőitársai voltak. Szentelésüknél a kézrátételt csak a püspök adta, a presbiterek nem. A nyugati egyház gyakorlatától eltérően Keleten már az első századokban voltak női szolgálattelvők, diakonisszák is, akik szintén püspöki kézrátétel által kapták meg feladatukat. Ez a kézrátétel azonban csak kisebb lelkipásztori szerepekre (betegek látogatására, a püspök vagy presbiter jelenlétének híján az eukharisztia kiszolgáltatására stb.) hatalmazta fel a diakonisszákat, s így tartalmi szempontból valószínűleg nem volt azonos a diakónusok szentelésével.

A *cölibátus* gyakorlata nem azonos módon kezdődött és terjedt el a nyugati és a keleti egyházrészben. Nyugaton a hispániai Elvirában (a mai Granada elővárosában) 300 körül tartott tartományi zsinat a női püspökök, papok és diakónusok számára előírta, hogy tartózkodjanak feleségüktől és a gyermeknemzéstől. Keleten viszont a 314-es ankürai (ankarai) tartományi zsinat még megengedte a házasságot azoknak, akik nem érezték elhivatottságot a cölibátusra.

Területi és szervezeti tagolódás szempontjából a Messiás egyházában a Diocletianus utáni állami közigazgatási struktúrák mintáját követve alakultak ki az egyházmegyéek, a több egyházmegyét magukba foglaló metropoliák (egyháztartományok vagy érsekségek) és a metropoliákat összefogó patriarchátusok, illetve katolikátusok. 325 előtt jött létre a Római, az Alexandriai és az Antióchiai Patriarchátus, valamint Ecsmiadzin városában az Örmény Katolikátus. – A hármas tagolódású hierarchián belül új feladatokkal járó címek, méltóságok születtek: az egyházmegye élén a megyés püspök állt, a metropolia vezetője a metropolita vagy érsek volt, a patriarchátus a pátriárka, a katolikátus pedig a katolikosz alá tartozott.

Egy-egy egyházmegye (lat. *dioecesis*; gör. *dioikészisz, eparkhia*) élén a terület közigazgatását ellátó város püspöke (a mai értelemben vett megyés püspök) állt. Az ő kezében összpontosult a liturgia, a tanítás, valamint az egyházfegyelmi és a gazdasági ügyek irányítása. Munkáját segítették a presbiterek, a diakónusok, illetve Keleten az úgynevezett „mezei püspökök”, akik a városból kijárva a vidéken élők lelkipásztori gondozását látták el. • Az egyháztartomány vagy érsekség (gör. lat. *metropolia*) több egyházmegyét magában foglaló közigazgatási egység. A birodalom tartományi központjaiban lévő városok, a metropoliák püspökei a 3. századtól a metropolita (lat. *archiepiscopus*), azaz érsek címet kapták. Szerepük volt többek között a tartományi zsinatok összehívása és azokon az elnöklés; jogi szempontból pedig a megyés püspökök egyházi bíróságainak fellebbviteli fórumai voltak. • A patriarchátus név a görög *patriarkhész* (ősatya, nemzetségfő, pátriárka) szóból származik. A több egyháztartományt magukban foglaló patriarchátusok, amelyeknek élén a pátriárka állt, valószínűleg a 3. században keletkeztek. Az I. Nikaiai Zsinat ugyanis már mint régebben fennálló rendszerről beszél, amikor a római, az alexandriai és az antióchiai püspököket a metropoliták fölött álló hatóságoknak mondja. A katolikátus a görög *katholikosz* (egyetemes) szóból eredően a Római Birodalom határain kívüli patriarchátust jelentette. A katolikátus vezetőjét katolikosznak nevezték, aki egyes helyeken a katolikosz pátriárka címet is viselte. Az első katolikátus az örményeknél jött létre a 4. század elején.

A *római püspöki széket* az első századoktól kezdve választás útján töltötték be. A választók közé kezdetben a római klérus, a nép és a Róma környéki városok püspökei tartoztak. Róma püspökét egyébként csak a 4. század második felétől kezdték a 'pápa' (gör. *papasz* vagy *pappá*: atya) megtisztelő névvel illetni. Korábban ez a név a keleti püspökök és pátriárkák címe volt. – A Római Patriarchátusnak és Róma püspökének az egész egyházban érvényes elsőbbsége (lat. *primatus*) az első századokban még nem látszott olyan világosan, mint később, a 6. századtól kezdődően.

A lyoni püspök, Ireneusz a 2. században azt írja, hogy a római egyházzal annak hatalmasabb, jelesebb fősege miatt minden más egyháznak összhangban kell lennie (Az eretnokségek ellen 3,3,2). A karthágói püspök, Cyprianus álláspontja a 3. században nem ilyen egyértelmű: elismeri, hogy a római püspök első az egyenlők között, de amikor egy hittani kérdésben ellentétbe kerül Róma püspökével, azt kezdi hangsúlyozni, hogy minden püspök közvetlenül Istennek tartozik felelősséggel (vö. A katolikus egyház egységéről 4).

c) *A Messiás megjelenítése az ókori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életében*

❖ a liturgia ❖

Az első századok keresztényei leginkább a zsinagógai zsidó istentisztelettől elkülönülő *liturgiájukban* tették „láthatóvá” a halálból feltámadt Messiást a világban. Annak ellenére, hogy a különféle liturgiáknak nem volt kötelezően előírt és egységes szertartásrendje, a 2. század közepére a keresztény térítések színhelyein mindenütt kialakultak azok a – többé-kevésbé egyforma – liturgikus sémák, amelyek tartalmazták a Messiást „megjelenítő” szertartások elemeit. Ezeket a helyi szokásoknak megfelelő liturgikus sémákat a szanszkrit *rita* (előírt rend) szó alapján rítusoknak nevezzük. Az első századokban a rítusok különbözősége nem okozott nehézséget: az egyház tagjai helyénvalónak tartották, hogy a különféle városok és vidékek népei liturgiáikban saját szavaikkal és jelképeikkel, saját lelkiületükre jellemző módon jelenítsék meg a Messiás misztériumait.

Bár az első évszázadokban elsősorban Jézus utolsó vacsorájának emlékezetét nevezték liturgiának, e névvel illetjük azokat a szertartásokat is, amelyeket a 13. századtól az egyház szentségi liturgiának (szentségnek) nyilvánított. E szentségi liturgiák a következők: a Krisztus és az egyház életébe beavató misztériumok (a keresztség, a bérmálás és az utolsó vacsora emlékezete), a bűnbocsánat gyakorlata, a betegek olajjal való megkenése, felszentelés az egyházi szolgálatra, valamint a házasság megáldása.

A *keresztséget* Jézus rendelése alapján (vö. Mt 28,19) szolgáltatták ki azoknak, akik csatlakozni akartak a messiási közösséghez. Már az első századokban szokásban volt a gyermekek keresztelese is. Gyermeskeresztelés esetén a keresztény közösséget képviselő szülők és keresztszülők vállalták: olyan körülményeket biztosítanak a gyermeknek, hogy később majd tudatosan is vállalhassa a nevében tett keresztségi ígéreteket. A *bérmálást* (eredeti nevén: kézrátétel és olajjal való megkenés) eleinte a keresztséggel összekapcsolták, és a keresztség befejező mozzanatának tekintették. A keleti egyházban máig együtt szolgáltatják ki (a csecsemőknek is) a keresztséget és az olajjal megkenést.

A keresztelese-bérmálás szertartását rendszerint húsvét vigíliáján, vagyis az ünnepet megelőző éjszakán végezték. Húsvétot, azaz a Messiás feltámadásának napját eleinte a zsidó húsvétal együtt, tehát Niszán 14-én ünnepelték, később azonban – az I. Nikaiai Zsinat rendelkezése szerint – a tavaszi napéjegyenlőséget követő első holdtölte utáni vasárnapra került az ünnep.

A Jézus utolsó vacsorájának emlékére tartott liturgikus cselekményt, amelyet az apostoli korban *kenyérszegésnek* (vö. ApCsel 2,42), a kenyér megtörésének (vö. Lk 24,35) vagy az Úr vacsorájának (1 Kor 11,20) neveztek, először Antióchiai Ignác jelölte a görög *eukhariszteó* (hálát ad) szóból származó 'eukharisztia', azaz hálaadás névvel a 2. század elején.

Az első századokban valószínűleg bensőséges hangulatú családi étkezésekre emlékeztető szertartás keretében ünnepelték az eukharisziát. Az ünneplés időpontja rendszerint vasárnap reggel volt, de a 2. századtól kezdve már hétköznapokon (elsősorban szerdán és pénteken, a két böjti napon) is megünnepelték Krisztus utolsó vacsorájának emlékezetét. • Az eukharisztia liturgiájának menetét a palesztinai származású és a 2. század Rómájában vértanúságot szenvedett Szent

Jusztinosz († 165) I. Apológia című írásából, illetve a 3. század elején keletkezett Apostoli hagyomány című műből ismerjük.

A *bűnbocsánat* szertartásának bibliai alapja az, hogy az eukharisztikus közösségből való kizárás („megkötés”) és oda visszafogadás („fölordás”) hatalmát Jézus a gyülekezetre bízta (vö. Mt 18,18; 1 Kor 5, 4–5). Jóllehet a bibliai szövegekből nem világos, hogy az egész közösség vagy csupán a közösség vezetői kapták-e a megkötés és feloldás hatalmát, már az első századok egyháza úgy értelmezte Jézus és Pál apostol szavait, hogy a bűnösnek az eukharisztikus közösségből való kizárásában, illetve a visszafogadásában a gyülekezet tisztségviselői az illetékesek. Kialakították a kiközösítő, nyilvános és egyszeri bűnbánat gyakorlatát: ha valaki súlyosan (hitehagyással, házasságtöréssel, gyilkossággal, rablással stb.) vétkezett, azt bűneinek megvallása után nyilvánosan kizárták az eukharisztikus közösségből, és a bűnbánót csak kemény bűnbánati gyakorlatokban eltöltött idő után, adott esetben több évtized elteltével vették fel újra a gyülekezetbe. A gyakorlat egyszeri volt, mert életében legfeljebb egyszer bocsátottak valakit erre a bűnbánati eljárásra. Ha ez után újra súlyosan vétkezett, akkor már csak a gyülekezet közbenjáró imája maradt számára, amely Isten irgalmába ajánlotta őt.

A *betegek olajjal való megkenése* (későbbi nevén az utolsó kenet vagy betegek kenete) arra a bibliai hagyományra és buzdításra vezethető vissza, amelyet a Jakab-levélben az apostol nevében és tekintélyével író szerző az 1. század végén így fogalmazott meg: „Beteg valaki köztetek? Hívassa el az egyház presbitereit, azok imádkozzanak fölötte, és kenjék meg őt olajjal az Úr nevében! A hitből fakadó imádság megszabadítja a beteget, és az Úr felsegíti őt, ha pedig bűnökben van, bocsánatot nyer” (Jak 5, 14–16). A szövegből kiviláglik, hogy a megkenés nem „orvosi” beavatkozás, de nem is valamilyen mágikus szertartás, hiszen az Úr nevében történik, és eredménye az Úrnak, illetve a hitből fakadó imádságnak köszönhető. Az olajjal való megkenés szertartásának módjára vonatkozóan ebből az időszakból nincs adatunk. Azt azonban tudjuk, hogy a betegek olaját a püspök szentelte meg (vö. Apostoli hagyomány 5).

A püspöki, a presbiteri és a diakónusi *szolgálatra való felszentelés* az apostoli gyakorlatnak megfelelően kézrátétellel és imádság keretében történt. A római rítusú szertartás leírása az Apostoli hagyományban olvasható (vö. 2–8).

A világi szertartások szerint megkötött *házasság megáldásának* módjáról sincs adatunk, de tudjuk, hogy szokásban volt. Antióchiai Ignác a 2. század elején például ezt írja: „Úgy illik, hogy a vőlegények és a menyasszonyok a püspök helybenhagyásával keljenek egybe, hogy a házasság az Úr szándékának megfelelően, és ne az ösztönös kívánczóság szerint történjék. Minden Isten tiszteletére legyen” (Levél Szent Polikárhoz 5,2). A karthágói származású Tertullianus a 3. század elején kelt írásában magasztalja az olyan házasságból fakadó boldogságot, amelyet az egyház egyesít, az áldozat (eukharisztia) megerősít, és áldás pecsétel meg (vö. Feleségemhez 9).

A szentségi liturgiák mellett már az első századokban megjelentek az úgynevezett *paraliturgikus* (gör. *para*: mellett; *leiturgia*: liturgia) vallási gyakorlatok. Ezek elsősorban a népi vallásosság megnyilvánulásai voltak, amelyeket az egyházi vezetés a felügyelete alatt tartott, és többségüket idővel összekapcsolta a szentségi liturgiákkal. E paraliturgikus gyakorlatok közé tartozott a szent vértanúknak és Jézus anyjának, Máriának tisztelete.

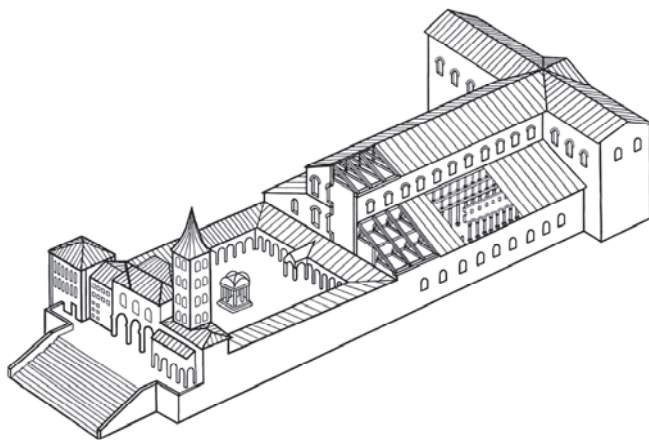
A vértanúkat az első keresztények szentként tisztelték: haláluk napját, azaz mennyei születésnapjukat sírjuknál eukharisztikus lakoma keretében megünnepelték, és nevüket bevették az ünnepi kalendáriumba. E tisztelet egyik tanúbizonysága például a római Via Appia mentén található „Apostol-emlék”, amely a 3. századtól keresztény gyülekezeti helyként szolgált: a téglával kirakott,

körülkerített udvar épen maradt falán ma is láthatók a vértanúságot szenvedett Péter és Pál apostol oltalmát kérő, falba karcolt írások. • A szentek tisztelete már az első századokban összekapcsolódott közbenjárásuk kérésével. Az apostoli egyház szilárdan hitte: Isten és az emberek világa között csak egyetlen közvetítő és közbenjáró van (vö. Zsid 7,25; 1 Tim 2, 5–6), Jézus Krisztus, aki egyszer s mindenkorra feláldozta önmagát azért, hogy az emberek megszabadulhassanak bűneiktől. Ugyanakkor az egyház annak is tudatában volt, hogy Krisztus az ő áldozatát elfogadó keresztényeket is bevonta a közbenjárás művébe. Ennek a meggyőződésnek alapján írta Pál apostol a kolosszei híveknek: „örömet szenvedek értetek, és kiegészítem testemben azt, ami hiányzik Krisztus szenvedéséből, testének, az egyháznak javára” (Kol 1,24). A „kiegészítés” Krisztus egy-szeri áldozatának elfogadását, az abból való részesülést jelenti, „az egyház javára” kifejezés pedig arra utal, hogy az apostol felajánlja a Krisztus erejében vállalt szenvedését mások üdvösségéért. Az első századok keresztényei nemcsak az élők, hanem a Krisztusban elhunyt vértanú szentek közbenjárását is kérték. Liturgikus imáikban – amelyek mindig „a mi Urunk, Jézus Krisztus által” formulával végződtek – arra kérték a mennyei Atyát: tekintsen Krisztus közbenjáró áldozatának arra a „területére”, amellyel a szóban forgó szent példaszerűen azonosulni tudott, és Krisztus érdemére való tekintettel segítse őket, illetve embertestvéreiket az üdvösségre.

A korai Mária-tisztelet jelének tekinthetjük az ókeresztény temetkezési helyek (katakombák) Mária-ábrázolásait és az „Oltalmad alá futunk” kezdetű Mária-éneket, amelynek 3. századi (egyiptomi?) szerzője közbenjárónak és szószólónak nevezi Jézus megdicsőült anyját. • A Mária iránti tisztelet alapja az első századokban az ő istenanyai méltósága volt. Erre a méltóságra utal a 3. század elején az apostoli hitvallásnak az a cikkelye, amely szerint Isten Fia „a Szentlélektől Szűz Máriából született” (DH 10). E formula alapján Máriát elsősorban azért kell tisztelni, mert ő a teremtett világnak az a „területe”, amely legközelebb került Istenhez, amikor Isten Fia a Szentlélek műveként benne öltött testet.

Az első századok keresztényei a *liturgia színhelyéül* kezdetben a magánházakat választották, később az úgynevezett háztemplomokat és a katakombákat, végül a bazilikákat.

A 4. századi Szent Péter-bazilika rekonstrukciós rajza

A 2. század elején a keresztények az eukharisztia megünneplésére magánházaknál gyűltek össze. • A század vége felé már gyülekezeti házakkal (lat. *domus ecclesiae*) is rendelkezett az egyház. Az ilyen házak vagy háztemplomok nemcsak a püspök és a presbiterek lakásául szolgáltak, a bennük kialakított gyülekezeti helyiség alkalmas volt a keresztség kiszolgáltatására és az eukharisztia ünneplésére is. • A katakombák (föld alatti folyosórendszerek) eleinte temetkezési helyek voltak. Gazdagabb keresztény családok (például Domitilla, Priscilla) a birtokukon lévő katakombákba temették halottaikat, s az üldözések idején ezek a földbe vájt folyosók lettek a vértanúk nyugvóhelyei, illetve a keresztény gyülekezetek istentiszteleti helyei is. • A görög *sztoa basziliké* (királyi csarnok)

kifejezés alapján elnevezett bazilika eredetileg törvénykezési vagy kereskedelmi célokat szolgáló fedett csarnok volt. A keresztényeknél a 4. századtól kezdve istentiszteleti helyként Krisztus királyi házáat jelentette. Rómában az első keresztény „királyi csarnok” a Lateráni Bazilika, melynek épülete eredetileg a Lateráni-család tulajdonában lévő palota volt. A palotát Nagy Konstantin 312-ben Róma püspökének ajándékozta, és az épülethez tartozó csarnokot keresztény bazilikává alakíttatta át. Ez az épület lett a következő ezer évre a római püspökök székhelye, s a bazilika a „minden templom anyja és feje” megtisztelő címet kapta. A császár más bazilikákat is emeltetett, többek között 324 körül Rómában azokon a helyeken, amelyeket a hagyomány Péter és Pál apostolok sírhelyeiként tartott számon: az ősi Szent Péter-bazilikát a Vatikán dombján, valamint a Falakon Kívüli Szent Pál-bazilika elődjét.

❖ a tanítás ❖

A keresztény tanítás kiemelkedő terjesztői az első századokban az apostoli korhoz közel álló keresztény írók (apostoli atyák), a hitvédők (görög eredetű szóval: apologeták) és azok az egyházi írók voltak, akiket később a szellemi atyaságra utaló „egyházatyá” kifejezéssel tisztelték meg.

Apostoli atyáknak az 1. század végén és a 2. század elején élő keresztény írókat nevezzük. Közéjük tartozott: Római Szent Kelemen, Róma püspöke; Szent Ignác, Antióchia püspöke; Hermasz, a Rómában tevékenykedő felszabadított rabszolga; Quadratus, az athéni író; és Szent Polikárp, a kis-ázsiai Szmirna püspöke. Az apologeták azok a keresztény írók voltak, akik hitvédelmi célzattal párbeszédet kezdeményeztek a korabeli pogánysággal és zsidósággal. A 2. század jeles hitvédői voltak: Athénagorasz, az athéni filozófus; Ireneusz, a kis-ázsiai származású lyoni püspök; és Meliton, a kis-ázsiai Szardesz városának püspöke. A tág értelemben vett egyházatyák közé tartozott a 3. században: Órigenész, az alexandriai születésű filozófus; Tertullianus, a karthágói jogász és filozófus; Alexandriai Kelemen egyházi író; Cyprianus, Karthágó püspöke; Hippolitosz presbiter, a Rómában tevékenykedő egyházi író; és Minucius Felix, a római jogász.

A keresztény életbe való bevezetés, azaz a *katekézis* (a keresztény tanítás rendszeres átadása, hitoktatás), a görög *katekhoumenosz* (hitjelölt, hitújonc) szóról elnevezett katekumenátus intézményében, helyileg a közösség gyülekezeti házaiban, a templomokban és a katekétáiskolákban történt.

A katekumenátus a keresztségre való felkészülést szolgálta. Kezdetben néhány hónapig tartott, később három évig. A felkészülés időszakában a hitújoncok szakítottak pogány életmódjukkal, megismerkedtek Jézus életével és tanításával, miközben gyakorolták a Messiás útmutatása szerinti életet. Krisztus követői már a hitújoncokat is keresztényeknek tekintették, akik azonban még nem tartoztak a közösség teljes jogú tagjai közé. Erre utal például az a tény, hogy részt vehettek az eukharisztia liturgiájának elején, de a bibliai részletek felolvasása, illetve a Bibliából vett idézetten alapuló szentbeszéd (gör. *homília*) után távozniuk kellett. • A műveltebb, a bölcséletben járatos keresztények számára létrehozták az úgynevezett katekétáiskolákat. Az első ilyen iskola, amelyet a pogány filozófiai iskolák mintájára alakítottak ki, Alexandriában jött létre a 2. század közepén. Az intézet híres tanára volt Órigenész, aki a 3. század elején a palesztinai Cezárea városában is létesített katekétáiskolát.

Az első hitvallások megfogalmazását és az első egyetemes *zsinat* összehívását nemcsak a keresztény tanítás átadása tette szükségessé, hanem az a tény is, hogy különféle *téves tanítások* (*eretnekségek*) jelentek meg Isten titkának, illetve Jézus személyének és evangéliumának értelmezésével kapcsolatban. Az első századok főbb eretnekségei: a titkos ismeretek birtokában történő önmegváltást hirdető gnoszticizmus, a dualista világszemléletű manicheizmus, az Isten egységét eltúlzó és a Szentháromság titkát tagadó monarchianizmus, valamint a Logosz Istennel való egylényegűségét tagadó arianizmus.

A görög *gnószisz* (ismeret, tudás) szó alapján elnevezett gnoszticizmus szerint az embert nem Krisztus megváltó szenvedése üdvözíti, hanem az a titkos ismeret vagy kinyilatkoztatás, amelyet Isten biztosít választottainak. A megváltás valójában önmegváltás a Krisztustól kapott tudás segítségével. A gnosztikusok szerint e tudásnak az ember úgy juthat birtokába, hogy vagy szigorú önmegtagadó élet (aszkézis), vagy a testet tönkretéví kicsapongó életvitel által megszerzi a saját lelke fölötti teljes uralmat. A 2. század Rómájának híres gnosztikus gondolkodója volt többek között az alexandriai születésű Valentinusz és a kis-ázsiai származású Markion. A keresztény gnosztikusok általában azt is hirdették, hogy Krisztusnak csak látszat szerint volt teste, illetve csak keresztelesekor szállt rá a Logosz, s szenvedésének kezdetéig maradt rajta. A Jézus látszat-emberségét hirdető tant a görög *dokein* (látszani) szó alapján doketizmusnak is nevezzük. • Az I. Nikaiai Zsinat világossá tette, hogy a gnoszticizmus nem felel meg az evangéliumok szellemének.

A manicheizmus tévtanát a Babilonból származó Maniról († 277 körül) nevezték el. A perzsa vallási tanító dualista (a valóságot megkettőző) szemlélete szerint a világnak két ősforrása van, a „világosság atyja” és a „sötétség fejedelme”, akik kölcsönösen korlátozzák egymást, s harcban állnak egymással. A „világosság atyja” Buddha (a buddhizmus alapítója), Zoroaszter (perzsa vallásalapító), Jézus s végül Mani személyében prófétákat küldött a világba, hogy a „sötétség fejedelmének” hatalmába került embereket kiszabadítsa rabságukból. Mani úgy gondolta: az őt megelőző próféták nem értek el teljes sikert, ezért a Jézus által megígért Szentlélek őrá szállt le, hogy átadhassa az embereknek a megváltó tudást, amelyet szerinte csak az anyag megvetésével és szigorú aszkézissel (a testi vágyak leküzdésével, a húsételtől és a nemi élettől való tartózkodással stb.) lehet megszerezni. • Az első egyetemes zsinaton megfogalmazott, úgynevezett nikaiai hitvallásból egyértelműen kiderül, hogy a manicheizmus nem keresztény tanítás.

A 3. századi monarchianizmus, amely a latin *monarchia* (egyeduralom) szóról kapta nevét, Isten egységét eltúlzó és a Szentháromság titkát tagadó irányzat. Egyik változata a latin *adoptio* (örökbe-fogadás) szóról elnevezett adopcionizmus: eszerint Krisztus nem valóságos Isten, hanem csak istenként tisztelhető lény, akit a mennyei Atya fiává fogadott. A másik változata a modális monarchianizmus: a Rómában 200 körül fellépő Szabelliosz például azt hirdette, hogy az egyetlen Isten a világ felé három módon (innen ered a „modális” elnevezés), háromféle „álarcot” öltve nyilvánkozik meg: a teremtésben Atyaként, a megtestesülésben és megváltásban Fiúként, megszentelő tevékenységében pedig Szentlélekként. Minthogy e felfogás szerint a Fiú alakjában maga az Atya szenvedett, a latin *pater* (atyá) és *passio* (szenvedés) szavak összetétele alapján ezt a tévtant patirpasszionizmusnak is nevezzük. • Bár a Szentháromság titkával elsősorban a második egyetemes zsinat (a 381-es I. Konstantinápolyi Zsinat) foglalkozott, már az I. Nikaiai Zsinat aktáiból is kiderül az egyház állásfoglalása: a monarchianizmus nem egyeztethető össze a keresztény istenfogalommal.

Az arianizmus a líbiai származású Ariosz (görögösen: *Aríosz*; latinosan: *Arius*; † 336) nevéhez fűződik, aki a 4. század elején Alexandriában kezdte hirdetni tanítását. Úgy gondolta, hogy a Logosz (Ige), akinek megtestesüléséről János evangélista beszél, alacsony sorsa, emberi gyengeségei és szenvedése miatt nem lehet isteni lényegű valóság. Ariosz szerint a Logosz a többi létezővel együtt „első teremtményként” a semmiből teremtett: Istennel nem egylényegű, Istenhez nem hasonló, természeténél fogva változékony lény, akinek hozzánk hasonlóan erkölcsileg kell igazolnia a mennyei Atyához való tartozását. A megtestesülés azt jelenti, hogy ez a teremtett Logosz leszállt a Názáreti Jézus lélek nélküli testébe, s pótolta Jézus emberi lelkét. • Bár ezt a tanítást az I. Nikaiai Zsinat elítélte, az arianizmus elterjedt az egyházban, és még hosszú ideig támogatókra talált a püspökök között is. Atanáz, Alexandria püspöke († 373) szerint az arianizmus azért veszélyes tanítás, mert ha Jézus Krisztusban nem maga Isten jött el hozzánk, nehéz belátni, hogyan lehetett megváltó, aki Isten életéből részesít minket (vö. Három beszéd az ariánusok ellen I,38-tól).

A keresztény tanítás legfontosabb forrása a *Biblia* volt. Az első századokban a keresztények eleinte főként az Ószövetség görög fordításait, illetve a görög nyelvű újszövetségi írásokat használták. A 3. században jelent meg az alexandriai Órigenész „Hathasábos könyve” (gör.

Hexapla), amely az egyházban használt ószövetségi görög szentírási szövegeket vetette össze a héber eredetivel: e mű a héber nyelvű, illetve a görög betűkkel írt héber ószövetségi szövegeken kívül négy különböző görög fordítást tüntet fel egymás mellett. • A latin nyelvű ó- és újszövetségi fordítások a 3. századtól azokon a területeken (Afrika északi és Gallia déli részén) váltak szükségessé, ahol már nem beszélték a görög nyelvet. A legrégebb latin fordítások összefoglaló neve Ólatin Biblia (lat. *Vetus Latina*).

❖ a tanúságtevő élet ❖

A *tanúságtevő élet* kiemelkedő alakjai az első századokban a krisztusi szeretetet gyakorló tanítványi csoportok, a vértanúk, valamint az evangéliumi tanácsokat követő aszkéták, remetek és az első szerzetesi közösségek tagjai voltak.

„Arról ismeri meg mindenki, hogy tanítványaim vagytok, ha szeretettel vagytok egymás iránt” – mondta a történeti Jézus tanítványainak (Jn 13,35). Már az első századokban is sokan voltak olyanok, akik komolyan véve ezt az útmutatást, a mindennapok küzdelmeiben egymást támogató, egymás reményét kölcsönösen erősítő életükkel igazolták a világ számára, hogy valóban Krisztushoz tartoznak. Életpéldájuk hiteles voltáról többek között Tertullianus is tanúságot tesz, amikor idézi a keresztény közösségek életén elcsodálkozó pogányok szavait: „Nézzétek, mennyire szeretik egymást!” (Védőbeszéd 39,7).

A keresztényüldözések idején a leghitelesebb tanúságtevők a vértanúk voltak: hősiek helytállásukkal Krisztust jelenítették meg a világban, aki életét adta „barátaiért” (vö. Jn 15,13), vagyis az emberek üdvösségéért. Rendületlenül hittek Pál apostol bátorító szavainak is: „mindaz, amit most szenvedünk, nem mérhető össze a jövődő dicsőséggel, amely meg fog nyilvánulni rajtunk” (Róm 8,18). Az üldözések korából származó vértanúakták, szenvedéstörténetek, vértanúlegendák és vértanúregények arról tanúskodnak, hogy a mártírok helytállása láttán a pogányok elgondolkodtak, és sokan közülük keresztény hitre tértek. Erre a tényre utal Tertullianus megállapítása: „vetőmag a keresztények vére” (Védőbeszéd 50,13).

Néhány jelesebb vértanú a 100-tól 325-ig terjedő időszakban: Ignácot, Antióchia püspökét († 110) Traianus uralkodása alatt fogták el, és hajón Rómába szállították, hogy ott vessék vadállatok elé.

- Polikárp († 167 körül) Szmirna püspökeként keresztény hite miatt máglyán végezte életét.
- A karthágói Perpetua és Felicitas († 202/203) hitújoncként áldozta életét a Krisztusba vetett hitéért.
- A római Cecília, aki szüzességi fogadalommal kötelezte el magát Krisztus ügye mellett, 230 körül halt vértanúhalált. Fogadalmához még akkor is ragaszkodott, amikor szülei eljegyezték őt egy pogány római ifjúval. Krisztushoz való hűségére legendája azzal a mondattal utal, hogy Cecília még az esküvői „hangszerek zenéje közben is egyedül az Úrnak énekelt”. Ez a betű szerint értelmezett kijelentés lett az alapja annak, hogy később Cecíliát a zenészek és a szent zene védőszentjeként kezdték tisztelni.
- A kis-ázsiai Kristóf katona volt, aki 250 körül lett vértanúvá. Legendája szerint keresztény hitre térése után elhatározta, hogy hatalmas erejét a felebaráti szeretet szolgálatába állítja. Letelepedett egy örvényes folyó partján egy gázló mellé, hogy az átkelni szándékozó embereket vállára véve segítse a túlsó partra jutásban. Egy éjszaka egy kisfiú kérte, hogy vigye át a folyón. Ő vállára vette a fiút, s amint haladt, egyre nehezebbnek érezte a gyermeket, aki végül fölfedte, hogy ő Jézus Krisztus. Ekkor kapta a Krisztophorosz (Krisztus-hordozó) nevet, és e legenda alapján lett a zarándokok, utazók védőszentje.
- Ágota görög vértanú leány, aki a szicíliai Catania városában szenvedett kínhalált († 250), mert nem volt hajlandó keresztény hitét megtagadni. Legendája szerint a halálát követő évben kitört az Etna, és a város lakói Ágota közbenjárását kérve menekültek meg a lávafolyamtól.
- Lőrinc, a római egyház diakónusa 258-ban halt vértanúhalált: tüzes rostélyon megégették. A legenda szerint a bíró azt követelte tőle, hogy adja át az egyház kincseit. Erre Lőrinc összegyűjtötte a gondjaira bízott szegényeket, és őket mutatta be az egyház kincseként.
- Sebestyén († 288) római testőrtiszt volt, akit keresztény hite miatt saját

katonáival nyilaztattak le. • A kappadókiai származású György († 303) Diocletianus császár seregének tisztjeként szétosztotta vagyonát a szegények között, és a császári udvar előtt megvallotta keresztény hitét. Nem volt hajlandó áldozni a pogány isteneknek, ezért Palesztinában halálra ítélték. Mivel ellene tudott mondani az istenellenes hatalmakat szimbolizáló „sárkánynak” (vö. Jel 12, 3.9), alakja a középkori legendairodalomban Sárkányölő Szent Györgyként jelenik meg. • A kis-ázsiai Cilicia provincia területén tevékenykedő testvérek, Kozma és Damján, orvosok voltak. Melléknevük („pénznélküliek”) azt sejteti, hogy a szegényeket ingyen gyógyították. Keresztény hitük miatt haltak vértanúhalált 303-ban. Ők az orvosok és a gyógyszerészek védőszentjei. • A veterán római katona, Flórián, 304-ben lett vértanúvá Noricum provincia területén: malomkövel a nyakában az Enns folyóba dobták. Mivel egy kései legenda szerint ifjúkorában megmentett egy házat a tűzvészől, a nép nemcsak az árvíz, hanem tűzvész idején is kéri pártfogását. • Ágnes római szűz volt, aki szinte gyermekfejjel vállalta a vértanúhalált a 4. század elején. Legendája szerint Róma prefektusának a fia feleségül akarta őt venni, de Ágnes, aki korábban elkötelezett keresztényként szüzességi fogadalmat tett, visszautasította az ifjút, mire az feljelentette őt. A karddal kivégzett leány halála után megjelent szüleinek, ölében az ártatlanságát szimbolizáló báránnyal. • Alexandriai Katalin († 305) megtagadta, hogy a bálványoknak mutasson be áldozatot, s ezért válogatott kínzások között kivégezték. A keresztény tanításban való jártasságát legendája azzal az elbeszéléssel örökíti meg, amely szerint halála előtt Katalin meggyőzte a császár filozófusait a keresztény hit igazáról. • Balázs († 316) az örményországi Sebaszté városának püspökeként halt vértanúhalált. Legendája szerint orvos volt, mielőtt a város püspökévé választották. Fogságában sokakat meggyógyított, többek között egy fiút, aki halszállkát nyelt, megmentett a fulladástól. Ennek emlékét őrzi a középkor óta a balázsáldás szertartása.

A görög *aszkhézisz* (gyakorlás) szóról elnevezett aszkéták családjuk és világi közösségük kötelékében maradván az evangéliumi tanácsok (Mt 19,12; 19,21; 20,27) alapján azt „gyakorolták”, miként lehet Krisztust a lehető legtokéletesebb módon megjeleníteni a világban. Ezek a keresztények a megszokottnál szigorúbb életet éltek, keményen böjtöltek, önként vállalták a szűzi állapotot, lemondtak a házasságról, vagyonról, hogy kizárólag az imádságnak, a felebaráti szeretet gyakorlásának és a tanúságtételnek szentelhessék életüket. • A remeték, akik a görög *erémosz* (puszta, elhagyatott, lakatlan hely) szóról kapták nevüket, először a 3. században tűntek fel: olyan aszkéták voltak, akik keresztény közösségeiket elhagyták, és a pusztákba vonultak, hogy magányosan vagy egymás közelében élve kizárólag lelkük tökéletesítésén fáradozzanak. A görög *anakhóreo* (visszavonul, elvonul) szó alapján anakhorétáknak is nevezzük őket. A felső-egyiptomi remeték két híres személyisége Remete Szent Pál († 340) és Remete Szent Antal († 356): remetelakjaik körül lazán szervezett remetetelepek is kialakultak. • A klasszikus szerzetesség előzményének tekinthető közösségi életforma megteremtője Pakhómiosz († 346) volt, aki a felső-egyiptomi Théba közelében a környezetében élő férfi remetéket zárt közösséggé szervezte. Lakhelyük a görög *laura* (sikátor) szóról elnevezett laura, egy fallal bekerített terület volt, ahol a szerzetesek kunyhókban vagy barlangokban éltek, és közös templomot látogattak. A görög *koinosz biosz* (közös élet) kifejezés alapján ezt a tanúságtevő életmódot koinobita (latinosan: cönobita) életformának nevezzük. A közösségi életet a Pakhómiosz által szerkesztett regula szabályozta. A latin *regula* (zsinórmérték, rendszabály) kifejezést a régi magyar nyelvben a ’szerzet’ vagy ’szerzés’ szóval jelölték, ezért nevezzük a regula szerint élő embereket magyarul szerzeteseknek. A szerzetesi életformát más remeteközösségek is átvették: már az alapító halála idején is több laurában éltek szabályzata szerint. Ezek között két női közösség is volt, amelyeket Pakhómiosz Mária nevű nővére alapított. • Az aszkétákat, a magányosan élő remetéket és a koinobitákat a nép már életükben is szent életű emberekként tisztelte: sokan kértek tőlük tanácsot, vagy lelki vezetőül választották őket.

1. 1 A Messiás az ókori egyház liturgiájában

A szemelvények bemutatják, hogy az első századok egyháza miként jelenítette meg Krisztus misztériumát a beavató szentségek és a bűnbocsánat liturgiájában. A keresztség és a bérmlás szertartásának ismertetésében az Apostoli hagyomány című írásra támaszkodunk. Szintén e mű alapján mutatjuk be az eukharisztia ünneplésének nyugati formáját is. A nyilvános és egyszeri bűnbánat gyakorlatát megörökítő szemelvény forrása Tertullianusnak „A bűnbánatról” című műve.

1. 11 A Messiás megjelenítése a beavatás szentségeiben és a bűnbocsánatban

a) A keresztség és a bérmlás mint beavatás *Krisztus misztériumába*

Mikor... kiválasztották azokat, akik el fogják nyerni a keresztséget, vizsgálják meg életüket: tisztességesen éltek-e katekumenátusuk ideje alatt? Tiszteletké-e az özvegyeket, látogatták-e a betegeket, gyakorolták-e a jó cselekedeteket? Ha azok, akik bemutatják őket, tanúsítják, hogy így viselkedtek, hallgassák az evangéliumot. [...]

A presbiter különítse el egyenként a keresztelendőket, és parancsolja meg mindegyiknek, hogy mondjon ellent ezekkel a szavakkal: Ellentmondok neked, sátán, és minden pompádnak és minden művednek. Miután pedig ellentmondott, kenje meg az ördögűzés olajával ezekkel a szavakkal: Minden lélek távozzék tőled. Ihen módon adja át őt... a püspöknek vagy a presbiternek, aki a víznél áll és keresztel. Menjen le a vízbe (a keresztelendővel) együtt ugyanígy egy diakónus is. Mikor a keresztelendő lemerül a vízbe, aki keresztel, tegye rá kezét a fejére és mondja: Hiszel-e Istenben, a mindenható Atyában? Akit keresztelnek, mondja: Hiszek. Akkor keresztelje meg először, kezét a fején tartva. Aztán kérdezze: Hiszel-e Jézus Krisztusban...? Mikor az, akit megkeresztelnek, azt mondja: „Hiszek”, keresztelje meg újból. Aztán kérdezze ismét: Hiszel-e a Szentlélekben...? Akit keresztel-

nek, mondja: Hiszek. Így kereszteljék meg harmadszor. Amikor kiszállt a vízből, a presbiter kenje meg a hálaadás olajával ezekkel a szavakkal: Megkenlek téged szent olajjal Jézus Krisztus nevében. Így egyenként törlőközzenek meg, öltözzének fel és menjenek be a templomba.

A püspök tegye rájuk a kezét és ezt a könyörgést mondja: Urunk, Istenünk, aki arra méltattad őket, hogy a Szentlélekben (való) újjászületés fürdője által elnyerjék bűneik bocsánatát, töltsd el őket kegyelmeddel, hogy akaratom szerint szolgáljanak neked, mert tiéd a dicsőség, Atya és Fiú, a Szentlélekkel együtt, a szent egyházban, most és mindörökkön örökké. Amen. Aztán öntse a fejükre a hálaadás olaját, tegye rájuk kezét és mondja: Megkenlek téged szent olajjal a mindenható Atya Úrban és Krisztus Jézusban és a Szentlélekben. Aztán jelölje meg homlokán, adjon neki csókot és mondja: Az Úr legyen veled. Akit megjelöltek, ezt mondja: És a te lelkeddel. Így tegyen (a püspök) mindegyikkel.

[Részletek Római Hippolitosz Apostoli hagyomány című művéből, 3. sz. eleje]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

tisztességesen éltek-e katekumenátusuk ideje alatt?: minthogy a katekézis nem csupán elméleti tudást nyújtó hitoktatás volt, a hitújoncnak arról is számot kellett adnia, hogy elsajátította-e már a keresztény életgyakorlatot.

ellentmondok neked, sátán: a héber *satan* (ellenszegülő, a vád képviselője stb.) kifejezés az istenellenes hatalmak megszemélyesített alakjára utal. Az emberi bűnök következményei (amelyeket összefoglaló néven „áteredő bűnnek” nevezünk) genetikai torzulások, rossz példák, Isten valóságát megkérdőjelező eszmerendszerek, gyűlöletet hirdető ideológiák, reménytelenséget

sugárzó tanítások stb. formájában vannak jelen a történelemben, és olyannyira befolyásolják az emberi szabadságot, hogy a hatásuk alatt álló teremtmény Isten segítségével nélkül nem tudna Teremtője mellett dönteni, hívására szeretettel válaszolni. A keresztények – követve a Biblia emberi szerzőinek eljárásmodját – ezeket az Istentől eltávolító, illetve a világ értékeinek istenítésére csábító tényezőket megszemélyesítették, és sátánnak vagy ördögnek nevezték. Amikor a hitújonc ellene mond a sátánnak, valójában ígéretet tesz: Krisztus segítségével egész életében küzdeni fog azért, hogy ezek az Istentől eltávolító tényezők ne győzedelmeskedjenek felette.

kenje meg az ördögűzés olajával: az olajjal való megkenés az ókorban az atlétikai küzdelemre való felkészítés eszköze volt. Ezért válhatott a megkenés a bűn elleni küzdelemre való megerősítés szimbólumává (vö. Mk 6,13). A hitújonc olajjal való megkenése és a „gonosz lelkek” felszólítása a távozásra azt jelképezi, hogy a keresztségben részesülő katekumen Krisztus segítségével képes lesz ellene mondani a sátánnak: eredményesen tud majd küzdeni a történelemben ágyazódó sátáni erők ellen, és elbukása esetén hatékony bűnbánatot tud tartani.

menjen le a vízbe: a keresztények eleinte folyók vizénél, forrásoknál kereszteltek. Később a háztemplomokban és a bazilikákban keresztelőmedencéket (gör. *baptiszférion*) alakítottak ki erre a célra. A keresztelés formája vagy alámerítés volt, vagy a medencéből vett vizet öntötték a fejre.

bísz-e Istenben...?: a keresztény hit kérdések alapján történő megvallása mutatja, hogy a keresztség nem mágikus szertartás, amely az ember személyes állásfoglalása nélkül eredményez változást, hanem olyan cselekmény, amelynek során a keresztségben részesülő Istenbe vetett hittel, bizalommal fogadja el a krisztusi megváltás ajándékát, a bűn elleni küzdelemhez nyújtott isteni segítséget. Gyermekek keresztség esetében az egyház képviselői (szülők, kereszt-szülők) tesznek hitvallást és ígéretet a gyermek nevében.

a presbíter kenje meg a hálaadás olajával: a hálaadás olaja a püspök által megszentelt illatos olaj, amelyet a görög *kehriszma* szó alapján krizmának nevezünk. Az olajjal való tényleges vagy átvitt értelmű megkenés a Bibliában a Lélek ajándékozásának a szimbóluma (vö. Iz 61,1; Lk 4,18; 2 Kor 1, 21–22). A keresztelés utáni első megkenés azt fejezi ki, hogy a keresztség hatását (az újjászületést Krisztusban és a bűnök bocsánatát) nem a víz eredményezi, hanem a szertartásban működő Lélek (vö. 1 Kor 6,11), akinek jelenvalóságát az olajjal való megkenés szimbolizálja.

menjenek be a templomba: a templomba való bevonulással megkezdődik a beavatásnak az a része, amelyet bérmálásnak nevezünk.

a Szentlelekben (való) újjászületés fürdője által elnyerjék bűneik bocsánatát: a püspök által mondott könyörgésnek ez a részlete a Nikodémus felé elhangzó jézusi szavakra emlékeztet (Jn 3,5), és arra utal, hogy a katekumen a keresztségben elsősorban a bűnök bocsánatára kapta a Szentlelket.

töltsd el őket kegyelmeddel, hogy akaratod szerint szolgáljanak neked: a püspök ahhoz kéri a Szentlelket, hogy a megbérmált személy „szolgálni” tudjon Istennek, azaz elkötelezett és nagykorú keresztényként tudjon tanúságot tenni a Messiásról.

a püspök... öntse a fejükre a hálaadás olaját, tegye rájuk kezét: az olajjal való tényleges vagy átvitt értelmű megkenés a Bibliában a Lélek-ajándékozással együtt a királyi-messiási, a papi és a prófétai megbízatásnak is szimbóluma (vö. 1 Sám 10,1; Zsolt 2,2; Lev 8,12; Iz 61,1). Ugyanilyen jelentése van a kézrátételnek is (vö. Szám 27, 18–20; 1 Tim 4,14; ApCsel 19,6). A kézrátételben és második megkenésben a megkeresztelt személy a tanúságtevő életre megerősítő Lélek ajándékát kapja meg: hasonlóvá lesz Krisztushoz, aki Messiás-királyként, önmagát feláldozó papként és prófétaként valósította meg az emberiség megváltásának művét.

b) Az eukharisztia ünneplése a nyugati liturgiában

[A püspök] az összes presbíterrel együtt kezét [az adományra] téve e szavakkal adjon hálát:

– *Az Úr legyen veletek.*

Mindnyájan mondják:

– *És a te lelkeddel.*

– *Emeljük fel szívünket.*

– *Fölemeltük az Úrhoz.*

– *Adjunk hálát az Úrnak.*

– *Méltó és igazságos.*

Akkor így folytatja: Hálát adunk neked, Istenünk, szeretett fiad, Jézus Krisztus által, akit ezekben az utolsó időkben küldtél nekünk mint szabadítót, megváltót és akarod hírnökét, aki a te elválaszthatatlan Igéd, aki által mindent teremtetél, akiben kedved telt, akit leküldtél az égből a szűz méhébe, és fogantaték, megtestesült és Fiadként nyilatkozott meg, született a Szentlélektől és a Szűztől.

Hogy teljesítse akarodat és szent népet szerezzon neked, kitarta karját a szenvedésben, hogy megszabadítsa a szenvedéstől azokat, akik benned bíznak. Mikor önként átadta magát a szenvedésre, hogy a hálát elpusztítsa és az ördög láncait szétépje, eltörje a poklot, megvilágosítsa az igazakat, megerősítse a végrendeletet és tanúsítsa a föltámadást, vette a kenyeret, hálát adott neked, és ezt mondta: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem, amely értetek megtöretik.” Ugyanígy [vette] a kelyhet is mondván: „Ez az én

vérem, amely értetek kiontatik. Mikor ezt tesztitek, tegyétek az én emlékezetemre.”

Megemlékezvén tehát haláláról és feltámadásáról, felajánljuk neked a kenyeret és a kelyhet, és hálát adunk, hogy méltónak találjal minket, hogy színed előtt álljunk és szolgáljunk neked. Kérünk, küldd el Szentlelkedet a szent egyház felajánlott [adományára], adj egységet mindazoknak, akik részesülnek benne. Engedd, hogy eltessenek a Szentlélekkel és megerősödjének az igazság hitében, hogy dicsérjünk és dicsőítsünk téged Fiad, Jézus Krisztus által, aki által tiéd a tisztelet és a dicsőség, Atya és Fiú, a Szentlélekkel együtt most és mindörökkön örökké. Amen. [...]

Aztán [a püspök] törje meg a kenyeret, és osszon ki egy-egy darabot mindenkinek ezekkel a szavakkal: A mennyei kenyér Krisztus Jézusban. Aki kapja, válaszolja: Amen. ... Akik pedig magukhoz veszik [a borral telt kelyhet], igyanak..., miközben aki adja, mondja: ... Istenben, a mindenható Atyában. Aki issza, válaszolja: Amen. [...] Ennek végétével pedig siessen ki-ki jól cselekedni, tetszeni Istennek és helyesen élni. Buzgón ragaszkodva az egyházhoz tegye ki-ki, amit tanult, és haladjon előre a jámborságban.

[Részletek Római Hippolitosz Apostoli hagyomány című művéből, 3. sz. eleje]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

kezét [az adományra] téve: Jusztinosz vértanú szerint az adomány a kenyér és a vízzel elegyített bor (vö. I. Apológia 65). A víz az embereket, a népeket jelenti (vö. Jel 17,15). A vízzel kevert bor azt szimbolizálja, hogy miként a víz elválaszthatatlanul egybevegyül a borral a kehelyben, úgy lesz eggyé Krisztus és az egyház népe is az eukharisztia ünneplésében.

az Úr legyen veletek...: az eukharisztikus ima, amelyet a nyugati liturgiában kánonnak (gör. *kanón*: mérce, cselekvési szabály), Keleten pedig anaforának (gör. *anaphora*: felemelés, felajánlás) neveznek, hármassal kezdődik. E versek elmondása közben a liturgia vezetője és a keresztény nép felkészül a Jézussal való találkozásra, aki az utolsó vacsorán a kenyeret és a bort azonosította a minden emberért feláldozott testével és kiontott vérével, hogy a lakoma (és a későbbi lakomák) résztvevői a kenyér evésének és a bor ivásának reálszimbóluma által élő kapcsolatba kerülhessenek az ő történeti valóságával.

hálát adunk neked, Istenünk...: a szemelvényben ezekkel a szavakkal kezdődik az eukharisztikus imának az a része, amelyet a későbbi korokban a latin *praefatio* (ünnepi beszéd) szó alapján prefációnak neveznek. A liturgia vezetője a nép nevében dicsőíti Istent, és hálát ad neki az üdvörtörténet egész művéért.

megerősítse a végrendeletet: a történeti Jézus szavai szerint Isten az ő vére által köti meg az új szövetséget az emberekkel (vö. Lk 22,20). Az eukharisztia így a szövetség megújításának, a „végrendelet megerősítésének” ünneplése.

vette a kenyeret...: az utolsó vacsorát, illetve az eukharisztia alapítását felidéző szavak és cselekedetek alkotják a liturgiának azt a részét, amelyet az első századok egyházában a görög *eukhariszteó* (hálát ad) ige alapján eukharisztizálásnak (hálaadó imával való megáldásnak), illetve a latin *consecrare* (szentel, szent célra rendel) szóból eredően konszekrációnak neveztek. A keresztények hite szerint a történeti Jézus szavainak erejében – amelyeket a liturgia vezetője megismétel – a kenyér és a vízzel elegyített bor Krisztus testévé és vérévé válik, azaz titokzatos módon megjeleníti az emberek üdvösségéért önmagát feláldozó Jézus valóságát. Jusztinosz a 2. század elején így számol be erről a hitről: „Ezt az ételt eukharisztíának hívjuk. Csak az veheti magához, aki hiszi azt, hogy tanításaink igazak, megkeresztelkedett a bűnök bocsánatára, és Krisztus parancsolatai szerint él. Mert mi ezt az ételt nem úgy vesszük magunkhoz, mintha közönséges kenyér vagy közönséges ital lenne. Ellenkezőleg, mint ahogy az Isten ígéje által testté lett Urunk Jézus Krisztusnak a mi üdvösségünkre teste volt, éppen úgy a Jézustól származó imádság szavai által eukharisztizált étel ennek a Jézusnak teste és vére – hiszen az ember teste és vére az étel átformálódása által gyarapszik” (I. Apológia 66).

vegyétek, egyétek...: az étkezésben szoros kapcsolat jön létre az étkező személy és az életadó táplálék között. Mivel az ókori ember a táplálékot istentől kapott adománynak tekintette, az étkezés a táplálékot nyújtó istenséggel való egyesülés vagy a vele való közösség reálszimbólumává válhatott. Jézus is ezt a reálszimbólumot alkalmazta az utolsó vacsorán, miközben a testével azonosított kenyér evésére és a vérével azonosított bor ivására szólította fel tanítványait (Mk 14, 12–25; Mt 26, 17–29; Lk 22, 7–23; 1 Kor 11, 23–25). A test és a vér nem két alkotóeleme Jézus lényének, a zsidó felfogásban ugyanis ezek külön-külön is az ember egész valóságát jelentik. Teste és vére szétválasztásával Jézus saját, erőszak által bekövetkező halálára, azaz a mások üdvösségéért feláldozott emberi életére utalt. Az ő testének evése és vérének ivása annak hívó elfogadását és tudatosítását jelenti, hogy örök életünk biztosítéka és tápláléka Jézus másokért áldozott földi lénye (vö. a Jn 6,29 és 6,57 verseivel, amelyekben a „hinni” és az „enni” egyenértékű kifejezések). Az eukharisztikus étkezés Pál apostol szerint kettős közösséget hoz létre: részesít az emberek üdvösségéért önmagát feláldozó Krisztus életében, és azokat, akik részt vesznek ebben az eseményben, egyházzá, Krisztus egyetlen testévé kapcsolja össze (vö. 1 Kor 10, 16–17). Mivel az étkezés mint reálszimbólum az emberek üdvösségéért szenvedő Krisztussal teremti meg a kapcsolatot, az eukharisztia áldozat: Krisztus áldozatának elfogadása, és részesülés ennek az áldozatnak ajándékában. Ezért Antióchiai Ignác az utolsó vacsora ünneplésének helyét áldozati oltárnak nevezi (A filadelfiaiakhoz 4), a 2. század első feléből származó Didakhé (A tizenkét apostol tanítása) című írás pedig a kenyér megtörését „tisza áldozatként” említi (Didakhé 14).

megemlékezvén tehát haláláról...: a megemlékezés a zsidó kultúrkörben nem csupán visszagondolást jelent egy régmúlt történésre, hanem az esemény felidézését, a jelenben való átélését és annak tudatosítását, hogy ami történt, hatást gyakorol a megemlékező életére is. Az Egyiptomból való szabadulást felidéző pászkaünnep résztvevőinek például minden korban úgy kellett önmagukra tekinteniük, mintha a kivonulók között lettek volna, miközben tudatosították, hogy Isten velük is művelte a szabadítás csodáját. Ehhez hasonlóan emlékeznek az eukharisztikus lakoma résztvevői: felidézik Krisztus halálának és feltámadásának valóságát, miközben hittel elfogadják, hogy ez az esemény hatással van az ő életükre is. Ily módon az eukharisztia megjelenítő megemlékezés (gör. *anamnészisz*).

felajánljuk neked a kenyeret...: az eukharisztia Krisztust jeleníti meg, aki az Atya kezébe ajánlotta önmagát (vö. Lk 23,46). Így az eukharisztia liturgiája felajánlás (gör. *anaphora*; lat. *oblatio*) is, amennyiben az egyház felmutatja az Atyának az önmagát felajánló Krisztust. Ezt a felajánlást Krisztus teszi lehetővé az emberek üdvössége érdekében. Ireneusz, Lyon püspöke

ezt írja erről: az eukharisztia „az egyház felajánlása, amelyet az Úr tanítása szerint az egész világon bemutatnak, tiszta áldozatnak számít Istennél, és Ő el is fogadja azt; nem azért, mert igényli áldozatunkat, hanem hogy az, aki felajánlja, maga megdicsőüljön abban, amit felajánl” (Az eretnokségek ellen 4).

kériünk, küldd el Szentlelkedet...: ezt az imádságot a görög *epiklészisz* (lehívás, leedsés) szó alapján epiklészisnek, Lélekhívásnak nevezzük.

hogy dicsérjünk és dicsőítsünk téged...: az ima doxológiával (dicsőítéssel) zárul. A dicsőítés kifejezés háttérében a görög *doxa* (dicsőség, hírnév, tekintély) és a héber *kabód* (dicsőség, súly, fontosság) szavak állnak. A dicsőség elsődleges értelemben maga Isten, akit az ember akkor dicsőít igazán, ha elfogadja tekintélyét, és életében „súlyosnak”, fontosnak tartja Őt.

összon ki egy-egy darabot mindenkinek...: ez a liturgikus előírás az áldozás szertartására utal, amelyet az első századok keresztényei részesülésnek vagy közösségnek (gör. *koinónia*; lat. *communio*) neveztek. Juszminosz megjegyzi, hogy a hálaadással megáldott kenyérből és borból a diakónusok a távollevőknek is visznek (vö. I. Apológia 67). Az áldozás cselekményében az Úr vacsorájának ünneplői Krisztussal kerülnek közösségbe, testéből és véréből, vagyis az ő önmagát feláldozó valóságából részesülnek (vö. 1 Kor 10, 16–17): így vele együtt „áldoznak” a mennyei Atyának.

ennek végeztével pedig siessen ki-ki jót cselekedni...: Krisztus hálaadó áldozatának elfogadásából küldetés fakad, ezért az eukharisztia ünneplése a tanúságtevésre való küldéssel (lat. *dimissio, missio*) fejeződik be. Jót cselekedni annyit jelent, mint az emberek üdvösségéért önmagát feláldozó Krisztust képviselni a világban. Egyes liturgiátörténészek szerint erre a küldésre és küldetésre utal a latin *missa* (elbocsátás, mise) kifejezés is, amellyel a nyugati egyházban a 4-5. századtól kezdték jelölni az eukharisztia ünneplését.

c) A nyilvános és egyszeri bűnbánat mint visszatérés Krisztus közösségébe

Az ember bűnbánata fölött örvendeznek az egek és az ott lévő angyalok (Lk 15, 7–10). Jó lélekkel légy hát, bűnös, lásd, hol örvendeznek miattad! Mit akarnak mondani nekünk az Úr példabeszédeinek az érvei? Nemde a bűnös helyreállításának példája, hogy az asszony elveszíti a drachmát és keresi, megtalálja és vigalomra hívja barátait (Lk 15, 8–10). A pásztor juhocskája is eltévedt, de a nyáj sem volt becsebb annál az egynél, azt az egyet keresi, az összes helyett azt az egyet kívánja, megtalálása után a pásztor vállaira veszi (Lk 15, 1–7), mert kóborlásai közben nagyon kimerült. [...]

Ennek a második és egyetlen bűnbánatnak a tartása annyival kényelmetlenebb még, amennyivel több fáradságra kerül bizonyítása, mert nemcsak bensőleg kell végbemennie, hanem külső cselekedettel kell azt elvégezni. Ez a cselekedet, amelyet többnyire görög szóval fejeznek ki, a megvallás, amellyel bűnünket az Úrnak beismerjük, nem azért, mintha nem tudna róluk, hanem azért, mert a megvallással előkészítjük az elégtétel adását, a megvallásból bánat születik, a bűnbánat pedig megennyhíti Istent. A megvallás tehát az ember leborulásának jegyelve, amely azonnal kapcsol-

latba hoz az irgalmassággal, megfelelő magatartást ró ki az étkezés és ruházkodás szempontjából: parancsolja, hogy zsákban és hamuban kell ülni, a testet csúfítsa el a piszok, a lelket oda kell vetni a furdalásoknak (Lk 58,5), szigorú kezeléssel kell változtatni azokon a dolgokon, amelyekben vétkeztek, csak fűszerezetlen ételt és italt lehet enni, mert ez nem a gyomor, hanem a lélek ügye, a sok imádságot böjtökkel kell erősíteni, sóhajtozni kell és könnyezni, éjjel-nappal sírni kell Uradhoz és Istenedhez, a presbiterekhez kell folyamodni, Isten oltára elé kell térdelni, ezekhez kell kapcsolni még: az összes testvérrel együtt összefogva kell küldeni a könyörgéseket. [...]

Hogy ezt a tettet (ti. a nyilvános bűnbánatot) annyian napról-napra halogatják, annak oka feltehetően az, hogy ezzel inkább a szegyenre emlékeznek, mint az üdvösségre. ... Bizonyosan ott leskelődik a veszély a gúnyolódók nevetgelésében és csúfos megjegyzéseiben, ami terhes, amikor az egyik romjai fölött a másik felmagasztalja magát, amikor a földre omlottra a másik rálép. De a testvérek és szolgatársak között, ahol közös a remény, a félelem, az öröm, a fájdalom, a szenvedés, mert közös a közös Atyától és Úrtól való

Lélek (Ef 4, 4–6), miért vélekedsz ezekről másként, mint magadról? Miért kerülöd úgy ügyednek résztvevő társait, mint a gúnyolódókat? A test nem lehet vidám, ha egyik tagja szenved, az összes vele együtt fájjon, és együttműködésük szükséges a gyógyuláshoz. Az egyikben mint a másikban az egyház van, az egyház pedig Krisztus... Krisztus kérleli az Atyát (Mt 18,20). Amit a Fiú kér, az mindig könnyen teljesül. Nagy eredménye a szégyellőségnek a bűn eltávolításának ígé-

rete! Nevezetesen, ha valamit elrejtünk az emberi ismeret elől, azt már az Úr elől is eltakoltuk? Ráadásul csak nem hasonlítható össze az emberi találgatás az Úr tudásával? Jobb vajon elrejtetni a kárbozótat, mint a nyilvánvalót feloldozni?

[Részletek Tertullianus: A bűnbánatról c. művének 8–10. fejezeteiből, 3. sz. eleje]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

örvendeznek az egek és az ott lévő angyalok: az „egyek és az ott lévő angyalok” olyan kép, amely az ember számára felfoghatatlan isteni világot szimbolizálja. Isten, aki minden embert üdvözíteni akar (vö. 1 Tim 2,4), azért „örül”, mert bűnbánatot tartó teremtménye újra az üdvösség útjára lép.

a bűnös helyreállításának példája: a bűn pusztítja a keresztségben megszülető „új embert” (Ef 4,24), szétzilálja a személyre szóló, a belső emberre vonatkozó isteni elgondolás körvonalait (vö. 2 Kor 4,16). Ez együtt jár azzal, hogy a bűnös méltatlanná válik Krisztus megjelenítésére, vagyis arra is, hogy az egyház teljes jogú tagja legyen. A bűnbánat „helyreállítás” (lat. *restitutio*), mert ebben történik meg az Isten elgondolása szerinti teremtmény vonásainak helyreigazítása és tanúságtevő méltóságába való visszahelyezése. A bibliai példákban kiviláglik, hogy még a bánat sem az ember egyedüli műve: az asszony keresi a drachmát, a pásztor meggyel eltevedt juhocskája után, azaz mindig Isten teszi meg az első lépést a bűnös felé, Ő tesz képessé a bűnbánatra is.

második és egyetlen bűnbánatnak: ez a bűnbánat a keresztséghez viszonyítva második, amely első bűnbocsánatként szünteti meg a bűnös állapotot. Tertullianus azért nevezi egyetlennek, mert a korabeli gyakorlat szerint a keresztség után súlyosan (hitehagyással, házasságtöréssel, gyilkossággal, rablással stb.) vétkező ember életében csak egyszer részesülhetett e bűnbocsátó eljárásban.

külső cselekedettel kell azt elvégezni: a megjegyzés arra utal, hogy ez a bűnbánat nyilvános volt, az egyház tagjainak színe előtt történt.

a megvallás: a bűnbánati eljárás első mozzanata a bűnök megvallása (lat. *confessio*). Ezen nem nyilvános gyónást kell értenünk, mert a bűnös általában csak a püspök előtt vallotta meg vétkeit, aki a körülményeket mérlegelve megszabta számára, hogy a liturgikus közösségből való átmeneti kiközösítés idején milyen természetű vezeklési gyakorlatokat kell majd végeznie.

a bűnbánat pedig megenyhíti Istent: ez a mondat antropomorf (Istennek emberi érzelmeket tulajdonító) módon fejezi ki azt a tényt, hogy a bűnmegvallással elkezdődött a bűnös „helyreállításának” folyamata.

megfelelő magatartást ró ki: a bűnbánati gyakorlat második mozzanata a liturgikus közösségből való átmeneti kiközösítés, amely a nyilvános vezeklés (lat. *paenitentia*) időszakának kezdetét is jelenti. A bűnök megvallása után a püspök megszabta a bűnbánati idő tartamát és a különféle bűnbánati gyakorlatokat, majd a vezeklőt bűnbánati liturgia keretében besorolta a bűnbánók rendjébe. Ettől kezdve a bűnbánó ki volt zárva az eukharisztia vételéből: egyes helyeken csak a templom tornácán kérhette a hívők imádságát, másutt beléphetett ugyan a templomba, de az eukharisztia ünneplésének kezdetén el kellett hagynia a közösséget, vagy legalábbis nem áldozhatott. A „megfelelő magatartás” kifejezés a vezeklésül kirótt gyakorlatokra (böjt, önsanyargatás, alamizsnaadás, tisztségekről való lemondás, tartózkodás a ház-

élettől, részvétel karitatív tevékenységekben, imádság stb.) is vonatkozik. E „megfelelő magatartással” a bűnbánó „keresztre feszítette” bűnös énjét, miközben látványosan lemondott a korábban istenített értékekről, és kifejezte, hogy újra ahhoz a közösséghez akar tartozni, amely Krisztus értékrendjét jeleníti meg a világban. A kiközösítést és a vezeklést gyógyító jellegű büntetésnek tekintették. Pál apostol, aki a test kifejezésen az ember bűnös énjét érti, a lelken pedig az Isten elgondolása szerinti teremtményt, így ír a kiközösítendőről: „adjuk át az illet a sátánnak, testének vesztere, hogy a lélek üdvözüljön az Úr napján” (1 Kor 5,5).

a test nem lehet vidám, ha egyik tagja szenved...: a bűnbánót, Krisztus titokzatos testének beteg tagját, a közösség imája és támogatása segíti a gyógyulásban.

Krisztus kérleli az Atyát: a mondat arra utal, hogy a bűnbocsánat csak Krisztus erejében lehetséges, aki megváltó áldozatával lehetővé tette az emberek számára, hogy hatékonyan tudják viszonzni a mennyei Atya feléjük áradó szeretetét.

jobb vajon elrejtetni a kárboztatottat, mint a nyilvánvalót feloldozni?: a „feloldozni” szó a bűnbocsánat harmadik, befejező mozzanatára utal, amelyet Tertullianus feloldozásnak (lat. *absolutio*), illetve az egyházba való „újra-betagozódásnak” és a gyülekezetbe való visszavételnek nevezett (A tisztaságról 15). A visszavétel ünnepélyes liturgia keretében történt. A 3. század elejének Szíriájában összeállított egyházi rendtartás ezt írja elő a bűnbánót visszafogadó püspök számára: „Amikor pedig az, aki vétkezett, bűnbánatot tartott és könnyeket ontott, vedd fel őt, és miközben az egész nép imádkozik érte, tedd rá kezedet, s aztán engedd meg neki, hogy a gyülekezetben maradjon” (Didaskalia 7). E visszavételben nem csupán jogi cselekményt kell látnunk, amely felold a kiközösítés alól, hanem olyan reálszimbólumot, amely Isten megbocsátását, az Istennel való kiengesztelődést is közvetíti.

1. 12 A szövegek értelmezése

A keresztség kiszolgáltatásával és felvételével a keresztények elsősorban azt tanúsították, hogy a keresztségben részesülő személy szakított korábbi (pogány) életfelfogásával, és Isten Lelkének indítására belépett abba a közösségbe, amelynek tagjai a bűn végzetes következményeitől megszabadulva, Krisztusban újjászületve (vö. Jn 3,5) tesznek tanúságot arról, hogy a Messiáshoz tartoznak. Pál apostol a keresztséget, az „újjászületés fürdőjét”, vagyis a vízbe való alámerülést és feljövetelt a Krisztus halálából és föltámadásából való részesülés reálszimbólumának tekinti (vö. Róm 6, 1–14). Krisztus azért halt meg, hogy megszüntesse a bűn végzetes következményeit. A keresztségben az ember „meghal a bűnnek” – ezt szimbolizálja az alámerülés. E meghalás egyenértékű azzal, hogy elfogadva Krisztus bűnbocsátó ajándékát „keresztre feszíti” bűn uralta énjét vétkeivel és bűnös kívánságaival együtt (vö. Gal 5,24). Ám Krisztushoz hasonlóan, akit Isten föltámasztott a halálból, ő is „föltámad” – ezt a vízből való feljövetel jelképezi. A föltámadás egyrészt azt jelenti, hogy „vízből és Szentlélekből” újjászületik, azaz megjelenik benne a föltámadott Krisztus élete (vö. Róm 6,11b; Gal 3,27), és már nem a világ értékeihez ragaszkodik, hanem az „odafent valókat” keresi (vö. Kol 3,1); másrészt arra utal, hogy földi életének lezárulása után részesül Krisztus dicsőséges föltámadásában is. Ebből a magyarázatból az is látszik, hogy a keresztség nem csupán néhány percre korlátozódó esemény, hanem élethosszig tartó folyamat, amely a szertartással kezdődik, és az ember végső föltámadásában válik majd teljessé. – A keresztség utáni kézzátételt és második megkenést (a bérnálást) a második századi keresztények a keresztség befejező mozzanatának tekintették, amely mintegy megpecsételi (vö. Ef 1,13), teljessé teszi a keresztségi Lélek-ajándékozást, azaz megerősíti a megkereszteltet Isten szolgálatában, a tanúságtevő életben. E szertartás alapja Jézusnak az a tanítása, amely szerint követői csak a Szentlélek

ereje által gyakorolhatják keresztény küldetésüket (vö. ApCsel 1,8). Az apostolok kézrátétel-lel adták át a megerősítő pünkösdi Lelket a megkeresztelteknek (vö. ApCsel 8, 15–17; 19, 5–6). A tanúságtevésre megerősítő Lélek ajándékozása történik a krizmával való megkenés reálszimbólumában is. A kenetet és a megkenést a görög nyelvben a *khriszma* szó jelöli, amelyből a Khrisztosz név is származik. A keresztség utáni második megkenés annak hatékony jelképe, hogy a megkeresztelt hasonlónak válik Khrisztoszhoz, aki ezekkel a szavakkal kezdte meg nyilvános működését: „Az Úr Lelke van rajtam; azért kent föl engem, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek...” (Lk 4,18).

A harmadik beavató szentség, az eukharisztia (hálaadás) ünneplésével az első századok keresztényei arról tettek bizonyosságot, hogy élő kapcsolatban vannak a kenyér és a bor reálszimbólumában megjelenő Krisztussal, miközben hálás szívvel elfogadják az ő hálaadó és megváltó áldozatát. Az ünneplés lényegét a liturgia vezetőjének szavai fejezik ki: „hálát adunk neked, Istenünk, szeretett fiad, Jézus Krisztus által”. Az újszövetségi iratok megemlítik, hogy a történeti Jézus az utolsó vacsorán a bor és a kenyér szétosztása előtt hálát adott a mennyi Atyának (vö. Lk 22, 17,19; 1 Kor 11,24). Jézus egész élete hálaadás volt, ezért szavakkal kifejezett hálaadása sem lehetett más, mint földi életének összefoglalása és köszönet ezért az életért. Ez kivüláglk a János-evangélium egyik részletéből, melyben Jézus azért ad hálát az Atyának, mert elvégezhetette a rábízott művet, megválthatta a rábízott embereket, lehetővé tehetette számukra Isten szeretetének viszonzását, s megszerezhetette nekik az örök életet (vö. Jn 17, 1–5). Mivel Isten szeretetét az emberek csak Jézus megváltásának erejében viszonzhatják, hálát adni is csak őáltala tudnak: s ténylegesen ezt teszik, amikor bekapcsolódnak Jézus hálaadó életébe azáltal, hogy elfogadják titokzatos módon jelenvaló lényét és megváltó ajándékát. Az eukharisztia így Krisztus hálaadó életének hálás elfogadása az ember részéről. – A szemelvényből látszik, hogy ez a hálás elfogadás egyben az új szövetség megkötésének ünneplése, megjelenítő megemlékezés, felajánlás, a mennyi Atya dicsőítése, részesedés Krisztus megváltó áldozatában és megerősítés a keresztény tanúságtételre.

Az egyszeri, nyilvános és kiközösítő bűnbánat gyakorlata az első századokban azt a keresztény hitet tanúsítja, miszerint a keresztség után elkövetett bűnök alól az ember életében egyszer még feloldozást nyerhet, és ebben a feloldozásban az egyház tisztégviselőinek is szerepe van. A keresztények tudatában voltak annak, hogy a bűnt Krisztus áldozatára való tekintettel mindig Isten bocsátja meg (vö. Mk 2,7; Lk 5,21): erre a meggyőződésükre utal a szemelvényben a „Krisztus kérleli az Atyát” mondat. Ám belátták azt is, hogy a bűnbánat a keresztény ember életében nem lehet magánügy: a bűnös cselekedet ugyanis nemcsak az önmegvalósítást (az ember személyére vonatkozó isteni elgondolás valóra váltását) akadályozza, hanem a tanúságtevő közösség életét is károsítja. Mivel a bűnös keresztény Krisztus titokzatos testének „beteg” tagjává válik, és rombolja az egyház tanúságtételének hitelét, a tanúságtevés céljából bűnbánatát és az isteni bűnbocsánat elfogadását is nyilvánossá kell tennie. E belátás alapjául az a tény szolgált, hogy a történeti Jézus a liturgikus gyülekezetből való kizárás és visszafogadás hatalmát a közösségre bízta (vö. Mt 18,18; 1 Kor 5, 4–5; 2 Kor 2, 7–8). A bűnbánat nyilvánossá tételének céljából alakították ki azt a bűnbánati gyakorlatot, amelynek három része (bűnbevallás, vezeklés és feloldozás) körvonalazódik az idézett szemelvényben.

1. 13 Jelenítsd meg Krisztus titkát a világban!

Az első századok keresztényei meggyőződéssel vallották, hogy a keresztség által újjászülettek Krisztusban, és a bérmálásban megerősítést kaptak a keresztény tanúságtételre. – Megkeresztelt emberként gondolkodj el azon, hogy életemben látszik-e ez az újjászületés. Bérmá-

lásra készülve vagy megbérmált keresztényként pedig gyakran kérd a Szentlélek segítségét, hogy hitelesen tudj tanúságot tenni Krisztusról!

Az utolsó vacsora emlékezetét ünneplő keresztények tudatában voltak annak, hogy az eukharishtiában Krisztus hálaadó áldozatát fogadják el és ajánlják fel a mennyei Atyának. Az is világos volt számukra, hogy a krisztusi hálaadó áldozat hálás elfogadásáról és felajánlásáról keresztény életükkel is tanúságot kell tenniük. – Valahányszor szentmisén veszel részt, te is élő kapcsolatba kerülsz Krisztussal, aki az emberek üdvösségéért áldozta fel önmagát. Gondolj arra, hogy a Krisztussal való találkozásnak életviteleden is meg kell látszania. A szentmise után tehát siess te is „jót cselekedni, tetszeni Istennek és helyesen élni”!

Bár az első századok keresztényei is tudták, hogy Krisztus áldozatának erejében a mennyei Atya minden bűnbánó embernek megbocsát, az Istennel való kiengesztelődést mégsem tekintették magánügynek. Tisztában voltak azzal, hogy bűneikkel a tanúságtevő közösség hitelét is rombolták, s nyilvános bűnbánatukkal éppen arról tettek bizonyosságot, hogy újra ahhoz a közösséghez akarnak tartozni, amely Krisztust jeleníti meg a világban. – Amikor mások szeme láttára betérsz a gyóntatószékbe, tudatosítsd magadban, hogy bűnbánatod nem csupán a te üdvösségedet szolgálja, hanem tanúságtétel is: nyilvános jele annak, hogy újra a Krisztust megjelenítő egyház élő tagjává akarsz válni.

1. 2 A Messiás az ókori egyház tanításában

Az idézetek azt mutatják be, hogy az első századok egyháza miként tanított a Messiásról, illetve hogyan kísérelte meg Krisztus felfoghatatlan misztériumának fogalmi értelmezését. Az első szemelvény az úgynevezett apostoli hitvallás egyik ősi változata (ősi voltára a kérdő forma utal), amelyet az Apostoli hagyományból ismerünk. A 4. századtól kezdve sokáig úgy gondolták, hogy e hitvallás szövegét maguk az apostolok állították össze. Jóllehet ez a feltevés tévesnek bizonyult, az „apostoli” jelzőt mégsem kell elhagynunk a hitvallás szó elől, mert valóban az apostoli igehirdetést foglalja össze. A Messiás és a mennyei Atya egylényegűségét hirdető szöveget 325-ben fogalmazták meg az I. Nikaiai Zsinaton.

1. 21 A Messiás az első hitvallásokban

a) A Messiás isteni eredete az „apostoli hitvallásban”

Hiszel-e az Istenben, a mindenható Atyában? Hiszel-e Krisztus Jézusban, az Isten Fiában, aki a Szentlélektől Szűz Máriából született, és keresztre feszítették Pontius Pilatus alatt, meghalt és eltemették, és a harmadik napon feltámadott élőként a halottak közül, és felment a mennyekbe, és az Atya jobb-

ján ül, s el fog jönni ítélni élőket és holtakat? Hiszel-e a Szentlélekben, és hiszed-e a szent egyházat és a test feltámadását?

[Római Hippolitosz Apostoli hagyomány c. művében megőrzött keresztési hitvallás, 3. sz. eleje; DH 10]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

hiszel-e az Istenben?: a kérdés a zsidók ősi hitvallásának és mindennapos imájának kezdő szavait idézi fel: „Halld Izrael: az Úr, a mi Istenünk az egyetlen Úr!” (MTörv 6,4). Amikor a megkeresztelendő igennel válaszolt e kérdésre, azt fejezte ki, hogy kizárólag Izrael világfeletti Istenét tekinti igaz Istennek, és elutasítja a pogány bálványokat, illetve azokat a vallásokat, amelyek például a kozmosz körforgását irányító végzetet, a gazdasági sikereket, a szerelmet vagy a politikai hatalmat istenítették.

a mindenható Atyában: Izrael népe önmagát Isten fiának, Istent pedig atyjának tartotta (vö. Kiv 4,22; Jer 3,19 stb.). Ellentétben a pogány vallások híveivel, akik isteneiknek emberi vonásokat (például nemzőerőt) tulajdonítottak, az izraeliták nem az emberi atya mintájára gondolták el a mennyei Atyát. A földi atya jellemzői közül csak olyan tulajdonságokat vetítettek rá Istenre, amelyek nem kötődnek szükségszerűen a nemiséghez és a véges valóságok érzékelhető szférájához. Ilyen tulajdonságok: a létadás, a gyöngéd szeretet, a gondoskodás, az irgalmas segítségnyújtás, a megbízhatóság, a hűség stb. Isten nem azért atya az embereknek, mert nemzette őket, hanem mert Ő az emberek teremtmője (vö. Mal 2,10). Izrael nem a természetes leszármazás alapján Isten fia, hanem történelmi kiválasztás és meghívás révén (vö. Óz 11,1). Minthogy Istennek nem jellemzője a nemiség, a próféták olykor anyai vonásokat is tulajdonítottak a mennyei Atyának: Isten úgy fordul népéhez, mint szoptató anya (Iz 49,15), aki szereti gyermekét (Óz 11, 1–4), és úgy vigasztal, mint az édesanya (Iz 66,13). A Názáreti Jézus olyan bensőséges kapcsolatban volt ezzel az atyai-anyai szeretetet egyesítő és végtelenül felülmúló Istennel, hogy az emberek Atyjától megkülönböztetve saját Atyjának nevezte (vö. Jn 20,17), és még legnagyobb szenvedésének idején is édesapámnak, atyámnak

(arám: *abba*) szólította Őt (vö. Mk 14,36). Fő célkitűzése volt, hogy az Atyát megismertesse az emberekkel (vö. Jn 17, 1–3). A keresztények a zsidókhoz hasonlóan a mennyei Atyát mindenek forrásának, minden valóság teremőjének tartották: erre utal a hitvallásban a mindenható (gör. *pantokratór*: mindenek ura) kifejezés.

hiszel-e Krisztus Jézusban?: a Krisztus Jézus megnevezés annak megvallása, hogy a Názáreti Jézus a Messiás, a Fölkent (gör. *Khrisztosz*). Bár a történeti Jézus nem nevezte magát messiásnak, kifejezésre juttatta messiási igényeit (Mt 11, 3–6; Lk 4, 16–19), és nem utasította el ezt a címet, ha mások mondták róla (vö. Mk 8,29; Mk 14, 61–64; Mt 26,63). Tartózkodásának magyarázata az, hogy nem akart kortársai messiási eszményével azonosulni, akik nemzeti és politikai megváltót vártak, és úgy gondolták, hogy a Fölkent fogja megszabadítani őket a római uralomtól. A tanítványok számára is csak Jézus feltámadása után vált egészen világossá, hogy Mesterük nem politikai messiás volt, hanem olyasvalaki, aki kereszthalálával a bűn fogságából való szabadulást hozta meg minden ember számára, és ezért nem csupán Izrael Messiása, hanem az egész emberiségé. Pál apostol már az utóbbi értelemben nevezi Jézust Messiásnak, azaz Krisztusnak (vö. 1 Tessz 1,1; Róm 1, 1–6 stb.). – A hitvallásban a keresztény ember tehát azt fogadja el, hogy Jézus a Messiás, mégpedig olyan értelemben, amely messze felülmúlja a zsidó messiási várakozásokat.

az Isten Fiában: az ószövetségi Biblia Isten fiának nevezi Izrael népét (vö. Kiv 4,22; Óz 11,1), és a népet képviselő Messiás-királyt (vö. 2 Sám 7,14; Zsolt 2,7). A történeti Jézus életéből (vö. Mk 1, 9–11; 9, 2–8; 15, 24–39) és az Atyával való bensőséges kapcsolatából (vö. Mk 14, 36; Mt 26,39; Jn 11,41) kiviláglik: ő más és teljesebb értelemben Isten Fia, mint Izrael népe vagy a fölkent király. Elgondolkoztató az is, hogy Jézus önmagát Emberfiának nevezte, mert e név arra a titokzatos mennyei lényre emlékeztet, aki Dániel látomásában az ég felhőiben jön el, és örök hatalmat kap Istentől (vö. Dán 7, 13–14). Fiúi méltósága még nyilvánvalóbbá válik a halálból való feltámadásában, amely által Isten hatalmas Fiának bizonyul (vö. Róm 1,4). Feltámadása után követőiben egyre erősebbé vált a meggyőződés, hogy ő már a teremtés kezdetét megelőzően, tehát már földi születése előtt is Isten Fia volt. Ezt a hitet tanúsítja az a Krisztus-ének, amelyet Pál apostol is idéz egyik levelében (Fil 2, 6–9). A feltámadt Krisztus jelenvalóságát megtapasztaló keresztények hittel vallották: Jézus már az időfolyam teremtését megelőzően is Isten Fia, a láthatatlan Isten képmása (Kol 1, 15–16). Jézus istenfiúságát hasonló módon értelmezi a János-evangélium, és ennek a Fiúnak az alakja jelenik meg az apostoli hitvallás szövegében is.

aki a Szentlélektől Szűz Máriából született: ez a mondat nem Isten Fiának „létrejöttéről” szól, hanem arról, hogy Isten Fia titokzatos módon emberként kezdett létezni (vö. Mt 1, 18–25; Lk 1, 26–38). Mivel a Lélek az ószövetségi Bibliában azonos Isten teremő hatalmával (vö. Ter 1,2; Zsolt 104,30), a Szentlélektől való fogantatást nem biológiai nemzéseként, hanem teremőként kell értelmezni. Az, ami Máriában végbemegy, új teremtés. Isten, aki a semmiből hívott létre mindent, az emberi világban valami újat kezd: Fiát Máriában „testté”, emberré teszi. Jézus tehát a görög és a római mítoszokban szereplő héroszoktól eltérően – akik istenek és emberek nászából születnek – nem félisten, hanem egészen isteni Fiú és egészen ember. A „Szűz Máriából” való születés egyrészt azt jelenti, hogy Jézus emberi mivolta Isten új teremőse, kegyelmi ajándéka – és felfoghatatlan titok, másrészt azt, hogy ebben a születésben válik valóra Izajás próféta messiási jóvendőlése: „Íme, a szűz fogan, és fiút szül, s nevét Emmánuelnek fogja hívni” (Iz 7,14).

keresztre feszítették Pontius Pilatus alatt: Pilatus, aki Kr. u. 26–36 között volt Júdea helytartója, nem véletlenül került be a hitvallásba. Nevének említésével a keresztények a doketista tanítással szemben azt hangsúlyozták, hogy az emberré lett Isten Fia nem valamiféle történelem

feletti mitikus istenség, hanem valós történelmi személy, akit vallási és politikai megfontolások alapján Pilatus helytartósága alatt végeztek ki Jeruzsálemben.

a harmadik napon feltámadott: ez a mondat a kereszténység központi és legfontosabb hittételét fogalmazza meg: Isten feltámasztotta Krisztust a halálból (vö. 1 Kor 15, 12–18). A Messiás nem a fizikai és biológiai törvények uralta létbe tért vissza, hanem a természetfeletti életre támadt föl, amelyet a görög Biblia a természeti élettől (gör. *biosz*) megkülönböztetendő gyakran a *dzúé* (élet) szóval jelöl. Ezért Jézus feltámadása lényegesen különbözik például Lázár vagy a naimi ifjú életre keltésétől, hiszen az említett személyek ebbe a világba tértek vissza. Nem hasonlítható az egyiptomi istenek, Ozirisz és Ré feltámadásához sem, akiknek sorsa az évenként meghaló és életre kelő természetet, illetve az éjszaka és a nappal váltakozását dramatizálja az emberi képzelet alkotta mítoszok nyelvén. Mivel Jézus a keresztről támadt fel (vö. Lk 23,43), a „harmadik napon” kifejezés szimbolikus értékű adat: azt fejezi ki, hogy Jézus feltámasztása annak a teremő Istennek a műve, aki az ószövetségi jelképrendszer szerint a „harmadik napon” szabadítja meg választottait nyomorúságos helyzetükből (vö. Ter 42, 17–18; 1 Sám 20,5; Eszt 5,1; Jón 2,1). Jelenti azt az időt is, amelyre a tanítványoknak a nagypénteki tragédia után szükségük volt ahhoz, hogy a Feltámadott titokzatos jelenvalóságára vonatkozó tapasztalatuknak hitelt adhassanak.

felment a mennyekbe, és az Atya jobbján ül: a „mennybemenetel” képnelyvi kifejezése annak, hogy az ember Jézus Isten erejében áttörte a biológiai élet határait, és emberi mivolta szerint is egyesült a mennyei Atyával. Az Atya jobbja nem hely, hanem tisztség. Az ókori uralkodó jobbja a hadvezér ült, aki egyedül volt teljhatalmának képviselője és akaratának végrehajtója. A kép azt fejezi ki, hogy a feltámadt Jézus egyenlő rangú az Atyával (vö. Fil 2,6). Az, hogy „ül”, nem azt jelenti, hogy pihen, hanem hogy uralkodik: az ókori király ugyanis ülve hozta rendelkezéseit és gyakorolta hatalmát.

el fog jönni ítélni élőket és holtakat: szemben azokkal a filozófiákkal és vallásokkal, amelyek a körben folyó, önmagát ismétlő, korszakaiban újra és újra visszatérő történelmet hirdetik, az evangéliumok egyértelműen azt tanítják, hogy a történelem egyszeri, soha vissza nem térő folyamat, amelyet a Messiás második eljövetele, a halottak feltámadása és az utolsó ítélet fog lezárni. A történelem lezárulásának időpontja kifürkészhetetlen, mert ez a mennyei Atya titka (vö. Mt 24,36). A történeti Jézus állítása szerint az Atya az ítéletet teljesen őrá, azaz a Fiúra, az Emberfiára bízta (vö. Jn 5, 22.27). Ez azért vigasztaló, mert az ítéző az a Jézus, aki minden emberért feláldozta magát a kereszten, és aki önmagát jó pásztorhoz, elveszett drachmát kereső asszonyhoz hasonlítva az irgalmas mennyei Atya (vö. Lk 15) magatartását képviselte a világban. Az ítélet mércéje az, hogy az ember a felebaráti szeretet gyakorlásával vagy elhanyagolásával hogyan viszonyult ehhez a Jézushoz, aki a legkisebb és legelesettebb emberekkel is azonosította magát (vö. Mt 25, 31–46). Mivel a keresztény felfogás szerint az ítélet az ember halálában vagy közvetlenül azután bekövetkezik (vö. Zsid 9,27), különbséget kell tennünk a részleges vagy személyes ítélet és a hitvallásban említett végső vagy egyetemes ítélet között. A két ítélet viszonyáról kétféleképpen gondolkodhatunk. Ha a túlvilágon (a halál és a feltámadás között) van idő, akkor a végső ítélet annak egyetemes megnyilvánulása, ami az emberrel a részleges ítéletben történt. Ha a túlvilágon nincs idő, akkor a részleges és az egyetemes ítélet ugyanannak az ítéletnek két „oldala”. Az „élők és holtak” kifejezés egyrészt a történelem végén még élőkre, illetve a már elhunytakra utal, másrészt a Krisztushoz tartozó, azaz lelkileg élő (vö. Ef 2, 5–6; Jn 5,24; Jel 20,6), illetve a Krisztustól elszakadó, vagyis lelkileg halott embereket is jelenti.

hiszel-e a Szentlélekben?: a kérdésre igennel válaszoló keresztelendő arról tesz tanúságot, hogy hisz a Jézus által ígért Szentlélek személyében, akinek működése megtapasztalható az egy-

házban. – A történeti Jézus ígéretet tett a Szentlélek elküldésére (vö. Jn 14, 15–17.26; 15,26), aki hatékonyan működött már fogantatásakor is (Lk 1,35; Mt 1,18), s aki fölkentté tette nyilvános működésének kezdetén (vö. Mk 1, 9–11; Lk 4, 18–19). Ígérete szerint a Lélek fogja segíteni a tanítványokat annak belátásában, hogy bensőséges, szoros kapcsolat van közte és az Atya között (Jn 14,20), eszükbe juttatja mindazt, amit tanított nekik (vö. Jn 14,26), és elvezeti őket a teljes igazságra (Jn 16,13). Az Apostolok Cselekedetei szerint a Lélek kiáradása által jön létre az egyház (ApCsel 2, 4.17–21.38), amelyben a Szentlélek a hit által számos formában tevékeny (vö. 1 Kor 12–14; Róm 8). Az első századok egyházának tagjai a Lelket nem csupán Isten teremő hatalmának, hanem személynek is tekintették, és egyes megnyilatkozásaikból az is kiderül, hogy az Atyával és a Fiúval fennálló isteni egylényegűségét is vallották (vö. 1 Kor 12, 4–6; 2 Kor 13,13; Mt 28,19).

hiszed-e a szent egyházat?: a görög *ekklészia* szó (a héber *kahal* megfelelője) az Ószövetségben Izrael népét, vallási közösségét jelenti. Történetileg biztos, hogy Jézus tanítványokat választott, össze akarta gyűjteni Izrael szétszóródott, Istentől eltávolodott népét, és egy valódi vallási közösség megteremtésén fáradozott. Az ajkáról elhangzó „egyház” szó erre a megújított Izraelre utal (vö. Mt 16,18; 18,17), és még nem rendelkezik azzal az intézményi jelentéssel, amelyet majd feltámadása után kap ugyanez a kifejezés. Az egyház létrejöttének magyarázatát tehát nem Jézus valamilyen alapító kijelentésében kell keresnünk, hanem az ő életének misztériumaiban, elsősorban feltámadásának titkában és a Szentlélek eljövételében. Az egyház létrejötte nem pusztán történeti esemény, hanem a hit titka is. Ez a gyülekezet szent, mert annak a Krisztusnak titokzatos teste, aki egyházának fejeként szeplőtelené teszi testét (vö. Ef 5, 25–29). A Jelenések könyvének szimbolikája az egyházat jegyesnek nevezi (vö. Jel 19,7; 21, 2.9; 22,17), amelyet Krisztus tesz szentté. Az egyház szentsége azonban nem jelenti azt, hogy tagjai között nincsenek hűtlenek. Így a kérdésre igennel válaszoló kereszttelendő olyan egyházat fogad el, amely egyszerre szent és – bűnös tagjai miatt – tisztulásra szoruló valóság.

a test feltámadását: az ószövetségi Bibliában a test (gör. *szarx*: hús) szó – ellentétben a lelket és a testet platonikus módon megkülönböztető görög szemlélettel – az egész embert jelöli. A test feltámadásába vetett hit, amelynek első biztos tanújeleit a kései zsidóság irataiban fedezhetjük fel (vö. Dán 12, 1–2; 2 Makk 7), fokozatosan alakult ki Izrael történelmében. A történeti Jézus megerősíti ezt a hitet, és az ószövetségi hagyomány alapján cáfolja a szaduceusok nézetét, akik tagadták a feltámadást (vö. Mk 12, 18–27). Az Atyával való bensőséges kapcsolatának jeleként azt is állítja, hogy az emberek feltámasztásában neki is szerepe lesz (vö. Jn 5,21; 6,44.54; 11,25). Pál apostol az emberek feltámasztásának alapját Jézus feltámadásában látja (Róm 8,11; vö. Róm 8,17; 1 Kor 6,14; 2 Kor 4,14). A feltámadással kapcsolatban megjegyzi, hogy nem romlandó, biológiai testi állapotunkban, nem „érzéki testben” fogunk feltámadni, hanem megdicsőült, azaz „lelki (más fordításban: szellemi vagy mennyei) testként”. Az érzéki test és a lelki test kapcsolata hasonlít az elvetett búzmag és a belőle születő növény közötti viszonyhoz (vö. 1 Kor 15, 35–55). Ha az embert az arisztotelészi látásmódnak megfelelően szemléljük – azaz a lélek kifejezésen a test érthető programját értjük, az anyagon pedig a test érzékelhető tulajdonságainak összességét –, akkor a feltámadást úgy gondolhatjuk el, hogy a halál pillanatában az emberi lélek (a test érthető, de nem érzékelhető programja) elhagyja a romlandó anyagot, és az Isten által szellemivé tett anyaggal egyesülve alkotja a feltámadt ember valóságát. Ez az „átváltozás” a földön maradt emberek érzékei számára természetesen felfoghatatlan. Mivel Jézus nem adott tanítást a feltámadás módjáról, az „átváltozás” és az utolsó ítélet összefüggését illetően csak feltevésekbe bocsátkozhatunk. Ha a túlvilágon (a halál és a feltámadás között) van idő, akkor a földi testet alkotó anyagtól elvált lélek (lat. *anima separata*) úgy várja az Isten által szellemivé tett anyaggal való

egyesülést (a végső feltámadást), hogy közben kapcsolatban marad az anyagvilág egészével. Amennyiben a túlvilágon nincs idő, a feltámadás a halál pillanatában megtörténik, és ez a pillanat egybeesik az utolsó ítélettel, illetve az egyetemes feltámadással.

b) A Messiás mint az Atyával egylényegű valóság a nikaiai hitvallásban

Hiszünk az egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlannak alkotójában. És az egy Úrban, Jézus Krisztusban, az Istennek a Fiában, az Atyától egyszülöttként születettben, azaz az Atyának a lényegéből, Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől, született, nem teremtetett, egylényegű az Atyával [ami görögül

gül homoousziosz], általa teremtetett minden, ami az égben és ami a földön van; aki értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállott, és megtestesült, ember-ré lett, és szenvedett, és feltámadt a harmadik napon, és felment a mennyekbe, el fog jönni ítélni élőket és holtakat. És [hiszünk] a Szentlélekben.

[A nikaiai hitvallás, 325.; DH 125]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

minden láthatónak és láthatatlannak alkotójában: a hitvallásnak ez a mondata kifejezi, hogy Isten nem csupán az érzékelhető világnak teremtője, hanem Ő az alkotója az angyalok és démonok (ördögök, gonosz szellemek stb.) láthatatlan világának is. A szöveg nem az angyalok és a démonok személyes voltát hangsúlyozza, hanem a manicheista tévtannal szemben azt, hogy ezek a szabadságunkat láthatatlanul befolyásoló erők is Isten akarataból és tudtával működnek, és nem a Teremtőtől független mellékistenek vagy ellenistenek. – A funkcionális (vagyis nem az angyalok természetét, hanem működését leíró) teológia szerint az angyalok az életnek azok az „adottságai”, amelyek embereken keresztül hatnak ránk, és segítenek Isten megtalálásában: felszabadító élményeket, lelki békét, reményt keltenek lelkünkben, és erősítik az Istenbe vetett hitünket. A démonok ezzel szemben az emberi szabadsággal együtt járó és a személyes bűnökből fakadó gonosz „erők”, amelyek a rezignáció, a reménytelenség, a nacionalizmus, a rasszizmus, a tömegőrület, az Isten létét tagadó korszellem stb. formájában megkísértik vagy fogságukban tartják az egyes embert, azaz akadályoznak az Isten felé vezető úton. A bibliai hagyomány és maga Jézus is megiszemélyesíti az említett tényezőket: ennek magyarázata az, hogy mind az Isten felé segítő tényezők, mind a tőle eltávolító erők embereken keresztül hatnak ránk, és személyiségünk legmélyebb rétegeit befolyásolják.

az egy Úrban, Jézus Krisztusban: az ószövetségi Bibliában az Úr (héb. *Adonaj*; gör. *Küriosz*) Izrael Istenének a neve, akihez az ég és föld tartozik (vö. MTörv 10, 12–14; Józ 3,11; Zsolt 97 stb.). A történeti Jézus burkoltan utal arra, hogy az Atyával való szoros kapcsolata miatt a Messiást is megilleti az Úr megnevezés (vö. Mt 22, 43–45; Mk 12, 35–37; Lk 20, 41–44). E kijelentésének és feltámadt valóságának megtapasztalása alapján született meg az első keresztény hitvallás: „Jézus az Úr” (vö. Róm 10,9; 1 Kor 12,3; Kol 2,6).

az Atyától egyszülöttként születettben: a Messiás feltámadása után követőiben egyre erőteljesebbé vált a meggyőződés, hogy ő már a teremtés előtt is létezett. Amikor Pál apostol arról beszél, hogy a Fiú elküldetett (vö. Gal 4,4; Róm 8,3 stb.), feltételezi, hogy már megtestesülése előtt is Istennél volt. A Krisztusra vonatkozó szóbeli hagyományban elmélyülő keresztények a teremtés előtt is létező Messiás létállapotát különféle kifejezésekkel jellemezték. A megtestesülése előtt is létező Messiás a „láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15). Ő „Isten bölcsessége” (vö. 1 Kor 1,24). Az első század végén János evangéliumának szerzője a görög filozófiából ismert *logosz* (ige, értelem) fakadó értelmes szó, a világmindenség rendjét megalapozó ősertelem, Istenből származó szellemi lény, a teremtés ősmintája stb.) szóval illeti a Messiást: Krisztus az Isten Igéje, ő a Logosz, aki maga is Isten (vö. Jn 1,1). Ugyancsak ő állítja: Krisz-

tus „az Atya egyszülöttje” (Jn 1, 14.18; 3,16). Az I. Nikaiai Zsinat atyái a fenti fogalmakkal élve fejezik ki hitüket: a mennyei Atya egy, örök, oszthatatlan és változatlan szellemi valóság. Ebből a mennyei Atyából születik öröktől fogva osztódás, törés és szakadás nélkül a Logosz, valahogy úgy, mint ahogy az emberi eszből is osztódás, törés és szakadás nélkül születik a fogalom. Ez a Logosz Isten Bölcsessége, az Atya tökéletes képmása, és egyben tökéletes szellemi mintája a teremtetett világnak. A Logosz az Atya egyszülöttje. A Logosznak ezt az örök „első születését” meg kell különböztetni megtestesülésétől, vagyis attól a „második születésétől”, amelyet az apostoli hitvallás úgy fogalmaz meg, hogy Isten Fia „a Szentlélektől Szűz Máriából született”.

Isten az Istentől, világosság a világosságtól: a Logosz is valóságos Isten, Isten az Istentől, s nem csupán alacsonyabb rendű lény, miként Ariosz és követői gondolták. Ugyanezt fejezi ki a „világosság a világosságtól” szókapcsolat is. Az ószövetségi Biblia szerint Isten az örök világosság, és a bölcsesség ennek a világosságnak kisugárzása (vö. Bölcs 7,26). Az isteni világosság kisugárzását az első század keresztényei Isten Fiával azonosították. Ezért mondja a János-evangélium szerzője: az Ige igazi világossággként jött a világba, vagyis ő már a világba jövele előtt is világosság volt (vö. Jn 1,9).

egylényegű az Atyával: Ariosz és követői azt tanították, hogy a Logosz a világ teremtése előtt semmiből teremtetett, s mint első teremtmény nem 'egylényegű' (gör. *homoousziosz*) az Istennel, hanem csak 'hasonló lényegű' (gör. *homoiousziosz*). A két görög kifejezés csupán egy *i* betűben különbözik egymástól, de ez a különbség fontos a keresztény hit szempontjából. Az I. Nikaiai Zsinat atyái Ariosz felfogását tévesnek minősítették, és egyértelműen hirdették, hogy a Logosz nem alacsonyabb rendű, mint az Atya, hanem öröktől fogva az Atyától születő, vele egyenrangú isteni valóság.

által teremtett minden: a teremtés a mennyei Atya örök elgondolása. Mivel a Fiú a mennyei Atya örök képmása vagy tükörképe, a világ teremtésének gondolatát is birtokolja. Így a teremtés, amely nem más, mint Isten örök elgondolásának érzékelhetővé, időbelivé válása, a Fiúban és általa történik (vö. Kol 1, 14–17).

a mi üdvösségünkért leszállott...: a hitvallásnak ez a mondata azt hangsúlyozza, hogy a Fiú megtestesülése az emberiség üdvözítése érdekében történt. Isten Fia azért jött el a világba, hogy a bűn fogságában élő emberek Isten gyermekeivé lehessenek, és eljuthassanak az üdvösségre (vö. Gal 4, 4–5).

1. 22 A szövegek értelmezése

Az apostoli hitvallás szövege szerint a történeti Jézusban érkezett el az a Messiás, akire a zsidó nép évszázadokon keresztül várakozott: Jézus a Krisztus. Ám ez a Fölkent messze felülmúlja az izraelita messiási várakozásokat. Ő ugyanis nem földi születésekor vagy nyilvános működése elején vált Isten Fiává, hanem már születése előtt is az volt. Isten Szentlelke ezt az örök Fiút tette Szűz Máriában emberré. A megtestesült Isten Fia történelmi személyként, valóságos emberként azon fáradozott, hogy kiszabadítsa az embereket a bűn fogságából. Az emberi szűklátókörűség és gonoszság azonban kioltotta életét. Műve mégsem hiúsult meg: Isten föltámasztotta őt a halálból, megdicsőítette, emberi mivoltában is maga mellé emelte, és reá bízta az emberi történelmet lezáró végső ítéletet. Ez az emberi mivoltában megdicsőült Messiás ugyanakkor felfoghatatlan módon történelmünk része is maradt: a Szentlélek ugyanis létrehozta az egyházat, amely Krisztus titokzatos testeként van jelen a világban, hogy mindazok, akik szűkebb vagy tágabb értelemben ehhez az egyházhoz tartoznak, haláluk után a feltámadt Messiás isteni dicsőségében is részesülhessenek.

A nikaiai hitvallást megfogalmazó keresztények elmélyítik a Messiás misztériumára vonatkozó tapasztalatukat, miközben az ószövetségi Bibliából, illetve a görög filozófiából kölcsönzött fogalmakkal értelmezik Krisztus titokzatos személyét. Ariosz tanításával ellentétben azt hangsúlyozzák, hogy a világ teremtése előtt is létező Isten Fia nem teremtmény, hanem olyasvalaki, aki maga is Isten, és ezért megilleti őt az Istennek kijáró Úr megnevezés. Isten Fia az Atya egyszülöttje. Örök születését nem tudjuk megérteni: hasonlíthatjuk az emberi észben megszülető gondolat (gör. *logosz*) létrejövéséhez, de ügyelnünk kell arra, hogy az isteni Logosz születése nem időbeli létrejövés, hanem az örökkévalóságban gyökerező és maradó titokzatos eredés. Az egyszülött Fiú a mennyei Atya tökéletes képmása, aki nem csupán hasonlít az Atyára, hanem isteni természetét illetően Vele egylényegű. A mennyei Atya képmásaként, Isten személyes Bölcsességeként a világ teremtésére vonatkozó atyai tervet is birtokolja, és ezért mondhatjuk: az Atya benne és általa teremtett mindent. Ez az Atyával egylényegű Fiú szeretetből testesült meg, vagyis azért jött el e világra, hogy az embereket megváltsa a bűn fogságából, és lehetővé tegye számukra Isten szeretetének viszonzását, az üdvösség elnyerését.

1. 23 Adj hálát a hitvallásokban bemutatott Messiásért!

Az apostoli hitvallás a Messiást Isten Fiának nevezi, és e Fiú isteni eredetét hangsúlyozza. – Amikor ezt a hitvallást imádkozod, gondold hálasan Isten Fiára! Ő ugyanis azért testesült meg, és feltámadása után titokzatos módon azért maradt egyházában, hogy téged is üdvözítsen: neked is lehetőséget akart adni arra, hogy az egyházhoz, az ő titokzatos testéhez kapcsolódva legyőzhesd a halált, és eljuthass az örök boldogságra.

A nikaiai hitvallás szövege azt a meghökkentő és emberileg felfoghatatlan titkot (misztériumot) fogalmazza meg, hogy Isten Fia nem csupán hasonlít a mennyei Atyára, hanem vele azonos lényegű Isten. – A hitvallás szövegét mondva adj hálát az Atyának, aki Fiában öröktől fogva megálmodta lényedet. Gondold meg, mennyire szerethet téged, ha nem csupán egy kiváló teremtményt küldött megmentésedre, hanem Fiában Ő maga jött el a te üdvözítésedre!

1. 3 A vértanúk egyházának életében megnyilatkozó Messiás

A fejezet szemelvényei azt igazolják, hogy az egyház életének korai szakaszában, az üldözések korában a keresztények közül sokan még életüket is feláldozták a Krisztusba vetett hitükért. Az első idézet egy 112-ben írt levél részleteit tartalmazza: ifj. Plinius, Bithynia és Pontus helytartója, tanácsot kér Traianus császártól, miként járjon el a keresztények ügyében. A második szemelvény ugyancsak levélrészlet: a levél írója Ignác (gör. *Ignatiosz*), Antióchia második püspöke, akit Traianus uralkodása alatt, a 2. század elején Szíriából Rómába hurcoltak, és a Colosseumban vadállatok elé vetettek. Úton Róma felé hét levelet írt különféle egyházközségeknek, amelyek közül az egyik éppen a római gyülekezet volt. A harmadik szemelvény a szmirnai püspök, Polikárp (gör. *Polükarposz*) vértanúságát mutatja be. Polikárp halálának éve bizonytalan, de valószínűleg a 2. század derekára tehető. A vértanú halálának körülményeit megörökítő, csodás, legendás elemeket is tartalmazó „szenvestörténetet” feltehetően a 3. században állították össze.

1. 31 Az első századok vértanúi

a) A Krisztus megvallása miatt üldözött keresztények

Uram, [...] Keresztények ügyében folytatott törvényszéki eljárásokon még sohasem vettem részt; ezért nem is tudom, mit és milyen mértékben büntessenek, vagy akár nyomoztassak... tekintettel kell-e lenni a vádlottak életkorára... vajon magát a keresztény nevet kell-e büntetni, akkor is, ha az illető semmi bűnt sem követett el, vagy pedig a keresztény névhez hozzátapadó bűnöket?

Eddig azok ellen, akiket a kereszténység vádjával terhelten idéztek ítélőszékem elé, a következő módon jártam el. Megkérdeztem tőlük, keresztények-e. Azokat, akik keresztényeknek vallották magukat, másodszor és harmadszor is megkérdeztem, de büntetéssel fenyegettem meg őket. Akik még ezután is kitartottak, azokat kivégeztettem. Mert meggyőződéseim, hogy függetlenül vallomásuk tartalmától, makacsságukért és csökönyösségükért megérdemelték ezt a büntetést. Másokat, akik ugyanebben a tébolyban szenvedtek, csak bűnösöknek bélyegeztem, és Rómába szállítottam, mivel római polgárok voltak...

A jelentések szerint... az a legnagyobb vétkük vagy eltévelyedésük, hogy bizonyos meghatározott napon hajnalbasadta előtt összegyülekeznek, és váltakozva karban énekelnek az istennek hitt Krisztus tiszteletére, és esküvel kötelezik magukat, nem ám valami gáztetre, hanem arra, hogy nem lopnak, nem rabolnak, nem követnek el házasságtörést, nem szegik meg esküjüket, a rájuk bízott letét kiadását felszólítás esetén

nem tagadják meg. Ennek végeztével rendszerint szét-szélednek; majd ismét összegjönnek, hogy közösen fogyasszák el közös és ártalmatlan lakomájukat; ezt azonban abbahagyták, miután parancsokra betiltottam a titkos társaságokat. Éppen ezért annál szükségesebbnek tartottam, hogy két szolgálóleányból – ezeket ők diakonisszáknak nevezik – még kínvallatás árán is kivégyem az igazságot. Nem találtam bennük egyebet ostoba, határtalan babonaságnál. Ezért elnapoltam az ügy kivizsgálását, és hozzád fordulok tanácsért. Mert meggondolásra méltónak láttam ezt a dolgot, legfőképpen a vádlottak nagy tömege miatt; ugyanis mindenféle korú, mindenféle társadalmi osztálybeli emberek, férfiak és nők vegyes, igen sokan kerültek és kerülnek vád alá. Nemcsak a városokban, hanem a falvakban és a tanyákon is elbarapódzott ennek a babonaságnak a ragálya; ezt azonban véleményem szerint meg lehet állítani, és meg lehet szüntetni. Annyi máris bizonyos, hogy a hovatovább elnéptelenedő templomokat megint egyre többen látogatják, és a szent ünnepeket... újból megülik, és mindenfelé megint kelenedők az áldozati állatok, amelyekre eddig csak igen ritkán akadt vevő. Ebből is könnyű arra következtetni, hogy még rengeteg embert lehet a helyes útra téríteni, ha módot adunk nekik a megbánásra.

[Ifjabb Plinius levelének részletei a 2. sz. elejéről; Levelek 10,96]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

uram: a megszólítás Traianus császárnak szól. A levél írója – a bithyniai helytartó – tanácsot kér a császártól, hogy miként járjon el a hatóságoknál feljelentett keresztények ügyében.

törvényszéki eljárásokon: a rómaiak általában türelmesek voltak a meghódított népekkel vallási szempontból, de megkövetelték tőlük, hogy elfogadják Róma vallási gyakorlatát, isteneit és a császárkultuszt, és időről időre áldozatot mutassanak be az istenek és császárok tiszteletére. A keresztények – mivel elvetették a bálványimádás minden fajtáját – nem hódolhattak a bálványok előtt, ezért előbb-utóbb összeütközésbe kellett hogy kerüljenek az államhatalommal. Ennek ellenére a 3. század közepéig nem folyt ellenük hivatalos és szervezett üldözés: ha valakit feljelentettek, törvényszéki tárgyaláson vizsgálták ki ügyét, és azon az alapon marasztalták el, hogy tiltott társasághoz tartozik, illetve megszegte az államhatalom iránti engedelmességet.

akik még ezután is kitartottak, azokat kivégeztetem: valószínűleg olyan esetekről van szó, amelyekben feljelentett keresztények megtagadták a császár istenítését, amit a helytartó az állam biztonsága szempontjából nagyon veszélyesnek tartott.

az a legnagyobb vétküik...: bár a helytartó babonaságnak minősíti a keresztény tanítást, szavai-ból érződik, hogy a keresztény vallási gyakorlatokat (Krisztus istenként való tiszteletét, az eukharisztia ünneplését stb.) ártalmatlannak tartja, s szinte elismerően nyilatkozik a keresztények erkölcsös életéről. Minthogy azonban pogány létére nem érti a keresztények titkát, továbbra is gyanakszik: attól fél, hogy a betiltott társaság tagjai vallásuk leple alatt államellenes tevékenységet is folytatnak.

két szolgálóleányból... még kínvallatás árán is kivagyem az igazságot: a diakonisszák elkerülhették volna a kínzást, ha megtagadják keresztény voltukat. Ők azonban még szenvedések árán is vállalták Krisztushoz tartozásuk tényét.

legfőképpen a vádlottak nagy tömege miatt: a pogány helytartó számára feloldhatatlan rejtély, hogy a kereszténység a feljelentések, bírósági tárgyalások, kivégzések és kínzások ellenére is tömeges méretekben terjed.

b) A vértanúságra készülő Antióchiai Ignác vallomása

Isten gabonája vagyok, akit a vadállatok fogai örölnek meg, hogy Krisztus tiszta kenyerének bizonyuljak. [...]

Semmit sem használnának nekem a föld batárai, sem e világ királyságai. Jobb nekem Jézus Krisztusért meghalni, mint uralkodni a föld batárain. Őt keresem én, aki értünk halt meg, őt akarom, aki értünk fel-támadt. A születés vár reám. Bocsássatok meg nekem, testvérek! Ne akadályozzátok meg, hogy éljek, ne akarjátok, hogy meghaljak, ne a világgal és anyagi-

akkal ajándékozzatok meg, megcsalván engem, aki Istené akarok lenni; bagyjátok a tiszta Fényt vennem. Oda eljutva leszek ember. Engedjétek, hogy Istenem szenvedésének utánzója legyek. Akiben Ő van, az megérti, amit akarok, érezzen együtt velem, tudván, mi ösztönöz engem.

[Részletek Antióchiai Szent Ignáciosznak a rómaiak-hoz írt leveléből, 2. sz. eleje]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Isten gabonája vagyok: mivel Ignác már tudja, milyen halállal fog meghalni, Isten gabonájának nevezi magát, akit vadállatok fogai örölnek meg. Arra gondol, hogy miként a megőrölt gabonából készül a kenyér, amelyet Jézus az utolsó vacsorán saját testének reálszimbólumává tett, életének feláldozásával úgy válik majd ő is annak a Krisztusnak „megőrölt gabonájává”,

aki az örök élet kenyérének (vö. Jn 6, 41–51) nevezte magát, és titokzatos módon, „tisztá kenyérként” él tovább egyházában.

jobb nekem Jézus Krisztusért meghalni, mint uralkodni a föld határain: a föld határain való uralkodás az e világi életben elérhető értékek (hatalom, gazdagság, hírnév stb.) birtoklását jelenti. Ignác kijelentése a történeti Jézus szavait idézi emlékezetünkbe: „mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja?” (Mk 8,36). E kérdésben a lélek szó a keresztségben megfogant és a feltámadásban beteljesülő örök életet jelenti. Az antióchiai püspök meggyőződéssel vallja, hogy ha vértanúhalálával lemond földi életéről, összehasonlíthatatlanul nagyobb kincs, a teljessé váló örök élet lesz osztályrésze.

a születés vár reám: Jézus azt tanította, hogy „ha valaki nem születik vízből és Szentlélekből, nem mehet be Isten országába” (Jn 3,5). Az első keresztények hittel vallották, hogy ez az újjászületés folyamat, amely a keresztségben kezdődik, és a halál után, a feltámadásban fejeződik be. Ignác úgy gondol közeli halálára, mint újjászületésének beteljesülésére és mennyei születésnapjára.

ne akadályozzátok meg, hogy éljek, ne akarjátok, hogy meghaljak: a kérdésben az „éljek” szó az örök életre utal, a „meghaljak” kifejezés pedig az örök élet elvesztésére (vö. Mk 8,35). Ignác – attól tartván, hogy a római keresztények kegyelmet eszközölnek ki számára a hatóságoknál – arra kéri a Birodalom fővárosában élő testvéreket, ne akadályozzák meg őt az örök élet elnyerésében.

oda eljutva leszek ember: a tökéletes, az Isten elgondolása szerinti embert először a történeti Jézus valósította meg. Ezért Ádámot legfeljebb csak az ő előképének tekinthetjük (vö. Róm 5,14). Az emberi bűnökből fakadó szenvedés és reménytelenség világában Jézus általa valósította meg a tökéletes teremtményt, hogy mindenben azonosult a mennyei Atya akaratával, egészen a vértanúság elfogadásáig (vö. Lk 22,42). Ezért az Atya föltámasztotta, emberi mivoltában is megdicsőítette, és lehetővé tette, hogy mindazok, akik követik őt, erejében maguk is tökéletes emberré válhassanak. Az antióchiai püspök tudja: akkor lép igazán Jézus nyomába, vagyis akkor válik igazán emberré, ha abban is követi őt, hogy a mennyei Atyába vetett bizalommal fogadja el a vértanúhalált.

engedjétek, hogy Istenem szenvedésének utánzója legyek: „aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem” – olvassuk az evangéliumban (Mk 8,34). E szavakkal Jézus nem önkínzásra ösztönöz: arra buzdítja tanítványait, hogy tudatosan vállalják a földi élet szenvedéseit, amelyek az emberek bűnei miatt vannak a világban, s hozzá hasonlóan erősen bízzanak a mennyei Atyában, aki sosem hagyja magukra választottait. Ignác pontosan megértette a jézusi felhívásban rejlő üzenetet, és arra kéri a római testvéreket, hogy „jó-akaró” közbenjárásukkal ne akadályozzák őt Krisztus magatartásának utánzásában.

c) A krisztusi szenvedés kelyhéből részesülő Szmirnai Polikárp vértanúsága

Minden Isten akarata szerinti tanúságtétel nemes és áldott. Mert nekünk jámboran hálát kell adnunk Istennek, neki kell tulajdonítani a mindennek ellenálló erőt. Hisz ki ne csodálná ezeknek (a vértanúknak) a nemességét, kitartását és Urunk iránti szeretetét?

[...] A stadionba bemenő Polükarposzhoz szózat szólt az égből: „Légy erős, bátor Polükarposz!” (vö. Józ 1,6 és ApCsel 18, 9–10). A hangot mindenki hallotta, de hogy ki szólott, azt senki nem látta. ...

Amikor elővezették, a kormányzó megkérdezte, ő-e Polükarposz. Amikor ezt megvallotta, rá akarta beszélni a tagadásra, így szólván: „Légy tekintettel korodra! ... Esküdj a császár boldogságára, térj észre, s mondd: Le az istentelennel!” Polükarposz viszont komoly arccal körülnézett a stadionban a törvénytelen népek egész seregén, kezével intett, felsóhajtott, felnézett az égre, és így szólt: „Le az istentelennel!” A kormányzó erősködött, és ezt mondta neki: „Tedd le az esküt, s elbocsátalak! Atkozd meg Krisztust!”

Polükarposz így szól: „Nyolcvanbat esztendeje szolgállok neki, és nekem semmi rosszat nem tett. Hogyan káromolhatnám királyomat, megváltómat?” [...]

Bátorsággal és örömmel eltele még ezeknél többet is mondott, arcát elöntötte a kedvesség, mert a neki mondottak miatt nem roppant össze ijedten, sőt ellenkezőleg, a kormányzót döbbsentette meg. Az kiküldte hírnökét a stadion közepére, s háromszor kiáltotta: „Polükarposz megvallotta, hogy keresztény!” Miután a kiáltó ezt mondotta, a Szmirnában lakó zsidók és pogányok egész sokasága fékezetlen dübvel és nagy hangon kiáltotta: „Ez Azsia tanítója, a keresztények atyja, isteneink lerombolója, aki sokakat arra tanított, hogy ne mutassanak be áldozatot, és ne fejezzék ki hódolatukat.” [...]

Tüstént körültrakták a tűzhöz szükséges dolgokkal. Amikor oda is akarták szegyezni, azt mondta: „Hagyjatok így engem. Aki ugyanis megadta, hogy kibírjam a tüzet, megadja azt a szegyek biztosítása nélkül is, hogy fájdalom nélkül viseljem el a tüzet.” Így hát azok nem szegyezték oda, de megkötözték őt. Hátratett kézzel és megkötözve olyan volt, mint a nagy nyájából való, áldozatra szánt jeles kos (vö. Lev 5,15), Istennek készített, kedves, egészen elégő áldozat, s feltekintett az égre és így szól: „Úr, mindenható Isten... a te szeretett és áldott Fiad, Jézus Krisztus

Atyja, aki által ismeretted elnyertük... áldalak Téged, mert erre a napra és órára méltattál, hogy részt kapjak tanúid számában, Krisztusod kegyében...” [...]

Amikor... befejezte az imát, a tűz körül szorgoskodó emberek meggyújtották a máglyát. Hatalmas láng lobbant fel, csodát láttunk, akiknek ezt látni megadatott. Meg is őriztük emlékezetünkben, hogy hírül adjuk a késői nemzedékeknek is a történeteket. A tűz öblösödő formát mutatott, mint a bájó széllel telt vitorlája, körülhalazta a vértanú testét. És nem is égő testként volt közepén, hanem mint sült kenyér, mint arany és ezüst a tüzes kemencében (vö. Bölcs 3,6). És az ő jó illatát éreztük, mint füstölő tömjént vagy más drága illatszert. Végül, amikor a törvénytelenek látták, hogy testét a tűz nem tudja elemészteni, megparancsolták, hogy jöjjön hozzá a hóhér és karddal szúrja át. És amikor ezt megtette, oly mennyiségű vér jött ki belőle, hogy eloltotta a tüzet, s az egész tömeg csodálkozott, micsoda különbség van a hitetlenek és a választottak között, melyeknek egyike volt a legcsodálatosabb Polükarposz is, aki a mi időnkben a szmirnai katolikus egyház apostoli és prófétai tanítója volt.

[Részletek a Szent Polükarposz vértanúsága c. vértanúakta 1–16. fejezeteiből, 3. sz.]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

bálát kell adnunk Istennek...: a mondat azt a keresztény meggyőződést fejezi ki, hogy a vértanúság csak Isten erejében és az Ő segítségével lehetséges.

Polükarposzhoz szózat szól az égből: a csodás elem és a bibliai példák említésével a szenvedéstörténet ismeretlen írója azt hangsúlyozza, hogy a szmirnai püspököt a feltámadt Krisztus erősítette meg az emberi szempontból elégségesen nem magyarázható hősiesség helytállásban.

esküdj a császár boldogságára: a császár boldogságára, sorsára vagy védőszellemére esküdni annyit jelentett, mint elfogadni isteni mivoltát.

le az istentelenekell: a kormányzó ajkáról elhangzó „istentelenek” kifejezés a keresztényeket jelenti, akik nem fogadják el a pogány isteneket.

körülnézett... a törvénytelen népek egész seregén: a „törvénytelen népek” kifejezés azt a tömeget jelöli, amely elutasítja Krisztus törvényét és isteni mivoltát. Polikárp szempontjából ezek az emberek az „istentelenek”.

hogyan káromolhatnám királyomat, megváltómat?: Polikárp hittel vallja: Krisztus király, akinek országa nem ebből a világból való (vö. Jn 18, 33–37), és meggyőződése, hogy ez a király megváltó is, amennyiben önmagát adta értünk, hogy kiszabadítson a bűn fogságából (vö. Tít 2,14).

aki ugyanis megadta, hogy kibírjam a tüzet...: a szenvedéstörténet e legendaszerű részlete a püspök ajkára adott mondattal fejezi ki: Polikárp Jézus bátorító szavaira emlékezve (vö. Mk 16, 18) rendületlenül bízik abban, hogy tanúságtevése sikeres lesz, mert erőt kap Istentől, s ha meg is kell halnia, örök életét nem veheti el tőle senki.

Istennek készített, kedves, egészen elégő áldozat: az egészen elégő áldozatnak, a holokausztnak (gör. *holo kaüszton*: egészen elégett) a Levitik könyve engesztelő erőt tulajdonít (vö. Lev 1,

9.13). A keresztények hite szerint Isten Krisztusban engesztelte ki magát a világot (vö. 2 Kor 5,19), az emberi engesztelések csak az ő áldozatának erejében lehetnek hatékonyak. A „kedves” jelzővel a szenvedéstörténet írója arra utal, hogy Polikárp részesül Krisztus egyetlen, megismételhetetlen és minden más áldozatot hatékonyra tevő áldozatából.

Úr, mindenható Isten...: a szmirnai püspök liturgikus imát idéz, s ebben hálát ad Istennek azért, hogy részesülhet Krisztus áldozatából, amit a szenvedések kelyhéből való ivás jelképez.

csodát láttunk...: minthogy e szenvedéstörténet befejező része műfaji szempontból hasonlít a bibliai csodaelbeszélésekre, nem tekinthetjük történeti beszámolóknak: jelképeire és mondanivalójára kell odafigyelnünk. A leírásból nem Polikárp halálának pontos körülményeit ismerjük meg, hanem azt, hogy halála mit jelentett a szemtanúk számára. A tüzes kemencében megpróbált arany, a füstölgő tömjén és a drága illatszerek említése arra utal, hogy a keresztények hívő látása szerint Isten elfogadta Polikárp áldozatát. A csoda megérintette a pogányok szívét is, akik megdöbbenve tapasztalták, hogy nem tudják megtörni Polikárp hitét. A legenda nyelvén ezt a gondolatot fejezi ki a következő mondat: „a törvénytelenek látták, hogy testét a tűz nem tudja elemészteni”.

1. 32 A szövegek értelmezése

Ifjabb Plinius levelének részlete történetileg megbízhatóan igazolja, hogy a 2. század elején meglepő méretekben gyarapodott az egyház: növekedett azoknak a száma, akik Krisztust Istennek vallották, megünnepelték utolsó vacsorájának emlékeztétét, és az ő erkölcsi útmutatásai szerint éltek. A helytartó tanácsalanságából az is kiviláglik, hogy a kereszténység terjedését pusztán emberileg nem lehet megérteni: a tiltott vallási közösség tagjai ugyanis nemcsak hogy nem voltak hajlandók más istent elfogadni Krisztuson kívül, hanem még a kínzásokat és a halált is vállalták az Istennek vallott Messiás iránti hűségük igazolása érdekében.

Az antióchiai püspök saját vértanúságát a gabonaszem Jézus által is alkalmazott szimbolikájával írja le. A történeti Jézus, aki önmagát mennyből alászállott kenyérnek (vö. Jn 6,41), illetve az élet kenyérének (vö. Jn 6,35) is nevezte, egy alkalommal ezt mondta tanítványainak: „Bizony, bizony mondom nektek: ha a földbe hullott gabonaszem meg nem hal, egymaga marad, de ha meghal, sok termést hoz” (Jn 12,24). Ez az ő esetében a következőket jelentette: úgy vált igazán mennyei kenyérré és minden ember számára örök életre szóló táplálékká, hogy vállalta a földbe vetett búzaszem sorsát, a pusztulást és a szenvedések általi „megőröltetést”. Ignác tudja: akkor válik igazán Krisztus tagjává, a mennyei kenyér részévé, és akkor tesz tanúságot igazán a Messiásról, ha az „isteni gabonaszemhez” hasonlóan ő is vállalja a földbe vetett és a földi szenvedésekben felőrlődő búzaszem sorsát.

A Polikárp vértanúhalálát megörökítő vértanúakta szerint a szmirnai püspök oly módon tett tanúságot a Messiásról, hogy Krisztus erejében és példáját követve ő is elfogadta a mennyei Atyától a szenvedések kelyhét. A történeti Jézus a Getszemáni-kertben így imádkozott: „Abba, Atyám! Minden lehetséges neked. Vedd el tőlem ezt a kelyhet! De ne az legyen, amit én akarok, hanem amit te” (Mk 14,36). Szavai azt igazolják, hogy emberként is tökéletes szeretettel akarta viszonzni a mennyei Atya szeretetét. Tudatában volt annak, hogy a szenvedés nem Isten akarataként, hanem az emberi bűn következményeként van jelen a világban (vö. Ter 3, 16–19), és mélyen hitt abban, hogy ha a mennyei Atya az ő szenvedését is megengedi, ezt csak azért teszi, mert győtreimait az emberek javára akarja fordítani. Jézus hite igazolódott, hiszen Isten az ő szenvedését tette meg az emberiség megváltásának eszközévé. Polikárp úgy akarta megköszönni ezt a krisztusi önfeláldozást, hogy Istentől megerősítve Mesterének nyomába lépett. Az isteni megerősítés tényét halálának szemtanúi igazolják: a

pogányok csodálkoznak azon, hogy nem tudják megtörni hitét; a keresztények pedig bibliai értelemben vett csodaként, azaz olyan eseményként élik meg püspökük halálát, amelyben Isten közli önmagát az emberrel.

1. 33 Kövesd a vértanúk példáját!

A császári helytartó levele arról tanúskodik, hogy a második század elején sokan a kínzásokat is vállalták és életüket adták a Krisztusba vetett hitükért. – Neked feltehetően nem kell vértanúvá lenned. Ám előfordulhat, hogy hited miatt kellemetlenségeid támadnak, hátrányos megkülönböztetéssel kell szembenézned. Ilyen esetekben gondold a hős vértanúkra, és kérd Isten segítségét, hogy helyállásoddal te is jó tanúságtevővé válhass.

Antióchiai Ignác a világ minden kincsénél többre tartotta a Krisztushoz tartozással együtt járó örök életet, s ezért tudatosan vállalta a mások javára elpusztuló gabonaszem sorsát. – Ha a Messiásba vetett hited miatt le kell mondanod e világi értékekről, ne keseregi, hanem gondolkodj Ignáchoz hasonlóan: légy te is Isten „gabonájává”.

Krisztus azért vállalta az emberi bűnök okozta szenvedéseket és a reménytelen élethelyzetet, mert bízott abban, hogy a mennyei Atya mindent jóra fordít életében, és a szenvedések kelyhének elfogadásával embertestvérein is segíteni fog. Polikárp megértette ezt, és hálájának jeleként ő maga is be akart kapcsolódni Krisztus áldozatába. – Amikor szenvedések sújtanak vagy reménytelen helyzetbe kerülsz, ne Istent okold, hanem Polikárhoz hasonlóan gondold hálásan Isten Krisztusára, s köszöneted kifejezéséként vállald te is tudatosan a „szenvedések kelyhében való részesedést”.

2. A MESSIÁS KORA KÖZÉPKORI EGYHÁZA

❖ AZ I. NIKAIAI ZSINATTÓL A II. NIKAIAI ZSINATIG (325-TŐL 787-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében korai középkornak az I. Nikaiai Zsinattól (Kr. u. 325-től) a II. Nikaiai Zsinatig (787-ig) terjedő időszakot tekintjük.

a) A kora középkori egyház terjedésének történelmi háttere

Az egyeduralkodó Nagy Konstantin († 337) törekvése a császári hatalom megerősítésére nem járt teljes sikerrel. Központi intézkedései elmélyítették a gazdasági válságot. A hatalmas birodalom egyes részei egyre kevésbé kapcsolódtak egymáshoz, s területén a gazdasági fejlettség mind nagyobb különbségeket mutatott: a fejlettebb Kelet mögött a Nyugat fokozatosan elmaradt. A gazdasági súlyponteltolódást a hatalom is követte. 330-ban Nagy Konstantin császár új fővárost építtetett magának: a Boszporusz európai partján fekvő görög gyarmatváros, Bizánc (lat. *Byzantium*; gör. *Βυζάντιον*) helyén megalapította a róla elnevezett Konstantinápolyt, és ő maga is e „második Rómának” tekintett városba költözött. A Római Birodalom központja ezzel Nyugatról Keletre tevődött át.

A császár halála után egy ideig újra társcsászárok vezették a Római Birodalmat. Iulianus császár azonban, aki 361-ben került a bizánci trónra, ismét egyeduralkodóként kormányzott. Ő a „hitehagyó” (aposztata) melléknevet kapta, mert rövid uralkodása alatt arra törekedett, hogy a kereszténységet elnyomva visszaállítsa a pogány államvallást. A halálát († 363) követő évtizedekben ismét társcsászárok között oszlott meg a hatalom.

A bizánci trónra kerülő I. Theodosius császár (ur. 379–395) egy ideig nyugati társával együtt kormányzott, majd 392-ben egyeduralkodó lett. A birodalom egységének biztosítása érdekében 380-ban államvallássá tette a kereszténységet: rendeletben megparancsolta, hogy valamennyi alattvalója abban a vallásban éljen, amelyet Péter apostol adott Róma népének, és amelyet I. Damasus pápa, valamint Alexandria püspöke is helyesnek tart. Ezután Nyugaton kormányzó társával együtt közös rendeletben megtiltotta a pogány áldozatok bemutatását, a pogány templomok látogatását és a bálványimádást. Halála előtt – elsősorban a nomád népek támadásaival szembeni hatékonyabb védekezés érdekében – szentesítette a keleti és a nyugati tartományok szétválását: 395-ös végrendeletében megosztotta és két kiskorú fiára hagyta birodalmát: Keletet Arcadius kapta, Nyugatot pedig Honorius. Ez a felosztás már nem csupán kettős irányítást jelentett, hanem a Római Birodalom végleges kettészakadását,

a területek politikai elkülönülését is. A birodalom két részre szakadása (395) után egymástól eltérően alakult a Nyugatrómai és a Keletrómai (Bizánci) Birodalom történelmi helyzete.

A Római Birodalom területe 395 után

❖ a földrajzi és a politikai színtér Nyugaton ❖

A birodalom nyugati részén a népvándorlás hullámai a 4. századtól kezdve jelentős politikai változásokat eredményeztek, amelyek következtében a Nyugatrómai Birodalom az 5. század második felében összeomlott. A népvándorlást elindító hun törzsszövetség, amely Ázsiából érkezett, arra kényszerítette a germán és szláv népeket, hogy a Római Birodalom nyugati területeire húzódjanak. Az egyre erősödő hun támadásokat a császárok csak a betelepült germán törzsek segítségével tudták megfékezni. Ebben az időszakban a Nyugatrómai Birodalom már csak névleg létezett, mert területei felett fokozatosan a germánok vették át az uralmat, s a császári hatalom csupán Itáliára terjedt ki. Kr. u. 476-ban ennek a névleges hatalomnak is vége szakadt: Odoaker germán testőrparancsnok megfosztotta hatalmától az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust, és felvette az „Itália királya” címet.

A felbomlott Nyugatrómai Birodalom örökébe lépő különféle germán, illetve ázsiai népek több évszázados politikai zűrzavart okoztak a római civilizáció romjain. Az 5–8. században az egykori Római Birodalom nyugati részén barbár (azaz görög–római műveltséggel nem rendelkező) törzsekből álló királyságok jöttek létre: a keleti gótoké Illyria és Itália területén, a nyugati gótoké és az őket felváltó araboké Hispániában (az Ibériai-félszigeten), a burgundoké Lyon környékén, a vandáloké Észak-Afrikában, a longobardoké Észak-Itáliában, az angolszászoké Britanniában, a frankoké pedig Gallia területén. E királyságok közül a frankoké bizonyult a legéletképesebbnek.

A gótok a Balti-tenger térségéből délkelet felé húzódva a 3. században a Fekete-tenger északi partvidékén telepedtek le. Az eredetileg egységes germán népcsoport a Dnyeszter folyó két partján élt: a folyó keleti partja mentén élő törzseket nevezzük keleti (vagy osztro-) gótoknak, a nyugati parton lakókat pedig nyugati (vagy vízi-) gótoknak. A keleti gótok – miután a hunok a 4. század végén leigázták őket – a hunokkal együtt nyomultak nyugat felé. Attila halála (453) után azonban fellázadtak, és a keletrómai császár fennhatósága alá helyezve magukat Pannóniában, később pedig az Al-Duna mentén telepedtek le. Az 5. század végén a császár hozzájárulásával innen vonultak Itáliába. Uralkodójuk, Nagy Theodorich († 526) vezetése alatt elfoglalták Ravennát, s megfosztva Odoakert hatalmától létrehozták az Illyriát és Itáliát magában foglaló Keleti Gót Királyságot. Ezt a királyságot a 6. században a bizánci császár döntötte meg, amikor visszafoglalta Itáliát, és Ravennába helytartót nevezett ki.

A nyugati gótok a hun támadás elől a Keletrómai Birodalomba menekültek, ahol az Al-Duna környékén kaptak Valens császártól (ur. 364–378) területet a letelepedésre. A század végén azonban a gótok fellázadtak: törzsfőjük, Alarich vezetésével végigdúlták Görögország egyes részeit, majd nyugatra fordultak, s az Adriai-tenger partját követve betörték Észak-Itáliába. Végigvonultak a félszigeten, miközben 410-ben Rómát is kifosztották. Dél-Itáliából újra észak felé haladtak: Dél-Galliába, majd Hispániába vándoroltak, s az 5. században ott alapítottak királyságot. A Vizigót Királyságnak az arabok támadása vetett véget a 8. század elején, akik birtokukba vették Hispánia nagy részét.

A burgundok a 4. században érkeztek a Rajna mellé, Worms környékére. Miután a hunok megtámadták őket, az 5. században a Rhône folyó vidékére vándoroltak, és Lyon körzetében alapítottak királyságot. A Burgund Királyságot a frankok számolták fel a 6. században.

A vandálok Norvégia területéről származó germán néptörzs tagjai, az 5. században kerültek a Nyugatrómai Birodalom területére. Előbb Hispánia felé vonultak, majd a nyugati gótok elől menekülve továbbvándoroltak: legnagyobb királyuk, Geiserich († 477) vezetésével átkeltek a Gibraltári-szoroson, s eljutottak Észak-Afrikába. Elfoglalták Karthágót, s ez a város lett a központja a Vandál Királyságnak. Karthágó megszerzésével kezükbe került a Földközi-tenger kereskedelmének ellenőrzése is. Uralmukat a 6. században a bizánci császár döntötte meg, a vandál nép maradványát pedig elnyelte a 7. századi arab áradat.

A Skandináviából származó longobardok (más írásmódban: langobardok vagy lombardok) a 6. században érkeztek Itália területére. Először a keleti gót állam maradványait számolták fel, majd megtámadták az alig berendezkedett bizánciakat. E támadás eredménye azonban nem győzelem lett, hanem Itália kettéosztása: a longobardok Pavia központtal királyságot és hercegségeket hoztak létre, a bizánciak pedig megtarthatták dél-itáliai hódításaikat. A longobardok azonban a félsziget déli részébe ezután is vezettek rablóhadjáratokat. Királyságukat a 8. században a frankok döntötték meg.

Britanniában a 4. században az őslakos kelta pikt és kaledón törzsek északról támadtak a rómaiak uralma alá tartozó területekre. A Római Birodalom ereje így a szigetországban is meggyengült. Az 5. század elején kivonták légióikat Anglia területéről a Nyugatrómai Birodalom védelmére. Ekkor a szárazföldről szász, angol és jüt törzsek keltek át a szigetre, akik a meghódított területeken a kereszténységet is felszámolták. Az angolszász hódítók elől a kelta őslakosság egy része a tengeren átkelve a mai Bretagne területére vándorolt, más része pedig Wales hegyvidékeire húzódott. A hódító angolszász törzsekből kialakult királyságok egymással és a kelta őslakókkal is állandó harcban álltak.

A frankok germán törzse a népvándorlással érkezett Gallia területére az 5. században. Merovech (akiről a Meroving-dinasztia a nevét kapta) törzsi vezérként 451-ben még a rómaiak oldalán harcolt a hunok ellen. A Meroving-dinasztiából származó Klodvig († 511) sikeresen egyesítette a széthúzó frank törzseket, s miután létrehozta a Frank Birodalmat, lendületesen hozzákezdett a határainak kiterjesztéséhez: a burgundokra támadt, s Gallia területéről távozásra készítette a vizigótokat is. A frank állam hódításainak lendülete Klodvig halála után

sem csökkent: azonban csak a birodalom területe nőtt, egysége nem. Klodvig utódai alatt a Frank Birodalom három kisebb királyságra bomlott: ezek szüntelen harcban álltak egymással, s időnként sikerült csak egy-egy királynak átmenetileg helyreállítani az egységet. A nagybirtokosok politikai megerősödése a 7. században a királyi hatalom meggyengüléséhez vezetett: a tényleges irányítás a királyi „majordomuszok” (lat. *majordomus*: háznagy, udvarmester, udvarnagy) kezébe került. A központi hatalom ismételt megszilárdítása a Frank Birodalom északkeleti részén lévő királyság háznagya, Heristali Pipin (Pippin) nevéhez fűződik, aki 687-ben egyesítette az egész frank birodalmat. Örökébe Károly nevű fia lépett, akit – mivel 732-ben Poitiers mellett megállította az Ibériai-félsziget felől támadó arab hódítókat – Martell (azaz Pöröly) Károly néven ismer a történelem. Az ő fia, Kis Pipin († 768) a 8. század közepén az utolsó Meroving uralkodót kolostorba záratta, majd egyeduralkodó és király lett. Pipin legyőzte a Rómát is fenyegető longobardokat, segítséget nyújtott a pápának, s ezzel megalapozta a pápaság és a frankok szövetségét, amely később évszázadokra meghatározta a nyugati egyház sorsát. – A Karoling-dinasztia megalapítójának Kis Pipint tekintjük, jóllehet az uralkodóház valószínűleg Pipin fiáról, Nagy Károlyról (lat. *Carolus Magnus*; † 814) kapta nevét, akinek személyében a korai középkor legnagyobb hatású uralkodója került a Frank Birodalom élére.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Keleten ❖

Kelet nem esett a népvándorlás fő útvonalába, és fejlettebb gazdasága miatt erősebb, ellenállóbb volt a Nyugatrómai Birodalomnál: ezért a központi hatalom 395 után is szilárdan tartotta magát. A Keletrómai Birodalom – amelyet a 6. századtól kezdtek Bizánci Császárság, illetve Bizánci Birodalom néven emlegetni – még körülbelül ezer évig maradt fenn. Császárai sokáig az egész Római Birodalom urainak tekintették önmagukat. I. Justinianus (527–565) kísérletet is tett arra, hogy visszaállítsa a birodalom egységét. Kiváló hadvezérei megtörték a vandálok észak-afrikai és a keleti gótok itáliai uralmát: elfoglalták Illyriát, Itáliát, Szicíliát, Észak-Afrikát, sőt Hispánia déli vidékeit is. A visszaszerzett területeken a császár újjászervezte a közigazgatást: így például Itália kormányzója a Ravennában székelő exarcha (helytartó) lett. Justinianus hódításai azonban Dél-Itália kivételével nem bizonyultak tartósnak. A szakadatlan háborúk és a nagy építkezések annyira kimerítették az állam gazdasági erejét, hogy a következő évtizedekben a Keletrómai Birodalom gazdasága is válságba került. A 7. században avar, szláv, perzsa és arab seregek támadták meg a császárságot. Az avar és szláv terjeszkedést a bizánci uralkodók sikerrel megakadályozták, a perzsákat is legyőzték, de az arabok előretörését már nem tudták megfékezni: az arab hadak a 7-8. században előzönlöttek az Arábiával szomszédos Egyiptomot és Palesztinát, majd Szíriát, Mezopotámiát, Örményországot, Grúziát és Kis-Ázsiát.

Az Arab-félszigeten élő különféle nomád törzsek a 7. században szerveződtek egységes birodalommá. Az államalapításban jelentős szerepe volt a Mekka és Medina városaiban működő Mohamed prófétának († 632), aki megalapította és a félszigeten elterjesztette az arab *iszlám* (odaadottság, alázat, ti. az Allahnak nevezett Istennel szemben) szóról elnevezett iszlám vallást, amely a különféle nomád törzseket egységbe kovácsolta. Az új vallás követőit muszlimoknak vagy muzulmánoknak (Allahnak alávetett hívőknek) nevezték, a próféta utódait pedig kalifáknak. Mohamed halála után a kalifákat választás útján jelölték ki. A negyedik kalifa Ali, Mohamed unokaöccse volt, akit 661-ben meggyilkoltak. Utána egészen 750-ig a mekkai Omajjádok (Omajjádok) családja adta a kalifákat, akiknek Damaszkuszban volt a székhelyük. • Az Omajjádok idején alakult ki az iszlám világot máig megosztó síta és szunnita vallási irányzat. A síták Ali pártjának követői: szerintük a vallási hagyomány (arabul: *szunna*) csak a Mohamed prófétával, illetve a vér szerinti rokonaival kapcsolatos anyagot tartalmazza. Hagyományfogalmuknak megfelelően a síták Ali fiát, Huszájnt

– akit az Omajjádok 680-ban a Bagdadtól délre fekvő Kerbelában híveivel együtt megöltek – és utódait, tehát Mohamed próféta vér szerinti rokonait tartják törvényes vezetőknek. Úgy gondolják, hogy Mohamed halála után az első törvényes kalifa Ali volt, és ezért ő volt az első imám (az iszlám közösség vallási vezetője) is, aki csak Mohamed vér szerinti leszármazottja lehet. A szunniták szerint a muszlimokra nézve kötelező érvényű a hagyománynak (a szunnának) az a része is, amelyet a hívők közmegegyezéssel elfogadtak. Szerintük a kalifát választani kell, s nem szükséges, hogy a választott Mohamed egyenes ági leszármazottja legyen. E felfogásban az imám mindig azonos a választott kalifával. • Az arab birodalmat a 8. század közepén újabb hatalmi villongások is bomlasztották. 750-ben Mohamed próféta családjának egyik tagja, „Véres” Abbász győzelmet aratott az Omajjádok felett, és a család tagjait meggyilkoltatta. Az Omajja-dinasztiát ezzel felváltotta az Abbászida kalifák uralkodóháza (750–1258), amely a 8. század közepe táján Damaszkusz helyett a Tigris folyó partján fekvő Bagdadot tette meg az arab birodalom fővárosává.

Az Omajja uralkodóház egyik tagja szerencsésen elkerülte az öldöklést, és Észak-Afrika területére menekült. Arab csapatai leigázták az észak-afrikai berbereket (azaz mórokat, szaracénokat), majd ezekkel együtt 711-ben átkeltek a Gibraltári-szoroson, és meghódították az Ibériai-félsziget nagy részét. 756-ban megalapították a cordobai emírséget, mely az al-Andalúz (Andalúzia) nevet kapta.

b) A kora középkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése

❖ az egyház terjedését segítő tényezők Nyugaton ❖

A nyugati egyház kibontakozásának fontos előfeltétele volt a germán népek – nyugati gótok, burgundok, longobardok, frankok – megtérése, valamint a kelta és az angolszász törzsek között végzett hittérítő tevékenység.

A nyugati gótok még a Bizánci Birodalom területén, a 3-4. században tértek meg, és ariánus keresztényekként hozták létre hispániai királyságukat. Vallási szempontból a 6. században fordulat következett be életükben: I. Rekkared királyuk († 601) katolikussá lett, és a katolicizmust tette állammivallássá. • A burgundok népe a 4. században, a Rajna melletti vidéken ismerkedett meg a katolikus kereszténységgel; az 5. században viszont, miután a Rhône mellé, Lyon környékére menekültek, a kereszténység ariánus változatát fogadták el. Később újra katolizáltak, s jelentős szerepük volt a frankok megtérítésében. • Az Észak-Itáliában letelepült longobardok katolikus hitre térése a 6. században kezdődött meg, amikor Authari nevű királyuk feleségül vette Theodolinde bajor hercegnőt, aki Nagy Szent Gergely pápától († 604) támogatva sokat tett a katolikus hit terjesztése érdekében. • A Gallia területén élő frankok keresztény hitre térése a törzsszövetség vezetőjének, a Meroving-dinasztiából származó Klodvignak uralkodása alatt történt az 5. század végén. A Frank Birodalom keleti részén és határvidékein élő germánok térítésében a britanniai származású Szent Bonifác († 754) játszott jelentős szerepet: őt tartják ezért a német nép apostolának. Bonifác pápai követként a frankok birodalmának egész területén tevékenykedett: a meglévő kereszténységet megszilárdította, új püspökségeket szervezett, és ezeket Rómával szoros egységbe vonta.

A kelta eredetű skótok térítő apostola az ír Szent Kolumba († 597) volt, aki a 6. század derekán tizenkettőmagával érkezett Skóciába, és Hy (Iona) szigetén kolostort alapítva megkezdte az egész országra kiterjedő egyházszervező munkáját. Egyházkormányzati szempontból kezdetben a skótok között nem alakult ki a megyés püspökök által vezetett egyházmegyei rendszer: a megtért közösségek vezetői a szerzetesi előjárók voltak. • A kelta lakosságú Írország kereszténnyé tétele a skót származású Szent Patrik († 460 körül) nevéhez fűződik, aki Galliában szerzetes lett, s miután missziós püspökké szentelték, az írek között hirdette eredményesen Krisztus evangéliumát. Az 5. század közepén Armaghban megalapította az első püspökséget. Ezt követően az országban még sok helyen alapítottak szerzetesházat, amelyeknek apátjai egyházkormányzati szempontból egyben püspökök is voltak. A kereszténység terjedt, és a kortársak Írországot rövidesen a „szentek szigeteként” kezdték emlegetni. • Britanniában a 3. században kialakult, de az 5. század folyamán elpusztított kereszténység újraélesztése, vagyis a sziget középső és délkeleti részén élő angol-

szász törzsek megtérítése elsősorban Nagy Szent Gergely pápa nevéhez fűződik, aki a 6. század végén Ágoston apátot és vele negyven térítő szerzetest küldött Angliába. Miután Kent királya (akinek felesége katolikus frank királylány volt) megkeresztelkedett, több ezer előkelő alattvalója is követte példáját. Ágoston, akit közben püspökké szenteltek, a király által az egyháznak adományozott Canterburyt tette meg az első angolszász püspökség székhelyévé. Ezt követően mintegy 50 esztendő leforgása alatt a többi angolszász királyság is kereszténnyé lett.

A nyugati egyház kibontakozását segítette az is, hogy a Pannóniát elfoglaló népek vallási türelmet tanúsítottak az itt élő keresztényekkel szemben. Ezen a területen az 5. század elején dőlt meg a rómaiak hatalma. Ám az őket követő hunok, gótok és longobardok sem pusztították el a helyben maradt keresztény lakosságot.

Hispániában a 711-től kezdődő arab támadások fékezték ugyan az egyház terjedését, de nem számolták fel az ott élő kereszténységet: a hódítók a leigázott területeken – jóllehet erős korlátozásokkal – mindenütt megtűrték a keresztény vallást. Közvetett módon így az arab hódítók vallási türelme is elősegítette a nyugati egyház életben maradását.

Az arabok politikai szempontból megelégedtek azzal, hogy a meghódított népeket váltságfizetésre (arabul: *haradzs*), adózásra kötelezték, azonban megengedték nekik, hogy megtartsák vallásukat, és egyéb ügyekben is függetlenséget élveztek. Vallási szempontból azért voltak türelmesek, mert többnyire a Korán mérsékelt értelmezését vallották magukénak. A Korán az iszlám legfontosabb szent könyve: a 114 szúrából (fejezetből) álló művet a Mohamednek adott isteni kinyilatkoztatások alapján a 7. században állították össze. E szent könyv tisztelettel beszél Jézusról, Szűz Mária fiáról, akit jelentős prófétának tart, és 'Isten szavának' nevez (vö. 2, 87.253; 3, 45.47; 4,171). Az iszlám önmagában véve nem harcos vallás. A Korán szerint az igazi muszlim a rosszat jóval háritja el (vö. 13,22), és „nincs kényszer a vallásban” (2,256). Kétségtelen, hogy a Korán is ismeri a vallási értelemben vett harc (arabul: *dzsihad*) fogalmát (vö. 9. szúra), de a mérsékelt muszlim hittudósok szerint ez egyenértékű az Allah útját követő erkölcsi erőfeszítéssel, s legfeljebb végső szükségben jelentheti a védekező fegyveres harcot. • Amennyiben az arabok mégis megtámadtak keresztény területeket, ennek mindig politikai oka volt: a megtámadott vidékek püspökeit és szerzetesi vezetőit – nem teljesen alaptalanul – a keresztény uralkodók képviselőinek tekintették.

Az egyház intézményének megszilárdulása szempontjából a 8. század fontos eseménye volt, hogy a Rómát fenyegető longobardokkal szemben II. István pápa a frank uralkodótól, Kis Pipintől kért segítséget. A longobardokat legyőző Pipin 756-ban a pápaságnak adományozta a már korábban is birtokolt római hercegséget, a ravennai helytartóságot és öt, Ravennától délre fekvő várost. Ezzel létrejött az Egyházi Állam, amelynek államjogi helyzete később tisztázódott.

❖ az egyház terjedésének akadályai Nyugaton ❖

A nyugati egyház hitelét rontotta, hogy a germánok nem vallási meggyőződésből, hanem politikai megfontolásból, fejedelmek parancsát követve vették fel a kereszténységet, ami csak látszólagos megtéréshez, felszínes vallásossághoz vezetett. Ráadásul a megtérő germánok nemzeti egyházakat hoztak létre, amelyekben kialakult a püspökök szerepét korlátozó úgynevezett sajtóegyházi rendszer.

Az uralkodói parancsra, felszínesen megtérő germánok többnyire az ariánus keresztény tanítást vallották magukénak, emiatt nemcsak hódítókként, hanem vallási szempontból is összeütközésbe kerültek a birodalom nyugati részén élő népekkel, amelyek már a konstantini kor előtt katolikus hitre tértek. A vandálok például, akik a 4. században Pannónia területén lettek ariánus keresztényekké, észak-afrikai királyságuk megalapítása után (5. század) kegyetlenül üldözték a katolikusokat.

A megtérő germánok nemzeti egyházakba tömörültek, amelyeknek irányításában az uralkodók jelentős szerepet játszottak: az ország területén működő püspököket ők hívták össze nemzeti

zsinatra, a püspöki székeket kinevezés útján ők igyekeztek betölteni, stb. E nemzeti egyházakon belül többnyire a saját egyházi rendszer is kialakult. Ez azt jelentette, hogy a hűbérúr által saját birtokán alapított templom – és az ott alkalmazott pap – függő viszonyba került hűbérurától, aki így szinte „saját egyházzal” rendelkezett. Bár a püspökök sokat harcoltak azért, hogy a hűbéruraknak a klérusra gyakorolt befolyását csökkentsék, a 7. századra a saját egyházi rendszer egyre általánosabbá vált. A nemzeti egyházak és a saját egyházi rendszer csökkentették az egyház egységes tanúságtévő munkájának hitelét, és veszélyeztették az egyházkormányzat függetlenségét.

❖ az egyház kibontakozását elősegítő tényezők Keleten ❖

A keleti egyház fennmaradását és terjedését nagymértékben elősegítette, hogy a Khalkédóni Zsinat (451) rendet teremtett a Krisztus misztériumát egymástól eltérő módon értelmező keresztény vélemények között. A zsinat hittételként fogalmazta meg, hogy Krisztus személyében két (isteni és emberi) természet keveredés nélkül egyesült. A döntést követően a zsinat által elítélt monofiziták – akik Krisztussal kapcsolatban az egy természet (gör. *moné phüszisz*) kifejezést használták, s ezzel azt sugallták, hogy csak egyetlen, isteni természete volt – módosították tanításukat. Továbbra is ragaszkodtak az „egy természet” kifejezéshez, de szóhasználatukban az egyetlen természetet azt értették, hogy Krisztusnak egyetlen természete emberi és isteni összetevőkből áll. Ez a módosított tanítás a miafizitizmus, amely a görög *mia* (összetevőkből álló egység) és a *phüszisz* (természet) szavak összekapcsolásából kapta nevét. A módosítást követő évszázadok vitáiban fokozatosan világossá vált, hogy a zsinat formuláját elfogadó melkiták és a Krisztus egyetlen természetét hirdető miafiziták tanítása között csak a szavak használatában van különbség. Tartalmilag ugyanis mindkét irányzat elfogadta a Khalkédóni Zsinat mondanivalóját, vagyis azt, hogy Krisztus egyetlen személye magában foglalja az ő isteni és emberi valóságát (természetét).

A monofizita tanítás Eutükhész konstantinápolyi szerzetesi előljáró († 454) nevéhez fűződik. Ő azt hirdette, hogy Krisztus megtestesülésének eseményében az isteni természet úgy magába szívta és feloldotta az emberi természetet, mint ahogyan a tengerbe esett mézcseppet is magába szívja és feloldja a tenger vize. Ez a tanítás azt sugallta, hogy Krisztusnak csak egyetlen, isteni természete van. A Khalkédóni Zsinat ezzel szemben azt fogalmazta meg, hogy Krisztus Isten és ember, azaz két természet egyetlen személyben. A monofiziták ekkor álláspontjukat megváltoztatták: továbbra is ragaszkodtak az „egy természet” kifejezéshez, ugyanakkor elutasították a tengerben feloldódó mézcsepp hasonlatát. Határozottan állítani kezdték Krisztus emberi mivoltát is. Ezt a módosított monofizita tanítást illetjük a miafizitizmus névvel. E kifejezésben az egyetlen természet (gör. *mia phüszisz*) azt jelenti, hogy Krisztus természete egyetlen ugyan, de összetett, azaz isteni és emberi összetevőkből áll. A kifejezés tehát más szavakkal, de ugyanazt mondja, mint amit a Khalkédóni Zsinat. • A Khalkédóni Zsinat formulájához ragaszkodó keresztények azért kapták a szír–arám *malka*, az asszír *melk*, illetve az arab *malaki* (király, császár) kifejezésből származó melkita (császárhoz tartozó) megnevezést, mert ahhoz a zsinati megfogalmazáshoz ragaszkodtak, amelyet a bizánci császár is elfogadott.

A Khalkédóni Zsinat döntésén túlmenően a keleti egyház erősödését szolgálta: a keleti gótok megtérése, a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus létrejötte, a bizánci fennhatóság alól fokozatosan kikerülő Alexandriai, Jeruzsálemi és Antióchiai Patriarchátus tevékenysége, továbbá Kelet Egyházának, valamint az Örmény Katolikusnak és a Keleti Grúz Katolikusnak életeréje is.

Az Itáliában letelepedő keleti gótok a kereszténység ariánus változatát fogadták el. Az ariánus Theodorich, Itália gót királya, eleinte türelmes volt a katolikusok iránt, szabad vallásgyakorlatot biztosított nekik. Magatartása azonban uralkodása végén, amikor a bizánci császár rendeletet bocsátott ki az ariánusok ellen, megváltozott. Az ariánus és a katolikus keresztények közti feszültségek csak a 6. század közepén, a Keleti Gót Birodalom összeomlásakor szűntek meg.

A Konstantinápolyi Zsinat (381) döntése szerint a konstantinápolyi püspök a tiszteletbeli elsőbbségben közvetlenül Róma püspöke után következik. A Khalkédóni Zsinat megerősítette ezt a határozatot, s Konstantinápoly püspökségét patriarchátusi rangra emelte. A 6. században a konstantinápolyi pátriárka a pápa tiltakozása ellenére felvette az ökumenikus (egyetemes) pátriárka címet, és ettől kezdve a patriarchátust Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátusnak nevezték.

Az Észak-Afrikában élő egyiptomi (arab eredetű szóval: kopt) keresztények a 4. században megtért etiópokkal együtt az Alexandriai Patriarchátus fennhatósága alá tartoztak. Az 5. században a miafizita tanítás terjedése következtében szakadás támadt a kopt keresztények között: az alexandriai kopt pátriárka vezetése alatt élő miafizita keresztények elkülönültek a főleg görög bevándorlók-ból álló birodalmi egyháztól, amely az ugyancsak Alexandriában székelő görög melkita pátriárka vezetése alatt állt. A két patriarchátus viszálya miatt a miafizita pátriárkák egy időre száműzetésbe kényszerültek. A melkita és a miafizita keresztények vitáinak a 7. századi arab támadás vetett véget. A melkita patriarchátus hívei rosszabb helyzetbe kerültek, mint a miafizita koptok, mert az arabok a melkitákat a bizánci császár híveinek és barátainak tekintették. A miafiziták felszabadítóként fogadták az arabokat, a száműzetésben lévő miafizita pátriárka visszatérhetett a városba. A továbbiakban a miafizita kereszténység erősödött meg a területen.

Jeruzsálem görög püspökségét a Khalkédóni Zsinat emelte patriarchátusi rangra. Miután a várost 614-ben bevették a perzsák, akik sok templomot (köztük a Nagy Konstantin által épített Szent Sír-templomot is) leromboltak, a pátriárkát Perzsiába hurcolták, de nem pusztították el teljesen a kereszténységet. 629-ben a város újra a Bizánci Birodalom részévé vált. A bizánciak megkezdtek a Szent Sír-templom újjáépítését. Ennek az időszaknak a 7. századi arab hódítás vetett véget. A muszlimok Jeruzsálemet szent helyükké tették azon az alapon, hogy Mohamed szerint itt működtek az őt megelőző próféták. A jeruzsálemi Templom-hegyen elkezdtek annak a mecsetnek az építését, amely a 8. század elején kapta az al-Aksza („a legtávolabbi”, „a távoli”, ti. Mekkától) nevet. A muszlim politikai uralom első három és fél évszázada alatt a keresztények békében gyakorolhatták vallásukat, s a zarándokok is zavartalanul eljuthattak a Szentföldre.

A Khalkédóni Zsinat döntését követően az antióchiai keresztények két táborra szakadtak: a görög melkita és a szír miafizita közösségre. A görög melkita pátriárkához tartoztak azok, akik elfogadták a zsinaton megfogalmazott (két természet egyetlen személyben) formulát. Ezek a keresztények a görög melkita megnevezés helyett szívesebben mondták magukat róm melkitáknak. Ebben a kifejezésben az arab eredetű *rím* (római) szó a második Rómának tartott Konstantinápolyra utal. A szír miafizita patriarchátus híveit jakobitáknak is szokták nevezni. Az elnevezés alapja az, hogy a 6. század elején Jakob Baradaiosz edesszai püspök († 578) terjesztette a leghatékonyabb módon a miafizita tanítást. A jakobita antióchiai pátriárkák eleinte nem Antióchiából, hanem Alexandriából, majd Mezopotámia különféle monostoraiból irányították a fennhatóságuk alá tartozó keresztényeket. • Antióchia a 7. században arab kézre került. Az arabok jelentős adókkal sújtották a keresztény lakosokat, és főleg „a bizánci császár hitét valló” róm melkita patriarchátus híveit üldözték. • A róm melkitáktól ebben az időszakban különültek el a maroniták, vagyis azok a szír keresztények, akik nevüket a 4. századi Szent Maron remetéről († 410 körül) kapták. Központjuk a remete sírja fölé emelt kolostorban volt az Orontész folyó szíriai szakaszának völgyében, az egykori Apameia (ma: romváros) körzetében. Az elszakadás oka a maronita történészek szerint az, hogy a róm melkita antióchiai pátriárkai szék éppen betöltetlen volt. A maroniták a 7. század végén hozták létre önálló katolikátusukat, amelynek vezetője maga is igényt tartott az antióchiai pátriárka címre.

Mezopotámiában a perzsa fennhatóság alatt élő Szeleukeia-Ktésziphón keleti szír (káld) krisztushívői a 4. század folyamán kerültek kapcsolatba a délnyugat-indiai malabár (malankár) keresztényekkel. Az 5. század elején a perzsa uralkodó nyomására Szeleukeia-Ktésziphón keresztényei elszakadtak Antióchiától: létrejött Kelet Egyháza (más elnevezésekkel: a perzsa, mezopotámiai vagy asszír egyház). Ennek az egyháznak legfőbb irányítója Szeleukeia-Ktésziphón katolikosz püspöke lett, aki a pátriárka címet is használni kezdte. • Kelet Egyháza a 7. században arab fennhatóság alá került. Az arab kalifák korlátozták ugyan a keresztényeket (tilos volt a keresztény hitet

terjeszteni, új templomokat építeni, közterületen keresztet állítani stb.), de Krisztus követői – adózás ellenében – gyakorolhatták vallásukat.

Örményországban a katolikosz székhelye az 5. század végén került át Ecsmiadzinból a perzsa kormányzók székhelyére, Dvinbe. A katolikosz fennhatósága alá tartozó örmények a perzsa támadások miatt nem tarthatták a kapcsolatot a bizánci egyházzal, s ezért nem tudták elfogadni a Khalkédóni Zsinaton megfogalmazott (Krisztus egy személye és két természete) formulát sem: fokozatosan eltávolodtak és a 6. század elején végérvényesen elszakadtak Bizánctól. Önálló egyházuk azonban az arab támadások ellenére is életerősnek bizonyult.

A keleti grúzok királyságában, Ibériában III. Mirian király 337 körül államvallássá tette a kereszténységet. A perzsa támadások miatt a keleti grúz egyház képviselői nem vehettek részt a Khalkédóni Zsinaton: ezért a grúzok egy ideig a jakobita keresztény irányzathoz csatlakoztak. 467-ben királyuk kérésére az antióchiai görög melkita pátriárka korlátozott önállóságot biztosított a grúz egyháznak, és így létrejöhett a Keleti Grúz Katolikus: Mcheta érseke felvette a katolikosz címet. A 7. század elején azonban a keleti grúz egyház vezetője szakított a jakobitákkal, elfogadta a khalkédóni formulát, és csatlakozott a bizánci keresztény családhoz. A 8. század közepétől a kelet-grúziai püspökök az antióchiai görög melkita pátriárkától elnyerték azt a jogot, hogy saját maguknak szentelhessenek katolikoszt. • Grúzia bizánci befolyás alatt álló nyugati részén, Lazika (Egriszi) területén az 5. században vált államvallássá a kereszténység.

❖ az egyház terjedésének akadályai Keleten ❖

A keleti egyház terjedésének és tanúságtevő munkája hatékonyságának egyik akadályá Iulianus császárnak a pogányság visszaállítására tett kísérlete volt a 4. században. Ugyancsak akadályozó tényezőnek bizonyult a cezaropapizmus, vagyis az a Keletrómai Birodalomban kialakult és elterjedt gyakorlat, amely az állami és az egyházi hatalmat a császár kezében egyesítette.

A 4. század közepén trónra jutó Iulianus császár (az „aposztata”) mindent megtett, hogy az egyház erejét gyengítse: kiváltságait megvonta, a keresztényeket a fontosabb állásokból eltávolította. Jóllehet az egyházat véres üldözésekkel nem akarta teljesen megsemmisíteni, tisztviselőinek túlbuzgósága folytán többször került sor keresztények kivégzésére. A kereszténység elnyomásával párhuzamosan igyekezett a pogány vallást régi fényében visszaállítani: a pogány papság hagyományos előjogait visszaadta, újra megnyitotta a pogány templomokat, és keresztény mintára próbálta megreformálni a régi vallást. Bár reformkísérletei csak kevés eredményt hoztak, intézkedései jelentős mértékben gátolták a messiási egyház tevékenységét és terjedését.

A cezaropapizmus elnevezés a latin *caesar* (császár) és a görög *pappa* (atyja) szavak összetételéből származik. Lényegében azt az elgondolást és gyakorlatot jelenti, amely szerint a császár az egyház feje és parancsolója. A Nagy Konstantin utáni kor császárai Istentől kapott jogukra hivatkozva beavatkoztak az egyház belügyeibe: egyházkormányzati és hittani kérdésekben egyaránt megpróbálták érvényre juttatni akaratukat. Ez sértette a Messiás egyházának függetlenségét, és akadályozta az egyházkormányzat szabad kibontakozását.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A 4. századtól kezdve az egyházi *hierarchiát* alkotó klérus tagjait két nagy csoportba sorolták: a nagyobb és a kisebb „rendek” közé. A nagyobb egyházi rendekbe tartoztak a korábbi hármas tagolódású hierarchia tagjai: az egyházkormányzati hatalom teljességét birtokló püspökök, a presbiterek és a diakónusok. A fokozatosan kialakuló kisebb rendek száma és feladatköre erősen ingadozott.

A püspököt a helyi egyház klérusa, a helybeli nép és más egyházmegyék püspökei választották. A választást a metropolita (érsek) megerősítette, s a jelöltet más püspökök közreműködésével felszentelte. Keleten a püspökök kiválasztásában a 4. századtól kezdve korlátozták a

nép választói jogait, mert a császárok akarták ellenőrzésük alá vonni a jelentősebb püspöki székek betöltésének folyamatát (vö. a cezaropapizmus fogalmával). Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a megtérő germán népek nemzeti egyházaiban is. Ettől az időtől kezdve a püspökök a császártól vagy az uralkodótól közjogi hatalmat is kaptak, s így hasonlókká váltak a magas rangú világi közhivatalnokokhoz. A püspöki renden belül a korábbiakhoz képest új méltóságok, feladatokkal járó címek születtek: a pátriárka (katholikosz) és a metropolita-püspök alakja mellett a 4. századtól kezdve jelent meg az exarcha, a primás püspök, valamint Rómában a püspök kardinális (bíboros) méltósága.

A görög *exarkhosz* (fejedelem, helytartó) szóról elnevezett exarcha a keleti egyházban eredetileg azokat a főpapokat jelölte, akik később a pátriárka címet kapták meg. Később exarchának nevezték az olyan nagyobb részegyházak vezetőit is, amelyeket valamilyen oknál fogva még nem alakítottak egyházmegyévé. Az öt hagyományos patriarchátus kialakulása után a patriarchátusok területén kívül eső, de a Római Birodalomhoz tartozó fontosabb területek főpapjai (így például a kisázsiai Efezus és Cézarea, a thrákiai Hérakleia, Ciprus stb. püspökei) számára maradt fenn az exarcha cím. Az exarchák joghatósági szempontból a metropolita és a pátriárka között álltak. • A primás elnevezés a 4. századból származik: eredetileg a karthágói metropolita címe, aki „első az egyenlők között” (lat. *„primus inter pares”*) volt a tartomány többi érsekéhez és püspökéhez viszonyítva. • A latin *cardo* (sarok, sarokvas) szóból eredő kardinális (bíboros) címmel a 7-8. századtól kezdődően a Róma környéki egyházmegyéek püspökeit illették, akik a pápák állandó tanácsának tagjai voltak.

A presbiteriségre (papságra) vállalkozó ifjakat a püspök házában vagy idősebb klerikusok környezetében (esetleg szerzetesi közösségben) eltöltött tanulmányi idő után a püspök szentelte fel. A papok vagy presbiterek közül az 5. századtól kiemelkedett a plébános, az archipresbiter (esperes) és a presbiter kardinális alakja.

A latin *presbyter de plebe* (a nép papja) kifejezésből származó plébános, illetve Keleten a görög *paroikosz* (idegen, jövevény) kifejezésre visszavezethető parókus elnevezés a 4-5. századtól kezdve a nagyobb vidéki templomokban állandó jelleggel alkalmazott presbitert jelenti. • A görög és latin elnevezésekre épülő archipresbiter (első vagy főpresbiter) szó eredetileg a püspöki székváros rangban első papját jelentette, aki a püspök helyettese volt olyan egyházi szertartások végzésében, amelyekhez nem volt szükséges a püspöki rend. Később az esperest, vagyis azt a papot is jelölte, akit a püspök az egyházmegye egy részének élére állított. Mivel az esperesnek többnyire 10 plébániát kellett felügyelnie, egyes vidékeken a latin *decanus* (tíznek a főnöke) kifejezés alapján dékánnak is nevezték. • A presbiter kardinális cím eleinte csak a főbb római templomokba beiktatott presbitereket illette meg.

A diakónusokat (vagy szerpapokat) szintén a püspök szentelte fel szolgálatukra, mely az ige-hirdetést, a keresztelest, az anyagi javak kezelését és a szegények segítségét foglalta magába. A diakónusok közül kiemelkedtek az archidiakónusok és a 6. század Rómájában a diakónus kardinálisok.

Az archidiakónus (fő- vagy első diakónus) a 4. századtól a diakónusok munkáját irányította, egyben egyházkormányzati és joghatósági ügyekben is segítette, illetve helyettesítette püspökét. A római kerületek élén álló vezető diakónusok a 6. századtól a diakónus kardinális címet is megkapták.

A kisebb rendek közül főleg az alszerpapok, a lektorok, az akolitusok, az ördögűzők és az ajtónállók rendje terjedt el, de közéjük sorolhatjuk a keleti egyház diakonissza-intézményét is. E szolgálatokhoz (leszámítva a latin egyházban az alszerpapokat) nem kellett püspöki felszentelés.

Az alszerpap vagy szubdiakónus (gör. *hīpodiaconosz*; lat. *subdiaconus*) a diakónusok segítője volt (a latin egyházban ez a fokozat 1972-ig a nagyobb rendek közé tartozott). A lektor (lat. *lector*: olvasó) feladata a liturgiában – az evangélium kivételével – az olvasmányok felolvasása volt. Az akolitus

(gör. *akolütheó*: kísér, szolgál) vagy gyertyavivő (lat. *cerofarius*) a pap vagy püspök kíséretének tagja, aki az ünnepi liturgiában a gyertyát vitte. Az ördögűző (gör. *exorkisztész*) a hitűjencok felkészítését végezte, és segédkezett a keresztelésnél. Az ajtónálló (lat. *ostiarius*) a szent helyek kapuinak őre volt. A diakonissza az egyházközség szolgálatában álló hajadon vagy özvegy: segédkezett a nők keresztelésénél, felügyelt a liturgia rendjére, látogatta, gondozta a betegeket.

A *cölibátus* gyakorlata, mely a nyugati és a keleti egyházban eltérő módon alakult ki, eltérő módon is fejlődött tovább. A 300 körül tartott Elvirai Zsinat rendelkezését Nyugaton úgy értelmezték, hogy mivel a papok nem élhetnek házasságot, maga a házasságkötés is a papi rend elnyerésének akadályai közé tartozik: ezért nős embert nem szabad pappá szentelni, s aki már házas, azt ki kell zárni a klerikusok közül. Ezt a törvényt, amelyet Siricius pápa a 386-os Római Zsinaton tett kötelezővé, az 5. század elején szinte az egész nyugati egyház elfogadta. A keleti egyház gyakorlatát a konstantinápolyi II. Trullloszi Zsinat (gör. *troullosz*: kupolaterem) tette véglegessé 692-ben (ma is ez van érvényben). Eszerint a cölibátus a püspök számára kötelező: ezért ha korábban már házasságot kötött, feleségének külön e célra alapított kolostorba kell vonulnia. Az alszerpapok, a diakónusok és a papok szentelés után már nem nőülhetnek, de a szentelés előtti házasságukat fenntarthatják azzal a megkötéssel, hogy ha elválnának, leteszik őket hivatalukból.

A 4. századtól kezdődően változások történtek az egyház intézményének *területi és szervezeti tagolódásában* is. A metropoliákon és egyházmegyéken belül két új közigazgatási egység született: a plébánia és a több plébániát összefogó esperesi kerület. A patriarchátusok száma a Római Birodalmon belül háromról ötre emelkedett: a korábbi Római, Alexandriai és Antióchiai Patriarchátus mellett 381-ben Konstantinápoly és az 5. század közepén Jeruzsálem is patriarchátusi rangot kapott. A birodalom határain kívüli egyházakban az Örmény Katolikus mellé új egyházkormányzati egységként sorakozott fel Kelet Egyháza és a Keleti Grúz Katolikus. A patriarchátusok mellett megjelent az exarchátus intézménye.

A keresztények számának növekedésével és a vidéki egyházak szaporodásával a püspöki székvárosokból vidékre kijáró ún. „mezei püspökök” szerepét a 4-5. században egyre inkább azok a presbiterek vették át, akiket püspökük állandó jelleggel vidékre küldött. Ezek a presbiterek az eukharisztia bemutatása mellett kereszthettek is, ezért templomuk neve keresztelő templom lett. Körzetüket plébániának vagy parókiának (gör. *paroikia*: idegenben, jövevényként lakozás) hívták. A 6. századtól kezdődően az egyházmegyén belül a plébániákat egybefogó magasabb közigazgatási egységet esperesi kerületnek nevezték, amelynek élén egy nagyobb keresztelő templom plébánosa, az esperes (gör. lat. *archipresbiter*) állt. • Az I. Nikaiai Zsinat idején az egyház patriarchátusai és katolikusai a Római, az Alexandriai és az Antióchiai Patriarchátus, valamint az Örmény Katolikus voltak. Konstantinápoly (utólagos római elismeréssel) az I. Konstantinápolyi Zsinaton (381), Jeruzsálem pedig a Khalkédóni Zsinaton (451) vált patriarchátusi központtá. Az 5. században az Alexandriai Patriarchátus két részre szakadt: az egyiptomi (kopt) nyelvet beszélők miafizita és a görög nyelvet beszélő egyiptomi keresztények melkita patriarchátusára. A 6. századtól az Antióchiai Patriarchátus is kettévált: a görög (róm) melkita és a szír jakobita egyházi vezetők egyaránt igényt tartottak az antióchiai pátriárka címre. A 7. század végétől a szír maronita egyházfők is antióchiai pátriárkának tartották magukat. A birodalom határain kívül az 5. században jött létre a Kelet Egyháza elnevezésű keleti szír katolikus és a Keleti Grúz Katolikus. • Az exarchátusok a patriarchátusoktól elszakadó, azok területein kívül fekvő és viszonylagos önállósággal rendelkező részegyházak voltak, illetve azok a nagyobb részegyházak, amelyeket nem alakítottak egyházmegyévé. Így például a 431-es Efezusi Zsinaton exarchátussá vált a Ciprusi Egyház, amelyet korábban Antióchia igekezett fennhatósága alá vonni.

A konstantini fordulat után a *római püspöki székhely* betöltésének módja is megváltozott, mivel a keresztény római császárok, majd az Itáliát elfoglaló barbár fejedelmek igekeztek maguknak

a pápaválasztásnál minél nagyobb befolyást biztosítani. A 6. századtól a pápát a nép utólagos hozzájárulásával Róma nagyobb rendű klerikusai, hivatalnokai és nemessége választották. Az új pápát azonban csak akkor lehetett megkoronázni, ha a császár a választást megerősítette. • A Római Patriarchátusnak, illetve a római pátriárkának (pápának) a többi patriarchátushoz viszonyított primátusa a 6. századtól kezdve egyre határozottabban kirajzolódik.

I. Damasus pápa volt az első, aki írásaiban az „Apostoli Szék” kifejezéssel jelölte saját hivatalát (vö. DH 149). 378-ban ő fogalmazta meg azt a hitvallási formulát, amelyet az egyházba visszatérő arianus püspököknek alá kellett írniuk. A pápa elsőbbségét kiemeli az a tény is, hogy a kereszténységet államvallássá tevő I. Theodosziosz császár annak a vallásnak követését rendelte el, amelyet Damasus pápa helyesnek tart. A 381-es I. Konstantinápolyi Zsinat is elismerte Róma elsőbbségét, de a császárvárost a rangsorban másodikként tüntette fel azzal az indoklással, hogy Konstantinápoly az „új Róma”. Róma elutasította ezt az érvelést, mert azt a gondolatot rejtette magában, hogy a római püspöki szék rangbeli elsőségét nem a Krisztus szándékára visszavezethető alapítás határozza meg, hanem a város világi rangjától függ. I. Ince pápa egy 417-ben kelt levelében megdicsérte azokat a püspököket, akik felismerték, hogy vitás hittani kérdésekben a pápához kell folyamodni, hiszen ő Péter nevében és tisztségében ad tanácsot (vö. DH 218). A 431-es Efezusi Zsinaton Coelestinus pápa követte azt hangsúlyozta, hogy ő Szent Péter utódát képviseli a zsinaton. A 451-es Khalkédóni Zsinatról a püspökök levelet írtak I. Leó pápának: a levélben elismerték a római pátriárkai szék elsőbbségét, és a pápát olyasvalakinek nevezték, aki Szent Péter szavát tolmácsolja (vö. DH 306). I. Gelasius pápa († 496) az evangéliumi szavakat (Mt 16, 18–19) idézve azt hangsúlyozta, hogy a római egyházat nem valamilyen zsinat állította a többi egyház élére, hanem a történeti Jézus (vö. DH 350). A 6. század végén Nagy Szent Gergely pápa egyik levelében azt írta, hogy még a konstantinápolyi pátriárkai szék is alá van rendelve az Apostoli Szentszéknek (vö. Epistola 9). Amikor IV. János konstantinápolyi pátriárka († 595) a pápa tiltakozása ellenére felvette az ökumenikus (egyetemes) pátriárka címet, Gergely a római püspök elsőbbségi szerepének lényegét a patriarchátusok egységének előmozdításában jelölte meg, s felvette az „Isten szolgájának szolgája” címet.

Habár a pápák ismételt megfogalmazták a primátussal kapcsolatos igényüket, a keleti és a nyugati egyházrész hittani, kulturális, lélektani és politikai okok miatt egyre jobban eltávolodott egymástól. Az 5. századtól az egyiptomi (kopt), a keleti szír és az örmény nemzeti egyház szakadt el fokozatosan Rómától. Ez a római püspök primátusának megtagadását is jelentette. Bizánc is kétségbe vonta a római pápa nyugati módon értelmezett elsőbbségét: a konstantinápolyi császári palota kupolatermében tartott II. Trulloszi Zsinat püspökei 692-ben kijelentették, hogy a bizánci pátriárka a maga területén egyenrangú a pápával. A pápa követte megtagadta a zsinat aktáinak aláírását. – Ezek az események jól mutatták, hogy a keleti és nyugati kereszténység egymástól való eltávolodása előbb-utóbb nagyobb szakadáshoz fog vezetni.

c) A Messiás megjelenítése a kora középkori egyház liturgiájában, tanításában, tanúságtevő életében

❖ a liturgia ❖

Az I. és a II. Nikaiai Zsinat közötti időszakban a keresztények elődeikhez hasonlóan elsősorban a *liturgiában* jelenítették meg a Messiás misztériumát. Az egyház szertartásai, melyek kezdetben sem voltak egységesek, a 4. századtól kezdve még sokszínűbbé és sokrétűbbé váltak: Keleten kialakult az öt nagy rítuscsalád (a bizánci, az alexandriai, az antióchiái, a keleti szír és az örmény rítus), s Nyugaton is új rítusok születtek a római rítus mellett.

Keleten a bizánci rítus megszilárdításában a kis-ázsiai Kaiszareia püspöke, Nagy Szent Vazul és Konstantinápoly püspöke, Aranyszájú Szent János (Joannész Khrüszosztomosz) vállalt fontos szerepet a 4. században. Bizánci szertartásává lettek az alexandriai és az antióchiái melkiták, vala-

mint a bizánciak által megtérített népek is (így például a grúzok, akik a bizánci liturgiát ősi grúz nyelven végezték). A Márk apostol liturgiájára épülő alexandriai rítus alapformája Alexandriában szilárdult meg a 4. században. Ez a rítus, amely eredetileg görög nyelvű volt, később pedig kopt, illetve etióp nyelvűvé vált, a koptok és az etiópok (latin nevükön: abesszinek) liturgiájában vált honossá. A Jeruzsálemből származó és az ifjabb Jakab apostol nevéhez fűződő liturgiára épült a nyugati szír vagy antióchiai rítus alapformája, amely a 4. században az egész Antióchiai Patriarchátus területén elterjedt. Ez a rítus lett a maronita keresztények szertartásrendjének alapja is. A keleti szír vagy perzsa rítus az 5. században alakult ki a mezopotámiai Szeleukeia-Ktésziphón városában, és ez terjedt el a keleti szír hatás alá kerülő Malabár-parti indiai keresztények között is, akik nemzeti nyelvükön végezték a (szír–malabár) liturgiát. Az 5. század második felében jelent meg a szír és bizánci elemekre épülő, de nemzeti sajátosságokat is tartalmazó, ősi örmény nyelvű örmény szertartásrend. • Nyugaton a Róma városában kialakult görög nyelvű római rítus a 4. századtól kezdve latin nyelvűvé vált, bár maradtak benne görög elemek is: átalakításában, gazdagabbá tételében Nagy Szent Leó és Nagy Szent Gergely pápa játszott fontos szerepet az 5. és a 6. században. Az úgynevezett ambrozián rítus alapelemeit a hagyomány a 4. századi Milánói Szent Ambrus nevéhez kapcsolja. A gallikán rítus az 5. és 8. század közötti Gallia területén érvényes latin nyelvű szertartásrend volt. A mozarab (arabok közt élő nyugati gót) rítus sok eleme is a gallikán szertartásrendből származott.

A különféle rítusok megjelenésével az egyház legfontosabb liturgikus cselekményei (a szentségkiszolgáltatások) külső formájukban sok tekintetben megváltoztak.

A *keresztségre* való előkészület, miként a korábbi századokban, továbbra is a katekumenátusi intézmény keretében történt. A felkészülés idején a hitújoncokkal megismertették a Bibliát, megmagyarázták és megtanították nekik a hitvallást, valamint a Miatyánk imádságát. A szentséget továbbra is rendszerint húsvét vigíliáján szolgáltatták ki. Bár a keresztség rendes kiszolgáltatója a püspök volt, megbízásából presbiterek és diakónusok is kereszthettek.

A szertartást a plébániarendszer megjelenésével már nem elsősorban a püspöki székesegyházakban, hanem a keresztlési joggal rendelkező plébániatemplomokban végezték. Gyermekkeresztség esetén a keresztszülőket oktatták, és a gyermek nevében ők tették a keresztségi ígéreteket. Gyermekcatekizis nem volt, a gyermeket a szülők és a keresztszülők tanították hittanra.

A *bérmálás* az 5. századtól kezdve a nyugati egyházban fokozatosan elvált a keresztségtől. A plébániák számának növekedésével párhuzamosan kialakult az a gyakorlat, hogy presbiterek kereszthettek, a kézrátétel és olajjal való megkenés szertartását pedig későbbi időpontban a vidékre látogató püspök végezte el. Keleten, ahol továbbra is a keresztséggel együtt szolgáltatták ki a bérmálás szentségét, a püspök által szentelt olajjal a presbiter is bérmálhatott.

Az *eukharisztia* ünneplését a 4. századtól kezdve Nyugaton egyre gyakrabban misének, Keleten pedig szent liturgiának nevezték. A mise (lat. *missa*) elnevezés valószínűleg arra a gyakorlatra utal, hogy az eukharisztia ünneplését a nyugati keresztények a tanúságtevésre felszólító elbocsátással (lat. *dimissio, missio*) fejezték be. Az eukharisztia ünneplésének szertartása sok tekintetben megváltozott. Az ünneplésben az a gondolat kapott hangsúlyt, hogy az eukharisztia „megjelenítő megemlékezés képek segítségével”. A bizánci liturgiában a kenyeret és a bort azért nevezik képek (gör. *eikón, antitüposz*: kép, képmás), mert a görög felfogás szerint a kép (mint reálszimbólum) a valóságot jeleníti meg. Ezért nevezhette például a kolosszeieknek írt levél szerzője Krisztust a láthatatlan Isten képmásának (Kol 1,15). A liturgia „képei-nek”, érzékelhető elemeinek (a bibliai olvasmányoknak, a liturgiát vezető klerikusok mozdulatainak, az áldozatot és az imát jelképező tömjénfüstnek, az utolsó vacsorán elhangzó jézusi szavak megismétlésének stb.) az volt a rendeltetésük, hogy megjelenítsék a hívő számára Krisztus misztériumát megtestesülésétől egészen kereszthaláláig és feltámadásáig. Ezek a képek azonban már nem annyira a tanítványokkal meghitt hangulatban étkező Jézus alakját

idézték fel, hanem – valószínűleg az arianizmus ellenhatásaként – az Isten-Krisztus dicsőséges megjelenését és királyi látogatásának titokzatos eseményét.

Az eukharisztia ünneplése két részből állt: a katekumenek és a hívek miséjéből, illetve liturgiájából (ma ezt a két részt igeliturgiának és áldozati liturgiának nevezzük). A bizánci szertartásban a katekumenek liturgiáját az adományok előkészítése (gör. *proszkomidia*) előzte meg. • A római rítusú misét elsősorban az 5–7. században keletkezett művekből, a Nagy Szent Leó-féle szertartáskönyvből (*Sacramentarium Leonianum*), a Gelasius pápa nevéhez fűződő szertartáskönyvből (*Sacramentarium Gelasianum*) és a Nagy Szent Gergely-féle szertartáskönyvből (*Sacramentarium Gregorianum*) ismerjük. Az eukharisztia bizánci rítusú ünnepléséről a keleti egyházban ma is használatos szertartások, a Nagy Szent Vazul-féle liturgia és az Aranyszájú Szent Jánosról elnevezett liturgia alapján alkothatunk fogalmat.

A konstantini fordulat után a *bűnbocsánat* liturgiája is megváltozott: az egyszeri és nyilvános bűnbocsánatot fokozatosan a megismételhető és titkos feloldozással elnyerhető bűnbocsánat gyakorlata váltotta fel. Keleten a 4. század végén a konstantinápolyi pátriárka megtiltotta a titokban elkövetett bűnök nyilvános bevallását. A bűnösök lelkiismeretére bízta, hogy melyik papnak vallják meg bűneiket. Ez azt is jelentette, hogy a vezeklést (a feladott elégtételt) is külső ellenőrzés nélkül végezhették el a bűnbánók. A vezeklés kiszabásának feladatát megkönnyítendő úgynevezett vezeklési könyveket szerkesztettek a papok számára: e könyvek a gyakrabban elkövetett bűnöket foglalták össze, s felsorolták, hogy mely bűnökért milyen elégtételt kell a gyóntatónak kiszabnia. Ezt a könnyítést a keleti egyházak sorra átvették. Nyugaton – valószínűleg a britanniai kelta keresztények bűnbánati gyakorlatának hatására – a 6. században kezdett elterjedni a bűnbocsánat megismételhető, titokban tartott és a vezeklési időt fokozatosan csökkentő, majd a feloldozás utáni időpontra helyező formája.

A *betegek olajjal való megkenésének* gyakorlata a 6. századtól megváltozott: általában a haldoklóknak szolgáltatták ki. Jóllehet a liturgikus szövegek továbbra is a betegekre utaltak, és gyógyulásért, bűnbocsánatért könyörögtek, a megkenés szertartása „utolsó kenetté” vált.

Az *egyházi szolgálatokra való felszentelés* liturgiája a konstantini fordulat után a kézrátételt kiegészítő cselekményekben változott, melyek a szóban forgó szolgálat legfontosabb jellemzőjét is megvilágították.

Azzal, hogy a papszentelésnél a szentelendő kezét megkenték olajjal, és kenyértartó tálcát (paténát), valamint kelyhet adtak a kezébe, azt jelezték: a pap a liturgia vezetője, akinek szavain keresztül a Szentlélek a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vérévé változtatja. Azzal pedig, hogy a püspökszentelésnél a presbiter fejét krizmával is megkenték, a szentelendőt ünnepélyesen trónra ültették, és pásztorbotot meg halászyűrűt adományoztak neki, a püspök egyházkormányzati teljhatalmát emelték ki. A püspökök a Konstantin utáni korban kezdték el viselni a rangjukat kifejező jelvényeket: az ószövetségi főpap fejfedőjéhez hasonló püspöksüveget, a pásztorbotot és a csodálatos halfogas (vö. Jn 21, 4–8) kerítőhálóját szimbolizáló halászyűrűt. Róma püspöke, majd az általa elfogadott és hivatalukban megerősített érsekek a 4. századtól kezdték magukra öltetni hivatali jelvényükként a palliumot. A pallium – kör alakban a vállra helyezett és két, mellig, illetve hátközépig lelógó szövetsikkal ellátott, keresztekkel díszített fehér gyapjústóla – egyrészt a Bárány-Krisztusra (vö. Jel 5,6; 7,14), másrészt az eltévedt bárányt vállára vevő Jó Pásztorra emlékeztetett (vö. Jn 10,14; Lk 15,5).

Az egyházi és világi hatalom összefonódásának hatására az egyház egyre jelentősebb szerepet kért és kapott a *házasságkötés* formájának és feltételeinek meghatározásában. A pap jelen volt a házasságkötés ünnepén, megáldotta a házasulandókat: frigyüket a klerikusok, majd később a világiak is a templom bejárata előtt kötötték. A keresztényekben egyre erősebbé vált a meggyőződés: „a házasságok a mennyben kötötnek”. Szent Ágoston az 5. század elején a házasságot a szent kötelesség és a felbonthatatlanság értelmében szentségnek (lat. *sacramen-*

tum) nevezte (vö. A Geneziszről szó szerinti értelemben 9,7). I. Ince pápa ugyancsak az 5. század elején azt írta, hogy a „katolikus tanítás szerint az igazi házasság az, amelyet előbb az isteni kegyelem létrehozott” (vö. Epistola 36). Az ebből a korból származó régészeti leletek menyegzői ábrázolásaiban gyakran feltűnik a középpontban Krisztus alakja, aki a házassalándók kezét egybeköti, és fejüket megkoszorúzza. A 6. században jelent meg a nászmise a maga sajátos imádságaival és olvasmányaival együtt.

A *paraliturgikus* cselekmények területén a 4. századtól kezdve elterjedt a zsolozsmázás gyakorlata, a vértanúk tisztelete kiegészült a nem vértanú szentek tiszteletével, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a Mária-tisztelet, és szokásba jöttek a zarándoklatok.

A zsidó és az apostoli hagyományokra épülő zsolozsmázást, vagyis azt a szokást, hogy a nap meghatározott óráiban a gyülekezet közös imádságot végez, az első századok keresztényei a liturgia kiegészítőjének tekintették. Az imaórák rendjét és végzésének módját elsősorban szerzetesek alakították ki, és a 4-5. században – ha nem is egységesen – ez a gyakorlat mindenütt elterjedt az egyházban. A Jézus ígéretére visszaemlékező hívők a közös imát istentiszteletnek és olyan szolgálatnak tekintették, amely megjeleníti a Messiást (vö. Mt 18,20). Erre a szolgálatra utal a magyar zsolozsma szó is, amely valószínűleg a szláv *szlužsba* (szolgálat, istentisztelet) kifejezésből származik.

A nem vértanú szentek tisztelete a 4. századtól vált általánossá. Ennek egyik tanúbizonysága az, hogy a keleti egyházban bevezették Mindenszentek ünnepét. A keresztények a szent életű emberek ereklyéit (csontjaikat, ruhadarabjaikat, egyéb használati tárgyaikat) vagy az őket ábrázoló képeket tisztelettel övezték, az ereklyéket a 6. századtól kezdve még az oltárokba is beépítették. Ez a tisztelet eredendően Krisztusnak szólt, aki a szóban forgó szentet a tanúságtevésben példamutatónak tette. Ám ez a gondolat gyakorta feledésbe merült, s a szentek, illetve az ereklyék tisztelete sok visszaélés és babonás szokás forrása lett. • A szentek tiszteletének gyakorlatát az 5. század egyháza azzal szentesítette, hogy az apostoli hitvallás egyik változatában a „szentek közösségét” is a hit tárgyává tette (vö. DH 19). A szentek közössége kifejezésen azt értették, hogy az égi hazát elnyert hívők és az egyház földön küzdő tagjai az örök közbenjáróhoz (vö. Zsid 7, 25–27; Róm 8,34), Krisztushoz kapcsolódva kölcsönösen segítik egymást. Ez azt jelenti, hogy az üdvösségre eljutott hívők a Krisztus erejében szerzett érdemeiket felajánlva támogatják a világban élő keresztényeket az üdvösség elérésében; a földön küzdők pedig imáikkal, engeszteléseikkel, jótéteményeikkel segítik földi társaikat és az elhunytakat abban, hogy eljuthassanak Isten boldogító látására. Legkésőbb az 5. századra kialakult a Mindenszentek litániája: rövid közbenjáró könyörgések (gör. *litaneia*) sorozata az ismertebb szentekhez.

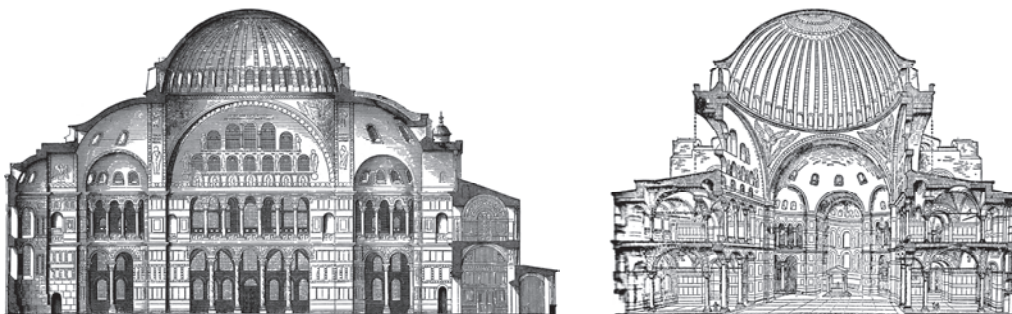
A 431-es Efezusi Zsinat a Mária-tisztelet alapját is megadta, amikor Jézus anyját „Istenszülnőnek” nevezte: „a Szent Szűz Istenszülnő, mert test szerint szülte Isten testté lett Igéjét” (DH 252). A zsinati atyák az „Istenszülnő Szűz” kifejezéssel tehát Jézus istenségét hangsúlyozták, és azt emelték ki, hogy az emberek közül Mária állt legközelebb Istenhez, mert az ő méhében öltött testet Isten Fia. Bár a zsinat nem Mária biológiai életállapotáról akart valamit mondani, ennek ellenére egyes egyházatyáknál (Alexandriai Kelemen, Órigenész, Milánói Szent Ambrus, Szent Ágoston stb.) a 3-5. században megjelent az a gondolat, hogy a Mária-tisztelet alapja a biológiai csoda, amelyet Isten művelt Máriával, amennyiben ő Jézus születése előtt, alatt és a születés után is megőrizte biológiai szüzességét. Valószínűleg mindkét szemlélet tükröződik az 553-as II. Konstantinápolyi Zsinat hitvallásában, amely „mindenkor Szűz Máriának” nevezi Jézus anyját (vö. DH 422). • A kora középkor embere az Istenanyát megillető dicsfényvel övezte Mária alakját: templomokat, bazilikákat neveztek el róla, s a művészetben trónon ülő királynőként ábrázolták. A keresztények az 5. századtól kezdve a Mária-tisztelet jeleként is kezdték ünnepelni Urunk születésének hírüladását (magyar elnevezéssel: Gyümölcscsoltó Boldogasszonyt) és Urunk bemutatását (magyar nevén: Gyertyaszentelő Boldogasszonyt). Legendás hagyományok és apokrif (gör. *apokriphos*: rejtett, titkos) írások alapján – amelyeket az egyház hivatalosan sosem fogadott el a hit mércéjének – Jeruzsálemben a 6. századtól kezdődően megtartották Mária fájdalom nélküli halálának, elszenderülésének ünnepét.

A magányosan vagy tömegesen végzett zarándoklatok a népi vallásosság megnyilvánulásai voltak. A zarándokok imádságos lelkülettel kerestek fel különböző szent helyeket: Jézus, Mária és az apostolok működési színterét, szentek sírjait, gyakori imameghallgatások által kitüntetett templomokat stb. Fáradtságos útjaikon a jámbor keresztények arról elmélkedtek, hogy az emberi élet zarándoklás az örök haza felé vezető ösvényen, és igyekeztek lélekben közelebb kerülni ahhoz a Krisztushoz, aki útnak, igazságnak és életnek nevezte önmagát (vö. Jn 14,6).

A *liturgia színhefye*ül a konstantini fordulat után az újjáépített és újonnan épülő templomok szolgáltak. Egészen új, nagyszerű építmények születtek, amelyeket az önállóvá vált egyházi építőművészet hozott létre. A keresztény ókor a templomépitésben két stílust teremtett meg: egyik a hosszanti térelrendezésű bazilikastílus, másik a központi elrendezésű bizánci stílus.

A hosszanti térelrendezésű bazilikastílusú templomot több oszlopcsor három vagy öt hajóra oszt. A középhajó fala és teteje jóval az oldalhajók fölé emelkedik. Bolthajtással nem rendelkeznek a hajók, így közvetlenül látszik a gerendázat vagy a kazettás lapos mennyezet. A szentély félköríves alaprajzú, félkupolával boltozott fülkével, az apszissal végződik; a középső hajótól fent diadalív, lent pedig alacsony rács választja el. E stílus legszebb példái Rómában és Ravennában láthatók. A Santa Maria Maggiore-bazilika az Efezusi Zsinat emlékére épült 431 után. Az évszázadokkal később keletkezett legenda szerint maga a Boldogságos Szűz jelölte ki a templom helyét, amikor egy forró augusztusi napon havat hullatott az Esquilinus dombjára. E legenda alapján kapta a bazilika a 14. században a Havas Boldogasszony címet. A Sta Sabina-bazilika ugyancsak az 5. században épült az umbriai Sabina vértanú özvegy sírja fölé az Aventinuson. A Szent Lőrinc vértanú diakónus sírja fölé emelt apszist a 6. században alakították bazilikává (San Lorenzo). A ravennai Apollinaris vértanú püspök († 200 körül) sírja fölé emelt bazilika, a San Apollinare in Classe szintén a 6. században épült.

A bizánci stílusban épített templomot a központi térelrendezés jellemzi. A kör vagy sokszög alaprajzú templomteret kupola fedi, amelyen rendszerint a teret megvilágító ablakok vannak. Az építményt gyakran alacsony, a központi térrel koncentrikus folyosó veszi körül. A keleti vagy bizánci stílusú templomban az 5. századtól kezdődően jelenik meg a szentélyt a hajótól elválasztó ikonosztázion (képállvány, képfal), amelyen rögzített szabályok által előírt rendben szentképek sorakoznak. Ennek az építészeti stílusnak a máig is fennmaradt legnagyobb szabású emléke a konstantinápolyi Hagia Szophia (Szent Bölcsesség) templom, amely a 6. században épült egy korábbi, leégett bazilika helyén.

A 6. századi Hagia Szophia külső és belső keresztmetszeti rajza

❖ a tanítás ❖

A keresztény tanítás elsődleges megfogalmazói, az eretnekekkel folytatott viták tanúi és alakítói ebben a korszakban a nagy keleti és nyugati *egyházatyák* voltak.

A keleti egyházatyák között híressé vált: Szent Atanáz, Alexandria püspöke († 373); a mezopotámiai Niszibiszből származó és Edesszában működő Szír Szent Efrém († 373) diakónus;

Szent Kürillosz, Jeruzsálem püspöke († 387); Nagy Szent Vazul (Bazil, Baszileiosz), a kis-ázsiai Kaiszareia püspöke († 379); Nüsszai Szent Gergely († 394), a kis-ázsiai Nüssza városának püspöke; a kis-ázsiai Nazianzosz környékéről származó Nazianzoszi Szent Gergely († 390) püspök; Aranszajú Szent János, Konstantinápoly püspöke († 407) és Damaszkuszi Szent János szerzetes pap († 749). • Nyugaton Szent Ambrus, Milánó püspöke († 397), a dalmáciai származású Szent Jeromos remete († 420) és Szent Ágoston, az észak-afrikai Hippo püspöke († 430) tartozott a kiemelkedő egyházatyák közé. A keresztény kultúra terjedése szempontjából fontos Dionysius Exiguus apát († 545) működése, aki megvetette a keresztény időszámítás alapjait: a Rómában élő szkíta szerzetes volt az első, aki az éveket – a Róma alapítását kiindulási pontnak tekintő Julianus-naptártól eltérően – Jézus születésétől számolta. Jézus születésének évét – néhány évet tévedve – a Róma alapításától számított 754. évben jelölte meg. Nagy Szent Gergely pápát († 604) és Szent Izidort, Sevilla érsekét († 636) ugyancsak a nagy nyugati egyházatyák között tartjuk számon.

A keresztény tanok átadásának és a keresztény életbe való bevezetésnek alapvető kerete továbbra is a *katekézisz* maradt. A 4. században híressé váltak Jeruzsálemi Kürillosz katekézisei, és a század végén Szent Ágoston műve „A műveletlenek katekézisééről”. A katekézisek színhelyeül a templomok, a kolostorok és az újonnan létesült katekétaiskolák szolgáltak.

Az I. Nikaiai Zsinat után a Messiás személyére és életművére vonatkozó *tanítás* is gazdagodott. Az egyház folyamatosan tisztázta a történeti Jézus személyével kapcsolatos félreértéseket, és elutasította azokat az értelmezéseket, amelyeket egyoldalúnak vagy tévesnek ítélt. Így nem fogadta el a makedonianizmus tévtanát, az apollinarizmust, a pelagianizmust, a nesztorianizmust, a monofizitizmus kezdeti változatát és a monoteletizmust.

A Makedoniosz konstantinápolyi pátriárkáról († 364 körül) elnevezett makedonianizmus képviselői elfogadták a nikaiai hitvallásnak a Fiú isteni mivoltára vonatkozó tételét, de tagadták a Szentlélek istenségét: azt állították, hogy az angyalokhoz hasonló Lélek kisebb az Atyánál és a Fiúnál. • Makedoniosz tanításának követőit a 381-es I. Konstantinápolyi Zsinat ítélte el, amely a Szentlélek istenségét is állítva Krisztust a Szentháromság második tagjának nevezte.

Az apollinarizmus Apollinariosz szíriai püspök († 390) nevéhez fűződő tanítás. Apollinariosz szerint Krisztus nem volt teljes értékű ember, mert megtestesüléskor emberi lelkének helyébe a Logosz lépett. • Ezt a tanítást több tartományi zsinat is elítélte, s végül a 381-es I. Konstantinápolyi Zsinat is tévesnek minősítette. Apollinariosz bírálói elsősorban azt hangoztatták, hogy ha Krisztus nem azt öltötte volna magára, amit meg akart váltani (tudniillik a teljes emberi természetet a szellemi lélekkel együtt), akkor megtestesülése kérdéses lenne, és az emberi természet Krisztus általi megváltását nehezen lehetne értelmezni.

A pelagianizmus Pelágiosz brit szerzetes († 418 körül) nevéhez fűződő tévtanítás, amelyet a Krisztus általi megváltás szükségességének tagadásaként is lehetett értelmezni. Pelágiosz az emberi természetet derűlátón szemlélte: azt hirdette, hogy a jónak alkotott ember még Ádám bűne után is képes arra, hogy a jót megragadja. Azt a tapasztalati tényt, hogy bár a jót akarjuk, mégsem a jót tesszük (vö. Róm 7, 15–20), Ádám rossz példájával magyarázta. Ellenfelei ebből azt a következtetést vonták le, hogy Pelágiosz nem veszi komolyan az áteredő bűn valóságát, nem fogadja el, hogy Ádám bűnével súlyosan megsérült az emberi természet, és ebből az következik, hogy Pelágiosz szerint az emberiség nem szorul rá a Krisztus általi megváltásra. • Az így értelmezett pelagianizmust 411-től kezdődően több tartományi zsinat, majd a 431-es Efezusi Zsinat is elítélte. Az egyházatyák közül elsősorban Szent Ágoston vette fel a harcot e tévtanítás ellen. Ágoston, aki Pelágiosszal ellentétben borúlátó módon szemlélte az emberi természetet, abból indult ki, hogy Ádám bűne után az emberiség „kárhozatra méltó tömeggé” (lat. *massa damnata*) vált Isten szemében. A velejéig romlott ember az első bűn után önmagától semmi jóra nem képes, s ahhoz, hogy jót cselekedhessen, rászorul a megváltásra, amely a keresztségben válik elérhetővé számára.

A nesztorianizmus olyan tanítás, amely Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárka († 451) nevéhez kapcsolódik. A pátriárka azt hirdette, hogy Krisztusban teljes az isteni és az emberi természet is.

A két természet egységét azonban félreérthető módon magyarázta. Azt hangoztatta, hogy Mária nem Istenszülő (gör. *theotokosz*), hanem csak Krisztusszülő (gör. *kehrisztotokosz*): ezzel azt akarta kifejezni, hogy Máriától nem az istenség született, hanem csak az istenséggel egyesült ember. Szavait azonban félreértették: ellenfelei azzal vádolták őt, hogy Krisztus személyét megosztja, két Igét, egy emberi és egy isteni személyt feltételez benne, és ezzel homályossá teszi az Ige megtestesülésére vonatkozó bibliai tanítást. • A 431-es Efezusi Zsinat ezt a félreértett tanítást ítélte el. A zsinati atyák azt hangsúlyozták, hogy Krisztusban nincs két alany, azaz ő Isten és ember egy-sége, s nem valamiféle harmadik valóság, aki csak a két természet egyesülése folytán jött létre. Krisztus istenemberi valóságának egységét egyetlen alanyként az Ige biztosítja. Ezért Mária nem csupán az embert, hanem az Ige személyét is szülte, jóllehet nem isteni természete szerint, hanem az általa felvett emberi természetében. Így Mária joggal nevezhető Istenszülőnek. – Tekintettel arra, hogy Nesztoriosz és követői nem tanították azt, amit ellenfeleik nekik tulajdonítottak, az Efezusi Zsinat elmarasztaló ítélete nem vonatkozik az úgynevezett nesztoriánusokra (a keleti szírekre és a hatásuk alá került indiai keresztényekre), akik Nesztorioszhoz hasonló módon beszéltek az Ige megtestesüléséről.

Az Eutükhész-féle monofizita tanítást a Khalkédóni Zsinat azért ítélte el, mert tagadni látszott Krisztus emberi mivoltát. Miután azonban a monofiziták módosították felfogásukat, és határozottan állították Krisztus emberi mivoltát is, a Khalkédóni Zsinat ítélete már nem vonatkozott rájuk. Mivel Egyiptom, Palesztina, Szíria és Kis-Ázsia jakobita egyházai ezt a módosított tanítást (a miafizitizmust) vették át, ezeket sem érinti a zsinat elmarasztaló ítélete.

A görög *monosz* (egyetlen) és a görög *theléma* (akarat) kifejezések összekapcsolása alapján elnevezett monoteizmus I. Szerghiosz konstantinápolyi pátriárka (610–638) nevéhez fűződik. A főpap azt hirdette, hogy jóllehet Krisztusban két természet volt, csak egyetlen (isteni) akaratral rendelkezett, vagyis nem volt emberi szabad akarat. Ezzel a magyarázattal szeretne volna áthidalni a khalkédóni tanítás és a kezdeti monofizitizmus ellentétét. • A III. Konstantinápolyi Zsinat (680–681) atyái azért utasították el ezt a nézetet, mert úgy vélték: ha Krisztusnak nem lett volna emberi akarat, akkor az emberi természetből éppen azt nem vette volna fel és gyógyította volna meg, ami az emberben az Istennel kapcsolatos állásfoglalás forrása.

A Messiás és a szentek képi ábrázolását elutasító felfogással szemben a 787-es II. Nikaiai Zsinat atyái emelték fel szavukat.

A szentek és a szentképek tisztelete – elsősorban a szerzetesség hatására – a keleti vallásosság szerves részévé vált. A szentképek tiszteletének azonban mindig akadtak ellenzői, akik a hozzákapcsolódó babonákat, visszaéléseket ostromolták. A 8. század első felében III. Leó császár szigorú rendeletet adott ki, amelyben megparancsolta, hogy a templomokból mindenféle szentképet, így Szűz Mária és Krisztus képeit is el kell távolítani. A császár ugyanis úgy látta, hogy a képet (gör. *eikón*) az egyszerű emberek gyakran azonosítják a bálvánnyal (gör. *eidólon*), ezért a képek tiszteletét a pogánysághoz való visszatérésnek tekintette. Ezenfelül úgy vélte: a képtisztelet jelentős mértékben akadályozza a zsidókat és a muszlimokat a Bizánci Birodalom politikai egységét biztosító keresztény államvallás elfogadásában. • A „képrombolási mozgalomnak” a 787-es II. Nikaiai Zsinat vetett véget, amikor a Bibliából és a hagyományból vett érvek alapján jogosnak mondta ki a képek tiszteletét. A zsinat éles különbséget tett a tisztelet és az imádás között. Imádás egyedül Istent, illetve Krisztust illeti meg, míg a szenteknek és képeknek csak tisztelet jár. A kép tisztelete nem a képnek szól, hanem az ábrázolt személynek, illetve végső fokon Krisztusnak, aki a szóban forgó szentet képessé tette a példamutató keresztény életre.

A Messiás személyét és életművét értelmező tanításban a keresztények a korábbi századok gyakorlatához hasonlóan továbbra is elsősorban a *Bibliára* és annak fordításaira támaszkodtak. A 4. századra kialakult az újszövetségi kánon (azoknak az írásoknak a listája, amelyeket a kereszténység apostoli szerzőknek tulajdonított, és alkalmasnak ítélt az istentiszteleti felolvasásra): az alexandriai püspök, Szent Atanáz 367-es húsvéti körlevelében említette meg azt a 27 újszövetségi könyvet tartalmazó jegyzéket, amely előbb Nyugaton, majd később – a

szír egyházat leszámítva – Keleten is elfogadottá vált. A gótok apostola, Ulfilas a 4. században fordította gót nyelvre a Szentírás gyakorlati célokat szolgáló kivonatát. Szent Jeromos a 4-5. század fordulóján készítette el a Szentírásnak azt a latin fordítását, amely *Vulgata* (a szó jelentése: elterjedt) néven vált ismertté. Az első kopt bibliafordítások fennmaradt emlékei a 4-5. századból valók. Az örmény bibliafordítás az 5. század első felében készült. A szír *Pesitta* (egyszerű, elterjedt) ugyancsak az 5. században lépett a korábbi szír bibliafordítások helyébe, a szír *Hexapla*t pedig a 7. század elején írták.

❖ a tanúságtevő élet ❖

A keresztény *tanúságtevő élet* kiemelkedő alakjai az I. és II. Nikaiai Zsinat közti időszakban a szent életű emberek, a klasszikus szerzetesi közösségek alapítói és e közösségek tagjai voltak. A szent életű emberek – klerikusok vagy világi hívők – elsősorban életvitelükkel, cselekedeteikkel tanúskodtak arról, hogy hisznek a feltámadt Messiásban, és az ő titokzatos személyét akarják megjeleníteni a világban.

A korszak szentjeinek életrajza rendszerint nem maradt ránk, alakjukat legendáik őrzik. Miklós, a Kis-Ázsia déli tengerpartján fekvő Müra városának püspöke († 345/52) emberszerető jóságával igazolta Krisztushoz tartozását. Legendája szerint egészen fiatal volt még, amikor pénzzel ajándékozott meg egy apát, hogy három lányát férjhez tudja adni, s így megakadályozta, hogy azok örömlányokként tartsák fenn magukat. Az ő emlékére kapnak ajándékot a gyermekek Mikulás ünnepén. Ereklýeit az olaszországi Bariban őrzik. • Az észak-afrikai Tagaste városából származó Monika († 387) imádságaival és Krisztushoz ragaszkodó életvitelével járult hozzá férjének, majd legidősebb fiának, Ágostonnak megtéréséhez. • A sabariai (szombathelyi) származású Márton († 397) római katonatisztként tért a keresztény hitre. A katonai pályát elhagyván remete lett, majd a gall–frank szerzetesség fellendítőjeként megalapította Marmoutier kolostorát. Tours városának püspökeként halt meg. Kitűnt a felebaráti szeretet gyakorlásában. Legendája szerint még római katonatiszt korában történt, hogy Amiens városának kapujánál télvíz idején kardjával kettészelte széles katonaköpenyét, és a fél köpenyt odaadta a város kapujában didergő koldusnak. Éjszaka álmában Jézust látta egy fényes sereg közepén, vállán a koldusnak adott ruhadarabbal (vö. Mt 25,36). • A római születésű ifjabb Melánia († 439) férjével egyetértésben jótékony célokra fordította nagy vagyonát, felszabadította rabszolgáit, s így igazolta, hogy megértette s magáévá tette a gazdag ifjúhoz intézett jézusi szavakat (vö. Mt 19,21). • Párizs védőszentje, Genovéva († 502) tizenöt éves korában tett szüzességi fogadalmat, és a kor szokása szerint családja körében élt az Istennek szentelt szüzek imádságos életét. Legendája szerint 451 tavaszán megmentette Párizs városát a hunok betörésétől: imáival és Istenbe vetett reményével megerősítette a város lakóit, akiknek összefogása a hun vezért, Attilát arra kényszerítette, hogy felhagyjon Párizs ostromával. • A skóciai származású Vendel († 617) a törzsi vezér fiát megillető fényűző életvitelről lemondva Trier közelében disznó- és juhásztor lett, és remeteként élt Istent kereső, imádságos életet.

A korábbi századok aszkétáinak és remetéinek hagyományát folytatva a 4. századtól kezdve klasszikus értelemben vett szerzetesi közösségek jöttek létre. E közösségek alapítói és tagjai a tisztaság, a szegénység, valamint az engedelmisség evangéliumi tanácsait követve tettek tanúságot arról, hogy a Messiáshoz tartoznak, s a világ értékeinél többre tartják a Krisztus által ígért maradandó élet kincseit. A szerzetesek, akiket a görög *monakhosz* (egyedül élő) szó alapján monachusoknak is neveztek, már nem laurákban, hanem kolostorokban, illetve monostorokban éltek. A kolostor a latin *claustrum* (zárt hely) szóról, a monostor pedig a görög *monasztérion* (zárdá, klastrom) kifejezésről kapta nevét: előbbi többnyire a kolduló rendek, utóbbi a birtokos rendek szerzetházát jelenti. A szerzetesi intézmények arculatának megrajzolásában és kialakításában fontos szerepet játszott Nagy Szent Vazul (Bazil, Baszileiosz), Szent Ágoston és Nursiai Szent Benedek.

A kis-ázsiai és az egész görög szerzetesség atyjának a kaiszareiai Nagy Szent Vazult tartják, aki a 4. században Nazianzosi Gergely segítségével teremtette meg a közösségi szerzetesi életformát. A Baszileiosz által alapított és róla elnevezett bazilita rendet a latin *Ordo Sancti Basilii Magni* (Nagy Szent Bazil Rendje) kifejezést alkotó szavak kezdőbetűi alapján az OSBM betűszóval szokták jelölni. Bazil „Bővebben kifejtett szabályok” és „Rövidebben kifejtett szabályok” címen két regulát is írt a szerzetesek számára. A rend női ágának, a bazilita nővéri közösségnek első elöljárója Bazil nővére, az ifjabb Szent Makrina volt († 380 körül).

Ágoston, Hippo püspöke – jóllehet a templomának névjegyzékében (kánonjában) szereplő papjait a regulákat követő szerzetesekéhez hasonló közösségi életre kötelezte, és maga is együtt élt velük – nem volt rendalapító. A 4. század végén azonban két szerzetesi szabályzatot is írt, amelyeknek eszméi a késői középkorban több férfi és női szerzetesrendben is visszhangra találtak.

Az itáliai Nursia településéről származó Szent Benedek († 547) a nyugati szerzetesség atyja. A Subiacóban eltöltött remeteévek után 525 körül a Nápolytól északra lévő Monte Cassino magaslatán alapította meg a róla elnevezett bencés szerzetesi közösséget. A rendet az *Ordo Sancti Benedicti* (Szent Benedek Rendje) latin névből alkotott OSB betűszóval jelölik. A közösség női ágát Benedek testvére, Szent Skolasztika († 547 körül) hozta létre. Benedek szabálykönyvet, Regulát is írt szerzetesei számára. A Regula összeállításában forrásként használta Pakhómiosz, Nagy Szent Vazul és Szent Ágoston hasonló témájú írásait. Emellett hatással volt rá a galliai Johannes Cassianus († 435) műve, „A szerzetesi élet alapelveiről”, valamint a *Regula Magistri* (A Mester Szabálya) című írás is, amelyet a 6. század elején egy ismeretlen – magát Magiszternek (Mesternek) nevező – szerző alkotott.

2. 1 A Messiás a kora középkori egyház liturgiájában

A szemelvények alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy a 4. századtól kezdődően hogyan változott a Messiást megjelenítő három beavató szentség és a bűnbocsánat rítusa, illetve az egyház hogyan értelmezte ezeket. A keresztség liturgiáját értelmező szöveget az észak-afrikai Karthágóban 418-ban tartott egyháztartományi zsinat kánonjaiból vesszük. A nyugati liturgiában a keresztségtől fokozatosan elváló bérmlás magyarázatához I. Ince pápa 416-ban kelt leveléből idézünk. Az eukharisztia ünneplésének keleti rítusát a Nagy Szent Vazul nevéhez fűződő liturgiából vett részletek alapján mutatjuk be. A bűnbocsánat gyakorlatának változásáról Nagy Szent Leó pápa 459-ben kelt méltatlankodó körlevele alapján alkotunk képet.

2. 11 A Messiás megjelenítése a beavatás szentségeiben és a bűnbocsánatban

a) A keresztség: részesülés az áteredő bűn hatalmától megszabadító Krisztus életéből

Úgyszintén úgy határoztak (ti. az egybegyűlt püspökök): ha valaki tagadja, hogy az anyaméhből újonnan született csecsemőket meg kell kereszteni, vagy azt állítja, hogy a bűnök bocsánatára keresztek meg ugyan őket, de semmi olyat nem hoznak magukkal az Ádamtól való eredeti bűnből, amit az újjászületés fürdője engesztel ki, vagyis következképpen rájuk a keresztek formájában a „bűnök bocsánatára” kifejezés nem helyesen, hanem tévesen van értelmezve, legyen kiközösítve. Mert nem lehet máshogyan értelmezni az Apostol szavait: „Egy ember által lépett a világba a bűn, majd a bűn következményeként a halál, és így a

halál minden ember osztályrésze lett, mert mindnyájan vétkeztek” (vö. Róm 5,12), csak azon a módon, ahogy a mindenhol elterjedt katolikus egyház azt mindenkor értelmezte. Tehát a hitnek e szabálya szerint a kicsinyeket, akik koruknál fogva bűnt elkövetni maguktól még képtelenek, valóságosan azért keresztek meg a bűnök bocsánatára, hogy újjászületésükben megtisztuljanak attól, amit származásuk révén magukkal hoztak.

[A 418-as Karthágói Zsinat 2. kánonja; DH 223]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[zsinati kánon]: mértékadó tanbeli megnyilatkozás.

ha valaki tagadja, hogy az anyaméhből újonnan született csecsemőket meg kell kereszteni: mivel az egyház tanítása szerint a keresztség a bűnök bocsánatára történik, a 4. századtól kezdve többen azt kezdték hirdetni, hogy felesleges az újszülöttek és a kicsiny gyermekek megkeresztelése, hiszen ők még nem jutottak el értelmük használatára, s így nem követhettek el bűnt.

semmi olyat nem hoznak magukkal az Ádamtól való eredeti bűnből: a zsinati atyák arra utalnak, hogy Pelágusz és követői tagadták az áteredő bűn valóságát, amikor azt hirdették: Ádám (vagyis az első emberek) bűnének hatása csupán a rossz példa adásában áll. Nem gondoltak arra, hogy az új nemzedékek a rossz példán kívül többet is „örökölnek” az első emberek bűneiből: bűnös hajlamokkal jönnek a világra, és olyan fertőzött kultúrába születnek bele, amelyben Krisztus segítsége nélkül elkerülhetetlenül foglyai maradnának a véges értékeknek, s nem tudnának megnyílni Isten felé.

amit az újjászületés fürdője engesztel ki: a krisztusi megváltás, illetve az ebben részesítő keresztség nemcsak a személyes bűnöt törli el, hanem megszünteti a bűnök által fertőzött kultúra

örök halált eredményező végzetszerűségét is. Krisztus nemcsak a bűnös embert, hanem a bűnös kultúrát is kiengeszteli Istennel, amennyiben a megkereszteltnek az egyház (a keresztény szülők, keresztszülők stb.) közvetítésével erőt ad ahhoz, hogy az Istentől eltávolító és bűnre csábító tényezők világában eredményesen tudjon küzdeni a bűn ellen, ha pedig vétkezik, hatékony bűnbánatot tudjon tartani. Kétségtelen, a megkeresztelt újszülött még nem tud erről az ajándékról, de mindenképpen hasznos, ha a neki szánt kegyelmi adományt hittel elfogadó szülei, keresztszülői már a nevelés kezdeti szakaszában átadják neki Krisztus ajándékát. *legyen kiközösítve*: a tévtan-hirdetőt a vezeklők rendjébe sorolták, ezáltal eltiltották a szentségek vételétől, egyházi hivatalok betöltésétől stb. – A kiközösítés (lat. *excommunicatio*) nem zárja ki teljesen a keresztény embert Krisztus titokzatos testének életéből, de külsőleg jelzi: a kiközösített nem a katolikus egyház szándékának megfelelően képviseli a Messiás tanítását a világban. *egy ember által lépett a világba a bűn...*, és így a halál minden ember osztályrésze lett: Pál apostol nem a biológiai elmúlásról, hanem az örök halálról beszél, miközben azt állítja, hogy Krisztus megváltói tevékenysége nélkül az első emberek bűnének következményeként kárhozat várt volna az egész emberiségre.

újjaszületésükben megtisztuljanak attól, amit származásuk révén magukkal hoztak: az emberiség bűnös családjába beleszülető gyermek „származása révén magával hozza”, azaz örökli az át-eredő bűn állapotát. A keresztségben való újjaszületés nem mágikus szertartás, amely megszünteti ezt a helyzetet, hanem hatékony ígéret arra, hogy felnőtté válva az egyház segítségével a bűn fertőzte világban is eredményesen tud majd küzdeni a bűn ellen.

b) A keresztségtől elváló bérmálás a nyugati egyházban: a Messiás által küldött Szentlélek ajándékozása

Ami pedig a kisdetek megjelölését illeti, nyilvánvaló, hogy annak nem mástól, mint a püspök részéről szabad megtörténnie. Mert az áldozópapok, jöllehet másodrenden ugyan, de papok, a főpapi süveg mégsincs meg nekik. Hogy pedig egyedül a püspököknek jár az a főpapi hatalom, hogy egyrészt megjelöljenek, illetve másrészt átadják a Vigasztaló Lelket: ezt nemcsak az egyházi gyakorlat bizonyítja, hanem az Apostolok Cselekedeteinek az az olvasmánya is, amely azt bizonyítja, hogy elküldték Pétert és Jánost, hogy ők a

már megkeresztelteknek adják át a Szentlelket (vö. ApCsel 8, 14–17). Mert az áldozópapoknak, amikor akár a püspök távollétében, akár a püspök jelenlétében keresztelnek, szabad krizmával megkenniük a megkereszteltet, de csak azszal, amit a püspök megszentelt; de nem szabad ugyanezzel az olajjal a homlokot megjelölni, mert ez egyedül a püspököket illeti meg, midőn átadják a Vigasztaló Lelket.

[Részlet I. Ince pápa leveléből, 416.; DH 215]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a kisdetek megjelölését: a kézrátétel és megkenés szavak mellett az első századokban a megjelölés (gör. *szphragisz*: pecsét) kifejezés is a bérmálást jelentette (vö. Ef 1,13).

a főpapi süveg: az ószövetségi főpap fejdísszel ékesített turbánjára (vö. Kiv 28, 4.36–37) emlékeztető süveg (lat. *mitra*) a püspök hivatali jelvénye volt.

elküldték Pétert és Jánost...: az Apostolok Cselekedeteinek idézett részletében Péter és János apostol olyan nagykorú hívőket bérmál, akik korábban csak a keresztségben részesültek.

a püspök távollétében... keresztelnek: a pápai levél olyan gyakorlatot említ, amelyben a keresztséget a bérmálás nélkül szolgáltatják ki.

egyedül a püspököket illeti meg: a homlok megjelölését, vagyis a bérmálást a korabeli nyugati egyház felfogása szerint kizárólag a püspök végezheti. A keleti egyházban, ahol a három beavató szentséget együtt szolgáltatják ki, presbiter is bérmálhat a püspök által megszentelt olajjal.

átadják a Vigasztaló Lelket: János evangéliumának tanúsága szerint a Jézus által küldött Vigasztaló vagy Pártfogó (gör. *Paraklétosz*) szerepe az, hogy mindörökre a tanítványokkal maradva segítse őket Jézus titkának egyre teljesebb megértésében, s erőt adjon nekik a tanúságtételre (vö. Jn 14,16; 14,26; 15,26; 16,13). A bértáló püspök ezt a Vigasztaló Lelket adja át a korábban már megkeresztelt tanítványnak.

c) Az eukharisztia ünneplése a keleti liturgiában

Minthogy... ember által jött e világra a bűn s a bűn által a halál, tetszett – Atyaisten – a te egyszülött Fiadnak, aki kebledben lakozott, aki nőtől, a szent Istenszülő s mindenkor szűz Máriától született, aki törvénynek vetette magát alá, hogy saját testében is elítélje a bűnt, s hogy mindazok, akik Ádámban meghaltak, magában a te Krisztusodban megleveníttessenek; ki együtt lakozott e világgal és nekünk üdvös parancsokat adott, a bálványozás tévelyeitől elvont, és igaz Atyaisten, a te ismeretedre vezetett bennünket. ... A kereszt útján leszállott a poklokra, hogy önmagával töltsön be mindent, s földoldotta a halál fájdalmait. Harmadnapon feltámadott, s minden emberi test számára biztossá tette a halálból való feltámadás útját. Amennyiben nem volt lehetséges, hogy az élet szerzője az enyészet által letartóztatva maradjon, ő lett az elhunytak zsongója s a holtak elsőszülöttje, hogy mindenben övé legyen az elsőség. Fölment a mennyekbe... Nekünk pedig hátrahagyta üdvösséges kinszenvedéseinek emlékeit, azokat, amelyeket az ő parancsai szerint fölajánlottunk; mert midőn önkéntes, örök emlékü és életadó halálára készült, azon éjen, melyen a világ életéért átadta magát, szent, tiszta és szeplőtelen kezébe vévén a kenyeret, azt néked, Isten és Atya bemutatván, hálát adván, megáldván, megszentelvén, megtörvén... Szent tanítványai és apostolainak adá, mondván: vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely éretetek megtöretik a bűnök bocsánatára. Hasonlóképpen vévén a szőlővessző gyümölcsének kelyhét, azt fölvegyítvén, hálát adván, megáldván, megszentelvén... Szent tanítványai és apostolainak adá, mondván:

igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem, az új szövetség, mely érettetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre; mert valahányszor eszitek e kenyeret és isszátok e kelyhet, az én halálatom hirdetétek, az én feltámadásomat valljátok. Megemlékezvén tehát Uralkodónk mi is az ő üdvözítő kinszenvedéséről, az életadó kereszttről, a háromnapos eltemetésről, a halottaiból történt feltámadásról, a mennybemenetelről, a te jobboldon való ülésről s az ő dicsőséges és rettenetes második eljövételéről... Tieidet a tieidből néked ajánljuk föl mindnyájunkért és mindenkiért. Azért legszentebb Uralkodónk, mi is a te bűnös és érdemtelen szolgálád, kik méltóknak találtattunk, hogy szent oltárodnál szolgáljunk, nem a mi igazságaink miatt ugyan, mert semmi jót sem cselekedtünk e földön, hanem a te irgalmadnál és könyörületednél fogva, melyet bőségesen árasztott reánk, bizalommal járulunk szent oltárodhoz. Fölmutatva azokat, amik a te Krisztusod szent testét és véréát ábrázolják, téged, óh szentek szentje, kérünk és segítségül hívunk, szálljon le jószágod jóvoltából a te Szentlelked reánk s ezen előttünk fekvő ajándékokra. Áldja meg azokat, szentelje meg és tegye... E kenyeret maga a mi Urunk, Istenünk és Üdvözítő Jézus Krisztusunk drága testévé. E kelyhet pedig maga a mi Urunk, Istenünk és Üdvözítő Jézus Krisztusunk drága vérévé, mely kiontatott a világ életéért. Átváltoztatván a te Szentlelkeddel.

[Részletek a Nagy Szent Vazul liturgikus reformján alapuló eukharisztikus imából, 4-6. sz.; Liturgikon]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[Liturgikon]: bizánci rítusú misekönyv. A bemutatott liturgia a Vazul-féle liturgikus reformban gyökerezik, de jelenlegi formájában bizonyára nem 4. századi alkotás, hanem későbbi fejlődés eredménye.

ember által jött e világra a bűn s a bűn által a halál: az ember kifejezés Ádámmra (vagyis az első emberekre) utal, a bűn pedig arra, hogy az első emberek nem követték a lelkiismeretükben jelentkező isteni útmutatást. A halál szó itt nem a fizikai elmúlást jelenti, hanem az örök halált, vagyis azt, hogy az első bűnök következményeiből fonódó szövevény (az áteredő bűn)

foglyaiként élő emberek önerejükből, azaz Krisztus segítségével nélkül sosem juthattak volna el az örök életre.

a szent Istenszülő s mindenkor szűz Máriától született: az „Istenszülő” kifejezéssel az eukharisztikus ima szerzője a megtestesült Logosz isteni mivoltát hangsúlyozza a nesztoriánus tanítással szemben.

törvénynek vetette magát alá, hogy saját testében is elítélje a bűnt: a mondat Pál apostol tanítására utal. Az apostol szerint az ószövetségi törvény csak a bűn leleplezésére szolgált, illetve annak bemutatására, hogy az ember rászorul a megváltásra (vö. Róm 3,20). A törvény „a bűn és a halál törvényévé” (vö. Róm 8,2) lett, mert feltárta ugyan Isten követelményeit, de nem adott erőt e követelmények teljesítéséhez (vö. Róm 5,20). A törvényt önerejéből teljesíteni képtelen embert az apostol az „erőtlen tévő test”, illetve „a bűn teste” kifejezésekkel jelöli (vö. Róm 8,3). Azt állítja, hogy Isten Fia alávetette magát a törvénynek, vagyis emberré („bűntelen testté”) válva teljes létközösséget vállalt embertestvéreivel (a „bűn testével”), hogy megvalósítván az Isten elgondolása szerinti tökéletes embert, kiragadja a hozzá tartozó testvéreket abból az állapotból, amely elkerülhetetlenül az örök halálhoz vezetett volna. Ily módon ítélte el saját testében a bűnt.

a kereszti útján leszállott a poklokra... s föloldotta a halál fájdalmait: a pokol ebben az esetben nem a kárhozottak tartózkodási helyét jelenti, hanem az ószövetségi értelemben vett alvilágot (héb. *seol*; gör. *hadész*: holtak országa, alvilág, pokol). A korai zsidóság felfogása szerint a holtak az alvilágba kerülnek, ahol Istentől és az emberektől elfeledve a legteltesebb magányban olyan árnyyszerű életet élnek, amely inkább a nemléthez hasonlít. Krisztus pokolra szállása azt jelenti, hogy a többi emberhez hasonlóan ő is meghalt (vö. Róm 10,7; Ef 4,9). Ám az ő esetében valami rendkívüli dolog történt: a mennyei Atya szeretete elérte őt a halál félelmetes magányában is, s feltámasztotta az örök életre. Ezáltal pedig mindazok számára, akikkel sorsközösséget vállalt, megnyílt a halál kapuja: a Krisztushoz tartozó elhunytat a halál megsemmisülésnek látszó iszonyatában Isten életre támasztó szeretete várja. Ily módon oldotta fel Krisztus a halál fájdalmait, és ezért mondja róla a Jelenések könyvének szerzője, hogy nála vannak „a halál és az alvilág kulcsai” (Jel 1,18). Mivel Krisztus az emberi család tagjaként minden emberrel sorsközösséget vállalt, pokolra szállásával és feltámasztásával az ő korát megelőző emberek számára is megnyitotta a halál örök életre nyíló kapuját. Az első Péter-levél szerzője, aki a felfoghatatlan titkot az emberi képzelet szintjén megjelenítő mítikus nyelvezetet használ, ezt a gondolatot így fogalmazza meg: Krisztust „test szerint megölték ugyan, de életre támadt a Lélek szerint. Benne ment el, hogy azoknak a lelkeknek is a megváltást hirdesse, akik a börtönben voltak” (vö. 1 Pét 3, 18–19).

hátrahagyta üdvösséges kínszenvedéseinek emlékeit: a kínszenvedés emlékei a kenyér és a bor, amelyek reálszimbólumként jelenítik meg az önmagát feláldozó és a pokol iszonyatos ürességét is megjáró Krisztus valóságát. Amikor a hívő ezeket magához veszi, élő kapcsolatba kerül Krisztussal, aki feltámasztásával minden ember számára megnyitotta az örök élet kapuját. A hívő ember Krisztus halálára és feltámasztására emlékezik, miközben hálát ad saját feltámasztásának zálogáért.

megemlékezvén... az ő dicsőséges és rettenetes második eljöveteléről: a bizánci liturgia – valószínűleg a Krisztus isteni mivoltát megkérdőjelező eretnkségek ellenhatásaként – az eukharisztikus lakoma Krisztusának alakjában nem a másokért önmagát feláldozó szelíd Báránynak, hanem a dicsőséges isteni királynak és a végítélet szigorú bírójának vonásait hangsúlyozza.

tieidet a tieidből néked ajánljuk föl...: az önmagát feláldozó Krisztus, valamint az ő valóságát megjelenítő kenyér és bor a mennyei Atya tulajdona, s a hívők csak ajándékként részesülnek e tulajdonból. Ily módon azt ajánlják föl, amit ajándékba kaptak.

fölmutatva azokat, amik a te Krisztusod szent testét és vérének ábrázolják...: a liturgia görög szövegének szó szerinti fordítása ez: „fölmutatva a te Krisztusod szent testének és vérének képmásait”. A képmás vagy tükörkép (gör. *antitüposz*) a kenyér és a bor, amelyek reálszimbólumként jelenítik meg Krisztus testét és vérének, vagyis az ő másokért feláldozott valóságát.

szálljon le jószágod jóvoltából a te Szentlelked...: mivel Krisztust Isten Lelke támasztotta fel a halálból, a liturgia vezetője az epiklézisben (Lélek hívásban) azt kéri ettől a Szentlélektől, hogy a felajánlott kenyeret és bort tegye a feltámadt Krisztus reálszimbólumává.

d) Visszatérés a messiási közösségbe titkos gyónás keretében

Azt az apostoli szabály ellen való merészséget is, amelyről a minap szereztem tudomást, hogy egyesek tiltott szokást követnek, minden módon azonnal meg kell szüntetni. Az olyan bűnbánat-tartásról van ti. szó, amellyel kapcsolatban a hívők azt követelik, hogy ne olvassák fel nyilvánosan az egyes bűnök fajtáiról egy könyvecskébe leírt bűnvallomást, minthogy amivel a lelkiismeret vádolt, azt elég egyedül a papoknak felfedni titkos gyónással. Bár ugyanis a teljes őszinteség dicséretesnek látszik, amely az istenfélelem miatt nem fél attól, hogy az emberek előtt pironkodnia kell, mégis mivel nem mindenkinek olyanok a bűnei, hogy akiké kéri a bűnbocsánatot, ne féljenek azokat nyilvánosságra hozni, távolítsák el azt az oly elítélendő szo-

kást, nehogy sokan elhárítsák a bűnbánat gyógyszerét, míg vagy szégyenkeznek vagy félnek, hogy ellenségeik előtt kinyilvánulnak azok a tettek, amelyek miatt törvényes intézkedéssel lehetetlenné tehetők. Elegendő ugyanis az a gyónás, amellyel először Istennek tárulkoznak ki, aztán a papnak is, aki ott van, hogy közbenjáró legyen a bűnbánók bűneiért. Csak akkor lehet ugyanis több embert bűnbánatra felszólítani, ha a gyónó lelkiismeretét a nép füle ballatára nem teszik nyilvánossá.

[Részlet Nagy Szent Leó pápa „Nagy méltatlankodással” kezdetű 459-es körleveléből; DH 323]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

apostoli szabály ellen való merészséget: az új bűnbánati gyakorlat miatt méltatlankodó római püspök apostoli szabályról beszél, tehát feltételezi, hogy a bűnbocsánat rítusa nem megmásíthatatlan isteni törvényen, hanem egyházi rendelkezésen alapul.

amellyel kapcsolatban a hívők azt követelik: a levél idézett további részletében a püspök a hívők véleményét fogalmazza meg, amely ellen ő (a későbbiekben) tiltakozik.

ne olvassák fel nyilvánosan az egyes bűnök fajtáiról egy könyvecskébe leírt bűnvallomást: a korábbi századok bűnbánati gyakorlatában a bűnös a püspöknek tárta fel bűnét, tehát akkor sem nyilvánosan gyónt. A bűnbevallás után azonban a püspök a különféle bűnöket és az ezekért járó vezeklési módokat rögzítő könyvecské alapján nyilvánosan sorolta be őt a vezeklők valamelyik osztályába, ezért bűne előbb-utóbb mindenki előtt nyilvánvalóvá vált.

elég egyedül a papoknak felfedni titkos gyónással: az új gyakorlat szerint a bűnös a papnak tárja fel bűnét, aki kiszabja a megfelelő vezeklést, amely a gyónáshoz hasonlóan titokban marad, s egy későbbi időpontban adja meg a feloldozást. Hamarosan ez az eljárás is megváltozott: a pap a bűnbevallás után azonnal megadta a feloldozást, s a vezeklést (elégtételt) a gyónás után kellett elvégezni.

nehogy sokan elhárítsák a bűnbánat gyógyszerét: bár az új bűnbánati gyakorlat terjesztői több észszerű érvet (a félelem megszüntetése, a visszaélési lehetőségek elkerülése stb.) felhoznak a titkos gyónás mellett, a legfőbb érvük mégis az, hogy a korábbi gyakorlat megnehezítette a bűn betegségében élő ember számára a bűnbánat lelki gyógyszerének „használatát”.

amellyel először Istennek tárulkoznak ki: az egyházzal való kiengesztelődés előfeltétele az, hogy a bűnös Isten színe előtt megbánja bűneit.

azután a papnak is, aki ott van, hogy közbenjáró legyen a bűnbánók bűneiért: mivel az egyetlen közbenjáró Krisztus, a pap közbenjáró szerepe csak abban állhat, hogy könyörög az Atyához: Krisztus érdemeire való tekintettel bocsásson meg az egyházzal kiengesztelődni szándékozó kereszténynek.

2. 12 A szövegek értelmezése

A Karthágói Zsinaton részt vevő érsekek és püspökök katolikus tanításként hirdetik, hogy az újszülött gyermekek megkeresztelése sem felesleges. Álláspontjukat azzal indokolják, hogy a keresztségben Krisztus nemcsak a személyes bűnöket törli el, hanem ahhoz is erőt ad, hogy a felnövekvő gyermek eredményesen tudjon küzdeni az áteredő bűn szövevénye ellen. Jól lehet a keresztség nem szünteti meg az áteredő bűn szövevényének valóságát, mégis „megtisztítja” az újszülöttet, amennyiben az egyház (szülők, keresztszülők stb.) nevelő tevékenységén keresztül már kicsiny korától kezdve hatékony segítséget nyújt neki a tiszta, illetve a bűnbánatban újra és újra megtisztuló élethez.

Az 5. század elején kelt pápai levél arról tanúskodik, hogy a nyugati egyházban terjedőben van a keresztség és a bérmlás szétválasztásának szokása. Eszerint a keresztény tanúságtetésre megerősítő Lélek-ajándékozásban olyan nagykorú keresztények részesülnek, akiket gyermekkorukban vagy legalábbis egy korábbi időpontban kereszteltek meg. Ezt a gyakorlatot a kényszerítő okok (pl. a plébániarendszerben élő keresztények számának növekedése, akiket a püspök csak időnként tud meglátogatni) mellett a gyermekkeresztség szokásának terjedése, és a következő felismerés támogatta: ha a megkeresztelt ember a bérmlásban a tanúságtévő élethez kapja meg a Vigasztaló Lélek ajándékát, indokolt, hogy a bérmlás olyan életszakaszban történjék, amikor ezt az ajándékot nagykorúként tudja elfogadni, és már valóban képes a tudatos tanúságtévő életre.

Az első századok eukharisztikus liturgiája azt hangsúlyozta, hogy az utolsó vacsora ünneplése hálaadó felajánlás: a hívő közösség az önmagát hálaadó áldozatul adó Krisztust ajánlja fel hálaasan a mennyei Atyának. A 4. századtól kezdve – főleg Keleten – az eukharisztikus lakomát olyan eseménynek tekintik, amely a Szentlélek műveként képben (gör. *antitüposz*) ábrázolja ezt a hálaadó felajánlást. A kenyér és a bor képekként (reálszimbólumok gyanánt) jelenítik meg az önmagát másokért feláldozó Krisztust, s ezáltal az ő teljes misztériumát (megtestesülését, földi életét, a halál hatalmát megtörő pokolra szállását, feltámadását és dicsőséges eljövételét a végső időkben).

A nyilvános és kiközösítő bűnbánati gyakorlatot felváltó titkos és feloldozó bűnbánati rítus a bűnbocsánat szertartásának csak külső elemeit változtatta meg. A lényeg ugyanaz maradt: Krisztus érdemére való tekintettel Isten megbocsát a bűnbánónak, és az egyházzal való kiengesztelődés szándékát a pap tanúsítja, aki azonban a bűnvallomást és a vezeklést is titokban tartja. Ebben az új rítusban a bűnvallomás áll a középpontban: a gyónás lesz a legfőbb vezeklés a bűnös ehhez kapcsolódó megszügyenülése miatt.

2. 13 Gondolkodj el a szertartásokban bekövetkezett hangsúlyeltolódásokon!

A 3. századtól kezdve a keresztséget kiszolgáltató egyház arra a felismerésre helyezte a hangsúlyt, hogy a keresztségben Krisztus nemcsak a személyes bűnöket törli el, hanem segítséget ad a megkereszteltnek az áteredő bűn hatalmának megtöréséhez is. – Gondolj arra, hogy az áteredő bűn elleni küzdelemhez szükséges segítséget Krisztus elsősorban szüleid és keresztszüleid által adja meg számodra!

A bérmlást a nyugati egyház a 4-5. századtól kezdve azért választotta el a keresztségtől, mert azt akarta kiemelni, hogy a Lélek-ajándékozás a keresztény nagykorúság szentsége. – Bérmlálkozásra készülve vagy megbérmlált keresztényként emlékezz rá: a bérmlálás után már a Lélek segít abban, hogy felnőttként tudj tanúságot tenni Krisztusról.

A bizánci liturgiában a kenyeret és a bort azért nevezték képnek, mert a görög felfogásban a kép a valóságot jeleníti meg. – Ha tehát görög szertartású katolikus liturgián veszel részt, ne lepődj meg azon, ha azt hallod, hogy a kenyér és a bor Krisztus testét és vérének „ábrázolja”: tudatosítsd magadban, hogy ezek nem „csak képek”, hanem reálszimbólumok, amelyek szemlélése és vétele nemcsak jelzi, hanem meg is valósítja az önmagát feláldozó Krisztussal való találkozást.

A 4-5. századtól kezdve a keresztények azért változtattak a korábbi bűnbánati gyakorlaton, mert féltek attól, hogy a szigorú és nyilvános bűnbocsánati eljárás sokakat visszariaszt a „bűnbánat gyógyszerének” vételétől. – Tartsd te is fontosnak ezt a lelki orvosságot, s ha a gyónást túlzottan „keserű gyógyszernek” találod, tekints példaként az első századok keresztényeire, akik a nyilvános vezekléssel sokkal nagyobb nehézségeket is vállaltak lelki gyógyulásuk érdekében!

2. 2 A Messiás a kora középkori egyház tanításában

Az egyház tanításából vett szemelvények alapján képet alkothatunk arról, hogy az I. Nikaiai Zsinat után az egyház miként mélyítette el a Messiás titkára vonatkozó felismeréseit. Az I. Konstantinápolyi Zsinaton (381) megszerkesztett hitvallás – amely csak 451-től kezdve vált általánossá – azt hirdeti, hogy Krisztus azonos azzal a Fiúval, aki a Szentháromság második személyeként megtestesült. A Khalkédóni Zsinat (451) határozata azt hangsúlyozza, hogy a Messiás valóságos Isten és valóságos ember egyetlen személyben. A II. Nikaiai Zsinat (787) résztvevői a Messiás és az isteni világ képi ábrázolásának igazoló alapját abban látják, hogy Krisztusban a láthatatlan és felfoghatatlan isteni Fiú emberré lett.

2. 21 A Messiás az egyház megnyilatkozásaiban

a) A Messiásban megtestesült Fiú mint a Szentháromság második személye

Hiszek egy Istenben, a mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak alkotójában. Hiszek az egy Úrban; Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától született az idők kezdete előtt. Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől. Született, de nem teremtmény, az Atyával egylényű és minden általa lett. Értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért szállt a mennyekből. Megtestesült a Szentlélek erejéből Szűz Máriából, és emberré lett. Pontius Pilatus alatt értünk keresztre feszítették, kínhalált szenvedett és eltemették. Harmadnapra feltámadott az Írások szerint, fölment a mennyekbe, ott

ül az Atyának jobbján, de újra eljön dicsőségben, ítélni élőket és holtakat, és országának nem lesz vége. Hiszek a Szentlélekben, Urunkban és éltetőnkben, aki az Atyától [és a Fiútól] származik, akit éppúgy imádunk és dicsőítünk, mint az Atyát és a Fiút. Ő szólt a próféták szavával. Hiszem az egy, szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházat; vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára; várom a holtak feltámadását és az eljövendő örök életet. Ámen.

[A 381-es I. Konstantinápolyi Zsinathoz kapcsolódó hitvallás; DH 150]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az Atyától született az idők kezdete előtt: „az idők kezdete előtt” kifejezés a Fiú örök születését és isteni mivoltát hangsúlyozza.

megtestesült a Szentlélek erejéből Szűz Máriából, és emberré lett: Apollinariosz megtestesülésen azt értette, hogy a Fiú (Ige, Logosz) elfoglalta Jézus emberi lelkének helyét, így a Messiás nem volt teljes értékű ember. E felfogást igazítja helyre a „megtestesült... és emberré lett” formula: a Fiú megtestesülése emberré levését jelenti, vagyis azt, hogy az emberi lelket is magában foglaló teljes emberi természettel lépett titokzatos egységre.

és országának nem lesz vége: Markellosz († 374), Anküra (ma: Ankara) püspöke, az 1 Kor 15,28 alapján azt tanította, hogy amikor a Fiú átadja majd királyságát az Atyának, országa véget ér: Isten lesz minden mindenben, és a Szentháromság feloldódik az egységben. A hitvallás megfogalmazói ezt a téves értelmezést elutasítva illesztették a szövegbe a Dán 7,14 és a Lk 1,33 verseit idéző mondatot: „és országának nem lesz vége”.

hiszek a Szentlélekben, Urunkban...: mivel a „Szent” és az „Úr” a Bibliában elsődleges értelemben Isten nevei, a Szent jelző és az Urunk név azt fejezi ki – a makedonianista tanítással szemben –, hogy a Lélek ugyanúgy Isten, mint az Atya és a Fiú.

aki az Atyától [és a Fiútól] származik: a hitvallás szövege János evangéliumának egyik mondatát idézi: a Lélek, akit Jézus küldeni fog, az Atyától származik (vö. Jn 15,26). A zárójelbe tett „és a Fiútól” (lat. *Filioque*) kifejezést a nyugati egyház a 6. századtól kezdte betoldani a hitvallás szövegébe. E betoldás oka az volt, hogy a nyugatiak, akik a Fiú isteni mivoltát is hangsúlyozni akarták, bibliai kijelentések (Gal 4,6; Jn 16, 14–15 stb.) alapján logikusnak tartották, hogy a Szentlélek származásában a Fiúnak is része van. A nyugati formulát tartalmilag össze lehetett volna egyeztetni a keletiek számára is elfogadható tétellel, amely szerint „a Szentlélek az Atyától származik a Fiú által”. Ennek magyarázata, hogy ez nem történt meg, és az úgynevezett Filioque-vita megnyugtató módon mindmáig nem zárult le, valószínűleg a keleti egyháznak abban az érthető sérelmében rejlik, hogy a nyugatiak önkényesen változtatták meg az egyetemes zsinat szövegét.

akit éppúgy imádunk és dicsőítünk, mint az Atyát és a Fiút: az együtt imádás és dicsőítés arra utal, hogy a Lélek az Atyával és a Fiúval egylényegű, velük azonos természetű isteni valóság.

ő szólt a próféták szavával: a Szentlélek azonos az Ószövetségben szereplő Isten Lelkével, aki a prófétákon nyugszik, és feladatuk betöltésére képesíti őket (vö. 2 Kir 2,9; Iz 61,1; Óz 9,7 stb.).

hiszem az egy, szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházat: a hitvallás felsorolja a Messiás egyházának négy legfontosabb ismertetőjegyét. Mivel az egyház Krisztus titokzatos teste, nyilvánvaló, hogy csak egyetlen egyház lehet. Az egység megvalósítandó célt is jelent: a titokzatos test tagjainak arra kell törekedniük, hogy Jézus főpapi imájának megfelelően tegyenek tanúságot Krisztus és a mennyei Atya egységéről (vö. Jn 17,21). Ez a tanúságtétel azonban nem zárja ki a sokszínűséget: a keresztény közösségek a maguk kultúrkörének, jelképrendszerének és rítusainak megfelelően végezhetik tanúságtevő feladatukat. • Az egyház szent (Isten számára elkülönített és lefoglalt) valóság, amennyiben Isten Szentjét, Krisztust jeleníti meg a profán világban. Az egyháznak ez a jellemzője is utal a megvalósítandó célra: a titokzatos test erkölcsileg botladozó és bűnös tagjainak az a feladatuk, hogy a Lélek segítségével szentté és szeplőtelennek váljanak Isten előtt (vö. Ef 1,4; 1 Pét 1, 15–16 stb.). • Az egyház egyetemes, azaz katolikus (gör. *kat’holon*: egész szerint), mert az isteni kinyilatkoztatás teljességét hordozza, és az egész emberiség üdvösségét kell szolgálnia. • Az egyház apostolisága azt jelenti, hogy történeti kibontakozása és változásai ellenére is őrzi az apostoli hagyományt, s apostolként (küldöttként) tesz tanúságot Krisztus nyilvános működéséről, megváltó kereszthaláláról és feltámadásáról.

vallom az egy keresztiséget a bűnök bocsánatára: a 3. században kétféle gyakorlat alakult ki azoknak az embereknek az egyházba való felvételét illetően, akik az eretnekek által kiszolgáltatott kereszttségben részesültek: Karthágó környékén és a keleti egyház nagy részén újra megkeresztelték őket, Alexandriában és Rómában azonban megelégedtek azzal, hogy a püspök kirótt rájuk valamilyen vezeklést, és kézrátétellel befogadta őket az egyházba. Amikor a Konstantinápolyban egybegyűlt püspökök a kereszttség egyetlen voltát hangsúlyozzák, szemmel láthatóan a római gyakorlatot nyilvánítják helyesnek.

b) A Khalkédóni Zsinaton bemutatott Messiás: a valóságos Isten és a valóságos ember

A Szentatyák nyomdokait követve mindnyájan egy szívvel-szájjal valljuk és tanítjuk, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus egy és ugyanaz a Fiú, ugyanő tökéletes az istenségben és tökéletes az emberségben, ugyanő valóban Isten és valóban értelmes lélekből és testből álló ember, ugyanő az Atyával egylényegű istensége szerint

és velünk egylényegű embersége szerint, „minden szempontból hasonló hozzánk, a bűnt kivéve” (Zsid 4,15). Aki az idő kezdete előtt az Atyától született istensége szerint, ugyanő született a végső kor napjaiban az Istenszülő Szűz Máriából embersége szerint, érettünk és a mi üdvösségünkért.

Egy és ugyanazon egyszülött Fiú Úr Krisztust kell vallani két természetben össze nem elegyítve, változhatatlanul, meg nem osztva és szétválaszthatatlanul, anélkül, hogy az egyesülés által a két természet különbözősége bármi módon eltűnnék, hanem inkább úgy, hogy mindkét természet sajátossága épségben maradjon, amelyek egy személlyé kapcsolódnak össze, nem tagozódik és nem osztódik két személyre, hanem egy

és ugyanaz az egyszülött Fiú, Isten, Ige, Úr Jézus Krisztus, ahogy azelőtt a próféták róla szóltak, és ahogy minket maga Jézus Krisztus kioktatott s az atyák hitvallásban ránk hagyományozták.

[A Khalkédóni Zsinatnak a Krisztusban lévő két természetéről szóló határozata 451-ben; DH 301–302]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Jézus Krisztus egy és ugyanaz a Fiú, ugyanő tökéletes az istenségben és tökéletes az emberségben...: a mondat Nesztoriosz félreértett tanításával szemben az egyetlen Fiú (Logosz, Ige) és Jézus Krisztus azonosságát hirdeti. Ezután a Logosz teremtett voltát hirdető Ariosz tanítását elutasítva tökéletes Istennek nevezi a Fiút, és így Jézus Krisztust. Majd elutasítva Apollinariosz tételét – aki azt állította, hogy Jézusnak nem volt emberi lelke, mert helyét a Logosz foglalta el – azt hangsúlyozza, hogy ugyanez a Jézus Krisztus értelmes lélekből és testből álló valóság, azaz tökéletes ember is.

aki az idő kezdete előtt az Atyától született istensége szerint, ugyanő született... az Istenszülő Szűz Máriából embersége szerint: a zsinati atyák párhuzamba állítják egymással a Fiú istensége szerinti (Istenben maradó és nem időbeli) születését a Fiú embersége szerinti (e világi, időbeli) születésével. Nesztoriosz pátriárka szóhasználatával ellentétben Máriát nem Krisztusszülőnek, hanem Istenszülőnek mondják, és ezzel azt akarják kifejezni, hogy az isteni Fiúval egyesült emberi természet született Máriától.

ugyanazon egyszülött Fiú Úr Krisztust kell vallani két természetben össze nem elegyítve, változhatatlanul...: a zsinati atyák a Fiú megtestesülésének, illetve Krisztus istenemberi mivoltának felfoghatatlan titkát erőtlén emberi fogalmak segítségével, tulajdonságok tagadásával törekszenek leírni: a megtestesülés során nem változik a Fiú (Logosz), és benne egyik természet sem veszíti el eredeti sajátosságait.

mindkét természet sajátossága épségben maradjon, amelyek egy személlyé kapcsolódnak össze: az isteni és az emberi természet titokzatos módon egyetlen személyben (a Fiúban, Logoszban) egyesül. A 'természet' az isteni vagy az emberi valóság valamennyi tulajdonsága alapjául szolgáló lényegét jelenti, a 'személy' pedig egy olyan valóságot vagy tökéletességet, amely a szóban forgó természetet teljesen egyedivé, megismételhetetlenné, utánozhatatlanná és mással ki nem cserélhetővé teszi. A természet és a személy valóságának különbségéről fogalmat alkothatunk, ha figyelembe vesszük például azt, hogy az egypetéjű ikrek az összetéveszthetőségig hasonlítanak egymásra tulajdonságaikban ('természetükben'), ugyanakkor az egyedivé és utánozhatatlanná tevő tökéletességeik két különböző személlyé teszik őket. A zsinati atyák a természet szót a görög *phüszisz* kifejezéssel jelölik, a személyt pedig a *proszópon* és *hüposztaszisz* szavakkal, miközben arra utalnak, hogy Krisztusban az emberi és az isteni természet egyesülésének alapja nem valamelyik természet, hanem a Fiú egyetlen személye.

ahogy azelőtt a próféták róla szóltak...: a határozat megszövegezői csak általánosságban, azaz konkrét idézetek és személyek említése nélkül hivatkoznak a hagyományra (a próféciákra, Jézus és az egyházatyák tanítására). A Jézusra vonatkozó hagyományt az őskeresztény himnusz idéző Pál apostol így foglalja össze: „isten mi voltában nem tartotta Istennel való egyenlőséget olyan dolognak, amelyhez mint zsákmányhoz ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette önmagát, szolgálai alakot vett fel, és hasonló lett az emberekhez, külsejét tekintve úgy jelent meg, mint egy ember” (Fil 2, 6–7).

c) A II. Nikaiai Zsinat határozata Krisztus ikonokon való ábrázolásáról

Csatlakozván mintegy a királyi ösvényhez, és követve szent atyáink Istentől sugalmazott tanítását és a katolikus egyház hagyományát, mert tudjuk, hogy ez a Szentléleké, aki az egyházban lakozik: teljes bizonyossággal és gondossággal határozatot hozunk, hogy amiként a becses és életadó kereszt alakzatát, úgy a tiszteletreméltó és szent képmásokat is, akár színes mozaikból vannak ezek, akár más alkalmas anyagból, el kell helyezni Isten szent egyházi épületeiben, a szent edényeken és ruhákon, a falakon és a táblaképeken, a házakban és az utakon: éspedig a mi Urunk és Istenünk és Megváltónk, Jézus Krisztus, valamint széplőtelen Őrnök, a szent Istenszülő, és a tiszteletreméltó angyalok, és az összes szent és kegyes férfiak képmását.

Minél gyakrabban láthatók ugyanis ezek a megformált

képek, azok, akik ezeket szemlélik, annál könnyebben emelkednek fel azok előképeinek emlékeztetéshez és óhajlásához, hogy megcsókolják és tiszteletteljes bódolattal illessék ezeket, de nem azért, hogy valódi imádásban részesítsék, amely hitünk szerint való és amely egyedül az isteni természetet illeti meg; amint a becses és életadó kereszt ábrázolásának, úgy ezeknek a képeknek és a szent evangéliumos könyveknek és egyéb szent emlékeknek felajánlott füstölés és fénycsillagítás az előkép tiszteletének kifejezésére szolgál, amiként őseinknél is kegyes szokás volt. A képnek adott tisztelet ugyanis az ősképeknek szól; és aki bódol a kép előtt, az azon ábrázolt valóságának bódol.

[A II. Nikaiai Zsinat dogmatikai határozata a szentképekről, 787.; DH 600–601]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

követve... a katolikus egyház hagyományát, mert tudjuk, hogy ez a Szentléleké: a történeti Jézus ígéretet tett övéinek arra, hogy elküldi a Lelket, aki a tanítványokat elvezeti majd a teljes igazságra (vö. Jn 16,13). A zsinati atyák e kijelentés alapján nevezik az egyház írásos és szóbeli tanítását a Szentlélek hagyományának.

a becses és életadó kereszt alakzatát: Krisztus keresztségének alakjáról, méretéről stb. nincsenek pontos adataink. A 4. század elején Nagy Konstantin anyjának, Ilona császárnőnek jeruzsálemi zárándoklata alkalmával – az egyházi hagyomány szerint – a Golgota dombján találtak ugyan három földbe ástott keresztfát, de ez a lelet történetileg bizonytalan, és nem teszi lehetővé Jézus keresztségének pontos rekonstrukcióját. A műemlékeken látható és a régészetileg feltárt különféle kereszthalakzatok (T † ‡ + stb.) mutatják, hogy alkotóik kezdettől fogva inkább képzeletükre, mintsem történeti adatokra támaszkodtak. A II. Nikaiai Zsinat résztvevői azért nevezik a kereszt alakzatát becsesnek és életadónak, mert a keresztfára emlékeztet, amelyen Krisztus megnyitotta az emberiség számára az örök élet kapuját.

a tiszteletreméltó és szent képmásokat... el kell helyezni Isten szent egyházi épületeiben...: a mondat arra utal, hogy a képrombolás (gör. *ikonoklaszmosz*) gyakorlatát a zsinati atyák elítélik, és szorgalmazzák a korábbi Krisztus-ábrázolások és szentképek újbóli használatát.

Jézus Krisztus... képmását: a Názareti Jézus emberi külsejéről az apostoli hagyomány nem beszél, s más forrásból sem maradt fenn róla hiteles ábrázolás.

E tekintetben az úgynevezett „torinói lepel” sem ad megbízható támpontot. A leplen, amelyet a 16. századtól kezdve Torinóban őriznek, egy szakállas férfi arc- és testlenyomata látszik. Sokan a keresztről leemelt Krisztus halotti leplének tartják. A lepel korának meghatározásában azonban a tudósok bizonytalanok: mind a mai napig kérdés, hogy a 13. vagy az 1. századból – vagy esetleg más korból – származik-e. Ám, ha bebizonyosodna, hogy valóban az 1. századból való, akkor sem lehetne minden kétséget kizáróan igazolni, hogy Krisztus halotti leple volt. Jézusról tehát nincs, és nem is volt soha történetileg hiteles ábrázolásunk.

A Krisztus-ábrázolások készítésekor a keresztények mindig is képzeletükre hagyatkoztak, amit a Krisztus személyére vonatkozó újabb felismerések (zsinati határozatok) is befolyásoltak. Az első ábrázolások a 3. századból valók: a mai Szíria területén lévő Dura Europosz

nevű romváros háztemplomában Krisztust jó pásztorként látjuk, a római katakombák és szarkofágok pedig göndör hajú ifjú csodatevőként mutatják be. Az ókeresztény közösségekben a kezdetektől fogva igen nagy jelentősége volt a szimbólumok használatának, széles körben elterjedt Krisztus szimbólumokkal való „ábrázolása” is. A Krisztus-szimbólumok egyike a hal, az ezt jelölő görög szó (*ikhtüsz*) betűit ugyanis a keresztények valószínűleg a *Ιεσους Χριστος Θεου Ηuiος Σωτηρ* (jelentése: Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó) hitvallás rövidítéseként értelmezték. A Fiú és az Atya egylényegűségét hirdető I. Nikaiai Zsinat után az ábrázolások a császárkultusz motívumainak (a méltóságra utaló szakállas férfiarc, a dicsfény, a fölemelt jobb, a titok fátylának tekintett felhő stb.) felhasználásával jelzik, hogy Jézus részese az Atya dicsőségének. A bizánci Krisztus-kép általában keskeny, komoly tekintetű arc, amelyből többnyire megközelíthetetlen méltóság és szigor sugárzik, s amelyen Krisztus tekintete nem a nézőre, hanem az örökkévalóságra irányul.

szeplőtelen Úrnőnk... képmását: Jézus anyjáról sem maradt ránk történetileg hiteles kép. Máriát – akit az olasz *Mia Donna* (Úrnőm) kifejezés alapján Madonnának is nevezünk – a 2. századtól kezdve általában a Jézus születését vagy a napkeleti bölcsek látogatását megörökítő jelenetekben ábrázolták (vö. Róma, Priscilla-katakomba, 3. század). Önálló megjelenítése az istenanyaságát meghirdető Efezusi Zsinat (431) után kezdődött. A római Santa Maria Maggiore-bazilika apszizmozaikjának főalakja például Mária, ölében a Gyermekkel. A bizánci Hagia Szophia (6. század) főapszisa ugyancsak a trónon ülő Istenanyát ábrázolta, ölében Jézussal.

a tiszteletreméltó angyalok... képmását: az istenség üdvözítő tevékenységét megszemélyesítő angyalokat a sumér, a babiloni, az egyiptomi, a görög és az antik római művészet a mítosz kifejezőeszközeit használva szárnyas hírnökökként ábrázolta. Az ókeresztény művészetben az angyalokat eleinte fiatal, erőteljes férfiaként jelenítették meg, szárnyak nélkül (vö. Priscilla-katakomba, 3. század). A későbbi ábrázolásokon az angyalfiguráknak általában már szárnyuk is van, és nincs nemi jellegük. A bizánci művészetben a császári udvar szokványos ruháit viselik, és Krisztus vagy Mária kíséretében jelennek meg.

az összes szent és kegyes férfiak képmását: a katakombák, síremlékek és bazilikák arról tanúskodnak, hogy a keresztény művészet már az első századoktól kezdve megörökítette a jelesebb vértanúk és szent életű emberek alakjait is. Például a bizánci egyházban köztisztletnek örvendő Múrai Szent Miklós figurája az ikonosztáz négy fő képének egyike lett; a nyugati egyház közismert szentjei közül Tours-i Szent Márton legkorábbi ábrázolása a ravennai San Apollinare Nuovo-bazilika (6. század) mozaikján látható.

akik ezeket szemlélik, annál könnyedebben emelkednek fel azok előképeinek emlékezetéhez és óhajtatásához: a templomokban, a liturgikus ruhákon, edényeken stb. elhelyezett képek ugyanazt a célt szolgálják, mint a szeretteinkről készült festmények vagy fényképek: megkönnyítik a lelki kapcsolatteremtést az ábrázolt személyekkel.

nem azért, hogy valódi imádásban részesítsék: a zsinati atyák különbséget tesznek a hódoló tisztelet (gör. *προσκύνησις* vagy *timé*) és az imádás (gör. *latreia*) között. A bálványimádás pogány gyakorlatát elkerülendő határozottan állítják, hogy imádni csak Istent, vagyis csak az Atyát, a megtestesült Fiút és a Szentlelket szabad.

a szent evangéliumos könyveknek és egyéb szent emlékeknek felajánlott füstölés és fénynyújtás az előkép tiszteletének kifejezésére szolgál, amiként őseinknél is kegyes szokás volt: a zsinat ősi hagyománynak nevezi a szentképek tiszteletét.

a képnek adott tisztelet ugyanis az ősképeknek szól; és aki hódol a kép előtt, az azon ábrázolt valóságának hódol: amikor a keresztények a képet tisztelik, valójában nem valamilyen tárgyat, nem a képet részesítik tiszteletben, hanem a képen ábrázolt vagy szimbolizált személyt (az ősképet).

2. 22 A szövegek értelmezése

Az Atya és a Fiú egylényegűségét hirdető nikaiai hitvallás szövegét a konstantinápolyi hitvallás megfogalmazói a Szentlélek istenségének megvallásával egészítették ki, s így Isten titkát a szentháromságos létben jelölték meg. Az, hogy Isten Szentháromság, ezt jelenti: Istenben egy isteni természet van és három személy: Atya, Fiú és Szentlélek. A zsinaton egybegyűlt püspökök tudatában voltak annak, hogy Isten felfoghatatlan és kimondhatatlan titok az emberi értelem számára. Ám Jézus tanítására és a Lélek vezetésére hagyatkozva úgy gondolták, hogy ha erőtlén emberi fogalmakkal és kifejezésekkel mégis beszélni akarnak a titokzatos Istenről, a Lélek isteni mivoltát megkérdőjelező téves állításokkal szemben helyesebb azt vallani, hogy a Lélek éppúgy Isten, mint az Atya és a Fiú, azaz megegyeznek az isteni természetben, jóllehet egymástól különböző személyek. E titokzatos Szentháromság második személye a Fiú, aki a Názáreti Jézusban, a Messiásban emberré lett.

A Khalkédóni Zsinaton részt vevő püspökök a Messiás személyét értelmezve megfogalmazták az „egyesülés és maradandó egység egyetlen személyben” (lat. *unio hypostatica*) dogmáját. Nyilvánvalóan a zsinati atyák is tudták, hogy Krisztus megtestesülését és istenemberi valóságának misztériumát az ember fogalmi gondolkodásával sosem képes teljesen megérteni. A Lélek sugallatára mégis úgy gondolták, és a Messiásra vonatkozó egyházi tanítás egységének megteremtése érdekében megfogalmazták, hogy a Messiás személyében sem az isteni, sem az emberi természetet nem szabad egyoldalúan túlhangsúlyozni. Krisztus titkát a legtalálóbb módon így lehet kifejezni: benne az a Fiú testesült meg, akinek személye az isteni és az emberi természetet mint sajátját birtokolja, s azokon keresztül közli magát, mint valóságos Isten és valóságos ember. Ha Krisztus csak Isten lett volna (ahogy Eutükhész félreérthető tanítása sugallta), vagy csupán kiváló teremtmény (ahogy Ariosz állította), vagy nem vette volna magára a teljes emberi természetet (miként Apollinariosz gondolta), a Biblia tanítását nem lehetne megfelelő módon magyarázni. A Szentírás szerint ugyanis a Fiú, az Isten-nel azonos Logosz testté lett (vö. Jn 1, 1.14), és mindenben hasonló lett hozzánk, a bűnt kivéve (vö. Zsid 4,15).

A Messiás és a szentek által körülvelt Isten képi ábrázolásának vitatott kérdésében a II. Nikaiai Zsinat az egyház ősi gyakorlatát nyilvánította helyesnek. Bár a zsinaton részt vevő püspökök tudatában voltak annak, hogy a zsidóság és az iszlám Isten világfelettségének hangsúlyozása és a bálványimádás veszélyének elkerülése végett tiltja a képek használatát, határozatukból kiláglik: ha a hívő ember különbséget tesz Isten imádása és a képek tisztelete között, a képek mindenképpen segítségére lehetnek abban, hogy megnyíljon Isten érzékfeletti világa irányába. A püspökök a képhasználat igazoló alapját Isten Fiának megtestesülésében látták. Magukévá tették azt a gondolatot, amelyet Damaszkuszi Szent János († 750 körül) így fejezett ki: „A láthatatlan láthatóvá vált a hústestben, ezért megformázhatod az Ő képét, akit láttál. Ő, akinek nincs sem teste, sem alakja, sem tömege, sem tulajdonsága, aki természetének tökéletességével minden nagyszerűt felülmúl, isteni természetű lévén, egy rabszolga állapotát vette magára, és mennyiségre és minőségre szűkítette magát azzal, hogy emberi jellemzőkbe öltözött. Ezért fess fára, és szemlélődés céljából ábrázold Őt, aki láthatóvá akart válni” (Az isteni képekről).

2. 23 Adj hálát az isteni Messiásért!

A konstantinápolyi hitvallás szövegének megfogalmazói a történeti Jézus tanítása és a teljes igazságra vezető Lélek (vö. Jn 16,13) sugallata alapján felismerték, hogy a Messiásban a

Szentháromság második személye, a Fiúisten öltött testet. – Valahányszor ezt a hitvallást imádkozod, adj hálát Istennek, hogy a zsinati atyákon keresztül feltárta belső életének felfoghatatlan titkát, felfedte az általa küldött Messiás isteni eredetét és természetét.

A Khalkédóni Zsinat tanítása szerint a Messiásban testet öltött Fiú valóságos Isten és valóságos ember egyetlen személyben. – Mondj köszönetet a Messiásnak, aki a bűnt kivéve teljesen olyan emberré vált, mint amilyen te vagy, hogy Istenként föltámadva a halálból téged is részesítsen a feltámadott élet dicsőségében!

A II. Nikaiai Zsinat résztvevői az isteni világot megjelenítő képek tiszteletét helyesnek találták, e gyakorlat igazoló alapját Krisztus megtestesülésében látták. – Valahányszor a megváltást jelentő kereszt alakzatára vagy szentképekre tekintesz, gondolj hálásan a Messiásra, aki világfeletti Istenként láthatóvá akart válni, hogy te könnyebben kapcsolatba tudj kerülni az Ő láthatatlan valóságával!

2. 3 A kora középkor szerzetesi életformájában bemutatott Messiás

Az első klasszikus értelemben vett szerzetesi közösségek reguláiból vett szemelvények azt mutatják be, hogy e közösségek alapítói és tagjai az evangéliumi tanácsokat követő életükkel miként próbálták megjeleníteni a világban Krisztus titokzatos valóságát. A bazilita szerzetesrend tanúságtévő életeszményét felvillantó idézetek a kaiszareiai Nagy Szent Vazul „Bővebben kifejtett szabályok” című művéből (4. század) származnak. Szent Ágoston szerzetesi életeszményét a „Regula Isten szolgái számára” című, a 4. század vége felé írt művéből vett idézetcsoporthoz alapján ismerhetjük meg. A bencések Krisztust megjelenítő életviteléről a Nursiai Szent Benedek által a 6. század elején összeállított Regula válogatott fejezetei alapján kaphatunk képet.

2. 31 Az első szerzetesi közösségekben megnyilatkozó Krisztus

a) Krisztus követése Nagy Szent Vazul Regulája szerint

II. Ugyan mi lehetne csodálatosabb az isteni Szépségnél? ... Szóval ki nem mondhatók... az isteni Szépség kisugárzásai. Nincs erre szó, nem tudja felfogni emberi fül. Ha a Hajnalcillag ragyogását emlitenéd vagy a Hold fényességét, vagy éppen a Napnak a tündöklését, mindezek messze elhalványulnak az Ő dicsőségéhez képest. ... Ez a Szépség a testi szemnek láthatatlan, csak a lélek és szellemi értelem foghatja föl. Ha ez valamelyik szentet beragyogta, abban az utána vágyódó szeretetnek ellenállhatatlan ösztönzését hagyta vissza. Az ilyeneket már nem érdekelte ez a földi élet, sőt így beszéltek róla: „Jaj nekem, mert zarándoklásom ideje ennyire hosszú lett” (Zsolt 119,5); „mikor megyek végre, hogy megjelenjek Isten színe előtt?” (Zsolt 41,3). ... Akiknek lelkét ugyanis az Isten utáni vágyakozás megérintette, azok annyira nem tudtak ellenállni ennek a sóvárgásnak, hogy börtönnek és csak tehernek érezték ezt a földi életet. [...]

VII. Az együtt lakó testvérek közössége... olyan, mint egy atlétikai stadion: biztos versenypálya az előrejutásra és a folytonos edzésre, vagyis az Úr parancsairól való elmélkedésre. Célzalagja az Isten dicsősége, mégpedig az Úr Jézus parancsa szerint: „Úgy világoskodjék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy jótetteiteket látra dicsőítsék mennyei Atyátokat” (Mt 5,16). [...]

VIII. Ehhez pedig az első lépést az jelenti, hogy magunktól idegennek tekintjük mindazt, ami rajtunk kívül van: a vagyont, a hiúságos dicsőséget, az e világi szokásokat s a haszontalan dolgokhoz való ragaszkodást, amint erre már az Úr tanítványai példát mu-

tattak. ... „Hasonló a mennyek országa – mondja az Úr – a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres. Amikor egy nagyon értékes drágagyöngyöt talált, fogta magát, eladta mindenét és megvette azt” (Mt 13, 45–46). Nyilvánvaló, hogy a drágagyöngy a mennyországot jelzi. Az Úr szava pedig világosan megmutatja, hogy nem juthatunk oda, ha érte cserébe le nem mondunk mindenünkről: vagyonról, dicsőségről, nemes rokonságról és minden egyéb olyan dologról, amelyet sok más ember annyira sóvárogva keres. [...]

XV. [A közösségbe gyermekeként felvettek számára] akkor kell majd megengedni... a szüzességi fogadalmat, miután értelmük már egészen kifejlődött. Így válhat az egészen szilárd, mert akkor már saját belátásuk és elhatározásuk szerint döntenek... A fogadalomtételre tanúként meg kell hívni az egyházi előjárókat, hogy a test megszentelése, mint Istennek tett följáró, általuk is szentesítve legyen, és tanúságtévő jelenlétükkel megerősítést nyerjen az esemény. [...]

XXVI. Az engedmességre vállalkozóknak, akik valódi haladásról akarnak bizonyosságot tenni és a mi Urunk Jézus Krisztus parancsai szerinti élet-állapotban maradni, még lelkük titkos rezdüléseit sem szabad magukban tartaniuk, sem pedig arról könnyelműen beszélniük. Ki-ki tárja föl inkább szívének rejtett titkait is azok előtt, akiknek megbízásuk van arra, hogy jószágon és együttérzéssel segítsenek a bajba jutott testvéreken. Így ami jó, az megerősödik bennünk, ami pedig elvetendő, az majd kellő orvoslásra talál. Ilyen közös aszkézis útján aztán lassan-lassan együtt jutunk el az igaz tökéletességig. [...]

XXXVII. Urunk Jézus Krisztus szerint nem mindenki, és nem is akárci, hanem „a munkás érdemli meg a maga bérét” (vö. Mt 10,10). De az apostol is arra buzdít, hogy dolgozzunk és kezünk munkájával tegyük a jót, hogy aztán legyen miből adnunk a szűkölködőknek is (vö. Ef 4,28). Mindebből nyilvánvaló, hogy a szorgalmas munkavégzés kötelező. ... Akadnak azonban olyanok..., akik az imádságra vagy a zsolnározásra hivatkozva kibújnak a munka alól. Ezzel kapcsolatban tudnunk kell azt, hogy szinte minden egyéb foglalkozásnak megvan a maga előre megszabott ideje, amit a Prédikátor így

fejez ki: „Minden dolognak megvan a maga ideje” (Préd 3,1). Az imára és zsolnározásra azonban minden idő alkalmas. Úgyhogy miközben két kezünkkel dolgozunk, a hit épülése végett lehetőleg a nyelvünkkel is, de ha így nem lehet, akkor a szívünkkel magasztaljuk Istent „zsolnárokkal, himnuszokkal és szent dalokkal”, amint az apostol mondja (Kol 3,16). Így tehát végezhetjük imánkat munka közben is.

[Részletek Nagy Szent Vazul Bővebben kifejtett szabályaiból, 4. sz.]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

ugyan mi lehetne csodálatosabb az isteni Szépségnél?: a platóni filozófiai hagyományt követő görög keresztények Istent az Igazság, a Jóság és a Szépség felfoghatatlan egységének, minden e világi igazság, érték és gyönyörűség személyes Ősforrásának mondják. Vazul a szerzeteseket az isteni Szépség szerelmeseiként ábrázolja, s ezzel feltár valamit életformájuk titkából: a szerzetes azért tud lemondani az anyagi javokról, a házasságról és saját akaratának érvényesítéséről, mert rabjává válik a titokzatos isteni Szépségnek, s a Szépség vonzása megkönnyíti számára a világ értékeitől való eltávolodást.

az együtt lakó testvérek közössége... olyan, mint egy atlétikai stadion: a Regula szerzője Pál apostol szavaival élve (vö. 1 Kor 9,24) edző- és versenypályához hasonlítja a szerzetesi közösség életterét.

célszalagja az Isten dicsősége: minthogy a görög *doxa* (dicsőség) szó jelentéstartományában benne rejlik a héber *kabód* (dicsőség, súly, fontosság) jelentése is, a Biblia szerint Isten a Dicsőség, mert Ő a „legsúlyosabb”, legfontosabb valóság. A szerzetesnek az a célja, hogy a Messiás útmutatását követő életvitellel igazolja: életében a legfontosabb valóság az Isten.

magunktól idegennek tekintjük mindazt, ami rajtunk kívül van: a szerzetes belátja: csak oly módon válhat tökéletessé, vagyis csak úgy mutathatja meg látványosan a világ számára, hogy Isten áll életének középpontjában, ha Jézus életpéldáját és a szegénység evangéliumi tanácsát (vö. Mt 19,21) követve lemond azokról a földi értékekről, amelyeket mások nélkülözhetetlennek tartanak. Lemondása nem öncélú, nem pusztá önsanyargatás, hiszen a jézusi példázatban szereplő kereskedőhöz hasonlóan jár el, aki a mérhetetlenül nagyobb kincs elnyerése érdekében „szabadul meg” kisebb értékeitől.

a szüzességi fogadalmat: a szabadon vállalt szüzességi fogadalom a test megszentelése, amennyiben általa a fogadalmat tevő egész lénye Isten számára lefoglalt (szent) valósággá válik. A szerzetes osztatlan szívvel (vö. 1 Kor 7, 32–34) akar tanúságot tenni arról, hogy ő az isteni Szépség szerelmese, így azt az áldozatot is meghozza, hogy Jézus példáját és tanácsát (vö. Mt 19,12) követve az Isten által jónak teremtett nemi élvezetekről és a házasságról is lemond.

az engedelmességre vállalkozóknak: a szerzetesi életet vállaló keresztény első akar lenni a tanúságtévésben. Ezért a mennyei Atyának mindvégig engedelmeskedő Jézus példáját (vö. Jn 4,34; 5,30; Zsid 5,8) és útmutatását (vö. Mk 9,35; 10,44) követve engedelmességet fogad elöljárójának, aki segítségére lesz, hogy megtanulja, miként szolgálhatja embertársait Isten akaratának megfelelően.

kezünk munkájával tegyük a jót, hogy aztán legyen miből adnunk a szűkölködőknek is: a baziliták a munkát Istentől rendelt feladatnak tekintették (vö. Ter 1,28). Földművelő és kézműves

munkájuk eredménye nemcsak létfenntartásukat szolgálta, hanem lehetővé tette számukra a szegények és betegek gondozását, az árvák nevelését is.

az imára és zsolozsmázásra azonban minden idő alkalmas: a szerzetes életét átszövi az imádság. Ezzel is tanúsítja, hogy Isten a legfontosabb az életében. Vazul hangsúlyozza, hogy imádkozni minden körülmények között lehet: az ember munka közben is dicsőítheti Istent, és bensőséges párbeszédet is folytathat Vele.

b) A Messiás jó illatú áldozatának megjelenítése Szent Ágoston Regulája alapján

1. Szeretett testvéreim! Mindenekelőtt Istent szeressétek, aztán a felebarátot, mert ezek a nekünk adott legfőbb parancsok. Íme, ezek a szabályok, amelyeket előírunk, hogy a monostorban letelepedve megtartsátok. Először is azért gyűltetek össze, hogy egyetértésben lakjatok a monostorban, és egy szív, egy lélek legyetek Istent keresve.

Semmit se mondjatok sajátotoknak, legyen mindente közös. Elöljárótok ossza ki mindegyikőtöknek az ételmet és a ruhát, azonban ne egyenlően, hanem inkább kinek-kinek szükséglete szerint, hiszen teherbírástok sem egyenlő. Így olvassátok ugyanis az Apostolok Cselekedeteiben: „Mindeniük közös volt és mindenkinek adtak belőle a szükséghez mérten” (ApCsel 4,32 és 35). Akiknek volt valamijük a világban, amikor a monostorba léptek, adják azt szívesen a közössébe. Akiknek viszont semmijük sem volt, ne keressék a monostorban azt, amivel odakint sem bírtak. [...]

3. Imádkozzatok állhatatos buzgósággal a meghatározott órákban és ideig. Az oratóriumban senki se tegyen mást, mint azt, amire az a hely való, és amiről nevét kapta. ... Amikor zsoldárokkal és himnuszokkal Istenhez imádkoztok, szívetek arról elmélkedjék, amit ajkatokkal kimondtok. ...

4. Testeteket az ételben és az italban böjttel, önmegtagadással fékezzétek meg, amennyire egészségitek megengedi. Ha azonban valaki nem tud böjtiölni, legalább étkezésein kívül ne vegyen magához semmi ételt, hacsak nem beteg. [...]

6. Ruházatokat ne legyen feltűnő. Ne ruháitokkal, hanem magatartásotokkal akarjatok tetszeni. Amikor útra keltek, menjetek együtt. ... Járásokban, magatartásokban, viselkedésekben semmi se legyen, ami bárki tekintetét sértené. Viselkedjétek megszentelt életállapototokhoz illően. Ha netán nőt láttok, ne szögezgétek rá szemeket. Amikor kimentek a monostorból, nem tilos ugyan nőket látnotok, bűn viszont őket megkínálni vagy tőlük várni ugyanezt. [...]

11. Elöljárótoknak mint atyának engedelmeskedjétek, adjátok meg neki a tiszteletet, nehogy megsértétek benne Istent. [...]

12. Adja meg az Úr, hogy mindezt szerető gondokkal tartsátok meg mint a lelki szépség szerelmei; jó magatartásokkal árasztátok Krisztus jó illatát, nem mint a törvény alatt görnyedő rabszolgák, hanem mint a kegyelem szabad gyermekei.

[Részletek Szent Ágoston „Regula Isten szolgái számára” című művéből, 4. sz. vége]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

mindenekelőtt Istent szeressétek, aztán a felebarátot: a Regula a szerzetes emlékezetébe idézi, hogy a történeti Jézus az Isten és az embertárs iránti szeretetben jelölte meg a legfőbb parancsot (vö. Mt 22, 34–40). Ágoston felfogásában szeretni annyit jelent, mint a legnagyobb jót, azaz Istent (vö. Mk 10,18) akarni önmagunknak és embertársunknak. Akkor szeretjük igazán Istent, ha a Messiás útmutatásának megfelelően teret engedünk Neki életünkben, és hagyjuk, hogy boldog életünk Szerzőjeként birtokba vegye lényünket. Embertársunkat pedig akkor szeretjük igazán, ha olyan légkört teremtünk magunk körül, amelyben a másik szabadon megtalálhatja Istent, illetve közelebb kerülhet Hozzá.

egy szív, egy lélek legyetek Istent keresve: a szerzetesek egy szívvel, lélekkel úgy keresik Istent, hogy nem magányos remeteként, hanem a monostor közösségi életét vállalva, egymást támogatva próbálják megvalósítani a főparancs útmutatását.

semmit se mondjatok sajátotoknak: a szerzetesnek nincs személyes tulajdona. A monostor lakója a szegénység vállalásával a Messiás tanácsát követi, aki a vagyonához túlzottan ragaszkodó

gazdag ifjú számára az önkéntes szegénységben jelölte meg az ő akadálytalan követésének útját (vö. Mt 19, 16–22). Az önkéntes szegénység egyben annak is jele, hogy követője a mennyek országát mérhetetlenül nagyobb kincsnek tartja, mint a világ értékeit.

imádkozzatok állhatatos buzgósággal: az állhatatos imádsággal, az Istennel folytatott személyes párbeszéddel vagy a közösségi istendicsérettel a szerzetesek állandóan tudatosítják Isten jelenlétét életükben, és akaratát fürkészve igyekeznek viszonzni az Ő szeretetét. – Az imádság helye, az oratórium (imaterem), a latin *orare* (imádkozni) szóról kapta nevét.

testeteket az ételben és az italban böjttel, önmegtagadással fűkezzétek: a böjt a szerzetes életében nem csupán önfegyelmezési vagy egészségügyi gyakorlat, hanem vallási cselekedet, amely a lélek felemelkedését és az isteni sugallat befogadására való felkészülést szolgálja. Amikor a monostor lakója böjttől, Jézus útmutatását követi, aki a böjtot a világ értékeinek istenítésére csábító kísértések (a Biblia nyelvén a sátán) elleni fegyverként ajánlja (vö. Mk 9,29), s aki úgy készült fel messiási küldetésének elfogadására, hogy a mennyei Atyára való hagyatkozásának jeleként böjtot tartott (vö. Mt 4, 1–4).

viselkedjétek megszentelt életállapototokhoz illően: a megszentelt, az Isten számára lefoglalt, a mennyei Atya jelenlétét és emberszeretetét megjelenítő élet Krisztus valamennyi követőjének hivatása. Minden kereszténynek szól Jézus felhívása: „legyetek tökéletesek, mint ahogy a ti mennyei Atyátok tökéletes” (Mt 5,48). A szerzetes erre a mindenkinek szóló hívásra az evangéliumi tanácsokat követő élettel válaszol, mert feltűnő jellé akar válni a tanúságtevésben. Az ő esetében tehát a megszentelt életállapot a szegénységet, a tisztaságot és az engedelmisséget felmutató életvitelt jelenti.

nem tilos ugyan nőket látnotok, bűn viszont őket megkívánni: a nemiség és a nemek közötti vonzalom érték, Isten leggyönyörűbb ajándékainak egyike. Ha a szerzetes engedi, hogy eluralkodjon rajta a másik nem iránti vágy, nem azért követ el bűnt, mintha olyasvalamit kívánná, ami önmagában rossz, hanem azért, mert hűtlenné válik élethivatásához: ha a nagyobb érték helyett egy kisebbet választ, akkor megtagadja életállapotát, amelyen így már nem látszik, hogy ő kizárólag az isteni Szépség szerelmese.

előljárótoknak mint atyának engedelmeskedjétek: a szerzetes azért tesz engedelmisségi fogadalmat, mert hisz abban, hogy előljárója segítségére lesz annak a Jézusnak utánzásában, aki a mennyei Atyának engedelmeskedve váltságul adta életét az emberekért. Elfogadja, hogy az előljáró Isten akaratát jó atyaként közvetíti számára.

mint a lelki szépség szerelmesei: a lelki szépség szerelmese valójában az isteni Szépség szerelmese. A szerzetes egész életét meghatározó istenélményét a megtérésére visszaemlékező Szent Ágoston tapasztalatához lehet hasonlítani: „éppen olyan régi, mint örökkön új Szépség; s későn gyulladt föl szereteted bennem. Íme, belül voltál, én pedig kívül és kint kerestelek. Szépséges világodnak én rútságommal rohantam neki. Velem voltál, de én nem voltam Veled. Távol tartottak Tőled olyan dolgok, amelyek nem léteznének, ha nem volnának Benned. Hívtál, kiáltottál és összetörted süketségemet. Fölcsillámlottál, sugarad rám özönlött, és messze űzted vakságomat is. Illatoztál, én lélegzetet vettem, és már lihegek Feléd. Megízleltelek, már éhezek Reád és szomjúhozlak Téged. Érintettelek, és békességedre fölgyulladt a vágyam” (Vallomások 10,27,38).

árasztátok Krisztus jó illatát: a jó illat az Ószövetségben az igaz ember áldozatának szimbóluma (vö. Ter 8,21; Lev 1,9; Ez 20,41). Ágoston a szerzetesi élet lényegére utal, amikor felszólítja a Regulája szerint élő szerzeteseket: életükben jelenítsék meg azt a Krisztust, aki az emberek iránti szeretetből „odaadta magát értünk jó illatú áldozati adományként Istennek” (Ef 5,2; vö. 2 Kor 2, 15–16).

c) Krisztus Szent Benedek Regulájának középpontjában

[Prologus]: Hallgasd meg, ó fiam, a mester parancsait, és hajlítsd hozzá szíved figyelmesen, fogadd a jószágos atya intéseit készségesen, és tetteikkel teljesítsd. ... Hozzád intézem most tehát szavaimat, aki lemondasz saját akaratodról, és az engedelmességnek hatalmas és hírneves fegyverzetét veszed magadra, hogy Krisztus Urunknak, az igaz Királynak harcosa légy. ... Fel kell... állítanunk az Úr szolgálatának iskoláját. Reméljük, hogy ebben az intézményben semmi kemény vagy nehéz dolgot nem rendelünk el. Ha mégis a méltányosság úgy kívánná, hogy valamit kissé szigorúbban rendeljünk el a hibák kiirtására és a szeretet megőrzésére, azért ne riadj vissza, ne fuss el mindjárt az üdvösség útjáról, amelynek kezdete szűk és szoros. De ha a szerzeteseletben és a hitben előrehaladunk, akkor majd szárnyaló szívvel és a szeretet elmondhatatlan édességével sietünk előre az Isten parancsainak útján. Így az ő vezetése alól magunkat soha ki nem vonva, mindhalálig állhatatosan megmaradunk tanítása mellett a monostorban, és béketűrőssünkkel részt veszünk Krisztus szenvedéseiben, hogy aztán országának is méltó részesei lehessünk. [...]

4. [Melyek a jó cselekedetek eszközei?]: Először is: szeresd az Uristent, teljes szívből, teljes lélekből és teljes erődből. Aztán felebarátodat, mint önmagadat (Mk 12, 30–31; Lk 10,27). ... Tagadd meg magadat, és kövessd Krisztust (Mt 16,24; Lk 9,23). ... A rosszat rosszal ne vizsgozd. Méltánytalanságot ne tégy; ha pedig veled szemben követtek el, békén tűrd el. ... Ha valami jót látsz magadban, Istennek tulajdonítsd, ne magadnak. ... Az apát parancsainak mindenben engedelmeskedj... Ne kívánd hogy szentnek mondjanak mielőtt az lennél, hanem előbb légy azért, hogy némi igazsággal annak nevezhessenek. Isten parancsait naponként tetteikkel teljesítsd. Szeresd a tisztaságot (Judit 15,11). Senkit se gyűlölj. Ne legyen benned féltékenység. Ne légy irigy. Ne találd kedved a civódásban. Kerüld a felfuvalkodást. Tiszteld az idősebbeket. Szeresd a fiatalabbakat. Ellenségedért Krisztus szeretetében imádkozzál. Haragosoddal még napszállta előtt békülj ki. Isten irgalma felől soha kétségbe ne essél. Íme ezek, a lelki élet mesterségeinek eszközei! Ha ezeket éjjel nappal szüntelenül használtuk, és az ítélet napján róluk számot adunk, akkor az Úr majd megadja nekünk a jutalmat, melyet maga ígért... (1 Kor 2,9). Az a műhely pedig, ahol mindezt szorgosan gyakorolhatjuk, a monostor zártsága és az állhatatos megmaradás a közösségben. [...]

33. [Lehet-e a szerzeteseknek tulajdonuk?]: Kivált-

képpen ezt a bűnt kell gyökerestől kiirtani a monostorból. Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is... elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; ...hanem minden szükség eset a monostor atyjától várjanak. Ne is legyen semmijük sem, amit az apát nem ad, vagy meg nem enged. Mindenük legyen közös, amint írva van, senki se valljon magáénak semmit (ApCsel 4,32), se ne tartson jogot semmire. [...]

48. [A mindennapi testi munka]: A téltenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal. Úgy hisszük, hogy az időt mindkettő számára a következőképpen oszthatjuk be: Húsvét-től október elsejéig menjenek ki a testvérek reggel, és a primától körülbelül tíz óráig végezzék el a szükséges teendőket. Tíz-től egészen szextáig olvasással foglalkozzanak. A szexta után pedig, miután fölkeltek az étkezéstől, pihenjenek ágyukon egészen csendben, vagy ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon. A nónát kissé korábban, fél kettőkor mondják, és aztán egészen a vesperásig a szükséges munkát végezzék. Ha pedig a helyi viszonyok vagy szegénységük azt kívánná, hogy maguk gyűjtsék be a termést, ne szomorkodjanak, mert akkor igazi szerzetesek, ha saját kezük munkájából élnek, mint atyáink és az apostolok is. [...]

53. [A vendégek befogadása]: Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert ő maga mondja majd egykor: „Idegen voltam, és befogadtatok engem” (Mt 25,35). Mindenkinnek adják meg a megfelelő tiszteletet, de elsősorban a hitben testvéreinknek és a zarándokoknak. [...]

72. [A jó buzgóságának meg kell lennie a szerzetesekben]: Amint van keserűségből fakadó rossz buzgóság, mely elszakít Istentől és a pokolra vezet, úgy van jó buzgóság is, amely a vétkektől választ el, és Istenhez és az örök életre vezet. Ezt a buzgóságot tehát a legizőbb szeretettel gyakorolják a szerzetesek, azaz: Egymást a tiszteletadásban előzzék meg (Róm 12,10). Egymásnak mind testi, mind lelki fogyatkozásait a legtürelmesebben viselik el. Egymásnak versengve engedelmeskedjenek. Senki se kövesse azt, amit a maga számára hasznosnak ítél, hanem ami másnak az. Egymást tisztán, testvéri szeretettel szeressék. Istent szeretve féljék. Apátjukat őszintén és alázatos szeretettel szeressék. Krisztusnak semmit elébe ne tegyenek, aki bennünket, mindnyájunkat az örök életre vezessen.

[Részletek Szent Benedek Regulájából, 6. sz. eleje]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

hallgasd meg, ó fiam, a mester parancsait: a Prológusban Benedek szó szerint idézi a 6. század elején keletkezett Regula Magistri című művet, amelynek írója Mesternek nevezi önmagát. A mester kifejezés tehát Jézusra (vö. Jn 20,16), illetve az említett mű szerzőjére utal, akinek szerzetesi szabályából Benedek sok elemet átvesz.

az engedelmességnek hatalmas és hírneves fegyverzetét veszed magadra: az engedelmisség azért hatalmas fegyver, mert a Messiás a mennyei Atya iránti engedelmisségével győzte le az áteredő bűn hatalmát (a Biblia nyelvén: a sátánt), és ezzel a „fegyverrel” szerezte meg a megigazulást az egész emberiségnek (vö. Fil 2, 8–10; Róm 5,19). A szerzetes elfogadja, hogy Isten akaratát előljárója közvetíti számára. Amikor tehát engedelmeskedik neki, az Atyának engedelmeskedő Krisztus életpéldáját követi, s így vesz részt a bűn elleni küzdelemben.

az igaz Királynak harcosa légy: Krisztus királysága vagy országa ebben a világban van, de az irgalom, a megbocsátás, a remény, az igazság, a béke és a Szentlélekben való öröm (vö. Róm 14,17) lelki birodalmaként nem ebből a világból való (vö. Jn 18,36). Krisztus király harcosának lenni annyit jelent, mint az engedelmisség fegyverével küzdeni az ország kibontakozásáért.

az Úr szolgálatának iskoláját: míg Vazul atlétikai stadionhoz, Benedek a Regula Magistri szerzőjét követve iskolához hasonlítja a kolostort.

az üdvösség útjáról, amelynek kezdete szűk és szoros: a történeti Jézus szavai szerint széles az út, amely a pusztulásba vezet, és szoros az út, amely az életre visz (vö. Mt 7, 13–14). Ez a kijelentés nem az üdvözültek számára utal, hanem arra, hogy az Isten országába való bejutás erőfeszítést igényel az ember részéről. A Prológus szerzője a szerzetesi élet kezdetét is keskeny, fáradságos útnak tekinti.

béketűrésünkkel részt veszünk Krisztus szenvedéseiben: a Messiás a mennyei Atya béketűrését (türelmét) jelenítette meg a világban, s ezért a szenvedést is vállalta. A Krisztushoz hasonlulni kívánó, az ő béketűrését utánzó (vö. 2 Tessz 3,5) szerzetes részt vesz Krisztus szenvedésében, hogy vele együtt eljuthasson a feltámadás dicsőségére (vö. Fil 3, 10–11).

szeresd az Úristent...: a történeti Jézus az Isten iránti szeretet ószövetségi parancsát (vö. MTörv 6,5) összeköti a felebaráti szeretet követelményével. Ezzel azt akarja mondani, hogy követőinek a minden ember felé kitárulkozó és mindenkit üdvösségre vezető isteni szeretetet kell megjeleníteniük a világban. Mivel a szerzetesnek az a hivatása, hogy feltűnő módon kövesse Krisztust, a főparancs követelményét mindenkor szem előtt kell tartania.

tagadd meg magadat, és kövessed Krisztust: az ember akkor tagadja meg önmagát, ha nem saját elképzelései szerint alakítja életét, hanem Isten akaratát keresve követi a Messiást, aki a mennyei Atyába vetett bizalommal hordozta életének keresztjét (vö. Mt 16,24).

ha valami jót látsz magadban, Istennek tulajdonítsd: a szerzetesnek tudatosítania kell, hogy képességeit, lelki értékeit és a lelki életben elért sikereit Isten kegyelmi ajándékaként birtokolja (vö. 1 Kor 4,7).

az apát parancsainak mindenben engedelmeskedj: a monostor legfőbb előljárója a latin *abbas* (atya) szóról elnevezett apát, aki életfogytig tölti be hivatalát. Feladata nem az uralkodás, hanem az, hogy hasznára legyen a többieknek. A monostor második embere, az apát helyettese a perjel – hivatalának neve a latin *prior* vagy *praepositus* (előljáró) szóból ered. A nagyobb monostorokban az apát munkáját az úgynevezett dékánok segítik. – Mivel az apát életpéldájával és tanításával Krisztust helyettesíti a monostorban, a szerzetes engedelmisséggel tartozik neki.

senki se merészeljen az apát rendelése nélkül... bármit is sajátjaként bírn: a Regula szerzője a közösségben élő szerzetesek életében a jeruzsálemi ősegyház vagyonszövetségét (vö. ApCsel 4, 32–37) tartja követendő eszménynek.

a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal: Benedek összhangot teremt az imádság és a kétkézi munka között. Ezért a Regula szellemiségét az „imádkozzál és dolgozzál” (lat. *ora et labora*) mondattal szokták jellemezni. A munka és a lelki olvasmányok váltakozása az imaórák (zsolozsma) végzésének rendjéhez igazodott. Az imaórák sorrendjét, amely már korábban kialakult, Benedek változatlanul vette át és illesztette be Regulájába. Ez a rend a Biblia (Zsolt 119, 62.164) és a napszakoknak a görög–római hagyományokban gyökerező megnevezése alapján a következő volt: az éjszakai imaórát (lat. *vigília*) követte a hajnali dicséret (lat. *laudes matutinae*), a prima (lat. *prima hora*: első óra, azaz a reggel 6-kor mondott ima), a tercia (lat. *tertia hora*: harmadik óra, azaz a délelőtt 9-kor mondott ima), a szexta (lat. *sexta hora*: hatodik óra, azaz a déli 12-kor mondott imádság), a nona (lat. *nona hora*: kilencedik óra, azaz a délután 3-kor mondott ima), a vecsernye vagy vesperás (lat. *vespera*: este) és a kompletórium (lat. *completorium*: a nap befejező imája). *minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust:* a Regula szerzőjének felfogása szerint a vendég személyében maga Krisztus látogatja meg a közösséget (vö. Mt 25,35; Zsid 13,2). *keserűségből fakadó rossz buzgóság:* mivel a Regula latin szövegében a *zelus* szó nemcsak buzgóságot jelent, hanem irigységet is, a rossz buzgóság azonos azzal a keserű irigységgel, amelyről Jakab levelének szerzője is ír (vö. Jak 3, 14–16). *jó buzgóság...*, amely a vétkektől választ el: Benedek a jó buzgóságot jellemezve erénykatalógusban foglalja össze a szerzetesi élet lényegét, miközben feltűnően hangsúlyozza a szeretetet. *Krisztusnak semmit elébe ne tegyenek, aki bennünket, mindnyájunkat az örök életre vezessen:* ez a mondat a bencés Regula Krisztus-központúságát hangsúlyozza. A szerzetes életében a legfőbb érték Krisztus, a Messiás, akitől azt kéri, hogy vezesse el őt az örök boldogságra.

2. 32 A szövegek értelmezése

Nagy Szent Vazul Regulájának szellemét a bazilita rend jelmondata így foglalja össze: „Tökéletesedni Isten szeretetében, és a szeretet tüzét másokban is lángra lobbantani.” A szerzetes, akinek szívét beragyogja az isteni Szépségből sugárzó szeretet, a Messiás által tanácsolt tökéletesség útjára lépve akarja viszonzni ezt a szeretetet. A viszonzás jeleként a közösségi élet „küzdőterére” lépve a szegénység, a tisztaság és az engedelmisség evangéliumi tanácsait követve tanúsítja szerzetestársai számára, hogy ő a Szépség szerelmese. Ugyanezt teszi a közösség egésze is azzal a céllal, hogy a monostor falain kívül élők szívében is lángra lobbantsa ezt az Istennek válaszul adott szeretetet.

Szent Ágoston Regulájának lényegére az idézetben az „egy szív, egy lélek legyetek Istent keresve” és az „árasszátok Krisztus jó illatát” mondatok utalnak. A Regula szerzője szerint a lelki szépség szerelmeseinek, vagyis az isteni Szépség bűvöletében élő szerzeteseknek az a feladatuk, hogy közösségileg keressék Isten akaratát, életvitelükben jelenítsék meg a szegénységben, nőtlenségben és a mennyei Atya iránti engedelmisségben élő Messiás életét, amelyet a Biblia „jó illatú áldozatnak” nevez.

Szent Benedek Regulájának legfontosabb üzenetét a „Krisztusnak semmit elébe ne tegyenek, aki bennünket, mindnyájunkat az örök életre vezessen” mondatban találjuk. A Benedek szabálya alapján élő szerzetes az evangéliumi tanácsokat követve, az imádságos és a munkás életet az „imádkozzál és dolgozzál” jelmondat szellemében összhangba hozva arról tesz tanúságot, hogy Krisztus áll életének középpontjában. A bencés szerzetes őt tekinti élete legnagyobb kincsének, miközben naponta tudatosítja, hogy az örök életre nem a saját erőfeszítéséből fakadó „jó buzgóság”, hanem a cselekedeteit segítő és szerzetesi életét megáldó Krisztus fogja elvezetni.

2. 33 A szerzetesek a Messiásra irányítják figyelmedet

A Nagy Szent Vazul Regulája szerint élő szerzetesek az isteni Szépség szerelmeseiként tökéletessé akarnak válni az Isten iránti szeretetben. Életvitelükkel Krisztusra irányítják a figyelmet, aki tökéletes szeretettel viszonzta az isteni Szépség feléje sugárzó szeretetét, és aki téged – az e világi szépségek rabjaként élő embert – arra figyelmeztet, hogy az isteni Szépség téged is megszólít, és tőled is választ vár.

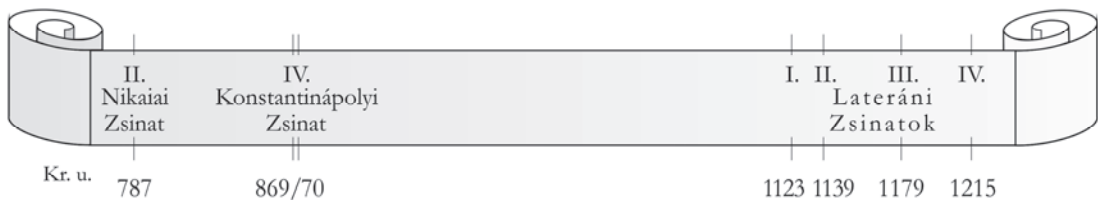
Az ágostoni Regula alapján élő szerzetesek Krisztus önátadó életét utánozzák, amelyet a Biblia a „jó illatú áldozat” kifejezéssel illet. – Példájuk arra figyelmeztet, hogy életed kisebb-nagyobb önmegtagadásai csak akkor válnak „jó illatú áldozattá”, ha ezeket Krisztus erejében és a mennyei Atya iránti szeretetből teszed.

A Benedek Reguláját követő szerzetesek imádságos és munkás élete azt tanúsítja, hogy a világ bármely kincsénél többre tartják Krisztust, aki elvezeti őket az örök életre. – Életpéldájukkal arra hívják fel figyelmedet, hogy te is tekintsd életed középpontjának Krisztust, és buzgón kérd tőle te is: „bennünket, mindnyájunkat az örök életre vezessen.”

3. A MESSIÁS KÖZÉPKORI EGYHÁZA

❖ A II. NIKAIAI ZSINATTÓL A IV. LATERÁNI ZSINATIG (787-TŐL 1215-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében a középkort a II. Nikaiai Zsinattól a IV. Lateráni Zsinatig, vagyis a Kr. u. 787-től 1215-ig terjedő időszak alkotja.

a) A középkori egyház terjedésének történelmi háttere

❖ a földrajzi és a politikai színtér Nyugaton ❖

A Nyugaton történt változások eredményeként Szent Római Császárság (lat. *Sacrum Imperium Romanum*) néven új életre kelt a korábbi Nyugatrómai Birodalom: 800 karácsonyán a római Szent Péter-templomban III. Leó pápa nyugatrómai császárrá koronázta Nagy Károlyt, a frankok uralkodóját. A császárság az Elba és a Duna vonalától nyugatra fekvő területeket, valamint Itália északi és középső részét foglalta magában. Két központja a két császárváros, Aachen és Róma lett. Nagy Károly halála (814) után több évtizedes trónharc kezdődött, ami lehetetlenné tette az egységes nyugati császárság fennmaradását. Nagy Károly unokái a verduini szerződésben (843) három részre osztották a frank örökséget: Lothar, a császár, az Északi-tengertől Itália közepéig húzódó keskeny területsávot kapta, Német Lajos a keleti frank területeket, Kopasz Károly pedig a nyugatiakat.

A három részre osztott Frank Birodalom keleti és középső részéből született meg a Német-római Császárság, nyugati részéből a középkori Franciaország.

Lothar halála (855) után örökségét – Észak-Itália kivételével – a keleti frank uralkodók szereztek meg. A keleti frankok 919-ben szász királyt választottak: Madarász Henriket. Az ő fia volt I. Ottó († 973), akit 962 februárjában a pápa császárrá koronázott. A császár fennhatósága alá vonta azokat az észak-itáliai területeket is, amelyek a 9. század végén Karoling leszármazottak és más uralkodójelöltek versengésében rövid időre önállósultak. Ily módon a Nagy Károly által létrehozott Szent Római Császárság német kézbe ment át, és Német-római Birodalommá, illetve Császársággá alakult.

987-ben a nyugati frankok nem a Karoling uralkodóházból, hanem a helyi vezetők közül választottak királyt: Capet Hugó megkoronázásával megszületett a középkori Francia Királyság. A királyok hatalma eleinte csak Párizs környékére korlátozódott, de évszázadok szívós küzdelmével létrehozták az egységes és erős európai nagyhatalmat: Franciaországot.

A Német-római Császárság és a Bizánci Birodalom a 11. században

Skandinávia a 8. századtól vált Európa történetének fontos szereplőjévé. Germán törzsek éltek itt, akiket a velük kapcsolatba kerülő népek Nyugaton normannoknak (északi embereknek), Keleten pedig varégeknek, varjágoknak vagy vikingeknek (tengerek öblein lakó, hajózó-kereskedő rablóknak) neveztek: e törzsek évszázadokon át rettegésben tartották a brit szigetet és a kontinens számos vidékét. A Skandinávia területén élő északi germán törzsekből alakult ki a 9-10. században három skandináv nép: a dán, a norvég és a svéd. Ekkor kezdtek egységes államszervezetekbe tömörülni a balti (a litván, a lett és az észt) népcsoportok, valamint a tőlük északra élő finn törzsek is.

A dán vikingek királyságának megszervezését a 10. században Kékfogú Harald kezdte el, és a királyság Nagy Knut (Kanut vagy Knud) uralkodása (1016–1035) alatt szilárdult meg. • A norvég vikingek egységes államba tömörítését Széphajú Harald kezdeményezte a 9. században, a központi hatalmat II. Olaf király (ur. 1016–1029) és utódai erősítették meg. • A Skandinávia területén élő svéd törzsek összefogásában az uppsalai Gondos Olaf (ur. 994–1012) királynak volt jelentős szerepe. A svéd állam a 12. század közepére, IX. Erik uralkodása (1150–1160) alatt szilárdult meg.

Litvániát a történetírásban a 9. században említik először Litva néven. A mai Észtország és Lettország területének történelmi elnevezése, Livónia, a finnugor eredetű lív népre utal. Az első lett államalakulatok a 10–12. században keletkeztek, az észt népcsoport a finnugor és a balti törzsek keveredéséből a 9–12. században alakult ki. Finnország történelmének kezdetét 1157-től számítják, amikor a finn törzsek ellen háborúzó IX. Erik svéd király megalapította Ábot (ma: Turku) városát.

A normannok jelentős befolyást gyakoroltak a Nyugati Frank Birodalom, valamint Anglia, Skócia és Írország sorsára is.

911-ben III. (Együgyű) Károly nyugati frank király kénytelen volt átengedni nekik egy egész országrészt, a róluk elnevezett Normandiát. • Nagy Knut dán király 1016-ban szállta meg és csa-

tolta birodalmához Angliát. A 11. század első felében a szigetország feletti uralmat váltakozva birtokolták az angolszászok és Knut leszármazottai. Történetének újabb fordulata a Normandiából kiinduló invázió volt: Normandia hercege, Hódító Vilmos, átkelt a La Manche csatornán, a Hastingsi csatában (1066) legyőzte az angolszász királyt, majd néhány év alatt az egész országot uralma alá hajtotta. • Anglia legnagyobb kiterjedését II. Henrik uralkodása (1154–1189) alatt érte el, aki közel állt ahhoz, hogy a szigetországot és Franciaországot egy birodalommal egyesítse. Henriket fia, Oroszlánszívű Richárd († 1199) követte a trónon. Az ő öccse volt Földnélküli János († 1216), akinek adóterhei és a földbirtokviszonyokat saját javára változtató politikája miatt fellázadtak az Angliában megtelepedett normann nagyurak. Követeléseiket 1215-ben a Nagy Szabadságlevélben (lat. *Magna Charta Libertatum*) fogalmazták meg, amely többek között az egyház szabadságjogait is biztosította. • A Skócia területén élő piktek (tetováltak) és a kelta eredetű skótok a 9. században királyságban egyesültek, és a 13. század második feléig sikerrel védték függetlenségüket. • Írország kelta eredetű lakossága a 9-10. században skandináv fennhatóság alá került. A 12. században a skandináv hatalmat az angol–normann uralom váltotta fel, de az ír uralkodó megtarthatta királyi címét.

Az Ibériai-félszigeten a 10-11. században az arab–keresztény viszály következtében több kis keresztény állam született: León, Asturia, Kasztília, Katalónia, Navarra és Aragónia. Utóbbi lett a 12. századtól a félsziget legerősebb keresztény hatalma. Közben önállóvá vált Galícia (a mai Spanyolország északnyugati része), és 1139-ben létrejött a független Portugál Királyság is. A kis államoknak csak a 13. század elején sikerült összefogniuk és hadászati sikereket elérniük az arab hódítókkal szemben.

Itálián a 11. század közepétől három hatalom osztozott. Északon a német-római császár volt az úr, de a gazdaságilag megerősödő városállamok (Milánó, Genova, Pisa, Velence és Firenze) egyre önállóbbá váltak. Itália középső részét a Pápai Állam alkotta, amely sokat szenvedett a háborúk és a belső lázadások miatt, de önállóságát meg tudta őrizni. Dél-Itáliában görög, arab és latin kultúra keveredett normann származású királyok uralkodása alatt, akik a pápát hűbéruruknak elismerve 1130-ban hozták létre az úgynevezett szicíliai–nápolyi királyságot. A 12. század végén ez a terület a Német-római Császárság fennhatósága alá került: a kettős királyságot 1194-ben szerezték meg a Hohenstauf uralkodók.

A kettős honfoglalás elmélete szerint a magyar törzsek két hullámban – a 7. században, majd a 9. század második felében Árpád vezetésével – szállták meg a Kárpát-medence síkságait, erdős-dombos tájait, és magukba olvasztották az itt talált néptörzseket. A 10. század első felében fokozatosan felbomlott törzsi szervezetük, és jelentős társadalmi-gazdasági különbségek keletkeztek. A társadalmi ellentétek csökkentése érdekében, illetve a kedvezőnek ítélt külső körülményeket kihasználva rablóhadjáratokat indítottak a német és a francia területekre, majd Itália és a Balkán felé. E hadjáratokat kalandozások néven ismerjük. A kalandozásoknak az I. Ottó császártól 955-ben Augsburgnál, majd a 970-ben Konstantinápolynál elszenvedett vereségek vetettek véget. A törzsszövetség felbomlása és a megváltozott külpolitikai helyzet az Árpád-házi Géza fejedelmet (ur. 972–997) arra kényszerítette, hogy a magyarság számára lehetőséget keressen az Európába való beilleszkedésre. Korlátozta a törzsfők hatalmát, és békét kötött a Német-római Birodalommal. Államalapító munkáját fia, Szent István (ur. 997–1038) fejezte be: leverte az új rend ellen föllázadó törzsfőket (Ajtony, Gyula, Koppány), és elkobzott birtokaikat egyrészt a királyi birtokhoz csatolta, másrészt az őt támogató uraknak adományozta. 1000-ben a II. Szilveszter pápától kapott koronával királlyá koronáztatta magát.

István király hozta létre a vármegyerendszert és alakította ki az első magyar egyházszervezetet. A latin *feudum* (a király által hűbérbe adott birtok) szóról elnevezett feudalizmus gazdasági és államigazgatási rendszerét azonban csak Szent Lászlónak († 1095) és Könyves Kálmánnak († 1116)

sikerült megszilárdítania az országban. Az ő uralkodásuk idején került magyar kézre Horvátország, az országtól keletre lévő bosnyák és hercegovinai szláv tartomány, a Horvátországgal északon határos Szlavónia, valamint az Adriai-tenger partján lévő dalmát városok egy része. Kálmán halála után pártharcok gyengítették az ország erejét. III. Béla († 1196) uralkodói tevékenysége ellenben gazdasági és kulturális téren egyaránt nagyarányú fejlődést eredményezett.

A 8–12. század között erősödtek meg az albán törzsi szervezetek, és ebben az időszakban jöttek létre a horvát, a bosznia-hercegovinai, a szlovén, a cseh és a lengyel államalakulatok is. E népeknek a történelme szorosan összefonódott egymással és a magyarokéval.

Az Adriai-tenger partján fekvő Albánia őslakói trákok és illírek voltak, akik vándorló, pásztorkodó életmódjuk miatt nem illeszkedtek be a Bizánci Birodalom közigazgatásába. Nevüket valószínűleg az illír törzsek egyikéről, az albánokról kapták. E népek törzsi szervezetei a 10-11. században kezdtek határozott formát ölteni.

A horvátok délszláv népét a 7. század elején Hérakleiosz bizánci császár hívta be birodalmának területére, hogy alattvalóinak védelmet biztosítson az avar támadásokkal szemben. Nagy Károly uralma alatt frank fennhatóság alá kerültek. Első királyuk Tomisláv (ur. 910–928) lett, aki fejedelmként Bizánc híve volt, de aztán Nyugat felé fordult, és 925-ben a római pápától kapta a királyi címet. Ő és utódai meghódították Szlavóniát, és a dalmát városokat is ellenőrzésük alá vonták. Trónviszályok és belső harcok után az ország a 11-12. század fordulóján perszónálunióba került Magyarországgal (a perszónálunió két független állam olyan szövetsége, amelyet a közös uralkodó személye kapcsol össze). A horvát bánok a magyar király alárendeltjeivé váltak.

A mai Bosznia-Hercegovina területén élő szlávok elődei, akik a Bosna folyóról kapták „boszniai” (bosnyák) nevüket, a 12. században a magyar király fennhatósága alá tartoztak. A század végén azonban Kulin boszniai bánnak (ur. 1180–1204) sikerült a területet közel fél évszázadra függetlenné tennie. • A Mostar környékén lévő Hum (későbbi nevén: Hercegovina) szláv bánjai már a 10. században független államalakulatot hoztak létre, amely a 12. században boszniai, majd magyar fennhatóság alá került.

A szlovén nép szláv ősei a 7. század végén hozták létre az első államilag szervezett közösségüket, a Horvátországgal északon szomszédos Karantániát, amely a 8. században a Frank Birodalom részévé vált.

A 9. században a cseh törzsek a Nagy-Morva Birodalomhoz tartoztak, amely a Közép-Duna, valamint az Elba és az Odera felső folyásánál lévő területeket foglalta magában. A birodalom bukását a magyarok támadása idézte elő 906-ban. Ekkor kezdődött Csehország önállósá válása: a Přemysl uralkodóházából származó hercegek az országot önálló fejedelemséggé tették. I. Vencel herceg (ur. 922–929) azonban már kénytelen volt adót fizetni a német-római császárnak. Az állam- és egyházszerkezet az utódai alatt erősödött meg, akik befejezték a területek egyesítését, és megerősítették a központi hatalmat. A német terjeszkedési igény és az a tény, hogy a cseh uralkodók a magyarok ellenében a német császárokhoz fordultak segítségért, végül azt eredményezte, hogy Csehország a Német-római Birodalom hűbéresévé lett. A német hűbérben lévő cseh fejedelmek a 11. század közepén megszerezték a Lengyel és a Magyar Királysággal határos Morvaországot. 1086-ban IV. Henrik császár II. Vratislav fejedelmet (ur. 1061–1092) királlyá tette, s ezzel létrejött a cseh monarchia. Utódainak hosszú harcok után a 13. század elején sikerült elérniük, hogy a királyság az elsőszülöttség alapján örökölhető legyen.

A lengyel törzsi fejedelemségek már a 8. század végén létrejöttek. A törzsek végső egyesítését a Piast-dinasztiából származó I. Mieszko (ur. 960–992) hajtotta végre: a lengyel államszervezet uralma idején szinte teljesen kiépült. Uralkodásának utolsó éveiben Szilézia területével növelte a lengyel államot. Fia, Vitéz Boleszláv (ur. 992–1025) befejezte a lengyel földek egyesítését: az országhoz csatolta Krakkót és vidékét, amely előzőleg a Cseh Fejedelemséghez tartozott. 1025-ben a pápától kért koronával királlyá koronáztatta magát a német-római császár előzetes beleegyezése nélkül. Halála után az ország hanyatlásnak indult, és a 12. század végére a korábbi erős központi hatalom részfejedelemségekre esett szét.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Keleten ❖

Az arabok által megcsonkított Bizánci Birodalom a 8–13. század közti időszakban terjeszkedési kísérletei ellenére is újabb területi veszteségeket szenvedett. A 11. század elején Bizánc megdöntötte a 7. századtól fennálló első Bolgár Birodalmat, de a 12. század végén a bolgárok létrehozták második birodalmukat. A románok ősei a 9-10. században jelentek meg az Al-Dunától északra fekvő területeken. A szerbek a 11. században szervezték meg királyságukat a Balkán középső és nyugati részén. A 11. században a Kaszpi-tenger vidékéről hódító hadjáratokra induló szeldzsuk-törökök elfoglalták a birodalom kis-ázsiai területeinek nagy részét. Ebben a században alapították meg az Örményországból menekülő örmények a kis-ázsiai Ciliciában Kis-Örményországot is.

A török eredetű bolgárok a Bizánci Birodalom területén már a 7. század elején megvetették egy szláv–bolgár államnak az alapjait. I. Borisz kán uralkodása (852–889) alatt az állam megerősödött. 919-ben Simeon kán (ur. 893–927) fölvette a cári címet, és erős országot szervezett, amely vetélytársa lett az egyre gyengülő Bizáncnak. Fővárossá Preszlávot tette meg, és kulturális, illetve vallási központot alakított ki a makedóniai Ohridban. Ezt az első bolgár birodalmat II. Baszileiosz bizánci császár döntötte meg: 1014-ben legyőzte Sámuel bolgár cárt, majd Ohridot is elfoglalta. • A második Bolgár Birodalom 1187-ben, a Péter Aszen és Iván Aszen bojárok (főnemesek) vezette felkelés eredményeként jött létre: fővárosa Trnovo lett. A bizánciakkal való szembekerülés a bolgárokat arra készítette, hogy erősítsék nyugati kapcsolataikat: 1204-ben Kaloján cárt a római pápa követte koronázta meg.

A románok vlachoknak nevezett ősei a 9-10. században jelentek meg a Duna és a Kárpátok közti területeken, amelyek akkoriban bolgár fennhatóság alatt álltak. A vlachok, akik önmagukat a Bizánci Birodalom többi lakójához hasonlóan rumanoknak, azaz rómaiaknak nevezték, a 12. században már a magyarok által birtokolt Erdélybe is beszüremkedtek.

A szerbek szláv őseit a 7. század elején a horvátokkal együtt Hérakleiosz császár hívta be a Bizánci Birodalomba. A kisebb fejedelemségekben (zsupákban) élő szerbek a Morava folyó környékét foglalták el. A szerb államalakítási harcokban két hatalmi központ alakult ki: északon a Raš (Novi Pazar) környékét alkotó Raška (Rácország), délen, a montenegrói részen pedig Duklja, későbbi nevén Zeta. A 10. század elején Simeon bolgár cár rövid időre uralma alá hajtotta a szerb törzseket. Cseszláv raškai fejedelem († 962) volt az első zsupán, aki a kis szerb államokat egyesítette, és nagyzsupánként az összes szerb, valamint a horvátoktól elhódított Bosznia felett is uralkodott. A 11. század elején II. Baszileiosz császár leigázta a szerbeket is: az országot ezután görög helytartók kormányozták, akiknek zsarnoksága nem ismert határt. A bizánci járom alól 1040-ben Voisláv István (Dobroszláv) szabadította fel hazáját. Az ő fia, Voisláv Mihály lett Szerbia első királya (ur. 1050–1080), aki koronáját és palástját 1077-ben VII. Gergely pápától kapta. Halála után trónharcok következtek, amelyeknek Nemanja István fejedelem (ur. 1151–1196) vetett véget, aki újra egyesítette az egymással versengő Raška és Zeta fejedelemségeit.

A szeldzsukok a dinasztíát alapító vezérről, Szeldzsukról († 1038 körül) kapták nevüket. Eredetileg a Kaszpi-tengertől és az Aral-tótól északra fekvő területeken éltek, a 10. században kerültek kapcsolatba az arabokkal, és tértek át a szunnita iszlám hitre. Szeldzsuk egyik utóda, Togril bég 1055-ben bevonult Bagdadba, ahol megkapta a kalifától a szultán címet. A Szeldzsuk-dinasztia fénykora a 11. század második felére esett: Togril bég utóda, Alp Arslán az örményországi Manzikertnél 1071-ben döntő csapást mért a bizánci császár seregére. Ezt követően a szeldzsukok megszállták Perzsiát, Szíriát, Palesztinát, behatoltak Arábiába, és elfoglalták a Bizánci Birodalom kis-ázsiai területének nagy részét. A kis-ázsiai szeldzsuk szultanátust fővárosáról (Ikonion; mai török néven: Konya) Ikoniumi, illetve az egykori Római Birodalomra utaló kifejezéssel Rúmi Szultánságnak is nevezték.

A bizánci és a szeldzsuk támadások miatt hazájukból nagy számban vándoroltak ki örmények, akik 1080-ban a Bizánci Birodalomhoz tartozó Ciliciában megalapítottak egy független örmény

államot: Kis-Örményországot. Az új örmény államalakulat fővárosa a 12. század végén a cilíciai Szisz (Sis) lett.

A keresztes hadjáratok (a 11. századtól a 13. század végéig) azok a Nyugatról kiinduló hadászati vállalkozások, amelyeket szervezőik vallási és politikai céllal kezdeményeztek. A harcoltak szorgalmazó pápák, főpapok és szerzetesek a vallási célt a Szentföld felszabadításában jelölték meg. A keresztes háborúkban részt vevő uralkodók politikai szándéka a területfoglalás és az ezzel együtt járó gazdasági-kereskedelmi előnyök megszerzése volt. – A keresztes hadjáratok elsődleges céljáról „megfeleldező” nyugat-európaiak 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt, megalapították a Latin Császárságot. A menekülő bizánciak ekkor hozták létre utódállamokként Kis-Ázsia északnyugati részén a Nikaiai Császárságot, északkeleti részén pedig a Trapezunti Császárságot.

A 8. és a 13. század közti időszakban a Bizánci Birodalom déli és keleti határán jelentős politikai változások történtek azokon a területeken is, amelyek korábban átmenetileg Bizánchoz tartoztak, vagy legalábbis fennhatósága alatt álltak. A változások egyik kiváltó oka azt volt, hogy az Abbászida bagdadi kalifák hatalma meggyengült: a vezetés fokozatosan átkerült a helyi emírek (muszlim katonai kormányzók), a kalifa címet bitorló uralkodók és szultánok kezébe. Az Abbászida Kalifátus bagdadi központja 945-ben a Bujidák (perzsa származású emírek) ellenőrzése, majd a Szeldzsuk Birodalom gyámsága alá került (1055–1180). A muszlim szeldzsukok megfosztották a kalifákat világi hatalmuktól, de tiszteletben tartották vallási vezetői rangjukat. Egyiptomban, Palesztinában és Szíriában 969-től a Fatimida uralkodóház tagjai vették át a hatalmat. A Fatimidák uralmát a kurd Szaladin († 1193), az Ajjúbida uralkodóház alapítója döntötte meg, aki 1171-ben elfoglalta Kairót, majd a bagdadi kalifa engedélyével Egyiptom és Szíria szultánjává nyilvánította magát.

Az egyiptomi Fatimidák – akik nevüket Mohamed leányáról, Fatimáról kapták – a síita irányzathoz tartoztak. Miután 969-ben elfoglalták Egyiptomot és megalapították Kairót, meghódították Szíriát, Palesztinát, valamint a szent városokat, Mekkát és Medinát. Híres uralkodójuk volt a síita irányzat egyik szélsőséges szektájához tartozó al-Hakim kalifa (ur. 996–1021), aki Allah földi képviselőjének tartotta önmagát. A Fatimidák hatalmát az Ajjúbida uralkodóház alapítója 1171-ben döntötte meg: Szaladin bevonult Kairóba, megfosztotta trónjától a Fatimida uralkodót, bevezette a szunnita iszlámot, majd 1183-ban a Bagdadi Kalifátus névleges fennhatósága alatt egyiptomi és szíriai szultánnak kiáltotta ki magát.

Jeruzsálemet a 8. század közepétől az Abbászida kalifák uralták. Egy rövid szeldzsuk-török uralom után a város a 10. század vége felé a Fatimidák kezére került. A keresztesek 1099-ben foglalták el Jeruzsálemet, miközben vérfürdőt rendeztek a zsidó és a muszlim lakosok között. Ekkor alapították meg a Jeruzsálemi Királyságot, amelynek első korszaka 1187-ben ért véget, amikor a város az egyiptomi Szaladin szultán kezére került.

Antióchiát a 10. században a bizánci császár szabadította fel az arab uralom alól, s visszacsatolta Bizánchoz. A bizánciaknak a szeldzsukoktól elszenvedett manzikerti veresége (1071) után a város rövid időre örmény fennhatóság alá került, majd újra a bizánciak vették át a település irányítását. Antióchiát 1085-ben foglalták el a szeldzsuk szultánok, akiknek kezéből 1098-ban az Antióchiai Fejedelemséget létrehozó frank keresztesek ragadták ki a hatalmat.

Az arabok által uralt Perzsiában a 8. század közepétől a bagdadi székhelyű Abbászida Kalifátus kezében volt a hatalom. A kor leghíresebb kalifája az Ezeregyéjszaka meséiből is ismert Hárun ar-Rasíd (ur. 786–809) volt. A kalifák központi hatalma a 10. század közepére névlegessé vált: a kalifatusi központ és környéke az ezredfordulón kisebb uralkodói dinasztiák ellenőrzése alá került, majd a 11. század közepén a szeldzsuk-törökök vonták „gyámságuk” alá a térséget.

Az arab fennhatóság alá tartozó Örményországban az Abbászida kalifa 885-ben az örmény Bagratida-családból származó uralkodót ismert el királynak, aki dinasztiát alapított. A dinasztia bukása

(1045) után Bizánc szállta meg az örmény területeket. A bizánciak manzikerti veresége (1071) a szeldzsuk-törököknek szolgáltatta ki az országot. Ebben az időben az örmények közül sokan vándoroltak ki hazájukból, s Európa különféle részein, illetve bizánci területeken telepedtek le. A 12. századi anyaországban a Bagratidák családjának egyik grúz oldalága kiterjesztette uralmát a király nélkül maradt északkeleti örmény területekre: Örményország egy része és Grúzia mintegy száz évre perszonálunióba került egymással.

A bizánci és arab fennhatóság alatt álló Grúzia a 9. században kis fejedelemségekből és az Abház Királyságból állt, amelyet az abházok kaukázusi népcsoportja hozott létre Lazika (Egriszi) területén. Ezeket az országrészeket a Bagratida uralkodóház grúz ágából származó abháziai királyok igyekeztek egyesíteni, akiket az arabok állítottak helytartónak Abházia élére. Elsőként III. Bagrat királynak sikerült az egységes grúz királyság megeremtése a 11. század elején. Az ezt követő időszak, a grúz aranykor híres uralkodója volt IV. Dávid, az Építő (ur. 1089–1125), aki Tbiliszit tette meg az egyesült grúz királyság fővárosává, s az ország egységét megerősítve sikeresen harcolt a szeldzsuk-törökök ellen. A kor kiemelkedő királynője volt I. Tamara (ur. 1184–1213) is, akinek uralma alatt Grúzia a Kaukázus vidékének egyik legerősebb állama lett.

A Bizánci Birodalom déli és keleti határvidékein bekövetkezett politikai változásokkal párhuzamosan jött létre és szilárdult meg a Kijevi Nagyfejedelemség.

A Kelet-európai-síkságon, a Novgorod és Kijev közötti területeken élő szlávokat a *varégok* (svéddek) egyesítették, akiket abban az időben az északi népek a *rusz* (evezős) kifejezéssel illették. A Rusz-dinasztiát és Rusz államát 860 körül Novgorod fővárossal a svéd Rurik alapította meg. Utóda, Oleg fejedelem († 912) székhelyét Kijevbe tette át. A kisebb fejedelmek meghódoltak neki, ő pedig felvette a nagyfejedelem címet. Ettől kezdve Rusz államát Kijevi Nagyfejedelemségnek is nevezték. Az orosz uralkodóház tényleges ősatyjának Igor nagyfejedelmet (ur. 913–945) tartják, aki Rurik családjához tartozónak vallotta magát. Nagy Vladimir (ur. 978–1015) és Bölcs Jaroszláv (ur. 1019–1054) hódításai nyomán az állam déli irányban egészen a Fekete-tengerig terjedt. A Kijevi Oroszországot irányító Rurik-dinasztia a 12. században számos oldalágra bomlott, ennek következtében több száz hatalmi központ alakult ki az országban. A 13. század elején a legjelentősebbek Vlagyimir-Szuzdal, Kijev, Halics, Volhínia, Szmolenszk, Novgorod stb. fejedelemségei voltak.

b) A középkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése

❖ az egész egyház tanúságtevésének hitelét romboló keleti egyházszakadás ❖

Krisztus egyetlen egyházának tanúságtevő munkájára sötét árnyékot vet az az esemény, amely elindította a keleti egyházszakadás (gör. *szekhiszma*) folyamatát: 1054 júliusában a pápát képviselő Humbert kardinális és Kerülláriosz Mihály, Konstantinápoly pátriárkája kölcsönösen kiközösítették egymást. Kerülláriosz példáját a többi keleti pátriárka is követte. A kiközösítés a nyugatiak és a keletiek felfogásában egyaránt azt jelentette, hogy a másik fél nem hiteles módon jeleníti meg Krisztus titokzatos testét a világban. Néhány évtized elmúltával a szakadás a keresztény tömegekben is tudatosodott, s ettől kezdve vált az orthodox kifejezés (gör. *orthosz*: egyenes, helyes, igaz; *doxa*: vélemény, hit, dicsőség), illetve ennek szláv tükörfordításaként a pravoszláv szó a Rómától különvált keleti rítusú egyházrész és tagjainak jelzőjévé.

Az egyházszakadás folyamatát elindító esemény politikai természetű okai között kiemelkedő helyet foglalt el a két császárkoronázás. Bizánc évszázadok óta abban a tudatban élt, hogy az egyetlen kereszténységnek csak egyetlen császára lehet, a bizánci, ezért megdöbbenéssel fogadta Nagy Károly (800), majd I. Ottó (962) nyugatrómai császárrá koronázásának hírért. A 9-10. századtól kezdve a keleti császárok Róma püspökeiben a nyugati uralkodók kiszolgálóit, alattvalóit és az egyetlen keresztény érdekek elárulóit látták. A szakadás kezdetét kiváltó vallási természetű

okok közül a legfontosabb a keleti és a nyugati egyházfelfogás közötti különbség volt. A keleti felfogás szerint az egyház élén pátriárkák állnak, akik közül a római csak „első az egyenlők között”. A nyugati felfogásban a pápa tiszteletbeli elsőbbsége (lat. *primatus*) nemcsak azt jelentette, hogy az egyház egységének előmozdítójaként ő mondja ki a döntő szót a vitás tanbeli kérdésekben, hanem azt a jogot is, hogy beleszólhat a keleti liturgiák szabályozásába és a pátriárkák belső egyházkormányzati ügyeibe. • Ez a felfogásbeli különbség már a 9. században is kisebb szakadást eredményezett: I. Miklós pápa nem ismerte el a konstantinápolyi Phótiosz pátriárka († 891) megválasztásának érvényességét, tiltakozott az ellen, hogy a bolgárokat felvegyék a Konstantinápolyi Patriarchátus kötelékébe, és a bolgár cárhoz írt levelében elmarasztalta a bizánci liturgiát. Phótiosz erre nyíltan szakított Rómával, és szemére vetette a nyugati egyháznak, hogy nem ismeri el a presbiterek által kiszolgáltattott bérmlást, papjai cölibátusban élnek, és eretnokséget tanít, amikor a hitvallásnak a Szentlélek származásáról szóló részletébe az „Atyától” szó után betoldja az „és a Fiútól” (lat. *Filioque*) kifejezést. A szakadási folyamatnak csak átmenetileg vetett véget a IV. Konstantinápolyi Zsinat (869/70), mert a vallási nézeteltérések nem szűntek meg. • A viták a 11. században újra fellángoltak. A nyugati keresztények az itáliai zsinatokon támadták a bizánci liturgiát, miközben ők maguk megváltoztatták az eukharisztia ünneplésének módját: a szentmiséhez kovásztalan búzakenyeret (ostyát) kezdtek használni az addigi kovászos helyett. Amikor IX. Leó pápa († 1054) Szicíliában latin érseket nevezett ki, Bizáncban ebből azt a következtetést vonták le, hogy a latinok egész Itáliából ki akarják szorítani a görög szertartást. Ellenlépésként Kerülláriosz pátriárka bezáratta a konstantinápolyi latin templomokat, és a latinok által használt szentostyákat szétszórták.

❖ az egyház terjedését segítő tényezők Nyugaton ❖

A 787 és 1215 közötti időszakban Nyugaton az egyház terjedését a skandináv népek (dánok, norvégok, svédek) megtérése, egyes balti népcsoportok, valamint a finnek között végzett hittérítés, a skót és az ír egyházi szervezet megújulása, illetve a magyarok kereszténnyé válása segítette elő. A nyugati egyház terjedését segítette az a tény is, hogy az albánok, a horvátok, a bosznia-hercegovinai szlávok, a szlovének, a csehek és a lengyelek között a 8–13. században megerősödött a kereszténység.

A dánok keresztény hitre térése a német szerzetes, Szent Anszgár († 865) térítő munkájával kezdődött. Kékfogú Harald király a 10. század közepe táján megkeresztelkedett, de az egyház csak a 11. században, Nagy Knut király uralkodása alatt erősödött meg: Lund érseksége az egész Skandináv-félsziget missziós központjává vált. • Norvégia keresztény hitre térése az Angliában nevelkedett Jó Haakon trónra lépésével (935) vette kezdetét. A térítés munkáját angolszász papok segítségével a 11. században II. Olaf király fejezte be. Norvégia érseki székhelye a 12. század közepén Trondheim lett. • A svédeknél a kereszténység felvétele Gondos Olaf király megkeresztelkedésével (1008) kezdődött, de a krisztusi hit csak a következő évszázadban, IX. Erik uralkodása alatt terjedt el az országban. Uppsala 1164-ben lett érseki székhellyé.

A balti népcsoportok sorában a lettek térítését a 12. században német hittérítők kezdték meg: 1201-ben Riga püspöki székhely lett. Néhány évtizeddel később az északkeleti Tallinnban alakult püspökség. A finn területeken is ebben az időszakban kezdett terjedni a kereszténység: IX. Erik svéd király 1157-ben keresztes hadjárat keretében erőszakkal térítette a finneket.

A skót egyházkormányzat reformja a 10. században kezdődött: Skócia első primása a század elején alapított város, St. Andrews püspöke lett. Margit skót királyné († 1093) számos templomot, kolostort és jótékonyági intézményt alapított. A kezdeményezésére összehívott nemzeti zsinatok szüntették meg fokozatosan a különleges skót–kelta liturgikus szokásokat, de a római mintájú hierarchia és a szilárd egyházszerkezet csak a 12. század elején alakult ki az országban.

Írországbán a 12. század közepén szerveződött újjá az egyházi hierarchia, amelynek csúcsán korábban többnyire szerzetesi előljárók álltak. A Dublintól északnyugatra fekvő Kellsben 1152-

ben nemzeti zsinatot tartottak, és ezen a pápai követ (lat. *legatus*) elnökletével újjászervezték az egyházkormányzatot. Ekkor lett például Dublin és Armagh is érsekséggé.

A magyarok már őshazájukban és a Kárpát-medence felé való vándorlásuk idején kapcsolatba kerültek a kereszténység bizánci formájával. A megtérések azonban csak szórványosak lehetnek, és nem voltak olyan erejűek, hogy megszüntették volna a magyarság ősi pogány vallását, a sámánizmust, illetve az Ég-isten (Tengri) tiszteletét.

Az 1896-ban feltárt tiszabezdédi sírlelet tarsolylemezen például az indás életfát ábrázoló pogány motívum egy görögkeresztet fog közre, s az is látszik, hogy a honfoglalás kori sírban fekvő halottat ősi magyar szokás szerint lovával együtt temették el. Ez azt mutatja, hogy a megtért magyarokban együtt élt a kereszténység az ősi pogány szellemmel.

A kalandozások lezárulása (970) után a magyar vezetők először Bizánccal keresték a szövetséget, és innen vártak keresztény hittérítőket.

A 10. század derekán három magyar vezér is megkeresztelkedett Konstantinápolyban: az ország második és harmadik legfőbb embere, a gyula méltóságot – személynévként is – viselő Gyula és Bulcsu harka, valamint Árpád egyik dédunokája, Tormás (Termacsu) herceg. Sarolta, Gyula leánya és Géza fejedelem későbbi felesége, szintén bizánci kereszttségben részesült. A 10. század közepén hittérítési céllal egy Hierotheosz nevű bizánci püspök érkezett Erdély területére szerzetesek kíséretében. A püspök és munkatársai a térítést elsősorban a főemberek között végezték, az ő udvarhelyeiken (Marosvár, Kis-Zombor, Szeged, Pécs stb.) épültek az első keresztény templomok és kápolnák görög szentek tiszteletére.

Géza fejedelem idejében a nyugati kereszténység hatása erősödött meg a magyarok között. Nagy Ottó német-római császár 972-ben püspökké szenteltetett egy Sankt Gallen-i bencés szerzetest, Brúnót, s őt küldte a magyarok térítésére. Brúnó keresztelte meg Gézát is egész udvarnépével együtt, s valószínűleg Géza fiát, Vajkot is ő részesítette a kereszttségben. Géza elsősorban politikai megfontolásból lett kereszténnyé, pogány szokásait ezután is megtartotta: közismertté vált mondása szerint ő elég gazdag ahhoz, hogy két istennek is áldozzon. Ennek ellenére fia számára keresztény nevelést biztosított, s eltökélte, hogy alattvalóit is rábírja a keresztény hitre. Szent Adalbert († 997), Prága második püspöke, többször is járt Magyarországon: térített, keresztelt, templomokat szentelt. Géza fejedelem esztergomi udvarában is megfordult, ahol mély benyomást gyakorolt Istvánra, és Istvánt valószínűleg ő bér-málta meg. Géza Esztergomban székesegyházat épített, s ő kezdte meg a pannonthalmi bencés apátság építését 996-ban. István – apjával ellentétben – a kereszténységet nemcsak politikai meggyőződésből, hanem belső átélésből is terjesztette.

Feleségül vette Gizella bajor hercegnőt, aki segítségére volt a magyarok keresztény hitre térítésében. Fiának, Imre hercegnek nevelésével a velencei származású bencés szerzetest, Gellértet bízta meg, aki később a csanádi egyházmegye első püspöke lett. A kereszténységre való áttérés azonban még a keresztény szellemben nevelt István számára sem volt zökkenőmentes. Miután a 997-ben ellene lázadó Koppányt legyőzte, testét pogány szokás szerint felnégyeltette. Az is igaz azonban, hogy a lengyel nagyfejedelemhez menekülő erdélyi Gyulával és a legyőzött Ajtony családjával szemben keresztény uralkodóhoz méltó módon, nagylelkűen viselkedett.

Királyá koronázása után élt a II. Szilveszter pápától kapott főkegyúri jogával – azzal a kiváltsággal, hogy püspököt, apátot vagy prépostot nevezhet ki, illetve ilyen címeket adományozhat –, és létrehozta az önálló magyar egyházszervezetet. Tíz püspökséget alapított, köztük az esztergomi és a kalocsai érsekséget. Bár István a kereszténység terjesztésében elsősorban nyugati hittérítőkre támaszkodott, nem zárkózott el a bizánci segítségtől sem. Ennek egyik tanúbizonysága a veszprémvölgyi görög apácák számára írt adománylevele 1002 előtről. István uralkodása alatt a magyarok többsége kereszténnyé lett, és ezt a kereszt-

ténységet a későbbi pogányláadások sem tudták felszámolni. A Vata-féle lázadás (1046) kioltotta sok keresztény életét (köztük Gellért püspökét is), de nem tudta megtörni a magyar egyház életerejét. Az egyház Magyarországon egyre jobban megerősödött, új intézményekkel gazdagodott, miként ezt a tihanyi bencés apátság alapítólevele is tanúsítja, amelyet 1055-ben I. András király bocsátott ki.

Az albánok, a horvátok, a bosznia-hercegovinai szlávok, a szlovének, a csehek és a lengyelek között a 8–13. században erősödött meg a keresztény hit, és alakult ki a középkori egyház-szervezet.

Az albánok lakta területek északi és középső részén nyugati (velencei) hittérítők terjesztették a kereszténységet. Térítő munkájuk eredményeként kialakult az első egyházszervezet: a 11. században jött létre Antivari (ma: Bar), a 13. század elején pedig Durazzo (ma: Durrësi) érseksége.

A horvátok a 7–9. század időszakában fokozatosan tértek át a keresztény hitre. Első hittérítőik Rómából érkeztek. A frank fennhatóság idején a horvát keresztények a pátriárka címmel is rendelkező aquileiai püspök alá tartoztak. A 9. század elején a Zárától északra fekvő Nonában székelő fejedelmük is megkeresztelkedett. A század közepén Nonában püspökséget alapítottak, amely a zárai érsekséghez tartozott. A nyugati kereszténység mellett azonban a szláv (mai szóhasználat: egyházi ószláv) liturgikus nyelvet terjesztő bizánci hittérítők is hatással voltak rájuk. Ennek a térítésnek nyomait őrzi az úgynevezett glagolita írás (a cirill betűs írás ősi formája) és a szláv liturgikus nyelv, amely a horvátokhoz is eljutott. Ezt az írást és liturgikus nyelvet a Konstantinápolyból érkező testvérpár, Cirill († 869) és Metód († 885) alkotta meg, akiket 863-ban Raszisztzláv morva fejedelem hívott a Nagy-Morva Birodalom területén élő szlávok térítésére. A 9. század végétől a horvát papok egy része a szláv liturgikus nyelv használata mellett szállt síkra. E törekvésnek első királyuk, Tomisztzláv ellenállt, és 925-től kezdve a nemzeti zsinatok is tiltani kezdték a szláv liturgikus nyelv használatát. A tilalmat azonban nem mindenütt vették figyelembe. • A horvát és dalmát területeken Spalato (ma: Split) érseke lett az első primás. A zágrábi egyházmegye megalapítása Szent László királyunk nevéhez fűződik, aki a Szent Istvánnak adott pápai kiváltság (a főkegyúri jog) alapján 1089/91-ben hozta létre a zágrábi püspökséget.

Bosznia-Hercegovina területén bizánci és nyugati hittérítők is terjesztették a kereszténységet. A boszniai latin püspökség megalapítása (11. század közepe) előtt a nyugati rítusú keresztények a spalatói (spliti) érsekséghez tartoztak, a 12. századtól kezdve pedig Ragusa (ma: Dubrovnik) metropolijájához.

A 8. századtól frank fennhatóság alatt élő szlovének között nyugati hatásra terjedt el a kereszténység. A Karantánia déli részén élő keresztények egyházkormányzati szempontból az Aquileiai Patriarchátushoz tartoztak, az északi részen élők pedig a salzburgi érsekséghez. A 11. században jött létre három kisebb szlovén püspökség.

A Nagy-Morva Birodalomban élő csehek a 9. században lettek kereszténnyé. Az első hittérítők Nyugatról jöttek: tevékenységük hatására 845-ben Regensburgban 14 cseh főúr megkeresztelkedett. Raszisztzláv morva fejedelem a nyugati befolyás ellensúlyozására hívta birodalmába a bizánci hittérítőket, Cirillt és Metódot, akik a szláv nyelvű liturgiát is terjesztették. Borivoj fejedelmet és feleségét például 873-ban a morva udvarban Metód keresztelte meg, akit három évvel korábban a pápa Sirmium (Mitrovica) érsekévé nevezett ki. A 10. század elején, a Nagy-Morva Birodalom összeomlása után I. Vencel herceg († 929) újra Nyugat felé fordult: a Német-római Császárság területéről jött papokkal, szerzetesekkel népesítette be udvarát, és templomokat, kolostorokat építtetett. Nyugatbarát politikája miatt azonban a pogány csehek és a nacionalista nagyurak a cseh nemzet árulójának tekintették, és egy lázadás során megölték. A lázadók Vencel öccsében, I. Boleszlávban († 972) találták meg vezérüket, aki később megbánta tettét, s Vencel holttestét Prágába vitette, hogy ott ünnepélyesen eltemettesse. Vencel apostoli munkáját II. Boleszláv († 999) folytatta: sok templomot építtetett, s 973-ban megalapította a prágai püspökséget. Az első prágai püspök, Ditmár († 983), majd az őt követő Adalbert († 997) komoly erőfeszítéseket tett a kereszt-

ténység további terjesztése és a pogány erkölcsök megnevesítése érdekében. Az országban a 12. század elején váltotta fel a szláv liturgiát a latin nyelvű római szertartásrend.

A lengyelek keresztény hitre térése I. Mieszko uralkodása alatt kezdődött, aki 963-ban feleségének, a cseh fejedelem lányának hatására megkeresztelkedett, és alattvalóit is Krisztus hitére akarta téríteni. Ő hozta létre az első püspökséget Poznańban. Fia, Vitéz Boleszláv a német-római császár hozzájárulásával Gnieznóban megalapította az első lengyel érsekséget, és Nyugatról szerzetes hittérítőket is kért az országba. A térítés munkáját I. (Megújító) Kázmér († 1058) folytatta, aki új püspökségeket, monastorokat és kolostori iskolákat alapított.

❖ az egyház terjedését akadályozó tényezők Nyugaton ❖

Nyugaton az egyház terjedésének és tanúságtevő munkájának fő akadályai a politikai és lelki hatalom egybemosásából fakadó investitúraharc, a hispániai keresztények és arabok összetűzései, valamint a püspöki inkvizíció felállítása voltak.

Az investitúra a püspökök és egyházi méltóságok hivatalba, illetve javadalomba való beiktatását jelentette (az elnevezés a latin *vestis*: ruházat, öltözk szóból ered). Ez rendes körülmények között az egyház belügye volt. A nyugatrómai és a német-római császárok azonban Nagy Károlytól kezdődően egyre inkább jogot formáltak arra, hogy a püspököket, főpapokat és szerzetesi előljárókat ők válasszák ki és iktassák be hivatalukba: azzal érveltek, hogy hűbérurakként ők adták az egyházi birtokokat, s ezért joguk van az egyházi méltóságok beiktatására, a püspökök esetében a pásztorbot és a halászygűrű átadására is. A császárok a pápa személyének kijelölésébe is beavatkoztak: jóllehet Róma püspökét ebben az időben a római papság és nemesség választotta, beiktatásához a császár beleegyezése is kellett. • Az investitúrával kapcsolatban kialakult a simónia, vagyis az egyházi hivatalok pénzen való adásvételének gyakorlata is. Ez a szokás arról a Simon nevű férfiról kapta nevét, aki az apostolokban felfedezett lelki hatalmat pénzzel akarta megvásárolni (vö. ApCsel 8, 18–24). A főpapok közül többen voltak olyanok, akik a császártól pénzzel vették meg a magasabb egyházi hivatalt.

Az investitúraharc a 11. század utolsó negyedében kezdődött meg a pápaság és a nyugati császárság között. A harc első szakaszának főszereplője IV. Henrik (1056–1084-ig német király, 1084–1106-ig német-római császár) és VII. Gergely pápa (1073–1085) volt, második szakaszában pedig Barbarossa I. Frigyes német-római császár (ur. 1152–1190) és III. Ince pápa (1198–1216) került egymással szembe.

Az 1075-ös Római Zsinaton VII. Gergely pápa módosította az egyház és az állam viszonyát szimbolikusan megfogalmazó „két kard elméletét”, amely az 5. századból eredt, s azt hirdette, hogy a világot két hatalom kormányozza: a pápák szent tekintélye és a királyi hatalom. Gergely a pápai hatalom elsőbbségét hirdette a világgal szemben, és megtiltotta, hogy világi hatalom püspökséget adományozzon bárkinek is. Az ő rendelkezésére összeállított *Dictatus Papae* (A pápa irata) című joggyűjtemény alapján kijelentette, hogy a pápának hatalma van világi uralkodók és püspökök elmozdítására, őt azonban nem ítélni meg senki. IV. Henrik király erre úgy reagált, hogy 1076-ban összehívta a Wormsi Birodalmi Zsinatot, ahol a német főpapságra támaszkodva kiközösítette a pápát az egyházból. A pápa válaszul Henriket közöskítette ki, s alattvalóit feloldotta a királynak tett hűségkü alól. A király ezzel trónját veszítette: a német fejedelmek készek is voltak azonnal új uralkodót választani. A történetek után Henrik politikai megfontolásból elégtételt ígért a pápának, s arra törekedett, hogy minél előbb feloldozást nyerjen a kiközösítés alól: kíséretével átkelt az Alpokon, a pápa tartózkodási helyére, Canossa várához ment, s három napon keresztül mezítláb, vezeklőruhába öltözve kért bebocsátást és feloldozást. 1077 januárjában a pápa feloldozta őt. Henrik azonban nem tartotta meg ígéretét, nem hagyott fel az investitúra gyakorlatával. Ezért a pápa másodszor is kiközösítette a királyt. Henrik válaszlépésként az 1083-as itáliai hadjáratában elfoglalta Rómát, és ellenpápát állított, aki császárrá koronázta őt. • Az investitúra-kérdés meg-

oldása a nagy ellenfelek utódaira maradt. A pápai követek, a császár és a német fejedelmek hosszú alkudozás után 1122-ben megkötötték a worms-i konkordátumot, amely átmenetileg véget vetett az investitúra-küzdelemnek. E megegyezés értelmében a császár lemond a halászyűrről és pástorbottal történő (azaz főpapi) investitúráról, megengedi az egyházi szabályok (kánonok) szerinti püspök- vagy apátválasztást és azt, hogy a megválasztottat az érsek iktassa be egyházi méltóságába. A pápa viszont megengedi a császárnak és utódainak, hogy jelen legyen a püspök- vagy apátválasztáson, s vitás esetekben döntsön. A hűbértokba való beiktatást a császár vagy a király ezentúl a kormánypálca átadásával gyakorolja.

Az átmeneti megnyugvás után a 12. század második felében újra fellángolt a harc. Barbarossa I. Frigyes azt az elvet hirdette, hogy a császár minden hatalom fölé áll, s így a pápa is az ő alárendeltje. A pápa, III. Sándor (1159–1181) tiltakozása ellenére a német és az itáliai püspököket egyaránt hűbéresküre kötelezte, a Pápai Államot császári területnek tekintette, és erőteljesen beavatkozott a püspöki székek betöltésébe. Birodalmi adóztatás bevezetésével a gazdag itáliai városok függetlenségét is megsértette. A pápa és a lombardiai városok szövetségre léptek, és egyesült erővel 1176-ban legyőzték a császár lovagjait. Frigyes békére kényszerült a pápasággal szemben, és kénytelen volt elismerni a lombardiai városok függetlenségét. Halála (1190) után III. Ince pápa (1198–1216), akinek uralkodása alatt a pápaság politikai hatalmának csúcspontjára jutott, Frigyes felfogásának éppen az ellenkezőjét igyekezett érvényre juttatni. Elismerte, hogy a királyi (császári) hatalom is Istentől ered, de meggyőződéssel vallotta, hogy a pápa Krisztus helytartójaként minden lelki és politikai hatalom birtokosa. Azt tanította, hogy amint a Hold a Naptól nyeri fényét, a királyi hatalom is a pápai hatalomtól kapja méltóságát és tekintélyét. • A küzdelem eredményeként végül is a pápaság megerősödött a nyugati egyházon belül, de nem sikerült a világi hatalom fölé kerülnie.

A nyugati kereszténység tanúságtevésének hitelét a hispániai keresztények és arabok közti háborúskodás is rontotta: a 11. században felerősödött az a terület-visszahódító hadjárat-sorozat (spanyolul: *reconquista*), amelynek célja az Ibériai-félszigeten mór uralom alá került vidékek fokozatos felszabadítása volt.

Hispania arab meghódítása (711) után a cordobai emírség – később kalifátus – területén az arabok között élő keresztények eleinte vallásszabadságot élveztek, s társadalmi szokásaikat is megtarthatták. A korszak kiváló kalifái minden erejüket az al-Andalúznak nevezett ország szellemi és gazdasági fellendítésére fordították, s kulturális és vallási szempontból egyaránt türelmet tanúsítottak. A 9. század közepén azonban megromlott az arabok és keresztények békés kapcsolata. A viszály kiváltó oka az volt, hogy egyes keresztények Mohamedet hamis prófétának nyilvánították, s az arab-keresztény vegyes házasságból született gyermekeket keresztény módon kezdték nevelni. Ez az ellenállás a 9-10. század fordulóján az arabok részéről heves üldözést váltott ki: a keresztényüldözés folyamán számos templomot leromboltak, papokat, apácákat mészároltak le kegyetlenül. A keresztények egy része a hegyek közé menekült. Mivel a muszlimok a félszigetnek csak a déli részét foglalták el, lehetővé vált, hogy a menekültek az északi hegyvidékeken – szüntelen harcok közepette – kicsiny független keresztény államokat hozzanak létre. A 10-11. században így jött létre a már említett Asturia, León, Kasztília, Navarra, Aragónia és Katalónia. A főként kereskedelemről élő cordobai emírség a 11. századig virágkorát élte; 1031-ben azonban utód nélkül meghalt az utolsó Omajja kalifa, és ezután kisebb széthúzó független arab birtokokra hullott szét Andalúzia. A *reconquista* – melynek kezdetei 722-re nyúlnak vissza (cova dongai ütközet), és melyhez most az új keresztény államok is csatlakoztak – új lendületet kapott. Döntő győzelmet azonban csak 1212-ben, a Las Navas de Tolosa-i csatában arattak az arab hódítók felett.

A püspöki inkvizíció 12. századi felállítását szintén az egyház terjedését és tanúságtevő munkáját akadályozó tényezők között kell számon tartanunk. A latin *inquisitio* (felkutatás, nyomozás, vizsgálódás) szóról elnevezett inkvizíció a középkorban azt az egyházi bírósági gyakorlatot jelentette, amelynek során a keresztény hit igazságai között válogató, illetve az egyes igazságokat tagadó eretnekeket felkuttatták s a világi hatóságoknak átadva megbüntették. Az

intézmény kialakulásának egyik oka az egyházi és az állami hatalom szoros összefonódása volt: a középkori uralkodók egyes bibliai kijelentésekből (vö. Jn 19,11; Róm 13, 1–2) olyan politikai tanítást (ideológiát) formáltak, amellyel saját hatalmukat szentesítették. Ennek következménye az lett, hogy aki a keresztény tanítás igazságai között válogatott, illetve egyes igazságokat eretnekként elutasított, társadalmi szempontból is rendbontónak, az államhatalom ellenségének számított. Az intézmény kialakulásának másik oka az volt, hogy az egyház vezetői félreértették a Jézustól kapott missziós parancsot (Mt 28,19). A történeti Jézus Isten országának hirdetésében elítélte az erőszakot (vö. Mt 26,52). Tanítványai azonban már az ő idejében is rosszul értelmezték szándékát, s az istennyilat akarták lehívni azokra, akik elutasították a Mester tanítását (vö. Lk 9, 52–55). A középkori egyházi vezetők ugyanezt a hibát követték el, amikor felállították az inkvizíció intézményét.

A III. Lateráni Zsinat (1179) felszólította a világi és egyházi hatóságokat, hogy minden eszközzel harcoljanak az eretnekek ellen: a zsinat határozata nyomán intézményesült a püspöki inkvizíció. Az eretnekeket a püspök vagy az általa kinevezett vizsgálóbíró (inkvizitor) kutatta fel. Aki téves felfogását nem volt hajlandó megváltoztatni, azt kiközösítették az egyházból, s további eljárás, illetve büntetés végett átadták az államhatalomnak. A IV. Lateráni Zsinat (1215) III. Ince pápa korábbi rendelkezése alapján a régi római felségsértéssel azonosította az eretnekséget, és szabályokat állított fel az eretnekek ellen folytatott bírósági eljárásokra.

❖ az egyház terjedését segítő tényezők Keleten ❖

A Bizánci Birodalom területén a 8. és 13. század közötti időszakban az egyház terjedését a Bolgár Patriarchátus létrejötte, a románok őseinek (a vlachoknak) keresztény hitre térése, a cilíciái (kis-örményországi) örmény keresztény közösség megszületése, valamint a szerbek és a délalbánok megtérése segítette elő.

A bolgár nép körében a kereszténység terjedése I. Borisz kán alatt kezdődött el, aki 865-ben görög papokkal kereszteltette meg magát, s azon fáradozott, hogy a frankoktól, Rómától és Konstantinápolytól független patriarchátust hozzon létre népe számára. Mivel Phótiosz pátriárka nem ismerte el uralmi területe egyházának önállóságát, Borisz Rómával is kapcsolatot keresett. Végül azonban a IV. Konstantinápolyi Zsinaton (869/70) mégis Bizánc mellett kötelezte el magát. Simeon cár († 927) uralkodása alatt érkeztek Bulgáriába Cirill és Metód tanítványai, akiknek nagy szerepük volt a bolgárok kereszténységének elmélyítésében. A cár a preszlávi püspököt pátriárkává nevezte ki. Az első független Bolgár Patriarchátust 927-ben Konstantinápoly is elismerte. Simeon uralma idején az ohridi vallási központban készültek a glagolita írásból kifejlesztett cirill írás segítségével a szláv nyelvű bibliafordítások és a keleti bolgár liturgikus szövegek átdolgozott kiadásai. A Bolgár Birodalom keleti részének bukása után a preszlávi pátriárka Ohridba tette át székhelyét: virágzó szláv egyházi élet alakult ki e központ környékén. Amikor a 11. század elején II. Baszileiosz támadásai következtében Bulgária elveszítette állami önállóságát, a bolgár egyház újra bizánci fennhatóság alá került: a császár görög érseket nevezett ki Ohridban, az ország egyházi hierarchiája görög lett, s az istentisztelet nyelveként is a görögöt kezdték használni. Az ohridi érsek a keleti egyházszakadás idején Kerülláriosz Mihállyal együtt szembefordult Rómával.

- A második Bolgár Birodalom megszületése (1187) után a bolgárok megkísérelték az önálló nemzeti patriarchátus visszaállítását. Kaloján cár, aki elsősorban politikai megfontolásból jó kapcsolatban volt Rómával, először független érsekséget hozott létre Trnovóban. 1204-ben azt is elérte, hogy III. Ince pápa az érseket felruházta a primási címmel. Ezután a bolgár egyház még mintegy harminc évig egységben maradt Rómával.

A románok ősei a 9-10. században bolgár közvetítéssel kerültek kapcsolatba a bizánci kereszténységgel. Ezért a bolgároktól átvették az egyházi ószláv nyelvű liturgiát és a cirill ábécét is.

A bizánci és szeldzsuk támadások elől menekülő és hazájukból kivándorló örmények, akik a 11. században a kis-ázsiai Cilícia területén létrehozták Kis-Örményországot, megőrizték nemzeti

keresztény hagyományait. Az anyaországból a katolikus is átköltözött Kis-Örményországba, ahol a katolikosz többször is változtatta székhelyét. A cilíciai örmények a keresztes hadjáratok folyamán a keresztesek szövetségeseivé és támogatóivá váltak. A 12. század végétől az ő közvetítésükkel jó kapcsolatokat építettek ki Rómával.

A Bizánci Birodalom területén élő szerbek között eleinte nyugatról érkezett igehirdetők terjesztették a kereszténységet. Az I. Baszileiosz császár (ur. 867–886) által küldött hittérítők azonban a keleti szertartást honosították meg körükben, és a Konstantinápolyi Patriarchátus joghatósága alatt szervezték meg egyházi hierarchiájukat. Metód tanítványai a szláv nyelvű liturgikus könyvekkel is megajándékozták őket. Amikor a 10. század elején Simeon bolgár cár uralma alá hajtotta a szerbeket, Raška az újonnan alapított ohridi érsekség fennhatósága alá került, mely a 11. század elején, miután II. Baszileiosz leigázta a bolgárokat és a szerbeket is, görög szertartású lett. A görög iga lerázását követően Szerbia első királya, Voiszláv Mihály 1077-ben a szerb egyházi intézményeket rövid időre Róma fennhatósága alá rendelte.

Az albánok által lakott területek déli részein bolgár és szerb hatásra a bizánci kereszténység terjedt el: az itt létesült keleti püspökségek a 11. században egyrészt Ohridhoz, másrészt az albán területen létrehozott keleti metropoliahoz tartoztak.

A Bizánci Birodalom északkeleti határvidékén Grúzia keleti és nyugati részének egyesítésével az egyház szervezeti megújulásának jeleként a 11. században létrejött az egységes Grúz Katolikus, amelynek feje a pátriárka címet is viselte.

A keleti és a nyugati grúz területek politikai egységesítését követően a keleti és a nyugati grúzok egyháza is egységbe kovácsolódott, és szervezeti szempontból megerősödött. 1010-ben az ibériai (kartli) Mcheta városának katolikosza pátriárkai címet vett fel, s ettől kezdve a cím viselője több évszázadon át egész Grúzia katolikosz pátriárkájaként irányította a grúz püspökségeket. A 10. századtól az abháziai Bichvinta (ma: Picunda) városában székelő metropolita is használta a katolikosz címet, de a mchetai katolikosz pátriárka alárendeltjeként.

A Kijevi Nagyfejedelemségben a 10. századi térítések hatására gyökeret vert a kereszténység, s a 11. században megalakult a Bizánc egyházi fennhatósága alá tartozó Kijevi Érsekség.

A Kijevi Nagyfejedelemségben a kereszténység a 10. században kezdett terjedni. Igor nagyfejedelem özvegyének, Olgának († 969) kérésére a Német-római Császárságból és Bizánzból is érkeztek hittérítők az ország területére. A 10-11. század fordulóján Olga unokája, a keresztséget felfevő Nagy Vladimir rendelte el az oroszok megkeresztelkedését. Bölcs Jaroszláv megerősítette a kereszténységet, és ő szervezte meg az orosz nemzeti egyházat is: 1039-ben létrejött a Kijevi Érsekség (vagy Metropolia), amelynek érseke a bizánci pátriárka fennhatósága alatt állt.

❖ az egyház terjedését akadályozó tényezők Keleten ❖

A 8–13. század közötti időszakban a Bizánci Birodalmon belül elsősorban a keresztény uralkodók közti viszálykodás, az 1054-ben kinyilvánított elszakadás Rómától, valamint a Konstantinápolyi Latin Patriarchátus felállítása (1204) akadályozta az egyház kibontakozását, és rombolta a keresztény tanúságtévés hitelét.

Sötét árnyakat vetett a keleti egyház életére az a tény, hogy a keresztények közt nem volt politikai egyetértés: az önmagukat kereszténynek valló uralkodók (bizánci császárok, bolgár cárok, szerb nagyzsupánok) a 11-12. században gyakorta élet-halál harcot vívtak egymás ellen a Balkán birtoklásáért. Amikor például II. Baszileiosz császár, aki a „bolgárölő” melléknevet kapta, 1014-ben legyőzte Sámuel bolgár cár seregét, 15 ezer foglyot is ejtett: a foglyokat megvakíttatta, s minden száz vak mellé egy félszeműt adva vezetőül visszaküldte őket az Ohrid közelében tartózkodó cárhoz. A látványtól a cárnak megszakadt a szíve, és meghalt.

Az 1054-ben kinyilvánított elszakadás Rómától csak lassan tudatosult a keresztény tömegekben, de a tudatosulással párhuzamosan egyre nagyobb zavart keltett a Krisztus egyetlen egyházát valló

hívők lelkében és tanúságtevő életében. 1204-ben, a Latin Császárság megalapításakor III. Ince pápa latin patriarchátust állított fel Konstantinápolyban, s a görög püspököket, illetve egyházmegegyüket a latin pátriárka joghatósága alá rendelte. A latin patriarchátus felállítása, a bizánci rítus megszüntetésének kísérlete, valamint a várost elfoglaló keresztetek barbár magatartása miatt a bizánciak még jobban meggyűlöltek a latinokat, és végérvényesen elfordultak a latin egyháztól.

A Bizánci Birodalom déli és keleti határvidékein az egyház terjedését az alexandriai keresztényüldözések, a kereszties hadjáratok, a bagdadi Abbászida Kalifátus hanyatlását okozó tényezők, valamint az örményeket ért támadások akadályozták.

A 10-11. század fordulójának Alexandriájában a Fatimida al-Hakim kalifa uralkodása alatt kezdődött az iszlám történetének egyik legnagyobb keresztény- és zsidóüldözése: a keresztények és a zsidók csak fekete ruhát viselhettek, és megkülönböztető jelzést kellett hordaniuk. A kalifa elkoboztatta a keresztény templomok és a zsidó zsinagógák javait, sokat közülük le is romboltatott. Az üldöztetés következtében a keresztények közül sokan áttértek a muszlim hitre. A görög orthodox (melkita) hívők patriarchátusában a 10. századtól az alexandriai rítust fokozatosan a bizánci szertartásrend váltotta fel. Ily módon a Konstantinápolyhoz tartozás a liturgiában is megnyilvánult. A 11. század közepén a miafizita koptok patriarchátusának székhelye az üldözések miatt Alexandriából Kairóba került. A 12. század végén, az Ajjúbida Szaladin uralkodása alatt enyhültek ugyan az üldözések, de az Egyiptomot is fenyegető kereszties hadak miatt a keresztiesek keleti hittestvérei szigorú ellenőrzés alá kerültek.

A kereszties hadjáratok két szempontból is rombolták az egyház tanúságtevő munkájának hitelét. Egyrészt akadályáivá váltak az evangélium hirdetésének. A keresztiesek „megfeledeztek” arról, hogy a történeti Jézustól idegen a „szemet szemért, fogat fogért” mondás mögött meghúzódó pogány lelkület (vö. Mt 5, 38–48), és fegyveres erővel akarták felszabadítani az arabok, illetve a szeldzsukok uralta területeket, s biztosítani a nyugati zarándokok nyugalma. Ez lehetetlenné tette a missziót. A ruhájukon keresztet viselő, öldöklő, pusztító és a városokat kifosztó keresztiesekben ugyanis az iszlám hívei aligha ismerhették fel annak a Krisztusnak alakját, aki emberi jóságával és az igehirdetés szelíd eszközével próbálta meggyőzni kortársait az általa hozott örömhír igazáról. Másrészt a hadjáratok a keresztényeket is megosztották. Amikor ugyanis az iszlámtól visszahódított területeken létrehozták a kis latin államokat (a Jeruzsálemi Királyságot és az Antióchiai Fejedelemséget), a keleti hierarchiát latin szertartású vezetőkkel váltották fel: így például a 11. századi Jeruzsálemben és Antióchiában a keleti pátriárkákat elűzve latin patriarchátusokat létesítettek. Ezek az események sértették a keleti egyházat, és sehogy sem szolgálták az egymástól fokozatosan távolodó keleti és nyugati egyházrész egységét.

Jeruzsálemnek az Abbászida kalifák uralma alatt elviselhető sorsa volt. 800 körül a pátriárka egy szerzetest küldött követségbe a frank uralkodóhoz, Nagy Károlyhoz, hogy védelmet kérjen a szent helyek számára. Ugyanakkor Hárún ar-Rasíd kalifa elküldte a Szent Sír-templom kulcsát a császárnak, és ezzel elismerte Nagy Károly védnöki jogait. A Fatimida al-Hakim kalifa azonban üldözni kezdte a keresztényeket: 1009-ben leromboltatta az újjáépített Szent Sír-templomot is. A nyugati keresztények számára ez az esemény szolgált alkalmul az első kereszties hadjárat elindítására. A keresztiesek által 1099-ben alapított Jeruzsálemi Királyságban a nyugatiak a görög pátriárkát szakadárnak nyilvánították, és létrehozták a Jeruzsálemi Latin Patriarchátust. A királyság idején a görög pátriárkák Konstantinápolyban éltek. A latin patriarchátus létrehozása fokozta a nyugati és a keleti egyházrész közötti feszültségeket. A városban 1175-től örmény püspökség is volt az örmény kivándorlók számára. Amikor az Ajjúbida Szaladin visszafoglalta a keresztiesektől Jeruzsálemet (1187), a görög pátriárka visszatérhetett Konstantinápolyból. Szaladin a keresztény foglyokat nem mérsároltatta le, de váltságdíjat kért értük, s akikért nem fizettek, azokat eladta rabszolgának.

Antióchiát Bizánc a 10. században visszahódította az araboktól: a bizánci uralom alatt az Antióchiai Róm (melkita) Orthodox Patriarchátus virágkorát élte. Az 1085-ös szeldzsuk támadás, majd az Antióchiai Fejedelemség létrehozása (1098) azonban súlyos károkat okozott a patriarchátus

életében: a keresztesek a róm (melkita) orthodox pátriárka helyébe latin pátriárkát ültettek, és létrejött az Antióchiai Latin Patriarchátus. Az orthodox pátriárka Konstantinápolyba menekült, ettől kezdve itt volt a székhelye. • Az Antióchiai Szír Orthodox (miafizita) Patriarchátus székhelye a 12. században Mezopotámiából a mai Törökország délkeleti részén lévő Mardin városába került. • A maroniták a 10. századi arab támadás után a Szent Maronról elnevezett kolostor körzetéből a Libanoni-hegységbe menekültek. A 12. század végén jó kapcsolatba kerültek a keresztesekkel, s kifejezésre juttatták, hogy egységben vannak és akarnak maradni a római pápa által vezetett nyugati egyházzal.

A mezopotámiai Kelet Egyházában megváltozott a katolikátusi székhely. A Perzsiát uraló arab kalifák között ugyanis akadtak olyanok, akik engedményeket tettek a keleti szír keresztényeknek, mert becsülték őket műveltségük és kiváló tudásaik miatt. A kedvező bánásmód jeleként a 8. század második felében a katolikátus székhelye Szeleukeia-Ktésziphón városából az Abbászidák által alapított kalifátusi fővárosba, Bagdadba költözhettek. Amikor azonban az Abbászida Kalifátus a 10. század közepétől a Bujidák, majd a szeldzsukok gyámsága alá került, a zavaros politikai helyzet a keleti szír keresztények életét is bizonytalanná tette.

A 8–13. századig terjedő időszakban arab, bizánci, majd szeldzsuk támadások nehezítették az örmény keresztények életét. A katolikátus székhelyét, mely Dvinben volt, a 10. században többször át kellett helyezni, míg végül az ezredfordulón Ani városába került, majd a következő században Kis-Örményországba költözött. A 11. századtól kezdve az örmény katolikoszok tárgyalásokat folytattak Rómával az egység helyreállításáról, de az ilyen irányú részleges törekvések nem jártak sikerrel. A keresztes hadjáratok erőszakos cselekményei nem kerültek el a nyugati keresztényeket felszabadítóként váró örményeket sem.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A 787 és 1215 közötti időszak során a korábban kialakult *hierarchia* lényegében változatlan maradt, de – főleg Nyugaton – az egyházkormányzati hatalom teljességét birtokló püspökök és a presbiterek rendjében új címek, méltóságok születtek, amelyek sajátos kormányzati vagy lelkipásztori feladatokhoz kapcsolódtak.

A püspöki renden belül szokásba jött a nagyobb és a kisebb pátriárkák megkülönböztetése, és a megyés püspökök mellett megjelentek a címzetes püspökök is.

Minthogy a 6. századtól kezdődően egyes püspökök a pátriárkai címet is megkapták, a 12. századtól kezdve különbséget tettek a nagyobb (az ősi) és a kisebb pátriárkai címek között. • A megyés püspökök munkáját a kora középkortól kezdődően az iszlám hódítás miatt hivatalukat veszített, illetve azok a címzetes püspökök segítették, akiket a megüresedett keleti püspökségek címére szenteltek föl.

A presbiteri renden belül feltűntek a püspöki bírák és az általános püspöki helynökök, a káptalan tagjait alkotó kanonokok, valamint a plébánosok helyett állított vikáriusok (helyettesek, lelkészek vagy káplánok).

A 12. századtól kezdődően a püspökök korlátozták az esperesek hatalmát: munkatársként püspöki bírát (lat. *officialis*) és általános helynököt (lat. *vicarius generalis*) kezdtek alkalmazni. • A kanonokok a káptalan tagjai voltak. A káptalan intézménye a metzi püspök, Chrodegang († 766) kezdeményezésére született, aki Szent Ágoston példáját követve közös életre szorította székesegyháza presbitereit, és a bencés regulát forrásként használva szabálygyűjteményt is készített számukra. Ez a szabályzat Nagy Károly támogatásával hamarosan elterjedt. Azokat a presbitereket, akik e szabályok, azaz kánonok (lat. *canones*) szerint éltek, a regulákat követő szerzetesektől megkülönböztetve kanonokoknak nevezték. A kanonokok naponta közösen végezték imáikat s olvasták a Biblia egy-egy fejezetét. A közösen olvasott szentírási rész latin elnevezése, a *capitulum* (kis fejezet) alapján egy idő után a közös imára és bibliaolvasásra szolgáló helyiséget is *capitulumnak*, azaz káptalannak mondták, majd a 11-12. század fordulóján a közös életet élő presbiterek testülete is a

káptalan nevet kapta. A püspöki székesegyház kanonoki testületét a székeskáptalan, a püspöki székhelyeken kívül lévő templomok kanonoki közösségét pedig a társaskáptalan névvel illették. A 12. századtól kezdve a székeskáptalan tagjai egyre nagyobb szerephez jutottak: megszerezték a püspökválasztás kizárólagos jogát, és ők lettek a püspökök legfőbb tanácsadói. A kanonoki testületben különféle tisztségek voltak: a prépost (lat. *praepositus*) vagy dékán volt a testület legfőbb felügyelője; a skolasztikus (lat. *scholasticus*) vagy lektor a káptalani iskolát vezette; a kántor (lat. *cantor*) a liturgikus ünneprend és az éneklés irányítója volt; a kincstartó (lat. *custos*) a liturgikus felszereléseket, könyveket és más értékeket őrizte. • A 12. századtól kezdve a lelkipásztorkodó presbiterek körében elterjedt a latin *vicarius* (helyettes) szóról elnevezett vikáriusság intézménye. Ebben az időben számos plébániát kolostorokhoz vagy káptalanokhoz rendeltek, és az ilyen jellegű plébániákat nem plébánosok, hanem vikáriusok vezették. A helyettest egyes vidékeken segédlelkésznek vagy káplánnak is nevezték. A káplán szó eredetileg a frank udvari kápolna (lat. *capella*) klerikusait jelölte.

Nyugaton a püspökök kiválasztásának, felszentelésének és beiktatásának módját a wormszi konkordátum (1122) változtatta meg, amely véget vetett az investitúraharc első szakaszának: eszerint a püspököt az egyházi törvényeknek megfelelően, szabadon (a császár befolyásától mentesen) választhatták, az érsek, illetve más püspökök szentelték fel, s az érsek iktatta be hivatalába. A császár csak a hűbértartókba való beiktatást végezte.

A presbiterjelöltek a korai középkortól a szentelés előtt vizsgát tettek: igazolniuk kellett, hogy ismerik az alapvető imákat és hitvallási formulákat, képesek a latin nyelvű szentírási szövegeket népnyelven magyarázni, járatosak a szertartások végzésében stb.

A *cölibátus* gyakorlatában a keletiek ragaszkodtak a 692-es II. Trulluszi Zsinat döntéséhez. Nyugaton azonban az 5. században elterjedt szigorúbb törvényt nem mindenütt tartották meg: Európa-szerte sok egyházmegyes pap élt törvénytelen házasságban. A cölibátus törvényének megszegésében a főpapok sem voltak kivételek. A 10., az úgynevezett sötét század Rómájában például III. Sergius pápa kapcsolatot tartott fenn az egyik szenátor leányával, akitől törvénytelen fia, a későbbi XI. János pápa is született. Nem véletlen, hogy a 11. század tartományi zsinatai és pápai erkölcsi megújulást szorgalmaztak, és ismételten megpróbálták érvényre juttatni a klerikusok nőtlenségére vonatkozó törvényt. Különösen szigorú volt e téren VII. Gergely pápa († 1085), aki nemcsak a nős papokat függesztette fel hivatalukból, hanem azokat a püspököket is, akik papjaik házassága fölött szemet hunytak. Az I. Lateráni Zsinat (1123) iktatta törvénybe, hogy az alszerpapoktól fölfelé a klerikusok megkísérelt házassága érvénytelen.

A *területi és szervezeti tagolódás* szempontjából az egyház életében lényeges változást hozott a keleti egyházszakadás folyamatát felgyorsító 1054-es esztendő, amikor Krisztus tanúságtevő közössége egyházkormányzati szempontból két nagy részre vált szét. Kelet egyházkormányzati egységei közé a történelmi patriarchátusok (Konstantinápoly, a melkita és a miafizita irányzatú Antióchia, a melkita és a miafizita Alexandria, valamint Jeruzsálem), a hozzájuk tartozó érsekségek, exarchátusok, Kelet Egyháza, az Örmény és az egységes Grúz Katolíkátus tartoztak. Nyugat gyakorlatilag egyetlen patriarchátusból állt, élén a római pápával. • A helyzet bonyolultabbá vált a keresztes hadjáratok idején: amikor a 11. század végén felállították az Antióchiai és a Jeruzsálemi Latin Patriarchátust, a keleti pátriárkáknak távoznuk kellett, s a hívők teljes jogbizonytalanságba kerültek. Ugyanez történt 1204-ben is, amikor a Latin Császárság létrejöttét követően Konstantinápoly is latin pátriárkát kapott. III. Ince pápa a fegyverek erejével akarta helyreállítani a keresztények egységét: a bizánci görög püspököket a latin pátriárka joghatósága alá rendelte, és száműzette azokat, akik nem fogadtak engedelmességet. Az ökumenikus bizánci pátriárka a császárral együtt Nikaiába menekült.

A *római püspöki székhely* betöltésének módjában II. Miklós pápa (1059–1061) rendelete hozott változást. Az új törvény szerint a pápát a kardinálisok választották, s a papság, illetve Róma népe csak utólagos elfogadással járulhatott hozzá a választáshoz. A törvény értelmében az új pápa személyének kijelölésénél tisztelettel és figyelemmel kellett lenni a nyugati császár óhajára is. A megválasztott pápát hivatalai segítették munkájában: 1100 körül jelent meg a pápai oklevelekben a Római Kúria (lat. *Curia Romana*) kifejezés, amely a pápai központi hivatalok összességét jelenti. A pápa egyházkormányzati munkáját a 12. századtól kezdve hatékonyan támogatta a bíborosok testületének ülése is, amely a latin *consistorium* (összejöveteli hely) szó alapján a bíborosi konzisztórium nevet kapta. • A római püspök primátusának teljes tagadásához keleti részről az adta meg a döntő okot, hogy a nyugatiak felállították a Latin Császárságot és a Konstantinápolyi Latin Patriarchátust. A keletiek az első évezredben általában elfogadták a római pátriárka primátusát, de ezt úgy értelmezték, hogy a pápát csak a hit kérdéseiben való legfőbb döntési jog, illetve az apostolfejedelem utódának kijáró tiszteletbeli elsőbbség (lat. *primatus honoris*) illeti meg, ám nincs joghatósága az egyetemes egyház felett. Éppen ezért elutasították például VII. Gergely pápa központosító törekvéseit, aki még az 1054-es szakadás után is azt vallotta, hogy a római pápának egyetemes joghatósága van, s adott esetben a püspököket is megfoszthatja hivataluktól. Amikor a latin patriarchátus felállításával (1204) Róma durván beavatkozott Bizánc belügyeibe, a keletiek eljutottak a primátus teljes tagadásához: ténylegesen ezzel zárult le a keleti egyházszakadás folyamata.

c) *A Messiás megjelenítése a középkori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtévő életében*

❖ a liturgia ❖

A 787 után élő keresztények hagyományait követve töretlenül vallották, hogy az egyház elsősorban a *liturgiában* mutathatja fel a Messiás titkát a világnak. Keleten elsősorban a bizánci rítus terjedt el, a többi keleti szertartásrendben pedig liturgikus reformokat hajtottak végre. Nyugaton a 11. században uralkodóvá vált a római latin nyelvű rítus.

Keleten a bizánci rítus terjedt el, amennyiben a bizánciak által megterített népek (bolgárok, románok, szerbek, délalbánok, oroszok) is ezt a rítust vették át, bár a görög szöveget a délalbánok kivételével először egyházi ósláv, majd nemzeti szerkesztésű egyházi szláv nyelvre fordították. Az alexandriai rítuscsaládhoz tartozó kopt szertartásrendbe a 11. századtól kezdődően a bizánci rítusból is átkerültek elemek. Az alexandriai kopt pátriárka fennhatósága alá tartozó etiópok zsidó elemeket (a szombat megünneplése, körülmetélés stb.) vettek át liturgiájukba. A nyugati szír (antióchiai) rítus klasszikus formáját a 12. században érte el. Az antióchiai rítuscsaládhoz tartozó maroniták, akik egyre szorosabb kapcsolatba kerültek a latin egyházzal, a római latin rítusból vettek át szövegeket liturgiáikba. A keleti szír (perzsa) rítust a 12. század folyamán liturgikus reformok keretében átalakították. E reformok eredményei fokozatosan a Malabár-partokon élő keresztények liturgiáiban is megjelentek. Az örmény rítus a 9. században bizánci befolyás alá került, a cili-ciai örmény szertartásrendbe pedig a 12. századtól kezdve beépültek olyan részletek is, amelyek a római latin rítusból származtak. • A 9. században a szláv (egyházi ósláv) liturgikus nyelv terjedése okozott feszültséget a nyugati és a keleti keresztények között. Az egyház nyugati részén ebben az időben ugyanis a háromnyelvűség (gör. lat. *triglossia*) elvét vallották, vagyis három nyelvet tartottak alkalmasnak Isten magasztalására: a Názáreti Jézus keresztségének felíratán szereplő hébert, latint és görögöt. Ezért meglepő, hogy a Cirill és Metód által terjesztett szláv liturgikus nyelvet II. Hadrianus pápa († 872) és VIII. János pápa († 882) is jóváhagyta. Elfogadták azt az érvet, hogy aki a fő nyelveket (hébert, latint, görögöt) teremtette, ugyanaz teremtette a többi nyelvet is saját dicséretére és dicsőségére. Sajnálatos módon később VI. István pápa († 891) ezt a világos álláspontot nem vette figyelembe, és visszavonta a jóváhagyást. A szláv liturgikus nyelvet végül csak

a keleti egyház fogadta el. VII. Gergely pápa a 11. században az egész nyugati egyház számára kötelezővé tette a liturgia római rítus szerinti latin nyelvű ünneplését. Kivételt csak Milánó jelentett, ahol a pápa továbbra is engedélyezte az ősi ambrozián liturgia végzését.

Nyugaton a 12. század végére körvonalazódott azoknak a legfontosabb liturgikus cselekményeknek a száma, amelyeket az egyház szentségi liturgiáknak (szentségeknek), vagyis a feltámadt Messiással való találkozás „színhelyének” tartott. A püspökök és tartományi zsinatok hét szentségről kezdtek beszélni. Ezek: a keresztség, a bérmlás, az oltáriszentség (eukharisztia), a bűnbánat, az utolsó kenet, az egyházi rend és a házasság. Mivel a hetes számnak szimbolikus értéke van (a Bibliában a teljességet, a tökéletességet jelenti), ezért a szentségek hetes száma sem tényszerű adat elsősorban, hanem jelképes üzenetet hordoz: kifejezi, hogy Isten minden lehetőséget megad az embernek a feltámadt Messiással való találkozásra, s az említett hét liturgikus cselekményben a hívő ember egészen bizonyosan találkozik is Krisztussal.

Korábban bizonytalanság uralkodott a tekintetben, mely liturgikus cselekmények tartoznak a szentségi liturgiák közé, így a számuk sem volt egyértelmű. Például Damiani Péter kardinális († 1072), aki többek között a királlyá való felkenést is szentségnek tartotta, tizenkét szentségről tudott. A 11. században voltak olyan püspökök, akik csak a keresztséget és az eukharisziát nevezték szentségnek. Clairvaux-i Szent Bernát († 1153) ellenben tízről beszélt: például a lábmosás szertartását is a szentségek közé sorolta.

A *keresztség* szentségének kiszolgáltatásában a 11. századra általánossá vált a csecsemő-, illetve gyermekkeresztség, s így a katekumenátus intézménye gyakorlatilag megszűnt. A csecsemők keresztelését vízzel való leöntés keretében, a felnőttek keresztelését továbbra is alámerítéssel végezték.

A *bérmlás* a nyugati egyházban a 9. század elején teljesen elvált a keresztségtől, s önálló liturgikus formát kapott. A keleti és a nyugati egyházrész bérmlási gyakorlata így véglegesen elkülönült egymástól.

Az *eukharisztia* ünneplését Keleten a korábban kialakult liturgiák szerint végezték görög, egyházi ósláv vagy más (szír, kopt, örmény stb.) nemzeti nyelven. E liturgiák változatosak voltak, és sok tekintetben különböztek egymástól. A keletiek fontosnak tartották, hogy a liturgiát felszentelt pap végezze. Az eukharisztia ünnepléséhez az evangélium kovászára (vö. Mt 13,33) emlékeztető kovászos kenyeret használtak, és a híveket két szín alatt áldoztatták.

• Nyugaton a 9. századtól kezdve az eukharisztia ünneplésében a római–frank liturgia vált uralkodóvá, amelyről a *Sacramentarium Gregorianum* szertartáskönyv és az a Függelék ad képet, amelyet a bencés szerzetes, Alkuin († 804), Nagy Károly tanácsadója illesztett az említett szertartáskönyvhöz. A nyugatiak is lényegesnek tartották, hogy a liturgia vezetője felszentelt pap legyen. Mivel Jézus utolsó vacsoráját zsidó húsvéti vacsorának tartották, ezért az eukharisztia ünnepléséhez kovásztalan kenyeret (ostyát) használtak. Gyakorlati megfontolásból (a kehely kiborulásának veszélye, a járványoktól való félelem és egyéb okok miatt) egy szín alatt, az ostyát a hívők kezébe helyezve áldoztattak.

A római szertartásban megszorodtak a dramatikus elemek: a pap többször helyet változtatott az oltárnál, az evangéliumos könyvet égő gyertyák kíséretében vitték a felolvasás helyére, az adományok felajánlása közben kerültek az oltárra, gyakrabban alkalmazták a tömjénnel való füstölést, stb. A 9. századtól kezdve alkalmazták a különféle liturgikus színeket. A színek szimbolikájának rendeltetése az volt, hogy Krisztus és az üdv történet titkának jelentős mozzanataira irányítsa a hívők figyelmét. Fokozatosan kialakult a szertartást végző pap liturgikus ruháinak ma is használatos ötféle színe. Az eukharisztia ünneplésének misztérium jellege még nagyobb hangsúlyt kapott, mint korábban: a 9. századtól kezdve terjedt el az a szokás, hogy a mise kánonjának szavait a pap suttogva mondta. A titokra utaltak azzal is, hogy az oltárt, amely korábban a félkör

alakú szentélyben a néppel szemben állt, áthelyezték a templom hátsó falának közelébe: így a pap a népnek hátat fordítva, az emberektől eltávolodva végezte latinul a maga „titokzatos” miseimáit, a hívők pedig belemélyedtek kedvelt magánimáikba. A szentmise szertartásába ebben az időszakban épült be áldozás előtti rítusként az Isten Báránya (lat. *Agnus Dei*). Az eukharisztia ünneplésében és az ezt kiegészítő zsolozsmában egyre nagyobb szerepet kapott az az ősi énekforma, amelyet Nagy Szent Gergely pápa iránti tiszteletből a 9. századtól gregoriánnak, azaz „gergelyi éneknek” neveztek.

A *bűnbocsánat* szertartásában először Keleten terjedt el a megismételhető és titkos feloldozással elnyerhető bűnbocsánat gyakorlata. Mivel a keletiek a gyóntatót lelki orvosnak tekintették, elfogadták, hogy a bűnbánat szentségét nemcsak felszentelt pap szolgáltathatja ki, hanem olyan szerzetesek is, akiket nem szenteltek pappá. A későbbi századokban a nyugati egyház az ilyen gyónás hasznát ugyan nem, szentségi voltát azonban már vitatja. • Nyugaton a 11. század végére vált végérvényessé a megismételhető és titkos feloldozással elnyerhető bűnbocsánat gyakorlata. Ezt a formát a IV. Lateráni Zsinat (1215) is szentesítette, amikor előírta, hogy a hívők évenként legalább egyszer gyónjanak meg papjuknál, s legalább húsvétkor áldozzanak (vö. DH 812). A 11-13. században a nyugati egyházban – szükséghelyzetben – kötelezőnek számított a laikusgyónás: ha a pap nem volt elérhető, a bűnbánó keresztény testvére előtt vallotta meg vétkeit (vö. Jak 5,16), és ezt azzal a bizonyossággal tette, hogy ezen a módon is elnyerte Isten bocsánatát, és kiengesztelődött az egyházzal. A bűnbánatnak ezt a módját a későbbi századokban az egyház nem tekintette szentségnek, azaz ugyanúgy ítélte meg, mint a fel nem szentelt keleti szerzeteseknél végzett gyónást.

A bűnbocsánat szentségével kapcsolatban a 11. századi nyugati egyházban megjelent a búcsú gyakorlata. A búcsú (lat. *indulgentia*: elengedés, elnézés) azt jelenti, hogy az egyház Krisztus érdemei alapján részben vagy egészen elengedi a bűnökért járó ideigtartó büntetést.

Az ideigtartó „büntetés” valójában a bűn logikus következménye: annak a rombolásnak nyoma, amelyet bűnével az ember saját istenképiségében és mások életében okoz. A bűn e hatásainak megszüntetését, az istenképiség teljes helyreállítását és a jóvátételt célozza az elégtétel, a vezeklés folyamata, amelynek során a bűnbocsánatot elnyerő ember Krisztus erejében felszámolja a bűn következményeit. A vezeklés fájdalmas és időigényes folyamat, ezért „büntetésnek” tekinthető, hiszen a korábbi bűnös életviteltől való teljes elfordulás a bűnbocsánat elnyerése után sem egyszerű feladat. Az egyház ehhez a fájdalmas vezekléshez ad segítséget, amikor Krisztus megváltó érdemeire hivatkozva arra kéri a mennyei Atyát, hogy a vezeklési idő mérséklésével és a vezeklés módjának megváltoztatásával könnyítse meg a bűnbánó számára az ideigtartó büntetés elviselését. A gyakorlat nyomait már az ősegyházban is megtaláljuk: Pál apostol arra kéri a korintusi híveket, hogy a gyülekezetből kizárt bűnbánónak rövidítsék meg vezeklési idejét: tanúsítsanak iránta szeretetet, s bocsássanak meg neki (vö. 2 Kor 2, 5–8). Ennek a példának alapján jártak el az első századokban a búcsú gyakorlatát követő püspökök, amikor a vezeklési időt rövidebb, de intenzívebb vezeklésre váltották át, lehetővé tették az elégtételül kiszabott cselekedet megváltását alamizsnával, pénzadománnyal, vagy pedig úgy segítettek a vezeklőknek, hogy vezeklési idejükbe mások együtt-vezeklését is beszámították. Az egyház ezt a segítséget akkor is felkínálta, amikor a vezeklési (elégtételi) idő a gyónásban elnyert bűnbocsánatot követő időszakra helyeződött át. A 11. századtól kezdve a nyugati egyház püspökei gyakorta buzdították a bűnbánó híveket arra, hogy vegyenek részt bizonyos közhasznú vállalkozásokban (kórházak, templomok építésében, zarándokhelyek létesítésében stb.), mert ezek által részben vagy egészben megszabadulhatnak az ideigtartó büntetéstől, azaz „búcsút inthetnek” a vezeklés fájdalmas folyamatának. Amikor 40 napos, 300 napos stb. búcsúkról kezdtek beszélni, ezzel azt akarták mondani, hogy az egyház annyit „enged el” az elégtételi kötelezettségből, amennyit a bűnbánó a régi bűnbánati fegyelem idején 40 napos, 300 napos stb. vezekléssel teljesített volna.

A *betegek olajjal való megkenését* a keleti egyház olyan cselekménynek tekintette, amely Isten gyógyító kegyelmét közvetíti a lelki vagy testi szempontból beteg embernek. Nyugaton azonban folytatódott az a gyakorlat, hogy – utolsó kenetként – csak haldoklóknak szolgáltatták ki. Ez nem felelt meg teljesen az egyház eredeti szándékának, hiszen a krisztusi közösség a betegeken nem csupán azokat értette, akiknek semmi reményük sincs már a gyógyulásra.

Az *egyházi szolgálatokra való felszentelés* vagy egyházi rend szentségének kiszolgáltatásában a keleti egyház az apostolotódnak tekintett püspök szerepét emelte ki, vagyis csak püspök szentelhetett püspököket, papokat és diakónusokat. A nyugati egyház is így gondolkodott, miközben azt is hangsúlyozta, hogy a papszentelésben a szentelendő elsősorban a konszekrálás hatalmát kapja meg: a liturgia vezetőjeként egyedül ő kérheti hatékonyan a Szentleket arra, hogy a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vérévé változtassa. Ezt a gondolatot a 12-13. század nagy teológusai (köztük Petrus Lombardus és Aquinói Tamás) olyannyira kiemelték, hogy a papszentelést igen, de a püspökszentelést nem sorolták a szentségek közé. • Nyugaton a 10. századtól kezdve váltotta fel a püspöki méltóság jeléül szolgáló süveget a ma is használatos „kétszarvú”, hátulján két szalaggal ellátott fejfedő (lat. *infula*). A két „szarv” az Ó- és az Újszövetséget szimbolizálja, a két szalag pedig a Szentírást és a szóbeli hagyományt. A keleti egyházban a bizánci császár zárt koronájára (gör. *sztephanosz*) emlékeztető liturgikus fejfedőt elsőként az alexandriai pátriárka kezdte viselni a 11. században.

A *házasságkötés* szertartásában az egyház mind Keleten, mind Nyugaton egyre nagyobb szerepet vállalt, de a szertartás menetét és a házasság intézményének megítélését illetően gyakorlatuk, illetve szemléletük különbözött egymástól. • Keleten, ahol a házasságkötés lényeges elemét a püspöki (papi) áldásban látták, a szertartás általában így folyt le: a házasulandókat a hitvallás elmondása után bevezették a templomba, ahol imádkoztak értük, és áldásban részesítették őket. Miután meghallgatták Isten ígését, koronát (koszorút) helyeztek fejükre annak jeleként, hogy ezentúl együttes tanúságtételükkel nyerhetik el Krisztustól az élet koronáját (vö. Jel 2,10). A szertartás azzal zárult, hogy a házasfelek részesültek az eukharisztia szentségéből. A keleti egyház eszményinek tekintette a házasság felbonthatatlanságát, de szentírási helyekre (vö. Mt 5,32; 19,9) és I. Justinianus császár († 565) rendeleteire hivatkozva súlyos okok alapján felbontotta, és a második vagy a harmadik házasságkötést is megengedte. • Nyugaton, ahol a házasságkötés lényegét a római jog alapján a házastársi beleegyezésben (lat. *consensus*) jelölték meg, a szertartást általában így végezték: miután a pap a templomkapu előtt nyilvánosan kikérte a jegyesektől a kölcsönös beleegyezést, megkezdődött a nászmise, amelynek keretében megáldották a menyasszonyt, a gyűrűket, és imádkoztak a házastársakért. A 10. századtól kezdődően a beleegyezést kifejező párbeszéd (a pap kérdése és a házasulandók igenlő felelete) is a templomban történt. A 13. századtól kezdve egyre több helyen megjelent a ma is ismert („És én összekötlek benneteket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében”) formula, ami mutatja, hogy a nyugati egyház immár teljesen illetékesnek tartotta magát a házasságok megkötésének szertartásában. Bár eleinte a nyugati egyház is megengedte, hogy házasságtörés esetén az ártatlan fél új házasságot köthessen, a 8-9. századtól kezdve az egyházi törvényhozás és a lelkipásztori gyakorlat egyre erőteljesebben ragaszkodott a házasság felbonthatatlanságának elvéhez. Érdekes azonban, hogy ebben a korban az egyházi esküvőt Nyugaton még nem tartották az érvényes házasság feltételének: abból kiindulva, hogy a házasság a jegyespár szabad egyetértésével jön létre, amelyet az egyháznak el kell fogadnia, érvényesnek tartották a nem nyilvános (lat. *clandestinus*: titkos) házasságkötést is. A IV. Lateráni Zsinat (1215) azonban már kifejezetten megtiltotta a titkos házasságkötést, és megparancsolta a papoknak, hogy a templomi házasságkötés előtt tisztázzák, a kötendő frigynek nincs-e valamilyen törvényes akadály (vö. DH 817).

A szentségi liturgiák és a 12. századtól szentelményeknek (lat. *sacramentalia*) nevezett cselekmények (áldások, személyek, tárgyak megszentelése, temetés stb.) mellett tovább éltek a szentek tiszteletének, a Mária-tiszteletnek és a zarándoklatoknak *paraliturikus gyakorlatai* is, amelyeket az egyház igyekezett összekapcsolni a szentségi liturgiákkal.

A szentek kultuszával együtt járt, hogy ünnepeik számát növelték, sírjukat és ereklyéiket tisztelettel övezték, és egyre több templomot emeltek tiszteletükre. A 12. században Róma elvette a nyugati püspököktől a szentté avatás (lat. *canonisatio*) jogát, és azt ettől kezdve a pápának tartotta fenn. Az ereklyekultusszal kapcsolatban megszorodtak a babonás szokások is: az emberek vetélkedtek egymással, hogy megszerezzék egy-egy szent ruhafoszlányait, hajszálait stb.; különféle tárgyakat érintettek a szentek sírjához, hogy azok ereje a tárgyakba szálljon. A papok és a laikus hívők gyakorta megfélemltek arról, hogy a szentek tisztelete végső fokon nem emberekre, hanem Krisztusra irányul, aki megváltó ajándékával lehetővé tette a szóban forgó szent számára a példamutató keresztény életvitelt.

A mélyülő Mária-tisztelet jelének tekinthetjük, hogy az első évezred utolsó századaitól kezdve megnőtt a Boldogságos Szűz ünnepeinek száma. A keresztények már a 7. századtól megünnepezték Mária születését (mai magyar nevén: Kisboldogasszony napját). A 8. századtól ünnepelték Mária fogantatását, vagyis azt a titkot, hogy Mária Keresztelő Jánoshoz hasonlóan már anyja méhében megszentelődött. A nyugati egyházban a 9. századtól kezdve megemlékeztek Mária hét fájdalmáról. A 10. században a teológusok hagyományon alapuló igazságnak nyilvánították annak a 7. századtól nyomon követhető Mária-ünnepnek a mondanivalóját, melyet Mária mennybevételeként (lat. *Assumptio*; mai magyar nevén: Nagyboldogasszony) hívunk: eszerint Mária az ő földi létének fájdalom nélküli befejezése (elszenderülése) után testével-lelkével együtt felvétetett a mennyi dicsőségbe, vagyis biztosan eljutott az üdvösségre. Mária megkoronázását a 12. századtól kezdték ünnepelni Európában. A középkori Mária-tisztelet mutatói közé tartozik többek között az ezredfordulón keletkezett „Üdvözlégy, tenger csillaga” (lat. *Ave maris stella*) himnusz és a 12. századi ismeretlen szerzőtől származó „Mennyszáznak Királynéja” (lat. *Ave Regina Coelorum*) kezdetű Mária-ének is.

A szentek és Mária tiszteletével összefüggésben a középkorban egyre gyakoribbá váltak a zarándoklatok: a 11. századtól kezdve tömegek zarándokoltak a Szentföldre, az idősebb Jakab apostol ereklyéit őrző spanyolországi Santiago de Compostella székesegyházához, Szent Márton tours-i sírjához vagy Rómába. Az egyházi vezetés ezeket úgy illesztette be a bűnbocsánat liturgiájába, hogy a zarándokutakhoz búcsúkat kapcsolt. Ily módon a zarándokutak egy része búcsújárássá vált. A zarándoklatok jámbor szokását általában a világi uralkodók is támogatták. Szent István királyunk például Konstantinápolyban és Jeruzsálemben templomot, illetve zarándokházat építtetett a magyarok számára, s ugyanezt tette Ravennában és Rómában is. Ám a zarándoklatok sem voltak mentesek a babonás szokásoktól: Tours-ban például gyakorta új harangkötelekre volt szükség, mert a zarándokok azokat is ereklyének vélték, levagdosták, és magukkal vitték.

A *liturgia színhelyéül* szolgáló bazilikák és templomok építésében a keresztény ókori építészeti stílust Nyugaton a román stílus (romanika) váltotta fel, amely a 11-12. században élte virágkorát. Keleten a bizánci stílus új elemekkel gazdagodott, az orosz templomépítészetben pedig nemzeti sajátosságokat kapott.

A romanika templomai megjelenésükben a várakhoz, erődítményekhez hasonlítanak: az épületek vaskos falaikkal, lőrészerű szimpla vagy ikerablakaikkal, oszloprendjeikkel s domborműdíszes kapuzataikkal azt sugallják, hogy az Isten házában egybegyűlt közösség biztonságban van, isteni oltalom alatt él. A romanika frank–gall területről áramlott szét a Német-római Császárság területére, Itáliába, Hispániába, s a kereszténnyé lett Magyarországon is talajra talált. A 12. században épült például a francia Poitiers és Vézelay román temploma, a milánói San Ambrogio-bazilika, valamint a 13. századi Magyarországon Ják temploma, a bélapátfalvi ciszterci templom és a zsámbéki premonstrei kolostor és templom.

Keleten a 9. században, a képrombolás utáni időszakban új lendületet kapott a bizánci templom-építészet. Ekkor vált általánossá a középső kupolát tartó pillérek vagy oszlopok által kialakított kilencosztatú, központi elrendezésű templom. Orosz területen a kijevi Szent Szófia-székesegyház tizenhárom kupolás, öthajós, belsejében mozaikokkal és falfestményekkel gazdagon díszített épülete a 11. századi orosz templomépítészet egyik legnevezetesebb emléke.

Román katedrális
(Zara, Dalmácia, 12-13. század)

❖ a tanítás ❖

A Messiásról szóló tanítás kidolgozásában az egyházatyák szerepét a 9. századtól azok a gondolkodók vették át, akiket a görög *theosz* (isten) és *logosz* (tanítás) szavak összetétele alapján *teológusoknak* nevezzük. A nyugati teológusok többsége a skolasztikus irányzathoz tartozott. A skolasztikus nevet a latin *schola* (iskola) szó alapján kapták, mert a középkori felsőoktatási intézményekben, az iskolákra jellemző pedagógiai módszerrel tanítottak.

A keleti teológusok közül kiemelkedő gondolkodó volt például: Niképhorosz († 828) konstantinápolyi pátriárka; Theodórosz Sztuditész († 826), a konstantinápolyi Sztudion-kolostor apátja; és Phótiosz († 891), Konstantinápoly pátriárkája. • Nyugaton a skolasztika egyik előfutára volt az ír származású Johannes Scotus Eriugena († 877), aki Párizsban tanított. A skolasztika atyjának nevezett Canterburyi Szent Anzelm († 1109) a normandiai Bec bencés kolostorának tanára volt, majd Canterbury érseke lett. Champeaux-i Vilmos († 1122) a párizsi Szent Viktor apátsági iskola, Pierre Abélard († 1142) a párizsi Szent Genovéa kolostori iskola tanárai közé tartozott. A francia Clairvaux-i Szent Bernát († 1153) egyházi író és hitszónok a misztikus irányzat képviselője volt. Petrus Lombardus († 1160) a párizsi Notre-Dame székesegyházi iskolában tanított, és Párizs püspökeként halt meg.

A Messiásról és a Messiás egyházáról szóló tanítás terjesztésében a 9. századtól kezdve mind Keleten, mind Nyugaton egyre nagyobb szerepet kaptak a különféle típusú és különböző szintű *oktatási intézmények*.

Keleten a keresztény tanítás átadása a pátriárkai (katholikoszi), az érseki, a püspöki és a szerzetesi iskolákban történt. A keresztény kultúra terjesztését szolgálták az uralkodók által alapított keresztény szellemű akadémiák is. A bizánci császár a 11. században hozta létre Konstantinápolyban a

Mangana Akadémiát, amely nevét a telephelyéül szolgáló városrésztől kapta. A 12. század elején IV. Dávid király a nyugat-grúziai Kutaiszi körzetében lévő Gelati kolostorában hozott létre egy akadémiát, majd Grúzia keleti részén a Telavi városának közelében működő Ikalto Kolostorban is alapított egy keresztény felsőoktatási intézményt.

Nyugaton a keresztény tanítás átadásának színhelyei elemi szinten a plébániai iskolák, közép- és felső szinten a kolostori és a káptalani iskolák, illetve az ezekből kibontakozó egyetemek voltak.

Nagy Károly († 814) uralkodásától kezdődően Európa több országában különféle rendelkezések előírták, hogy a községek, falvak plébánosai gyűjtsenek maguk köré gyermekeket és ifjakat, tanítsák meg őket a liturgikus könyvek olvasására, a gregorián énekekre stb., hogy a templomi szertartásokon segédkezhessenek. A plébániai iskolákba többnyire olyan szegény gyermekek jártak, akik egyházi pályára készültek: ők a plébános mellett iskolamesterként működő klerikus (lektor) segítségével sajátították el a legszükségesebb ismereteket. A jobbágyság nagy tömegei általában nem jártak iskolába. Őket az istentiszteleteken nevelték a prédikációk, a gyóntatás, valamint az egyházi művészetek – elsősorban a bibliai jeleneteket ábrázoló templomi képek, freskók, az úgynevezett „szegények bibliája” (lat. *Biblia Pauperum*) – segítségével.

A benedeki Regula előírta, hogy a nagyobb kolostorokban gondoskodni kell a rendi növendékek oktatásáról. Így a közép- és felső szintű kolostori oktatás nyomait már a 6. századtól kezdődően megtaláljuk Európa különböző pontjain. Nagy Károly birodalmában a kolostori iskolatípus is virágzásnak indult. A kolostorokban kialakított könyvtárak és könyvmásoló műhelyek a keresztény vallás és kultúra terjesztését szolgálták. A népesebb kolostorokban a növendékeket szétválasztották: az úgynevezett belső iskolában (lat. *schola interna*) a szerzetesekre bízott gyermekeket és a szerzetesi életre készülő növendékeket oktatták, míg a külső iskolát (lat. *schola externa*) a világi papságra készülők látogatták, illetve olyan világi férfiak (néhány női kolostorban nők is), akik nem készültek egyházi pályára. A tananyag nem volt egységes: voltak kolostorok, ahol a teológia megalapozásaként csak olvasást, latint és egyházi éneket tanítottak, más helyeken bölcseleti tárgyakat is. A teológia többnyire a Szentírás magyarázatából, az egyházatyák műveinek tanulmányozásából és a liturgikus ismeretek elsajátításából állt.

A 9. századra kialakultak a nép művelésére és a papság kiképzésére szolgáló káptalani vagy székesegyházi iskolák, melyek a káptalan által fenntartott oktatási intézmények voltak. Ezekben a tananyag az úgynevezett „hét szabad művészet” (lat. *septem artes liberales*) és az ezekre épülő teológia volt. A hét szabad művészet tárgyait két csoportra osztották. A „hármast út” (lat. *trivium*) a szóval, szöveggel foglalkozó tudományokat: a grammatikát (latin nyelvtan), a retorikát (szónoklat, a gondolatok szabatos szóbeli kifejezése) és a dialektikát (a gondolatok logikus kifejtésének tudománya) ölelte fel. A „négyes út” (lat. *quadrivium*) alkotóelemei a számokra, számviszonyokra vonatkozó ismeretek voltak: a geometria (mértan), az aritmetika (számтан), az asztronómia (csillagászat) és a zene (a zene matematikai-fizikai viszonyainak elmélete). A Szentírás magyarázatából, az egyházatyák műveinek tanulmányozásából és a liturgikus ismeretekből álló teológiaoktatás elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a székesegyházi iskolákban végzett világi papok igehirdetésükben képzett emberekként tudják bemutatni a Messiásra vonatkozó egyházi tanítást.

A legmagasabb szintű képzést az egyetemek biztosították. Az itáliai Salernóban már a 9. századtól működött egy orvosi főiskola, amelyen keresztény szellemben tanítottak. A Bolognai Egyetem kezdetei a 11. századra nyúlnak vissza: itt tanított a 12. században Gratianus is, az egyházi jogtudományok atyja. Az első igazi középkori egyetem mégis a párizsi volt: a 12. században a párizsi székesegyházi és kolostori iskolák tanárai és hallgatói püspöki, illetve királyi kiváltságokkal ellátva önálló testületté (lat. *universitas*) alakultak. Az egyetemnek kezdetben négy kara volt: teológiai, jogi, orvosi és az ezeket megalapozó bölcészkar (amelyen gyakorlatilag a „hét szabad művészetet” oktatták). Angliában a 12. században alakult meg az Oxfordi, majd a 13. század elején a Cambridge-i Egyetem.

A *zsinato*kö összehívásának és a pápai megnyilatkozásoknak elsődleges célja ebben a történelmi korszakban is az volt, hogy segítsék a hívőket a Messiás személyének és életművének

helyes értelmezésében, illetve óvják őket a keresztény tanítással kapcsolatos eretnekségektől vagy félreértésektől. A Messiás személyére, életművére és az egyháznak a Messiást megjelentető szerepére vonatkozó *téves vagy félreérthető tanítások* az alábbiak voltak: a 9. században a fuldai Gottschalk tanítása a kettős „előre rendelésről” (lat. *praedestinatio*), amelynek értelmében Isten egyes embereket eleve (érdemeiktől függetlenül) üdvösségre, másokat pedig kárhozatra rendelt; a 10. században a bogumilok eretnoksége, amely a földi világot a „Sátán” alkotásának tekintette, s Krisztus látszat szerinti emberségét hirdette; a 11. században az eukharisztia-viták keretében megfogalmazódó egyoldalú értelmezések, többek között Tours-i Berengár tanítása, aki szerint az eukharisztikus lakoma kenyere és bora nem reálszimbóluma, hanem „csak jelképe” a távol lévő Krisztusnak; a 12. században a valdiak vagy valdenssek, akik a keresztség és az eukharisztia kivételével minden más szentséget elutasítottak; a 12-13. század fordulóján a katharok (albigensek vagy albiak) tanítása, akik a bogumilokhoz hasonlóan dualista módon gondolkodtak (egy jó és egy rossz isten létét vallották), kétségbe vonták Krisztus istenfiúságát, elvetették a szentségeket, és tagadták a testi feltámadást.

Gottschalk († 867/69) – egy szász gróf fia, aki nem önszántából, hanem atyja felajánlása alapján lett a fuldai majd az orbais-i kolostor bencés szerzetese – Szent Ágostonnak az isteni előre rendelésről (predesztinációról) szóló tanítását szélsőséges módon magyarázta. Ágoston az üdvösség ajándék jellegét kiemelve azt tanította, hogy az ősbűn következtében az emberiség „kárhozatra méltó tömeggé” vált, és ebből az állapotából csak Krisztus megváltó ajándéka szabadíthatta ki, amelyet Isten öröktől fogva előre rendelt. Az egyházatya úgy vélte, hogy az elveszett tömegből Isten csak keveseket emelt ki az örök életre, azaz keveseket rendelt az üdvösségre. Gottschalk ezt a felfogást a kettős előre rendelés tanaként értelmezte. Eszerint Krisztus megváltása nem terjed ki minden emberre, mert Isten nemcsak Krisztus megváltó ajándékát rendelte el öröktől fogva, hanem egyes embereket eleve (cselekedeteiktől függetlenül) örök kárhozatra szánt. • A Párizstól északra lévő Quiercy kastélyában tartott zsinat 853-ban elítélte ezt a tanítást. A zsinat résztvevői Isten egyetemes üdvözítő akaratára (vö. 1 Tim 2,4) hivatkozva azt hangoztatták, hogy az isteni előre rendelés csak az üdvösségre vonatkozik: Krisztus minden emberért meghalt, s ha valaki elkárhozik, ez nem az isteni rendelés alapján történik, hanem az illető saját hibájából. A katolikus felfogás szerint az Isten általi elvetés (lat. *reprobatio*) csak annyiban Isten akarata, azaz előre rendelés, amennyiben Ő az emberi szabadságot nem korlátozza, és az emberi vétkek következményeként megengedi az örök kárhozatot.

A bogumilok (szláv eredetű szó, jelentése: Isten kedveltjei) szektáját a 10. században egy Jeremias Bogomil nevű bolgár pap alapította. Tanai a 3. századi manicheista tanításra emlékeztetnek: követői azt hirdették, hogy a szellemi világot a Jó (Isten) teremtette, a testit pedig a Gonosz (az „Ördög”). A szekta egyik ágának tanítása szerint az égben trónoló Istennek két fia volt: Satanael és Logosz. Satanael fellázadt Atyja ellen, s amikor elűzték az égből, az Atyától lopott lélekből és az égen kívüli anyagból megalkotta az embert. Logosz, hogy megdöntse Satanael országát, látszat szerinti testet öltve a világba jött. Satanael hiába akarta őt megölni, feltámadt és a mennybe ment. Ő megmutatta az igazság felé vezető utat, de tanítását az egyház megghamisította. Az emberi lélek a testi porhüvely fogságában él. Ebből a fogságból csak úgy szabadulhat ki, ha életének napjait imával, elmélkedéssel töltve készül a lélek örök életére: kerüli a szexuális kapcsolatokat, a fizikai munkát stb., vagyis mindazt, ami a testiséghez tartozik. A szekta követői nem fogadták el, hogy az egyházban és annak szentségeiben titokzatos módon Krisztus van jelen. Tekintettel arra, hogy a testi világot az ördög művének tartották, tagadták a test feltámadását. • A manicheista jellegű tanítást elutasító IV. Lateráni Zsinat résztvevői azt hangsúlyozták, hogy az egyház hitvallásokba foglalt hite szerint csak egyetlen teremtő Isten van, és az Ő egyetlen Fia a Krisztus, aki az emberek számára lehetővé tette a testi feltámadást.

A 9–11. századok úgynevezett eukharisztia-vitáiban azt a felfoghatatlan titkot próbálták fogalmilag megérteni és megfejtetni, hogy Krisztus miként van jelen az emlékezetére tartott eukharisztikus

lakomán. A viták résztvevői szűk látókörűek voltak, és egyoldalúan fogalmaztak. Szűklátókörűségük abban mutatkozott meg, hogy megfeledeztek az első századok keresztényeinek felfogásáról, amely szerint a mennyei liturgia, vagyis a Krisztus örök és megismételhetetlen áldozatába való bekapcsolódás reálszimbóluma nem csupán a kenyér és a bor, hanem az eukharisztikus lakoma egésze mint esemény. Figyelmük csupán arra korlátozódott, hogy Krisztus miként van jelen a kenyér és a bor adományaiban. Mivel a vitakozó felek elveszítették a reálszimbólumok iránti érzéküket is, egyoldalú megfogalmazásaikban a kenyeret és a bort vagy „csak szimbólumnak” tekintették, vagy fizikailag azonosították Krisztus valóságával. Berengár tours-i kanonok († 1088) például azt tanította, hogy a kenyér és a bor csupán jelképe a mennyben lévő Krisztusnak. Humbertus de Silva Candida kardinális († 1061) az ellenkező értelemben túlzott: szerinte a kenyér Jézus Krisztus valóságos, érzékelhető teste, amelyet a pap megfog, megtör, és a hívek fogai elmorzsolnak (vö. DH 690). • A IV. Lateráni Zsinat (1215) a szűklátókörűséget nem, de az egyoldalú megfogalmazásokat kiküszöbölte, amikor az átlényegülés (lat. *transsubstantiatio*) tanát hirdette: eszerint az eukharisztikus lakomán a kenyér és a bor érzékfeletti lényege (lat. *substantia*) Isten erejénél fogva Krisztus testévé és vérévé változik, de az adományok „színei” (lat. *species*), megjelenési formái, vagyis a kenyér és a bor érzékelhető tulajdonságai továbbra is megmaradnak.

A valdiak vagy valdensek Valdes Péter († 1197) lyoni kereskedő rajongó követői, akik nem fogadták el az egyházi hierarchiát, a keresztség, az eukharisztia és az igehirdetés kivételével minden liturgiát elutasítottak, és a Bibliát saját értelmezésükben mutatták be. • Tanításukat a III. Lateráni Zsinat (1179) ítélte el.

A katharok, akiket dél-franciaországi központjuk, Albi városának neve alapján a 13. század elejétől albiaknak vagy albigeneknek is neveztek, a bogumilokéhoz hasonló dualista tanítást hirdettek. Eszerint a földi világot a „Sátán” teremtette, aki azonos az Ószövetség bosszúálló istenével. A jó Isten, aki a rossz világtól távol, angyalai körében az égben trónol, a Sátán hatalmába került angyalait az emberi test börtönébe zárta, és Krisztust (aki a katharok többsége szerint nem Isten Fia, hanem csak legfőbb angyala) azért küldte a földre, hogy a test börtönébe zárt bukott angyaloknak (az embereknek) megmutassa a szabadulás útját. Ez az út a tökéletes szegénység vállalásában és az önmegtartóztatásban, vagyis a tökéletessé válásban áll. Az igaz egyházat a tökéletesek vagy tiszták alkotják (innen ered nevük: a ’tisztá’ szó görög formája a *katharos*). Ha a tökéletes ember meghal, lelke visszazáll a mennybe. A szentségeket elvetették, s minthogy a testet a Sátán alkotásának tekintették, tagadták a test feltámadását. Tanításuk társadalom- és életellenes vonásai abban nyilvánultak meg, hogy elutasítottak mindenfajta e világi egyházi és állami hatóságot, valamint a házasság intézményét: ezeket is mind a Sátán alkotásának tartották, és úgy gondolták, hogy aki engedelmeskedik a hatóságnak, vagy szaporítja a Sátán teremtményeit, valójában a Sántát szolgálja. • Társadalom- és életellenes magatartásuk miatt III. Ince pápa világi fejedelmekkel szövetségbe keresztes hadjáratot hirdetett az albigenek ellen. Ez az eljárás politikai szempontból érthető volt, de szöges ellentétben állt az evangélium szellemével. Az albiak tanítását elítélő IV. Lateráni Zsinat az egyház korábbi hitvallásainak szövegeit ismételve azt hirdette, hogy csak egyetlen jó Isten van, aki mindennek, tehát az anyagnak is teremtője. A katharok által vallott Sánta nem létezik. A keresztény vallásban is megjelenik az ördög alakja, de az nem valamiféle ellenisten, hanem a kísértés lehetősége, illetve a kísértésnek engedő ember „alkotása”, bűneinek következménye; Krisztus Isten Fia, aki valóságos emberré lett, hogy embertestvérei számára is lehetővé tegye a testi feltámadást.

A Messiásról szóló tanítás legfontosabb forrása az egyház életében továbbra is a *Biblia* maradt, amelynek újabb fordításai készültek. A legősibb német bibliafordítás töredékes emlékei a 8-9. századból valók. Az ószláv bibliafordítás a hagyomány szerint 9. századi, Cirill és Metód műve. A legkorábbi angol bibliafordítások töredékei a 8-11. századból származnak. Szent István törvényei, valamint szövegemlékeink, a bibliai kifejezéseket is tartalmazó „Halotti beszéd” (12. század) és az „Ómagyar Mária-siralom” (13. század) alapján arra következtethetünk, hogy ősi magyar nyelven is létezhetett már valamilyen bibliafordítás.

❖ a tanúságtevő élet ❖

A Messiás egyházáról a leghatékonyabb módon e korszakban is azok a vértanúk, egyház-szervezők és szerzetesek *tettek tanúságot*, akik életükkel vagy vértanúság vállalásával igazolták, hogy elkötelezték magukat Krisztus ügye mellett.

A szentként tisztelt vértanúk és egyházszervezők bibliai értelemben éltek szent életet: nekik is voltak hibáik, ők is követtek el bűnöket, de bűnbánatot tartottak, és életük valamilyen területén vagy a vértanúság vállalásával példamutató módon igazolták, hogy Isten számára lefoglalt személyekként, azaz bibliai értelemben vett szentekként a Krisztust megjelenítő egyház elkötelezett hívei akarnak lenni.

A nyugati egyházban a skandináv világ első nagy szentjei a kereszténységet terjesztő vagy megszilárdító uralkodók voltak: a 11. században a dániai Nagy Szent Knut, a norvégiai Szent II. Olaf, illetve a 12. században a svéd Szent IX. Erik. Jóllehet ezek a királyok nem mindig és nem mindenben tudtak azonosulni Krisztus tanításával (gyakran alkalmaztak erőszakot a térítésben, hódító hadjáratokat folytattak, személyes életükben időnként a régi pogány erkölcsöket követték), mégis a kereszténység terjesztése miatt vesztették el életüket, s ezért népeik hamarosan vértanúként, szentként kezdték tisztelni őket. • Skóciai Szent Margit a 11. században egy száműzetésben élő angol herceg gyermekeként Magyarországon született. Hazájába visszatérve III. Malcolm skót királyhoz ment feleségül, akit véreskezűnek is neveztek, mert kegyetlenül üldözte az apját meggyilkoló Macbeth híveit. Margit keresztény szellemiségével megszelídítette durva természetű férjét, és nagyon sokat tett a skót egyház megújulása érdekében is. • Írországbán a korszak népszerű szentje az Armaghból származó Szent Malakiás püspök († 1148): az ő kezdeményezésére újult meg az ír egyházszervezet. • Angliában Becket Tamás, II. Henrik király kancellárja, majd Canterbury érseke, 1170-ben halt vértanúhalált az egyház jogainak védelmezése miatt. • Horvátországban már a 10. század elején szentként tisztelték a félig görög, félig bolgár–szláv származású Cirillt és Metódot. • Magyarországon 1083-ban I. László király kezdeményezésére avatták szentté István királyt, továbbá fiát, Imre herceget és annak nevelőjét, a mártírhalált halt Gellért püspököt. Hartvik győri püspök 1100 körül a szentté avatást azzal indokolta, hogy az említett személyek keresztény igehirdetésükkel, illetve intézkedéseikkel hintették el a keresztény hit magvait, és Pannónia népét Istenhez térítették (vö. Szent István legendája Hartvik püspöktől). I. László királyunkat a 12. század végén avatták szentté. Legendájának ismeretlen írója a 13. század elején örökölte meg a szent király példamutató keresztény vonásait (vö. Szent László király legendája). • A 10. században vértanúvá lett Vencel herceget már közvetlenül halála után szentként kezdték tisztelni nemcsak Csehországban, hanem egész Európában is. Az ugyancsak vértanúvá lett prágai püspököt, Adalbertet († 997) halála után két évvel iktatták a szentek sorába. • Lengyelországban Szent Szaniszló krakkói püspök a keresztény erkölcsök védelmezése miatt lett vértanúvá a 11. században.

A keleti egyházban a bolgárok Cirill és Metód mellett elsősorban a két térítő apostol örökségét ápoló Ohridi Kelemen püspököt († 916) sorolják szentjeik közé. • Cirillt és Metódot, a szlávok apostolait a szerb nép is saját szentjeinek tekinti: hálásan emlékeznek arra, hogy a testvérpár sokat tett nemzeti egyházuk megszületéséért. • A Kijevi Nagyfejedelemségben a pogány életvitelének hátat fordító Nagy Vladimir 988 körül megkeresztelkedett, majd tömeges kereszteléseket szervezett a folyók mellé vezényelt emberek körében, és államvallássá tette a kereszténységet. Nemzete hálásan emlékezik rá, és alakját Nagy Konstantin császárhoz hasonlítja. Borisz és Gleb, Vladimir legkisebb fiai, 1015-ben haltak vértanúhalált: megfontolván Jézus tanítását, miszerint az ember hiába nyeri meg az egész világot, ha ezzel örök élete kárt szenved (vö. Mt 16,26), nem vettek részt az apjuk halálát követő hatalmi harcokban, s keresztény magatartásuk miatt meggyilkolták őket.

A szerzetesi tanúságtételt Nyugaton a Clunyből kiinduló bencés szerzetesi reform és új szerzetesrendek születése segítette elő. A szerzetesi reform a 10. században a burgundiai Cluny (más írásmódban: Clugny) kolostorából indult útjára. Erre a megújulásra azért volt szükség,

mert a 9. század vége felé a bencés kolostorok a tanúságtevés szempontjából mélypontra jutottak. A hanyatlás legfőbb oka, hogy a világi invesztitúra és simónia gyakorlatának következtében sok esetben méltatlan apátok kerültek a közösségek élére: a kolostorok többségében lazult a fegyelem, s nem tartották meg a benedeki Regulát. • Az újonnan alakult rendeket öt nagy csoportba oszthatjuk: a bencés hajtású rendek (miként a karthauziak és a ciszterciek), az ágostonos rendek (például a premonstreiek), a szociális tevékenységű rendek és világi egyesületek (a trinitáriusok, a Szentlélek Ispótyalos Rend, a beginák stb.), az egyházi lovagrendek (például a johanniták, a Szent Sír Lovagrend, a templomosok, a Német Lovagrend), valamint a karmelita remeték. Keleten a szerzetesi élet felvirágzásának két jelentős tanúja a görög Athosz-hegyi kolostor és a Kijevi Barlangkolostor.

Cluny kolostorát 909-ben Aquitániai Vilmos herceg alapította, s az alapítólevélben biztosította a szerzetesek függetlenségét: a világi beavatkozás kiküszöbölése végett az apátválasztás jogát a szerzetesek számára tartotta fenn, s a kolostort a püspök joghatósága alól is kivonva exemptté tette (lat. *exemptio*: kivetés, kiemelés), azaz közvetlenül a pápa joghatósága alá rendelte. A kolostor életét a „Clunyi Szokások” néven ismert és a liturgiának központi helyet biztosító szabályzat irányította, amelyet Szent Odo apát († 942) állított össze, majd Szent Odilo († 1048) bővített ki. Cluny szelleme egész Európára kisugárzott: mintájára sok kolostort megreformáltak, és újakat is alapítottak. A 12. századra hatalmas kolostorszövetség (lat. *congregatio*) jött létre a clunyi apát vezetésével, és ez a kongregáció hatékony előmozdítója lett az egyház középkori megújulásának.

A karthauzi rend alapjait Szent Brunó reimsi kanonok († 1101) vetette meg, aki 1084 körül hat társával együtt remeteéletbe kezdett a Grenoble melletti Chartreuse nevű völgyben. A rendet, amelyet Chartreuse latin megfelelője (*Cartusium*) alapján neveznek Karthauzi Rendnek (lat. *Ordo Cartusiensis*; rövidítve: *OCart*), a pápa a 11. század végén hagyta jóvá. A rendtagok az egyiptomi remetékéhez hasonló életet éltek: különálló házikókban laktak, teljes csöndben elmélkedtek, imádkoztak, s főként kódexmásolással foglalkoztak. Jelszavuk ez volt: egyedül Istent keressük a tökéletes magányban. A karthauziak női ága a 13. században alakult meg.

A ciszterci rend megalapítása Szent Róbert († 1111) nevéhez fűződik, aki a burgundiai Molèsmé bencés apátjaként 1098-ban azért vonult vissza húsz rendtársával a Dijontól délre fekvő Cîteaux vadonába, hogy eredeti tisztaságában állítsa vissza a benedeki Regulát, és tökéletesebben valósítsa meg az evangéliumi szegénységet. A rendet Cîteaux latin megfelelője (*Cistercium*) alapján nevezik Ciszterci Rendnek (*Ordo Cisterciensis*; rövidítve: *OCist*). Szent Bernátot († 1153), a clairvaux-i ciszterci kolostor apátját a rend második alapítójaként tartják számon. A rend női ága egy bencés női monostor átalakításával a 12. század elején született meg. A ciszterciek rendi alkotmányát, a Szeretet Alapokmányát (lat. *Charta Caritatis*) az 1119-es szerzetesi káptalan (rendi gyűlés) szentesítette.

A papság kánonok szabályozta közösségi életmódjának felújításával jöttek létre az ágostonos kanonokrendek: a 11-12. században sok székes- és társaskáptalan elfogadta a főként Szent Ágoston műveiből összeállított regulát, s a kánonok szerinti papi életet a szerzetesi élettel kapcsolták össze. A premonstreit rendet 1121-ben Szent Norbert kanonok († 1134) alapította az észak-franciaországi Laon közelében lévő Prémontré-völgyben. A rend neve – Szabályozott Kanonokok Premontrei Rendje (lat. *Ordo Canonicus Regularis Praemonstratensis*; rövidítve: *OPraem*) – is az alapítás helyére emlékeztet. A premonstreiek a szerzetesi tanúságtétel mellett kezdettől fogva feladatuknak tekintették az igehirdetést és a plébániai lelkipásztorkodást is. Norbert később létrehozta a rend női ágát, majd a világiak részére harmadrendet is alapított. A premonstreit kanonoknők a férfi szerzetesi közösségek mintájára közösségi életet éltek, és lelkipásztorkodás gyanánt diakonissza-szolgálatot végeztek. A harmadrend tagjai a rend szellemében és irányítása alatt a világban (házasságban, családban) élve végeztek apostolkodó munkát, s törekedtek a keresztény tökéletességre. A premonstreit alapítást II. Honorius pápa 1126-ban hagyta jóvá.

A kora középkori állam nem foglalkozott a társadalom peremére szorult emberekkel: a foglyok sorsával való törődés, a betegekről, öregekről, árvákról és szegényekről való gondoskodás fel-

adata az egyházra hárult. Ennek elvégzésére alakultak a különféle szociális tevékenységű rendek és jámbor társulatok.

A trinitáriusok közösségét, vagyis a Szentháromságról elnevezett Fogolykiváltó Rendet (lat. *Ordo Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*; rövidítve: *OSsT*) Dél-Franciaországban alapították a 12. században: a közösség tagjai a történeti Jézusra gondolva, aki a fogságban lévőekkel is azonosította magát (vö. Mt 25,36), foglyok és rabszolgák kiváltására szentelték életüket. • Az ugyancsak dél-franciaországi eredetű Szentlélek Ispótyos Rendet (lat. *Ordo Hospitalarius Sancti Spiritus*; rövidítve: *OSSp*) III. Ince pápa 1198-ban hagyta jóvá: tagjai ispotályok (kórház és menhely jellegű szálláshelyek) fenntartásával tettek tanúságot arról, hogy a minden embert szeretettel fogadó, a betegeket gyógyító és az elesetteket felemelő Krisztus nyomában járnak. • A beginák valószínűleg alapítójukról, Lambert le Bègue-ről kapták nevüket, aki a 12. században Németalföld kiváló hitszónoka volt. A beginák társaságának tagjai félig szerzetesnők, félig világiak voltak: nem tettek szerzetesi fogadalmat, de a templom és a kórház köré épített külön házacskáikban közösségi életet éltek, s betegápolással, jótékonykodással, illetve leányneveléssel foglalkoztak.

Az egyházi lovagrendek tagjai a középkori lovagok életeszményét (az Isten és az egyház ügyének előmozdítását, a hűbérúr fegyveres szolgálatát, valamint a nők és a gyengék védelmét) a szerzetesi étellel ötvözték. E különleges szerzetesrendek a tanúságtevés szempontjából nagyon ellentmondásos intézmények voltak: tagjaik arra szentelték életüket, hogy hármass szerzetesi fogadalmukkal példamutató módon jelenítsék meg Krisztus magatartását a világban, ugyanakkor negyedik fogadalmukkal, a fegyveres harcra való elkötelezettségükkel szöges ellentétbe kerültek az erőszakot elutasító jézusi tanítással (vö. Mt 5, 38–48). A lovagrendek valószínűleg kezdettől fogva női ággal is rendelkeztek: a férfimonostorok mellett létrejövő apácamonostorok lakóinak szigorúan zárt életéről és tevékenységéről azonban csak nagyon kevés adatunk van. Ehhez hasonlóan azoknak a rendtagoknak életvitelét sem ismerjük pontosan, akik papként vagy házasságban élő személyként tevékenykedtek a rendeken belül.

A johanniták közössége, vagyis a Jeruzsálemi Szent János Lovagrend (lat. *Ordo Equitum Hospitalensium Sancti Joannis de Jerusalem*; rövidítve: *Joh*) a 11. században jött létre: egy itáliai kereskedő újjászervezte az Alamizsnás Szent Jánosról († 619) elnevezett ispotályt, és szerzetesrendet alapított a zárándokok ellátására, illetve a betegek gondozására. Az alapítást 1113-ban a pápa is elismerte. Később a rend arculata megváltozott, mert a muszlim támadások miatt szükségessé vált a zárándokoknak és az intézmény ápolójainak védelme. 1136-ban a közösség egyházi katonai renddé alakult: az új szabályzat szerint a szerzetesek harcosok is lehettek, és a közéjük belépő lovagok többsége hármass szerzetesi fogadalmat tett. A fekete, illetve a harctéren viselt vörös köpenyükön látható fehér kereszt alapján keresztteseknek is nevezték őket. • A Szent Sír Lovagrend (lat. *Ordo Equestris Sancti Sepulchri Hierosolymitani*; rövidítve: *OESSH*) 1100 körül jött létre. A rend tagjainak feladata a Szent Sír őrzése, valamint a szentföldi zárándokok védelme volt. A közösség 1122-ben kapott pápai elismerést. Jelvényük: fehér alapon vérvörös talpas kereszt, melyhez négy, hasonló színű kisebb talpas kereszt csatlakozik: az öt kereszt Jézus öt sebének jelképezi. • A templomosok (lat. *Templarii*) rendje úgy jött létre, hogy 1119-ben nyolc francia lovag Jeruzsálemben szerzetesi közösséget alapított, amelynek tagjai negyedik fogadalomként a zárándokok fegyveres védelmére is ígéretet tettek. A templomos nevet szállásuk alapján kapták: a Jeruzsálemi Királyság palotájának arról a részéről, ahol kezdetben elszállásolták őket, azt tartották ugyanis, hogy a Salamon-féle templom helyén épült. A rend 1139-ben kapott pápai jóváhagyást. A vörös kereszttel díszített fehér köpenyű templomosok a johannitákkal együtt sokáig a Szentföld erős fegyveres támaszai voltak, később azonban széthúzásukkal, rablóhadjárataikkal és kétes értékű gazdasági vállalkozásaikkal egyre több kárt okoztak. • A Német Lovagrend, vagyis a teutonok ősi germán törzséről elnevezett Teutonok Rendje (lat. *Ordo Teutonicorum*; rövidítve: *OT*) főként lübecki és brémai polgárok kezdeményezésére a 12. század végén jött létre Jeruzsálemben. A pogányok elleni harcra és a sebesültek ápolására létrejött társulat a templomosok szabályzatát vette át. A teutonok ruházata abban különbözött a templomosokétól, hogy fehér köpenyükön fekete keresztet viseltek.

A karmeliták közössége, vagyis a Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária Testvéreinek Rendje (lat. *Ordo Fratrum BMV de Monte Carmelo*; rövidítve: *OCarm*) a 12. században jött létre. A galileai Kármel-hegyen az Illés-forrás közelében néhány keresztes remetetelepet hozott létre: a telep lakói különálló kis kunyhókban (cellákban) éltek imádságos életüket. A spontán szerveződő remete-telep tagjai a Boldogságos Szűz Máriát tekintették égi anyjuknak és a hely úrnőjének. Az első szabályzatot Albert jeruzsálemi latin pátriárka készítette el számukra, és ezt a regulát a 13. század elején III. Honorius pápa is jóváhagyta.

Az Athosz-hegyi kolostort a mai Görögország északi félszigeteinek egyikén Trapezoszi Athanasiosz alapította 962-ben: a hegyen élő remeték életformáját átalakítva létrehozta a Nagy Lavrát, és a remetéket koinobita, azaz közösségi életre bírta. A következő évszázadban a császár támogatásával újabb kolostorok épültek a hegyen, s a keleti szerzetesség felvirágzásának jeleként kialakult a napjainkban is fennálló „szerzetesi köztársaság”.

Az orosz szerzetesség megalapítóinak Pecserszkij Szent Antonijt († 1073) és Szent Feodoszijt († 1076) tartják. Pecserszkij Antonij (azaz „Barlanglakó” Antal) az orosz szerzetesség atyja. Már gyermekkorában vágyakozott az Istent kereső, magányos életre. Elzarándokolt az Athosz-hegyre, ahol bevezették őt a szerzetesek világának titkaiba. Kijevbe visszatérve a Dnyeper folyó partján egy saját kézzel vájt barlangban remeteéletbe kezdett. Rövidesen többen követték példáját. Feodoszij (Teodóz) nevű tanítványát egyes szerzők az „orosz Szent Benedek” névvel is illetik, mert az Antonij körül élő remeték számára ő szervezte meg a koinobita életformát, és a közösség igu-menjeként (szerzetesi előljárójaként) ő építette ki Kijev mellett a híres orosz anyakolostort, a Kijevi Barlangkolostort (oroszul: *Kijevszkaja Pecserszkaja Lavra*). Szerzetesei számára annak a Sztudion-kolostornak a reguláját írta elő, amelyet az 5. századi Konstantinápolyban egy Sztudiosz nevű konzul alapított.

3.1 A Messiás a középkori egyház liturgiájában

A szemelvények tükrében képet kapunk arról, hogy a II. Nikaiai Zsinat utáni időszakban a nyugati egyház miként értelmezte a beavatás szentségeit, illetve hogyan szabályozta a bűnbánat és az ezzel kapcsolatos búcsúk gyakorlatát. A „láthatatlanul kiszolgáltattott” keresztségről szóló részlet II. Ince pápa egyik leveléből származik a 12. századból. A levél megírásának előzménye az, hogy az észak-italiai Cremona püspöke a pápához fordult tanácsért: nem volt ugyanis egészen bizonyos abban, hogy olyan hitvallók is üdvözülhetnek, akik nem részesültek a keresztség hagyományos formájában. A bérmlás szertartását bemutató szemelvényt III. Ince pápának egy 1204-ben írt levele tartalmazza. Az eukharisztia titkát fejtegető magyarázat a IV. Lateráni Zsinat határozatainak egyike. A bűnbánat és a búcsúk nyugati gyakorlatának szabályozását ugyancsak a IV. Lateráni Zsinat határozatai mutatják be.

3.11 A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben

a) A Messiás a „láthatatlanul kiszolgáltattott” keresztségben

Habozás nélkül állítjuk, hogy az a presbiter, akiről jelezted, hogy keresztség nélkül végezte be legutolsó napját, mivel az anyaszentegyház hitében és Krisztus nevének megvallásában állhatatosan kitartott, az eredeti bűn alóli feloldozást és az égi hazra örömet elnyerte. Olvasd Szent Agoston „Az Isten városa” című művének nyolcadik könyvét, ahol a többi között ez olvasható: „A keresztséget láthatatlanul szolgáltatják ki, ha azt nem a vallás megvetése, hanem az elkerülhetetlen szükségszerűségből bekövetkező vég zárja ki”.

Szent Ambrusnak a „Valentinianus halála” című könyvét is üsd fel, aki ugyanezt állítja. Mivel tehát megoldódtak a kérdések, tartsd magad a tudós atyák véleményéhez, és meghagyásod szerint egyházmegyédben állandó imádságokat és áldozatokat ajánljanak fel Istennek az említett presbiterért.

[Részlet II. Ince pápának a cremonai püspökhöz írt leveléből, 12. sz.; DH 741]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az a presbiter, akiről jelezted, hogy keresztség nélkül végezte be legutolsó napját: meglepő, hogy a levél olyan presbiter haláláról beszél, aki nem volt megkeresztelve, hiszen az egyház általános gyakorlata szerint kézfeltétellel csak megkeresztelt férfiakat szenteltek presbiterré. Voltak azonban ritka kivételek is. A hagyomány tanúsítja, hogy a „vízből és Lélekből” való újjászületésen (vö. Jn 3,5) kívül az egyház a keresztségnek más formáit is ismerte. A 2. századi Jusztinosz kereszténynek nevezi például azokat a régi pogány filozófusokat (Hérakleitoszt és Szókratészt) is, akik jöllehet Jézus előtt éltek, lelkiismeretük szavát követték, és így ahhoz a Logoszhoz tartoztak, aki láthatatlan módon már megtestesülése előtt is jelen volt a történelemben (vö. I. Apológia 46). Római Hippolütosz a 3. század elején megállapítja: „ha egy hitűjencot az Úr nevéért letartóztatnak... erőszakot szenved, és megölik, mielőtt még elnyerte volna bűnei bocsánatát, megigazul, mivel saját vérében nyerte el a keresztséget” (Apostoli Hagymány 19). Ehhez hasonlóan arra is van adatunk, hogy a hitvallót nem mindig kézfeltétellel szentelték pappá, mert „hitvallása által már rendelkezett a presbiteri méltósággal” (Apostoli Hagymány 9).

olvasd Szent Agoston „Az Isten városa” című művének nyolcadik könyvét: a pápa pontatlanul adja meg az idézet forrását. Tartalmi szempontból Az Isten városa című mű tizenharmadik köny-

vét lehetett volna idézni, amelyben Ágoston arról ír, hogy a Krisztust megvalló vagy őerte életüket adó emberek is Krisztushoz tartoznak (vö. Mt 10, 32.39). Az idézett mondat azonban a nagy nyugati egyházatya egy másik művében, nevezetesen „A keresztségről a donatisták ellen” című írásában (4,22) olvasható. A donatisták, vagyis Donatus karthágói püspök és követői a 4. század elején azt tanították, hogy azok a papok és püspökök, akik a Diocletianus-féle üldözés idején a nyomásnak engedve átadták a pogány hatóságoknak a liturgikus és szentírási könyveket, hitehagyók, ezért az általuk kiszolgáltattott keresztség nem érvényes. Ágoston szembeszáll a donatista felfogással, és azt állítja, hogy a keresztség érvényessége nem függ a keresztelő igaz hitűségétől és erkölcsi kiválóságától, mert a katolikus tanítás szerint végső fokon mindig Krisztus keresztel. A donatisták szélsőséges véleményét elutasító írásában tesz említést a láthatatlanul kiszolgáltattott keresztségről is, illetve arról, hogy a vízkeresztséget a Krisztusért elviselt szenvedés is helyettesítheti.

Szent Ambrusnak a „Valentinianus halála” című könyvét is üsd fel: II. Valentinianus római császár volt († 392), aki miután hitűjonccá lett, kérte Milánó püspökét, Ambrosiust (Ambrust), hogy szolgáltassa ki neki a keresztséget. Ám az ifjú uralkodót a keresztség felvétele előtt meggyilkolták. A temetésen Ambrus püspök azzal vigasztalta a gyászolókat, hogy mivel a császár vágyakozott a keresztségre, elnyerte Istentől a kegyelmet, amelyet ez a szentség biztosít.

tartsd magad a tudós atyák véleményéhez: a felszólításból kiviláglik, hogy a pápa nem magánvéleményét mondja el, hanem az egyháznak a hagyományban gyökerező hitét tolmácsolja, amikor kifejezi reményét, hogy a vízkeresztség nélkül elhunyt hitvalló is üdvözült.

imádságokat és áldozatokat ajánljanak fel Istennek az említett presbiterért: a meghagyás az egyháznak arra a meggyőződésére utal, hogy az emberek egymást is segíthetik az üdvösség elérésében: valahányszor áldozataikkal és imáikkal bekapcsolódnak az egyetlen közbenjáró Krisztus (vö. 1 Tim 2, 5–6) imájába, arra kéri a mennyei Atyát, hogy Krisztus megváltói érdemére tekintettel adja meg az üdvösségre segítő eszközöket embertársuknak. Krisztus áldozata miatt Isten minden üdvösségre vezető eszközt megad ugyan teremtményeinek, de ezek között vannak olyanok is, amelyeket az emberek kérő, közbenjáró imáihoz kötött, vagyis azért adja meg, mert kérjük. Ennek a hitnek bibliai alapja az, hogy az emberek Isten rendelése alapján Krisztus munkatársai lehetnek egymás üdvöztetésében (vö. Mt 5,44; Róm 15,30 stb.). Ha elfogadjuk azt a titkot, hogy Isten számára az emberi történelem minden pillanata, így a jövőben elmondott imánk is jelenvalóság, beláthatjuk: a mennyei Atya már embertársunk földi életébe is beleszőheti azokat az üdvösségre vezető eszközöket, amelyeknek megadását az emberi közbenjáró imától tett függővé. Így nincs annak jelentősége, hogy még földi életében imádkozunk embertársunk üdvösségéért, vagy csak a halála után.

b) A bérmálás mint konfirmáció

A homlok krizmával való megkenése jelzi a kézrátételt, amelyet más néven megerősítésnek (= konfirmálásnak, bérmálásnak) mondanak, mivel az a Szentlelket az erő növekedésére adja. Ezért, bár a többi megkenést egyszerű pap vagy presbiter érvényesen szolgáltatja ki, ezt csak a főpap, vagyis a püspök köte-

lessége kiszolgáltatni, mivel egyedül az apostolokról olvassuk, akiknek a püspökök a helytartói, hogy kézrátétellel adták át a Szentlelket (vö. ApCsel 8,14-től).

[Részlet III. Ince pápának egy 1204-ben kelt leveléből; DH 785]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a homlok krizmával való megkenése jelzi a kézrátételt: a nyugati egyház – amely a korábbi évszázadokban nem az olajjal való megkenésre, hanem a kézrátételre helyezte a hangsúlyt a Lélek-

ajándékozás szertartásában – azáltal igazodik a keleti gyakorlathoz, hogy a krizmával való megkenést tekinti kézrátételnek.

megegyezésnek (= konfirmálásnak, bérmálásnak) mondanak: a latin *confirmare* (megegyésíteni) igéből származó konfirmáció kifejezés azt emeli ki, hogy a megegyésített keresztény a tanúságtételben való megegyésítésre kapja a Lelket. Erre utal a magyar bérmálás kifejezés is, amely a szláv *birmatoraty* (megegyésíteni) igéből származik.

csakis a főpap, vagyis a püspök kötelessége kiszolgáltatni: a nyugati egyház ragaszkodik ahhoz az álláspontjához, hogy a bérmálást csak püspök szolgáltathatja ki.

c) Az eukharisztia mint az önmagát feláldozó Krisztus megjelenítése

Egy pedig a hívek egyetemes egyháza, amelyen kívül egyáltalán senki sem üdvözlél, amelyben ugyanaz a pap és az áldozat, Jézus Krisztus, akinek testét és vérének az Oltáriszentség a kenyér és a bor színe alatt valósággal tartalmazza, miután Isten erejénél fogva átlényegült a kenyér testté, a bor pedig vérré, hogy az egység titkának megvalósulásához mi magunk megkapjuk az övéből azt, amit ő megkapott a miénkből.

És ezt a szentséget természetesen senki más nem hozhatja létre, csak a pap, aki szabály szerint lett felszentelve az egyház kulcsai szerint, amely kulcsokat maga Jézus Krisztus engedett át az apostoloknak és az ő utódaiknak. [...]

[Részlet a IV. Lateráni Zsinatnak a katharok (albiak) ellen szóló határozatából, 1215.; DH 802]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

egy pedig a hívek egyetemes egyháza, amelyen kívül egyáltalán senki sem üdvözlél: az 'egyházon kívül nincs üdvösség' (lat. *extra ecclesiam nulla salus*) alaptételt a Biblia tanítása alapján az egyházatyák fogalmazták meg. Az alexandriai Órigenész (3. század) egyik prédikációjában azt mondja, hogy „az egyházon kívül senki sem üdvözlél” (Jézus hajójában 3,5). A karthágói Cyprianus († 258) szerint „Isten nem lehet annak atyja, akinek az egyház nem anyja” (A katolikus egyház egységéről 6). A szöveggörnyezetből világos, hogy a IV. Lateráni Zsinat résztvevői az egyházon elsősorban Krisztus titokzatos testét értik, és így azt akarják mondani, hogy mindaz, aki eljut az üdvösségre, a Krisztushoz tartozása alapján jut oda.

amelyben ugyanaz a pap és az áldozat: az ószövetségi főpap nem önmagát áldozta fel, hanem áldozati állatokot ajánlott fel Istennek a nép bűneinek engesztelésére (vö. Lev 16). Az Újszövetség egyetlen papja, illetve főpapja – Jézus Krisztus (vö. Zsid 7, 17.26) – önmagát adta áldozatul Istennek: teljes bizalommal fogadta el emberi sorsát a mennyei Atya kezéből, tökéletes szeretettel viszonzta az Atya szeretetét, hogy embertestvérei számára is lehetővé tegye Isten szeretetének viszonzását. Mivel a szenvedésekkel átszótt emberi sors engedelmes elfogadása részéről áldozat volt (vö. 1 Sám 15,22), joggal mondható: Jézus Krisztus pap és áldozat egy személyben.

testét és vérének az Oltáriszentség a kenyér és a bor színe alatt valósággal tartalmazza: jóllehet a keresztény hagyomány szerint Krisztus az eukharisztikus lakoma eseményének egészében van jelen, a zsinati atyák a katharok (albiak) ellenében azt hangsúlyozzák, hogy a kenyér és a bor érzékelhető valósága (a filozófia nyelvén: színe) alatt is jelen van az önmagát feláldozó történeti Messiás (bibliai nyelvén: az ő teste és vére).

Isten erejénél fogva átlényegült a kenyér testté, a bor pedig vérré: a zsinati atyák az átlényegülés (lat. *transsubstantiatio*) filozófiai kifejezésével írják le azt az emberileg felfoghatatlan misztériumot, miszerint a szentmisén a krisztusi ígéret alapján a Szentlélek megjeleníti az emberekért önmagát feláldozó Krisztus titokzatos valóságát. Az eukharisztia ünneplését nem mágikus szertartásnak tekintik, mert hitük szerint az „átlényegülés” – a lakoma központi jeleinek, a

kenyérnek és a bornak átváltozása, illetve a lakomán részt vevő gyülekezet krisztusi testté válása – nem a pap „varázsszavára” történik, hanem Jézus ígérete alapján és Isten erejében. *megkapjuk az övéből azt, amit ő megkapott a miénkből*: a megtestesülésben Krisztus a miénkből kapott, vagyis emberi természetünkből részesült. Ezt az emberi természetet tökéletessé tette azért, hogy mi is részesülhessünk az ő emberségéből, azaz hozzá hasonlóan viszonyozni tudjuk a mennyei Atya felénk irányuló szeretetét.

ezt a szentséget természetesen senki más nem hozhatja létre, csak a pap...: mivel Krisztus Isten erejében válik jelenvalóvá, a pap személyének kiemelése csupán arra utal, hogy a misztérium a liturgia papi vezetőjének kérésére valósul meg: az utolsó vacsora Jézusa ugyanis elsősorban az apostoloknak és utódaiknak hagyta meg: „Ezt tegyétek az én emlékezetemre” (Lk 22,19; vö. 1 Kor 11, 24–25).

d) A krisztusi megbocsátást nyújtó bűnbánat és a búcsúk gyakorlata

Mindkét nemből való minden hívő, miután a megkülönböztetni tudás éveihez elérkezett, legalább egyszer egy évben minden bűnét egyedül és becsületesen gyónja meg saját papjának, és a rá kiszabott elégtételt (penitenciát) törekedjék erői szerint elvégezni; majd vegye magához tisztelettel legalább Húsvétkor az Oltáriszentséget, hacsak esetleg úgy nem ítélte saját papjának a tanácsára, hogy valami észszerű okból egy időre annak vételétől tartózkodni kell. [...] A pap pedig legyen megfontolt és óvatos, hogy tapasztalt orvos módjára öntsön bort és olajat (vö. Lk 10,34) a sérült seibe; gondosan kutassa ki mind a bűnösnek, mind a bűnnek a körülményeit, hogy azokból okosan megértse, milyen tanácsot kell neki adnia és miféle orvosságot kell alkalmaznia... Minden módon őrizkedjék attól, hogy szóval vagy jellel vagy bármely más módon valahogy kiadja a bűnöst..., mert aki a bűnbánati

bírói vizsgálat során neki elárult bűnt felfedni merészeli, arról azt határozzuk, hogy nemcsak a papi szolgálatból kell elmozdítani, hanem még be is kell zárni egy szigorú monostorba, hogy ott örökös bűnbánatot tartson. [...]

Mivel a minden különbségtételt nélkülöző és szükségtelen búcsúk miatt, amelyeket pedig az egyházközségek előjárói nem átallnak kitalálni, az egyház kulcsait is megvetik, és a bűnbánati elégtétel is erejét veszti, elrendeljük, hogy amikor felszentelnek egy bazilikát, egy éven túlra ne terjesszék ki a búcsút..., és azután a felszentelés évfordulójának az idején a kirótt penitenciából engedélyezett engedmény a negyven napot ne haladja meg. [...]

[Részletek a IV. Lateráni Zsinat határozataiból, 1215.; DH 812–814 és 819]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

egyszer egy évben minden bűnét egyedül és becsületesen gyónja meg saját papjának: a felszólításból látszik, hogy a titkos gyónás keretében végzett bűnbánati gyakorlat a 13. századra a nyugati egyházban is általánossá, sőt évenként egyszer kötelezővé vált.

vegye magához tisztelettel legalább Húsvétkor az Oltáriszentséget: a zsinati atyák azért szorgalmazták az eukharisztia vételét, mert az egyház hite szerint a keresztyén ember a legteljesebb módon az áldozás (és a korábban elnyert megbocsátás) által kapcsolódik be Krisztus életébe, aki embertestvérei üdvösségéért egész lényét a mennyei Atyának áldozta.

a pap pedig legyen megfontolt és óvatos...: a papnak szóló utasítás jelzi, hogy az egyház a titkos gyónást lelki gyógykezelésnek tekinti, amelyben a papnak tapasztalt orvos módján kell eljárnia.

őrizkedjék attól, hogy szóval vagy jellel vagy bármely más módon valahogy kiadja a bűnöst: az egyház szigorú előírásokkal védi a gyónás titkosságát.

aki a bűnbánati bírói vizsgálat során neki elárult bűnt felfedni merészeli...: a titkos gyónás csak nagyon távoli hasonlóságban van a bírósági eljárással: a bíróságon a vádlottat mások jelentik fel, míg a gyónó önmagát vádolja; a bíróságon a bíró ítélt, azaz megbünteti vagy felmenti a vádlottat, a gyónásban a pap csak annyiban ítélt, hogy szembesíti a gyónót Isten útmutatásai-

val; a bírósági tárgyalás célja az igazságos ítélet, a gyónás célja a bűntől való megszabadítás, azaz Isten kegyelmi ítéletének meghirdetése; a bírósági tárgyalás anyaga és eredménye nyilvánossá tehető, a gyónási titkot megszegő papnak azonban az egyház szigorú büntetéseket helyez kilátásba.

szükségtelen búcsú miatt... a bűnbánati elégtétel is erejét veszti: az ősegyház gyakorlatára visszanyúló búcsú (elengedés) a 11. századtól kezdve Nyugaton azt jelentette, hogy az egyház valamilyen imádságra, jótékony cselekedetre vagy pénzadományra hivatalosan kimondta: ez a gyónásban kiszabott ideigtartó büntetés (az elégtételül adott vezeklés) megkönnyítésével, illetve megrövidítésével jár; így segítette a hívőt abban, hogy ismét teljes jogú tagjává válhasson Krisztus tanúságtevő közösségének. A történeti Jézus az apostoloknak és apostolutódoknak adta a „kulcsok” (az elengedés és a megkötés) hatalmát (vö. Mt 16,9; 18,18). Ezért az egyház vezetői úgy gondolták, bizalommal kérhetik a mennyei Atyát, hogy Krisztus érdemére való tekintettel könnyítse meg a bűnbánó vezeklését. Minthogy e könnyítések időnként a vezeklés komolytalanul vételéhez, illetve ahhoz a tévhithez vezettek, hogy a bűnbocsánatot pénzzel is meg lehet vásárolni, a zsinati atyák szükségesnek látták a búcsú engedélyezésének szabályozását.

3. 12 A szövegek értelmezése

A láthatatlanul kiszolgáltató keresztsegről szóló részletben a pápa tágan értelmezi a kereszttség liturgiáját, és azt állítja, hogy a kereszttség különleges formájának tekinthető a keresztsegre való vágyakozás (ún. vágykereszttség), illetve a Krisztusért vállalt vértanúság (ún. vérkereszttség) is. Már az első keresztények is elgondolkoztak azon, hogy Isten egyetemes üdvözítő akarata (vö. 1 Tim 2, 1–4) és a vízkeresztseget felvevő emberek viszonylag csekély száma látszólag ellentétben áll egymással. Az ellentét feloldását a történeti Jézus tanításában keresték. Felfigyeltek arra, hogy jóllehet Jézus a keresztseget tekintette az üdvösség egyik feltételének, fontosabbnak tartotta a másik feltételt, a hitet (vö. Mk 16,16), amely főként a felebaráti szeretet gyakorlásában nyilvánul meg (vö. Mt 25, 31–46). A keresztények a Szentlélek megvilágosító művének hatására felismerték, hogy a vízkeresztseget a vágykereszttség vagy a vérkereszttség is pótolhatja, mert a felebaráti szeretetet gyakorló vagy a Krisztus ügyéért életét adó ember már hisz Krisztusban, részesül az ő életéből. Róma püspöke erre a felismerésre támaszkodva fejezi ki reményét, hogy a levélben említett hitvalló presbiter, aki a vízkereszttség nélkül hunyt el, eljuthatott az üdvösségre.

A keresztsegtől elválasztott bérmálás nyugati gyakorlatát a pápai levél konfirmációnak, megerősítésnek nevezi, s ezzel arra utal, hogy a bérmálásban a keresztény ember ahhoz kapja meg a Szentleket, hogy megerősödjön a Krisztusról szóló tanúságtevő életben. A keleti egyház gyakorlatával ellentétben – ahol a keresztseget, a bérmálást és az eukharisziát egyetlen beavató szentségnek tekintették, s így a püspök által megszentelt olajjal pap is bérmálhatott – a pápa azt hangsúlyozza, hogy a konfirmáció szentségét csak apostolutód, azaz csak püspök szolgáltathatja ki. Álláspontját az apostoli kor egyházának életéből vett példával igyekszik igazolni. Az általa idézett szentírási részben arról van szó, hogy Szamariában apostolok teszik rá kezüket azokra a keresztényekre, akiket Fülöp diakónus megkeresztelt ugyan, de még nem kapták meg a Lélek ajándékát (vö. ApCsel 8, 14–17). Érvelése nem túlzottan meggyőző: nem gondol ugyanis arra, hogy ez a gyakorlat nem lehetett általános, illetve a keresztsegtől elszakított apostoli kézrátételnek a bérmálástól eltérő jelentése (például az apostolokkal való közösség hangsúlyozása) is lehetett.

Az eukharisziát értelmező határozat a katharok (albiak) tanításával szemben fogalmazódott meg. A katharok azt állították, hogy az igazi egyházat a tagjaikból álló tökéletesek vagy tiszták alkotják. Elvetették a szentségeket, többek között úgy vélték, hogy az utolsó vacsora emlékét őrző szertartáson is csak megáldott táplálékot vesznek magukhoz. A zsinati atyák e tévtanítással szemben egyrészt azt hangsúlyozták, hogy csak egyetlen egyház van: Krisztus titokzatos teste, amelyen kívül nem lehet üdvösségre jutni. Másrészt kiemelték, hogy a katolikus hit szerint az eukharisztikus lakomán a liturgia vezetőjének kérésére a Szentlélek jelenvalóvá teszi Krisztus titokzatos valóságát, így a lakoma kenyere és bora nem csupán megáldott táplálék, hanem szentség, vagyis az önmagát másokért áldozó Krisztus titokzatos megjelentője.

A bűnbánati fegyelmet szabályozó zsinati határozatokból kiviláglik, hogy a nyugati egyház bűnbánati gyakorlata a korábbi századokhoz képest jelentősen megváltozott. A tikos gyónás, amelynek szokását Nagy Szent Leó pápa az 5. században még méltatlankodva kifogásolta, Nyugaton is általánossá vált. A IV. Lateráni Zsinat erre a titkos gyónási formára mondta ki, hogy évenként legalább egyszer kötelező a katolikus keresztények számára. A 11. századra a vezeklést megkönnyítő búcsúk (elengedések) gyakorlata is általánossá vált. Minthogy azonban olyan esetekben is engedélyezték, amikor indokolatlan volt, a zsinati atyák az elengedések gyakorlatát is szabályozták. • Ezek a változások természetesen nem érintették a bűnbocsánat szentségének lényegét: a szertartás külső formája és körülményei megváltoztak ugyan, de e szentségben és a hozzá kapcsolódó vezeklési engedményben a bűnbánó továbbra is a bűnök bocsánatát ajándékozó Messiással találkozott.

3. 13 Adj hálát a szentségeken keresztül üdvözítő Krisztusnak!

A láthatatlanul kiszolgáltató keresztségről szóló pápai levél azt a vigasztaló üzenetet hordozza, hogy a felebaráti szeretetben kifejeződő keresztségi vágy vagy a Krisztus ügyéért hozott életáldozat alapján a vízkeresztiség nélkül is el lehet jutni az üdvösségre. – Bizonyára te is tudsz olyan jó emberekről, akik keresztség nélkül hunytak el. Köszönd meg Jézusnak, hogy számukra is megnyitotta a mennyország kapuját!

III. Ince levelében azt olvashatjuk, hogy a bérmlás konfirmáció, azaz megerősítés a tanúságtevő életre. – Bérmlásra készülve vagy megbérmlált keresztényként adj hálát Jézusnak, hogy nemcsak kéri tőled a tanúságtételt, hanem erőt is ad ehhez!

A zsinati tanítás szerint a szentmisén a kenyér és a bor színe alatt a Szentlélek azt a Krisztust teszi jelenvalóvá, akinek egyházán kívül nincs üdvösség. – Köszönd meg neki, hogy az eukharisztikus lakomán valóságosan találkozhatasz a Messiással!

Az évenkénti titkos gyónás elrendelésével az egyház segítséget nyújt a krisztusi bűnbocsánat elnyeréséhez, a búcsúk szabályozásával pedig azt akarja elérni, hogy a bűnbánó ember vegye komolyan ezt a szentséget. – Adj hálát Istennek, hogy az egyház közvetítésével minden segítséget megad számodra a bűnöktől való tisztuláshoz!

3. 2 A Messiás a középkori egyház tanításában

A szemelvények azt mutatják be, hogy a II. Nikaiai Zsinat után az egyház miként rajzolta meg tanításában a Messiás alakját a világnak. Az előre elrendeltek üdvözítő Krisztusról szóló idézetet a Quiercy-i Zsinat tanításából vettük. Quiercy Párizstól északra, az Oise folyó mentén fekvő település: királyi kastélyában 853-ban tartottak zsinatot, amelyen elutasították a bencés szerzetes, Gottschalk kettős előre rendelést hirdető véleményét. A szentek tiszteletéről szóló levélrészlet a 993. esztendő Rómájából való: ekkor történt meg első alkalommal az, hogy a szentté avatási eljárást (lat. *canonisatio*) nem az illetékes helyi püspök, hanem a pápa folytatta le. A Messiás isteni mivoltába vetett hitet megerősítő hitvallás a IV. Lateráni Zsinat határozatainak egyike.

3. 21 A Messiás az egyház megnyilatkozásaiban

a) Az előre elrendeltek üdvözítő Messiás

A mindenható Isten az embert, aki bűn nélküli és hibátlan volt, szabad akarattal teremtette, és a Paradicsomba helyezte; azt akarta, hogy az ember a szent megigazult állapotban végig megmaradjon. Az ember szabad akarát rosszul használva vétkezett és elesett, és az egész emberi nem „elvesztett tömeggé” lett. A jó és igazságos Isten pedig kiválasztotta ugyanebből az elvesztett tömegből előretudása szerint azokat, akiket eleve elrendelt az életre (vö. Róm 8,29-től; Ef 1,11), és eleve elrendelte nekik az örök életet; a többiekéről pedig, akiket igazságos ítélettel megbagyott az elvesztett tömegben, előre tudta, hogy el fognak veszni, de nem rendelte őket eleve arra, hogy elveszenek; viszont, mivel igazságos, eleve örök büntetést rendelt nekik. És emiatt azt mondjuk, hogy Istennek csak egy eleve elrendelése van, amely vagy a kegyelem ajándékához tartozik, vagy a megigazulás visszaadásához. [...]
A mindenható Isten „azt akarja”, hogy kivétel nél-

kül „minden ember üdvözüljön” (1 Tim 2,4), bár nem mindenki üdvözül. Hogy pedig egyesek üdvözülnek, az Üdvözítő ajándéka: hogy pedig egyesek elveszenek, a veszendőknek az érdeme.

A mi Urunk Jézus Krisztus, amiként egy ember sincs, volt vagy lesz, akinek a természetét ő fel ne vette volna, ugyanígy egy ember sincs, volt vagy lesz, akiért ne szenvedett volna; noha az ő szenvedésének isteni titka által nem mindenki részesül a megváltásban. Hogy pedig nem mindenki részesül az ő szenvedésének isteni titka által a megváltásban, nem a becsességének nagyságát és gazdagságát jellemzi, hanem a hitetleneknek és azoknak a részét, akik nem azszal a hittel hisznek, „amely a szeretet által működik” (Gal 5,6)...

[Részletek a 853-as Quiercy-i Zsinat tanításából; DH 621 és 623–624]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

szabad akarattal teremtette, és a Paradicsomba helyezte: Isten fejlődő világot alkotott, ezért az ember teremtéséről és a Paradicsomról szóló bibliai leírás (vö. Ter 2) így értelmezendő: az állatvilágból kiemelkedő lényeknek, akiket már embernek nevezhetünk, mert birtokolták az ész és a szabad akarat képességét, Isten boldog életet szánt: ha követik a lelkiismeretükben megszólaló isteni útmutatást, zavartalan boldogságban élhettek volna a földön. Ennek a boldog életnek a lehetőségét a görög nyelvű Biblia az óperzsa *pairi daeza* (körülkerített kert) kifejezésből eredő *paradeisosz* (Paradicsom) szóval jelölte, és egy csodálatos kert képével szimbolizálta. *az ember szabad akarát rosszul használva vétkezett:* az ember visszaélt szabad akaratával, azaz nem követte a lelkiismeretében jelentkező isteni útmutatást, bűnt követett el. A bibliai leírás

szimbolikus nyelvezete ezt úgy fejezi ki, hogy az első emberpár az isteni tilalom ellenére is evett a kert közepén álló „jó és rossz tudás fájának” gyümölcséből (vö. Ter 3).

az egész emberi nem „elveszett tömeggé” lett: mivel az első emberi bűnök következményei „áteredő bűnként” megfertőzték az emberi kultúrát, olyan helyzet alakult ki, amelyben isteni segítség nélkül egyetlen ember sem tudott volna végérvényesen Isten mellett dönteni. Ezt a helyzetet Szent Ágoston úgy jellemezte, hogy az egész emberi nem „elveszett tömeggé” vált (vö. Beszédek 26,12; Isten városa 21,12). A zsinati atyák Ágoston szavaival azt fogalmazzák meg, hogy az első bűn elkövetése után Krisztus megváltása nélkül egyetlen ember sem juthatott volna el az üdvösségre.

kiválasztotta... előretudása szerint azokat, akiket eleve elrendelt az életre: Isten számára az egész emberi történelem jelenvalóság. Ő tehát eleve („előre”) tudja, hogy szabad akaratú teremtményei közül kik fogják elfogadni üdvözítő segítségét, és őket – szabad döntésük figyelembevételével, de nem érdemeik alapján – teljesen ingyenes ajándékként eleve az örök boldogságra rendelte.

a többiekéről... előre tudta, hogy el fognak veszni, de nem rendelte őket eleve arra, hogy elveszzenek: ha történetesen akadnak olyan emberek, akik nem fogadják el az isteni segítséget, Isten róluk is tud, és szabadságukat tiszteletben tartva megengedi nekik, hogy örökre távol maradjanak Tőle. Ez a megengedés azonban nem eleve elrendelés a kárhozatra, mert Isten azt szeretné, ha minden ember elfogadná üdvözítő ajándékát.

bár nem mindenki üdvözül: Isten minden embert üdvözíteni szándékozik, ugyanakkor lehetőséget adott arra is, hogy szabad teremtménye ennek az üdvözítő akaratnak ellentmondhasson. A zsinati tanításnak ez a mellékmondata ezt a fenyegető lehetőséget helyezi kilátásba.

egy ember sincs, volt vagy lesz, akiért ne szenvedett volna: a zsinati atyák elutasítják azt a tanítást, amely szerint Isten egyes embereket eleve (szabad állásfoglalásuk figyelembevétele nélkül) kárhozatra rendelt, és azt hangsúlyozzák, hogy Krisztus kivétel nélkül minden emberért meghalt, azaz mindenkinek felkínálja Isten üdvözítő ajándékát.

hogy pedig nem mindenki részesül az ő szenvedésének isteni titka által a megváltásban...: ha akadna olyasvalaki, aki nem részesül a megváltásban, akkor ez azzal magyarázható, hogy nem fogadta el Krisztus megváltói ajándékát, azaz nem tanúsított olyan hitet, amely elsősorban az embertárs iránti szeretetben nyilvánul meg.

b) A szentek tiszteletében imádott Messiás

Közös tanácskozással elhatároztuk, hogy... Szent Ulrich püspök emlékezetét kegyeletes indulattal, szívből jövő áhítattal kell tisztelni; mivel úgy tiszteljük és illetjük hódolattal a vértanúkat és a hitvallók erekegyeit, hogy azt imádjuk, akinek a vértanúi és hitvallói; tiszteljük a szolgákat, hogy a tisztelet visszaháruljon az Urra, aki azt mondta: „Aki titeket befogad, engem

fogad be” (Mt 10,40): és ennél fogva mi, akik megigazulásunkat tekintve nem bízunk saját erőnkben, az ő imádságai és érdemeik révén a legkegyelmesebb Istennél állandóan támogatást kapjunk...

[Részlet XV. János pápa 993-ban kelt körleveléből; DH 675]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Ulrich püspök emlékezetét... szívből jövő áhítattal kell tisztelni: Ulrich Augsburg városának szent életű püspöke volt († 973). Amikor a pápa szentté nyilvánítja őt, valószínűleg azt állapítja meg, hogy a püspök példaértékű keresztény életet élt, s kifejezi az egyháznak azt a reményét is, hogy a szentként tisztelt személy elnyerte az örök üdvösséget.

úgy tiszteljük és illetjük bódolattal a vértanúkat és a hitvallók erekegyeit, hogy azt imadjuk, akinek a vértanúi és hitvallói: mivel a szentté avatott személy Krisztus erejében vált példaértékű kereszténnyé, a szolga iránti tisztelet visszahárul az Úrra. Ez azt jelenti, hogy az Ulrich püspököt tisztelő keresztények valójában a Messiást imádják, aki lehetővé tette a püspök számára a példamutató tanúságtevő életet.

imádságaik és érdemeik révén... állandóan támogatást kapjunk: az egyház hite szerint Isten az emberek számára is lehetővé tette, hogy egymás üdvösségének előmozdításában Krisztus munkatársai lehessenek (vö. Mt 5,44; Róm 15,30 stb.). Krisztus érdeme alapján a mennyi Atya mindenkinek minden segítséget megad az üdvösség elérésére, de az üdvösségre vezető eszközök közül egyesek megadását az egyetlen közbenjáró (Krisztus) imájába kapcsolódó emberi közbenjáráshoz kötötte: vagyis azért adja meg, mert az emberek kérik egymás számára imájukkal, másokat Krisztus felé vonzó életükkel stb. A mennyi Atya örök jelenben látja életünket: ezért bármilyen korban élünk, s bármelyik példás életű keresztény közbenjárását kérjük, Isten a szóban forgó szent „érdemeire” való tekintettel bármikor beleszólhat életünkbe azokat az üdvösségre segítő motívumokat, amelyeknek magadását az emberi kérő imához, illetve a közbenjáráshoz kötötte.

c) A Messiás isteni mivoltának hangsúlyozása a katharok ellenében

Erősen hisszük és nyílt szívvel megvalljuk, hogy egy igaz Isten van, aki örökkévaló, mérhetetlen és változatlan, felfoghatatlan, mindenható és kimondhatatlan, az Atya, a Fiú és a Szentlélek: három személy ugyan, de egyetlen... lényeg, ... a mindenség egyetlen kezdete, minden láthatónak és láthatatlannak, szelleminek és testinek a teremője, aki mindenható erejével az idők kezdetétől egyszerre a semmiből teremtette mindkét alkotását: a szellemit és a testit, vagyis az angyalait és az e világot; végül pedig az embert, aki szellemből és testből mintegy közösen van megalkotva. Az ördögöt ugyanis és a többi démont Isten természetükénél fogva jónak teremtette, de aztán önmaguktól lettek rosszakká. Az ember pedig az ördög sugallatára vétkezett. Ez a... Szentháromság az emberi nemnek üdvösséges tanítást adott, először Mózes, a szent próféták és más szolgálói által, az idők nagyon jól kitervelt rendje szerint.

Végül pedig a teljes Háromság közös műveként meg-

testesült Jézus Krisztus, Isten Egyszülött Fia: a mindenkor Szűz Máriától a Szentlélek közreműködésével fogantatva valóságos ember lett, értelmes lélekből és emberi testből alkotva, egyetlen személy a két természetben; Ő a legkézzelfoghatóbban mutatta meg az élet útját. Bár istensége szerint halhatatlan és szenvedésre képtelen, Ugyanő maga azonban embersége szerint szenvedésre képes és halandó lett, és az emberi nem üdvösségéért a keresztfán szenvedett és meghalt, alászállott a poklokra, föltámadott a halottak közül, és fölment a mennyekbe... El fog jönni a világ végén és ítélni fog élőket és holtakat, és kinek-kinek meg fog fizetni cselekedetei szerint, az elvetetteknek éppúgy, mint a választottaknak...

[Részletek a IV. Lateráni Zsinatnak a katharok (albiak) ellen szóló határozatából, 1215.; DH 800–801]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

egy igaz Isten van: a katharok (albigensek vagy albiak) azt tanították, hogy a szellemi (lelki) világot teremő jó Isten mellett létezik a rossz isten, a Sátán, aki az anyagi világ teremőjeként azonos az Ószövetség bosszúálló istenével. A zsinati atyák e téves tanítás ellenében az egyház hagyományára támaszkodva azt hangsúlyozták, hogy csak egyetlen Isten van, aki igaz és jó.

minden láthatónak és láthatatlannak, szelleminek és testinek a teremője: a zsinati atyák a teremést két részre osztják. Látható valóságnak nevezik az érzékelhető anyagi vagy testi világot, láthatatlannak pedig a lelkek birodalmát, amelyet érzékeinkkel nem tudunk megragadni. Szelle-

men a korabeli filozófiák alapján olyan valóságot értenek, amely képes az öntudatra, nyitott Istenre és szabad akarattal rendelkezik. Ilyen valóság például az emberi lélek.

a semmiből teremtette mindkét alkotását: a szellemit és a testit, vagyis az angyalt és az e világot: a zsinati atyák a testi világot a Sátántól eredeztető katharokkal szemben léptek fel, amikor dogmaként meghirdették, hogy az anyagi világ is Istentől származik. • A szövegből kitűnik, hogy az atyák a zsinaton nemcsak az emberi lelket nevezik szellemi valóságnak, hanem az angyalok világát is. Angyalokon a középkori filozófusokhoz hasonlóan tiszta szellemi lényeket értettek, akik Isten felé segítik az embert. A funkcionális teológia újabb megközelítésben foglalkozik az angyalokkal, amikor nem arról beszél, hogy az angyalok hogyan néznek ki önmagukban, hanem arról, hogy miként érhető tetten működésük a világban. Ez a teológia az angyalt a teremtett világhoz tartozó tényezők összességének tekinti, amelyek emberi személyek által (például Istenhez emelő szeretet, reményt sugárzó cselekedetek, hitet erősítő irodalmi alkotások, filmek stb. formájában) hatnak ránk, segítenek bennünket Isten elérésében. Ennek alapján az angyali világ teremtésére vonatkozó megállapítás azt jelenti, hogy Isten nemcsak az öntudat és a szabad akarat képességével megáldott emberi lelket alkotta meg, hanem azt a lehetőséget is megteremtette, hogy a szabad akaratú emberek egymás számára „angyalok lehessenek”, azaz szabad tetteikkel segíthessék embertársaikat az üdvösség elérésében.

az embert, aki szellemből és testből mintegy közösen van megalkotva: az ember szellemi (az öntudat és a szabad akarat képességével rendelkező és Istenre nyitott) lényként az anyagi világhoz kötődik, s ilyen értelemben a szellemi és a testi világ ötvözete.

az ördögöt... és a többi démont Isten természetükénél fogva jónak teremtette, de aztán önmaguktól lettek rosszakká: a szöveg megfogalmazói szemmel láthatóan a Biblia képi nyelvéhez igazodva arra gondolnak, hogy a jónak teremtett angyalok (a tiszta szellemi lények) egy része fellázadt Isten ellen, elbukott, és ördöggé, démonná vált (vö. Júd 6; 2 Pét 2,4; Jel 12, 7–10). A funkcionális angyaltan alapján ezt a képet a következő módon értelmezhetjük: az Isten adta lehetőség, hogy a szabad akaratú emberi lények egymás számára angyalok, vagyis az üdvösség elérésének előmozdítói lehetnek, önmagában véve jó. Ám az emberek visszaéltek szabad akaratukkal, bűneikkel akadályozták egymást Isten elérésében, azaz egymás számára ördögökké, démonokká lettek.

az ember pedig az ördög sugallatára vétkezett: az első ember, aki visszaélve szabad akaratával nem követte a lelkiismeretében jelentkező isteni útmutatást, megteremtette magában és maga körül az Isten iránti bizalmatlanság légkörét. A bizalmatlanságnak ebben a lelkiállapotában az az ördögi ötlete támadt, hogy felülbírálja Isten útmutatását, és saját kezébe veszi sorsát. Ily módon önmagában teremtette meg az ördögöt, s amikor vétkezett, bűnével más embereket is démoni módon kezdett befolyásolni.

megtestesült Jézus Krisztus, Isten Egyszülött Fia: mivel a katharok többsége azt állította, hogy Krisztus nem Isten Fia, hanem csak Isten angyala, aki azért jött a földre, hogy megmutassa az embereknek az üdvösség útját, a zsinati atyák megismétlik a Khalkédóni Zsinat (451) tanítását: Krisztus Isten egyszülött Fia, valóságos Isten és valóságos ember egy személyben, aki nemcsak útmutatást adott, hanem kereszthalálával lehetővé is tette az ember számára az üdvösség útján való járását.

kinek-kinek meg fog fizetni cselekedetei szerint, az elvetetteknek éppúgy, mint a választottaknak...: az elvetettek azok, akik visszautasítják az üdvösség ajándékát, a választottak pedig azok az emberek, akiket Isten eleve (szabad döntésük figyelembevételével, de nem érdemeik alapján, hanem Krisztus megváltó művének köszönhetően) az üdvösségre rendelt.

3. 22 A szövegek értelmezése

Az előre elrendelésről szóló részlet fő mondanivalója az, hogy az üdvösség Isten ingyenes ajándéka, amelyet semmivel sem lehet kiérdemelni. Egyedül Krisztusnak van érdeme, aki minden emberért meghalt, azaz mindenkinek felkínálja az üdvösség lehetőségét. Mivel Isten minden embert üdvözíteni akar, elfogadhatatlan Gottschalk álláspontja, miszerint vannak olyanok, akiket Isten eleve (függetlenül attól, hogy elfogadják-e Krisztus üdvözítő ajándékát, vagy sem) az örök kárhozatra rendelt. Az előre rendelés mindig az üdvösségre vonatkozik, jóllehet a szabad teremtménynek lehetősége van arra is, hogy elutasítsa az üdvösséget. Ilyen értelemben a Messiás – aki minden emberért életét áldozta – csak az üdvösségre rendelteket üdvözíti. Mivel a zsinati atyák meggyőződéssel vallják, hogy a kárhozatra nincs előre rendelés, az elkárhozás lehetőségét az ember szabadságával és bűnével magyarázzák. Ám óvakodnak attól, hogy akár csak egyetlen emberről is kijelentsék, hogy ténylegesen elkárhozott. Óvatosságuk alapja az, hogy a történeti Jézus sosem adott felvilágosítást az üdvözültek (illetve elkárhozottak) számát illetően. Amikor megkérdezték tőle, hogy kevesen vannak-e, akik üdvözülnek, a választ megkerülve általánosságban csak annyit mondott, hogy az üdvösség elnyerése az ember részéről erőfeszítést igényel, azaz mindenki igyekezzék bejutni a „szűk kapun” (vö. Lk 13, 23–24). A Júdásra vonatkozó mondata, amely szerint a tanítványok közül senki sem veszett el, csak a kárhozat fia (vö. Jn 17,12), erkölcsi megbélyegzés is lehet: Júdás árulása súlyos bűn, amellyel az apostol kizárta magát a tanítványok köréből. Ezért a zsinati szövegben a nyelvtanilag kijelentésként álló mondatok – „nem mindenki üdvözül”; „egyesek elvesznek”; „nem mindenki részesül a megváltásban” stb. – feltételes módban értendők: „ha nem mindenki üdvözül”; „ha egyesek elvesznek”; „ha nem mindenki részesül a megváltásban” stb. A zsinat ugyanis nem azt tanítja, hogy egyes emberek ténylegesen elkárhoznak, hanem azt, hogy ha valaki esetleg elkárhozik, ennek magyarázata nem a kárhozatra rendelésben, hanem a Krisztus ajándékát elutasító ember bűnében keresendő.

Az Ulrich püspök szentté avatását megörökítő pápai levél legfontosabb tanítása az, hogy a szentek tisztelete által valójában a Messiást imádjuk, aki életáldozatával lehetővé tette a szóban forgó szent számára a példamutató krisztusi életet. Szentté azáltal lesz az ember, hogy valamilyen szempontból – részlegesen – azonosul Krisztus életvitelével, aki a tökéletes embert megvalósítva tökéletes módon viszonzta a mennyei Atya feléje irányuló szeretetét. Ez az azonosulás azonban csak Krisztus megváltó áldozata alapján lehetséges. A pápai levélből az is kiderül, hogy amikor a szentek közbenjárását kérjük, valójában azért imádkozunk a mennyei Atyához, hogy tekintsen Krisztus érdemének arra a területére, amellyel a szent azonosulni tudott, és Krisztus érdemére való tekintettel segítsen bennünket vagy másokat az üdvösség elérésében. A szent ember tehát nem Krisztus melletti, tőle független közbenjáró, hanem olyan személy, aki számára Krisztus teszi lehetővé, hogy segítségére lehessen embertársainak. A szentek tisztelete azért fontos, mert az ember eszményképek alapján tájékozódik, s ha az Istenember példájának követését megvalósíthatatlannak tartaná is, a szent példája arra emlékezteti őt, hogy a véges, fogyatékos teremtmény is csodákra képes Isten erejében. Amikor pedig az egyház a szentek közbenjárásának kérésére buzdít, nem a krisztusi közbenjárás elégtelenségét hirdeti, hanem a mennyei Atya nagyszerű ajándékára hívja fel figyelmünket, aki szabad akaratú teremtményei számára azt is lehetővé tette, hogy Krisztus áldozatának erejében egymás üdvösségének elősegítői lehessenek.

A IV. Lateráni Zsinat határozata a katharok dualista eretnekségével szemben az egyház ősi hitét fogalmazza meg. Eszerint nemcsak a szellemi, hanem az anyagi világ is az egyetlen igaz Isten teremtménye. A sátán nem valamiféle ellenisten, hanem Isten hatalma alatt álló terem-

tett valóság: a kísértés lehetőségeként Isten teremtménye, de szomorú valóságában a szabadság ajándékával visszaélő emberiség „alkotása”. A Messiás nem a teremtet világhoz tartozó angyali lény, aki csupán útmutatást adott, hanem Isten egyszülött Fia, Isten és ember egy személyben, aki azért lett emberré, hogy megváltó áldozatával lehetővé tegye az emberek számára az üdvösség elérését.

3. 23 Imádkozz az isteni Messiáshoz!

A Quiercy-i Zsinat azt tanítja, hogy Krisztus minden emberért meghalt. – Mondj köszönetet neki, aki kereszthalálával számodra is és mindenki számára lehetővé tette, hogy az üdvösségre rendelve közé tartozhass!

A 10. században írt pápai körlevél arra figyelmeztet, hogy a szentek tisztelete által a Messiást imádjuk. – Valahányszor valamelyik szent közbenjárását kéred, köszönd meg Krisztusnak is, hogy a szóban forgó szent számára lehetővé tette üdvösséged elősegítését!

A IV. Lateráni Zsinat határozata – azokkal szemben, akik Krisztust csupán példamutató emberi vagy angyali lénynek tekintik – azt hangsúlyozza, hogy a Messiás Isten egyszülött Fia, aki az emberek üdvözítése érdekében vállalta az emberi sorsot. – Amikor hálát adsz az üdvösség ajándékáért, köszönd meg az isteni Krisztusnak, hogy nemcsak példát adott, hanem a mennyi Atyától ki is érdemelte számodra a mennyországot.

3. 3 A középkor szerzetesi életformájában bemutatott Messiás

A szemelvények arról adnak képet, hogy a 12-13. században létrejött első középkori szerzetesrendek az ókori szerzetesi hagyományokat folytatva miként gondolták el a Messiásról szóló tanúságtevő élet jellemzőit. A bencés rend megreformálását célzó ciszterciek életszabályát a Szeretet Alapokmányának első változatából (lat. *Charta Caritatis Prior*) származó idézetek mutatják be. A premontrei szerzetesek életeszményét a rendet 1126-ban jóváhagyó pápai bulla alapján ismerhetjük meg. A karmelita rend működésének kezdetéről annak a Szabályzatnak alapján alkothatunk fogalmat, amelyet Albert jeruzsálemi pátriárka 1210 körül adott a galileai Kármel-hegyen élő remetéknek.

3. 31 A Messiás megnyilatkozása az első középkori szerzetesrendek életében

a) A krisztusi szeretetközösséget megjelenítő ciszterciek

Mielőtt a ciszterci apátságok száma megsokszorozódott volna, István apát és szerzetestársai a püspökök és a szerzetesek közti nézeteltérések elkerülése végett úgy döntöttek, nem alapítanak egyetlen egyházmegyében sem apátságot, míg az illetékes püspök jóvá nem hagyja azt a határozatot, amelyet a cîteaux-i monostor és az általa alapított apátságok hoztak, illetve aláírásukkal megerősítettek. A kölcsönös békesség esetleges felbomlásának elkerülése érdekében az említett testvérek a határozatban kinyilvánították és utódaikra hagyományozták, hogy szerzeteseik, akik fizikailag egymástól távol élnek a világ különféle részein található apátságokban, milyen feltételekkel, milyen módon, mi több, milyen szeretettel őrizhetik meg a megbonthatatlan lelki egységet. Azt is megszabták, hogy e határozat a Szeretet Alapokmánya nevet kapja, mert ez az adóterhek minden formáját elutasítva kizárólag a szeretetet, a lelkek javát tekinti célnak isteni és emberi dolgokban egyaránt...

Óhajtjuk, és mostantól fogva megparancsoljuk nekik, hogy mindenben tartsák meg Szent Benedek Reguláját, miként ezt az új monostorban is teszik...

S mivel mi minden más monostorból való szerzetest

befogadunk, aki meglátogat bennünket, s ők hasonlóképpen befogadják a mieinket, helyénvalónak látjuk, sőt úgy akarjuk: a szokások, az énekek, a nappali és az éjszakai imaórákhoz, valamint a miséhez szükséges liturgikus könyvek valamennyi monostorunkban egységesek legyenek, hogy cselekedeteinkben ne legyen semmilyen széthúzás, hanem ugyanabban a szeretetben éljünk ugyanazon Regula és azonos szokások szerint... Évente egyszer, közmegegyezéssel kijelölt napon az említett kolostorok apátjai gyűljenek össze az új monostorban, hogy lelkük üdvösségéről beszélgessenek, hozzanak rendelkezéseket, ha a Regula és a rendi szabályok megőrzésében valami javítani vagy kiegészíteni valót látnak, s erősítsék meg újra egymás között a békesség és a szeretet kötelékét...

Ha pedig valamelyik kolostor nagy szegénységbe jutna, apátja ismertesse a helyzetet a generális káptalannal, s akkor az apátok az Istentől nekik juttatott javakból adakozva és izzó szeretettől fűtve siessenek a szóban forgó kolostor megsegítésére.

[Részletek a Szeretet Alapokmánya első változatából, 1118/19 körül]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[a Szeretet Alapokmánya]: a ciszterciek 1118/19 körül írt rendi alkotmánya.

mielőtt a ciszterci apátságok száma megsokszorozódott volna: az első ciszterci apátságot Szent Róbert alapította, azzal a céllal, hogy Cîteaux (lat. *Cistercium*) területén olyan szerzetesi közösséget hozzon létre, amely hűségesen ragaszkodik Szent Benedek Regulájának eredeti szelleméhez. Az „új monostor” alapítását hamarosan négy újabb apátság létrehozása követte. Ezek közül a leghíresebb a clairvaux-i alapítású volt, amelynek első apátja Clairvaux-i Szent Bernát lett.

István apát: az angol származású Harding István, aki az „új monostor” harmadik apátja volt. Ő állította össze a Szeretet Alapokmányának első változatát.

míg az illetékes püspök jóvá nem hagyja... a batározatot: erre az óvintézkedésre a kolostorok függetlenségének megőrzése érdekében volt szükség. Az investitúraharc idején ugyanis nemcsak a világi uralkodók, hanem az egyházmegyéek püspökei is beavatkoztak az apátválasztásba, hogy az általuk kijelölt személy révén részesülhessenek egy-egy kolostor javadalmaiból.

az adóterhek minden formáját elutasítva kizárólag a szeretetet, a lelkek javát tekintí célnak...: a korabeli bencés kolostorok egyrészt szerzeteseik munkájából, másrészt a népre kivetett adókból tartották fenn magukat. Az evangéliumi szegénység szelleméhez visszatérni kívánó ciszterciek lemondtak az adókból származó jövedelemről – legalábbis az első időkben –, mert az adóterhek kivetését nem tartották összeegyeztethetőnek a krisztusi szeretettel. Saját munkájukból kívántak megélni. Mivel a zsolozsmát mondó szerzetesek a mezőgazdasági és a ház körüli munkát csak részben tudták elvégezni, világi testvéreket, úgynevezett megtérőket (lat. *conversi*) alkalmaztak, és ezáltal munkalehetőséget, megélhetést biztosítottak a többnyire írástudatlan, egyszerű emberek számára. Monostoraikban kerültek minden fényűzés: templomaik is egyszerűbbek voltak, mint a bencés építmények. A szociális érzékkel megáldott Szent Bernát például arra figyelmeztet, hogy még a templomok díszítésére felhasznált összegeket is lehetne jobb célra fordítani: „A templom falai tündökölnek, a szegények pedig éheznek. Arannyal vannak borítva a kövek, és mezítelenek az emberek” – írja egyik művében (vö. Apológia 12).

mindenben tartsák meg Szent Benedek Reguláját: bár a 10. századi clunyi reform is a bencés rend megújítása végett kezdődött, az „új monostor” szerzeteseinek szándéka az volt, hogy még következetesebben valósítsák meg az „imádkozzál és dolgozzál” felhívásban megfogalmazott életeszmenyt, mint Cluny bencés szerzetesei.

a miséhez szükséges liturgikus könyvek valamennyi monostorunkban egységesek legyenek: a liturgia szabályozása és egységesítése azt a célt szolgálta, hogy az Európa különféle területein születő új ciszterci kolostorok egységes liturgikus szokásaikkal is tanúsíthassák: egyetlen nagy családhoz tartoznak, amelynek tagjait a szeretet köteléke fűzi egybe.

évente egyszer... az említett kolostorok apátjai gyűljenek össze az új monostorban: a mondat a rend legfőbb irányító szervére utal. A Szeretet Alapokmánya a rendi szervezetet a központi vezetés és az ezt ellensúlyozó demokratikus elemek ötvözeteként mutatja be. Az évenkénti rendi tanácskozás (generális káptalan) résztvevői: a cítaux-i apát, aki generális apátként az összes apátság feje; az anyakolostorból származó négy apátság vezetője, akik főapátjai az apátságaikból származó kolostoroknak; s végül a kolostorok helyi vezetői, a helyi apátok. A generális apát hatalmát egyrészt a négy főapát korlátozza, másrészt a generális káptalan, amely adott esetben a generális apát felett is ítélni, s ha kell, elmozdíthatja őt hivatalából.

ha pedig valamelyik kolostor nagy szegénységbe jutna...: a bajba jutott kolostorokról való gondoskodás kötelezettsége mutatja, hogy a ciszterciek valóban az embertestvéreit szerető Krisztust akarják megjeleníteni a világban.

b) A Messiást hirdető premontriek

Honorius püspöktől, Isten szolgálóinak szolgáljától, Krisztusban szeretett fiainak, Norbert testvérnek és a Szűz Máriáról nevezett Premontrai Templom kanonokjainak, valamint azoknak, akik az ő utódaiként örök fogadalmat téve élnek szerzetesi életet. Akik az apostoli tanítás nyomdokaiban járnak,

azok lemondanak a világi pompáról és javakról, s teljes szívűkkel szolgálnak az Úrnak. Ők tehát, ha valami jóba kezdenek, és azt véghez is viszik, a Bíró végítéletekor elnyerik majd a halhatatlanság stóláját és az örök dicsőséget. Minthogy tehát ti az isteni kegyelem sugallatára elhatároztátok, hogy szerzetesi

módon Szent Ágoston rendelkezése szerint éltek kanonoki életet, elhatározásokat az Apostoli Szék tekintélyével megerősítjük, s arra buzdítunk benneteket, hogy bűneitek bocsánatára tartsatok ki benne. Elrendeljük továbbá, hogy templomaitokban, amelyekben kanonoki fogadalmat tett testvérek élnek, senki se változtathassa meg a Szent Ágoston Regulája szerint ott megalapított rendet; egyetlen püspök se merészelje bármikor is a jövőben a rend tagjait kiűzni templomaitokból. [...] Elrendeljük tehát, hogy senki ne meré-

szelje e templomok életét megzavarni, birtokaikat elvenni, az elvetteket megtartani, kisebbiteni, vagy azokat vakmerő zaklatásoknak kitenni; mindent sértetlenül meg kell őrizni, hogy a megyés püspökök egyházi joghatósága alól kivéve a szerzetes testvérek és a szegények hasznát szolgálja.

[Idézet II. Honorius pápának a rendet jóváhagyó bulájából, 1126.]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[*pápai bulla*]: pecséttel lezárt, ünnepélyes hangvételű okirat.

Honorius püspöktől, Isten szolgáinak szolgájától: II. Honorius pápa (1124–1130) azt a címet használja, amellyel a 6. században Nagy Szent Gergely jelölte hivatalát: a pápa Isten szolgáinak szolgája, azaz püspöktársainak segítője, amennyiben ő jeleníti meg és ő szorgalmazza az egyház püspökeinek egységét.

Norbert testvérnek: a Köln melletti Xantenből származó Norbert († 1134) pappá szentelése után egy ideig vándorprédikátorként működött, majd a hozzá csatlakozó tanítványokkal együtt 1121-ben az észak-franciaországi Laon közelében lévő Prémontré területén megalapította a premontréi rendet. A legenda szerint álmában látta meg azt a rétet, amelyen később létrehozta a templomot és a szerzetesházat. Feltehetően a Prémontré (fr. *pré montré*; lat. *pratum monstratum*: kijelölt vagy megmutatott rét) elnevezés is erre az álomra utal.

a Szűz Máriáról nevezett Premontréi Templom kanonokjainak: a templom neve mutatja, hogy a premontréiek – sok más szerzetesrendhez hasonlóan – nagy tiszteletben részesítik a Boldogságos Szűz Máriát.

lemondanak a világi pompáról és javakról, s teljes szívűkkel szolgálnak az Úrnak: a szerzetes a világ értékeiről lemondva a legnagyobb értéknek azt tartja, hogy egész lényét elkötelezve az Úr ügyét szolgálja. Az Úrnak szolgálni annyit jelent, mint Krisztus útmutatását követve önmagunk és mások üdvösségén munkálkodni.

elhyerik majd a halhatatlanság stóláját...: a stóla (gör. *sztolé*: ruházat, öltözk, lepelszerű viselet stb.) többértékű bibliai szimbólum. Ebben az esetben Isten örök életet biztosító oltalmát jelképezi, amely ruhaként öleli körül az embert.

Szent Ágoston rendelkezése szerint éltek kanonoki életet: a premontréiek a közösségi élet alapszabályaként Szent Ágoston Reguláját fogadták el, amelyet később saját szabályokkal (konstitúciókkal) és szabályrendeletekkel (statútumokkal) egészítettek ki.

egyetlen püspök se merészelje bármikor is a jövőben a rend tagjait kiűzni templomaitokból...: mivel az investitúraharc idején nemcsak a világi uralkodók, hanem az egyházmegyék püspökei is előszeretettel avatkoztak be a vagyonnal, javadalommal rendelkező szerzetesi közösségek életébe, a pápa kiveszi a premontréi alapítványokat a megyés püspökök egyházi joghatósága alól. Az anyagi függetlenség biztosításával a pápa azt akarja elérni, hogy a rend birtokai kizárólag a premontréi szerzetesek és az általuk támogatott szegények javát szolgálják.

c) Krisztus követése a karmelita remeték életében

Albert, Isten kegyelméből a jeruzsálemi egyház pátriárkája, Krisztusban szeretett fiainak, Brokárdnak és a többi remetének, akik neki engedelmeskedve az

Illés-forrás körül, a Kármel hegyén laknak, üdvöt kíván az Úrban és a Szentlélek áldását. [...] Mivel azt kértétek tőlünk, hogy szándékotoknak megfelelő

életszabályt adjunk, a jövőben a következőket kell szem előtt tartanotok: Elsősorban azt rendeljük el, hogy közösségek az egyik legyen a perjel, akit erre a tisztségre egyhangúlag vagy az értelmesebb többség egyetértésével választatok meg. Mindegyikőtök fogadjon neki engedelmességet, és ígéretét a szűzességi és szegénységi fogadalmával együtt tartsa is meg. Alapításaitok lehetnek a pusztaságban, vagy ott, ahol a helyet ajándékba kapjátok, amennyiben ez megfelel szerzetesi életstílusotoknak, illetve a perjelnek és a testvéreknek is alkalmasnak látszik. Ezenfelül az általatok megtelepedésre kiválasztott hely adottságainak megfelelően mindegyikőtöknek legyen elkülönített cellája, amelyet a többi testvér vagy az értelmesebb többséget alkotók egyetértésével a perjel jelöljön ki mindenki számára. [...] Hacsak nincs más indokolt elfoglaltsága, mindenki maradjon a cellájában vagy annak közelében, elmélkedjen éjjel-nappal az Úr törvényéről, és virrasszon az imádságban. [...] Ha a helyi adottságok megengedik, a cellák között oratóriumot kell lé-

tesíteni, amelyben nap mint nap kora reggel egybe kell gyűlnötök az eukharisztia ünneplésére, amennyiben a körülmények ezt lehetővé teszik. [...] Végezzetek valami munkát, hogy az ördög mindig elfoglalva találjon benneteket, és a tétlenség ne nyisson neki utat a lelkekbe. [...] Az apostol hallgatást ajánl, amikor előírja a csendben munkálkodást (vö. 2 Tessz 3,12)... Ezért elrendeljük, hogy a kompletórium elmondása után a következő nap primája bevégezésig tartsatok csendet. A nap egyéb részeiben pedig szorgosan őrizkedjete a szószaporitástól. [...] Te pedig, Brokárd testvér, és bárki legyen is a perjelségben utódod, tartsatok állandóan eszitekben és cselekedeteitekben is kövessétek azt, amit az Úr mond az evangéliumban: „aki köztetek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok, és aki köztetek az elsőséget óhajtja, legyen a cselédetek”.

[Részletek az eredeti Szabályból, amelyet Albert jeruzsálemi pátriárka adott a karmeliták számára, 1210 körül]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Albert: mivel a 11. század végén a keresztések Jeruzsálemben latin patriarchátust állítottak föl, a szóban forgó Albert – az észak-itáliai Vercelli egykori püspöke – is latin pátriárka volt. *Brokárdnak és a többi remetének:* a jeruzsálemi származású Brokárd a karmelita remeték első előjárója.

az Illés-forrás körül, a Kármel hegyén lának: a hagyomány szerint Illés próféta és tanítványai a Kr. e. 9. században a Földközi-tenger partján lévő Kármel-hegyen éltek. Ezért ezt a helyet a keresztény hagyomány és a hegyen letelepedő remeték is szentnek tekintették.

az egyik legyen a perjel: a latin *prior* (előbbi, elsőbb) szóból származó perjel kifejezés a szerzetesi előjárárt jelenti.

mindegyikőtök fogadjon neki engedelmességet...: a karmelita remeték a perjel előtt tett fogadalmukkal fejezik ki, hogy az engedelmesség, a tisztaság és a szegénység evangéliumi tanácsát követve akarnak tanúságot tenni a Messiásról.

alapításaitok lehetnek a pusztaságban: minthogy az Ígéret földje felé vándorló izraeliták a pusztában tapasztalták meg Isten jelenvalóságát, a pusztaság a keresztény szimbólumvilágban is az Istennel való találkozás színhelye. Albert pátriárka a világ zajától távoli és elhagyatott vidékeket tartja eszményinek a későbbi alapítások számára.

mindegyikőtöknek legyen elkülönített cellája: a keresztény ókor remetetelepeinek lakói egymástól függetlenül fennálló kicsiny kunyhókban éltek. A pátriárka ilyen remetetelepet tart szem előtt, és az egymástól elkülönített kunyhókat celláknak nevezi.

mindenki... elmélkedjen éjjel-nappal az Úr törvényéről, és virrasszon az imádságban: az Úr törvénye az Újszövetségben Krisztus törvénye (vö. Gal 6,2), vagyis a szeretet parancsa, amelynek teljesítését maga Krisztus teszi lehetővé. Azt is mondhatjuk, hogy a keresztény felfogásban az Úr törvénye maga a Messiás. Az elmélkedés (lat. *meditatio*) az imádság egyik fajtája: a hit igazságainak és a messiási útmutatásoknak logikusan következtető, személyes megfontolása. Az elmélkedő imádság csúcsa a szemlélődés (lat. *contemplatio*), amelynek folyamán az ember a fogalmi gondolkodás és következtetés szintjét elhagyva szerető csodálattal és boldogan élvezi

az isteni Messiás jelenvalóságának misztériumát. Azokat a szerzetesrendeket, amelyeknek életében kiemelt szerepet kap az imának ez a két fajtája, szemlélődő, illetve kontemplatív rendeknek nevezzük.

oratóriumot kell létesíteni: a latin *orare* (imádkozni, beszélni) szóról elnevezett oratórium istentisztelet céljára szánt helyiséget, a szerzetesi közösség számára fenntartott imatermet jelent.

végezettek valami munkát: a munkavégzés a szerzetes életében nem csupán a létfenntartást szolgálja, hanem segíti a tétlenségből fakadó bűnös csábítások elkerülésében is.

az apostol hallgatást ajánl, amikor előírja a csendben munkálkodást: a hallgatás, a csend vagy a lélek zavartalan nyugalma (gör. *hészükhia*; lat. *silentium*) már a sivatagi remetek lelkiségének is fontos eleme volt. A szerzetes csak a csendes elmélyülésben készülhet fel Isten szavának meghallására.

aki köztetek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok: az előjárónak azt a Messiást kell követnie, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és földi életét odaadja mások üdvösségéért (vö. Mt 20,28; Mk 10,45).

3. 32 A szövegek értelmezése

A Szeretet Alapokmányából vett idézetek mutatják, hogy a bencés rend új hajtásaként létrejövő ciszterci közösségek még a clunyi reform szellemében élő szerzeteseknél is komolyabban akarják venni Szent Benedek Reguláját: szándékuk az, hogy kizárólag a szeretetet, a lelkek javát tekintik célnak isteni és emberi dolgokban egyaránt. A benedeki Regulához való ragaszkodás lényegét, illetve a Krisztus és az embertestvérek iránti szeretet módját Clairvaux-i Szent Bernát egyik beszédében a „lángolni és világítani” mottóban foglalja össze: „Csak világítani: üres; csak melegíteni: kevés; melegíteni és világítani: tökéletes”. A szerzetes tanúságtétele akkor lesz hiteles, ha a Messiásról tanúskodó, külsőleg is látható cselekedetei (a világítás) belülről, a Krisztus és az embertársak iránti izzó szeretetből (a lángolásból) fakadnak. Bernát az evangéliumok szellemében azt is megjegyzi, hogy a külsőnél fontosabb a belső, vagyis a szeretet: mert az Úr „a lángolást mindenkitől megkívánja, a fényt már nem úgy” (vö. Beszéd 3).

A premontrei rend alapítását jóváhagyó pápai bullából kiviláglik, hogy Xanteni Norbert és társai a szerzetesi életet a világi papok lelkipásztori tevékenységével akarták összekapcsolni: „elhatároztátok, hogy szerzetesi módon Szent Ágoston rendelete szerint éltek kanonoki életet” – állapítja meg a pápa. A „Szent Ágoston rendelete” kifejezés az ágostoni Regulára, illetve a hármas fogadalommal megerősített imádságos és közösségi életre utal. A „kanonoki” szó a lelkipásztori tevékenységet jelzi, mert a középkorban a templomok névjegyzékeiben (kánonjaiban) szereplő klerikusokat, illetve a helyi és az egyetemes zsinatok által megfogalmazott szabályok (kánonok) szerint élő világi papokat is kanonokoknak nevezték.

A karmelita remetek számára készített Szabályzat legfontosabb előírását ez a mondat fejezi ki: „mindenki maradjon a cellájában vagy annak közelében, elmélkedjen éjjel-nappal az Úr törvényéről, és virrasszon az imádságban”. A felszólítás mutatja, hogy a karmeliták a keresztény ókor remetéinek hagyományát folytatva a csendes elmélyülésben, az elmélkedő és szemlélődő imádság útján akarnak találkozni az életükben titokzatos módon jelen lévő Messiással. Ez a kontemplatív életmód nemcsak saját üdvösségüket szolgálja, hanem a világ lármájában élő emberekét is, amennyiben a karmeliták életvitelét kívülről látva rádöbbenhetnek, hogy a földi élet igazi értelme az örök boldogságot ajándékozó Messiással való találkozás.

3. 33 Gondolj a szerzetesek életében megnyilvánuló Messiásra!

A ciszterciek a „lángolni és világítani” jelmondat szellemében tesznek tanúságot arról, hogy következetesen akarnak ragaszkodni Szent Benedek Regulájához. – Életvitelüket látva ne csupán a hősiesség vállaló embert csodáld bennük, hanem azt a Krisztust, aki képessé teszi őket a tanúságtevő szerzetesi életre!

A premontrei kanonokok a szerzetesi élet és a lekipásztori tevékenység ötvöztetésével tanúsítják, hogy életük középpontjában Krisztus áll. – Tevékenységüket és életüket figyelve gondolj arra, hogy ők ugyanolyan törekeny és bűnös emberek, mint amilyen te vagy, s ha sikereik vannak a tanúságtevésben, azt kizárólag annak köszönhetik, hogy elfogadják Krisztus segítségét, aki erőt ad – nekik a szerzetesi és a lekipásztori életre, neked saját hivatásod betöltésére.

A karmeliták az elmélkedő és a szemlélődő ima csendjében készülnek a Messiással való találkozásra. – Kontemplatív életvitelükre felfigyelve gondolkodj el azon, hogy őket is vonzzák a világ értékei, s a világban élőkhez – hozzád is – hasonlóan ők is jól éreznék magukat annak forgatagában, de lemondanak a világ kincseiről, mert Krisztus vonzásának engedve belátják, hogy az emberi életnek végső célt és értelmet csak az Istennel való találkozás adhat.

4. A MESSIÁS EGYHÁZA A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN ÉS ÚJKORÁNAK KEZDETÉN

❖ A IV. LATERÁNI ZSINATTÓL A TRIENTI ZSINATIG (1215-TŐL 1545/63-IG) ❖

A Messiás egyházának történetében a késő középkort és újkorának kezdetét a IV. Lateráni Zsinattól a Trienti Zsinatig (Kr. u. 1215-től 1545/63-ig) terjedő időszak alkotja.

a) *Az egyház terjedésének történelmi háttere a késő középkorban és újkorának kezdetén*

❖ a földrajzi és a politikai színtér Nyugaton ❖

A Német-római Császárság Hohenstauf II. Frigyes uralkodása (1212–1250) alatt megerősödött. A császár Észak-Itálián kívül Szicíliát is birtokolta, és az így harapófogóba került Pápai Államot is megfosztotta területeinek egy részétől. Frigyes váratlan halála után azonban a császárság anarchiába hullott: elvesztette itáliai részeit, egyre inkább a német királyság területére szorult vissza, s ez is önálló tartományokra, fejedelemségekre esett szét. Ettől az időtől kezdve a császárválasztási joggal felruházott hét választófejedelem (a mainzi, a kölni és a trieri érsek, a rajnai palotagróf, a szász–wittenbergi herceg, a brandenburgi örgróf és a cseh király) gyakorolta a tényleges vezetést: hatalmukat 1356-ban a német Aranybulla szentesítette.

A császárság egységét az északnémet Hanza-városok megerősödése is veszélyeztette. Az ónémet *Hanse* (csoport, közös célra alakult társaság) szóról elnevezett szövetség a 13. században azért jött létre, hogy kereskedelmi utakat nyisson a szlávok lakta területek felé, és a Baltikum árucikkei számára piacot találjon az Északi-tenger partvidékein, Skandináviában és Nyugat-Európában.

A német-római uralkodók központosítási kísérletei nem jártak sikerrel: 1499-ben a Habsburg uralkodóházból származó I. Miksa császár († 1519) arra kényszerült, hogy elismerje a birodalomhoz tartozó svájci kantonok (köztársaság jellegű kicsiny tartományok) viszonylagos függetlenségét. Habsburg V. Károly (1516-tól spanyol király; 1519-től 1556-ig német-római császár) uralkodása alatt a császárság egy időre újra megerősödött: Európában uralt területeinek (Spanyolország, Német-római Császárság, Burgundia, Németalföld, Nápoly-Szicíliai Királyság, Szardínia) és az amerikai spanyol gyarmatoknak köszönhetően hatalmas méretű birodalommal alakult, amelyben a mondás szerint „sosem nyugodott le a nap”. Károly különös gondot fordított a németalföldi tartományok (a mai Hollandia és Belgium területeinek) fejlesztésére, amelyeket akkoriban Európa leggazdagabb iparos és kereskedő népe lakta. Ám ugyancsak az ő ideje alatt következett be a monarchia széthullása is: az uralkodótól füg-

getlenedő fejedelmek hatalma megerősödött, és a császárság lassan névleges hatalommá vált. Miután 1556-ban – német-római császárként elszenvedett kudarcai miatt – önként lemondott trónjairól, Németalföld spanyol fennhatóság alá került.

A Francia Királyság Szent IX. Lajos (1226–1270) és IV. Szép Fülöp (1285–1314) uralkodása alatt megerősödött és felvirágzott. A királyság hatalmát először a Franciaország és Anglia között lezajló konfliktussorozat, az úgynevezett százéves háború (1337–1453) tépázta meg.

Miután 1328-ban kihalt a Capeting-dinasztia, a francia trónt, mely a Valois-oldalra szállt, Szép Fülöp unokájaként az angol király is magának követelte. A kirobbanó nyílt fegyveres háborúban az angolok leigázták Franciaországot. A Valois-házi VII. Károly († 1461), akinek uralma már csak az ország közepén egy keskeny sávra korlátozódott, az orléans-i Jeanne d'Arc (Szent Johanna) segítségével a Loire folyónál fekvő kis birtokáról kiindulva kezdte meg birodalmának visszahódítását: 1453-ra az angolokat szinte mindenünnen sikerült kiűznie, és a visszahódított területeken hozzáfogott a politikai, gazdasági rend helyreállításához. Utódai alatt a központi hatalom megerősödött.

Európa a 15. században

A 16. században azonban új veszéllyel kellett szembenéznie a Francia Királyságnak. Amikor 1516-ban Habsburg V. Károly megörökölte a spanyol trónt, majd német-római császár lett, a franciák spanyol–német harapófogóba kerültek. Az elszigetelődéstől tartó és a harapófogóból kiutat kereső I. Ferenc francia király († 1547) a Német-római Császársághoz tartozó Észak-Itáliában kezdte kiépíteni hatalmát: a gazdag kereskedővárosok megszerzésére törekedett. A németek és a franciák között egy körülbelül fél évszázadig elhúzódó háború tört ki, amelynek végén, 1559-ben a franciáknak le kellett mondaniuk az itáliai területi igényeikről.

A skandináv államok politikai helyzete a 12–14. században megszilárdult. 1397-ben a svéd területen lévő Kalmar városában a dánok, a norvégok és a svédek létrehozták a Kalmari

Uniót, amelynek értelmében a három ország fölött ezentúl egy király uralkodik. Az unió, amely belpolitikai önállóságot és közös külpolitikát jelentett, ebben a formában 1523-ig, Svédország kiválásáig állt fenn.

A Dán Királyság a 12-13. században, a Valdemár uralkodók idején erősödött meg, jóllehet a Hanza-városok versenytársat jelentettek a dán kereskedelemnek, és akadályozták az erős monarchia kialakulását. IV. Valdemárt 1375-ben leánya, Margit († 1412), a norvég király neje követte a trónon, akit férje és fia halála után a norvégok is elismertek királynőjüknek. Egy évvel később a svédek is elfogadták őt uralkodójuknak. A Kalmari Unió Margit kezdeményezésére jött létre: számos megszakítással és belső ellenségeskedéssel terhelt működött 1523-ig, amikor is a svédek II. Keresztély király (ur. 1520–1523, † 1559) uralma ellen fellázadva kiléptek belőle.

Norvégia a 13. században, IV. Håkon Håkonsson király († 1263) alatt vált nagyhatalommá, aki a fővárosból, Bergenből kiindulva kiterjesztette uralmát az atlanti-óceáni szigetekre, majd Grönlandra és Izlandra is. Az országot megtizedelő 1349. évi pestisjárvány azonban elősegítette a svéd, a dán és a német bevándorlást, s meggyengítette Norvégiát. Az ország az 1397-es Kalmari Unióban egyesült Dániával és Svédországgal, és a svédek elszakadása után is egységben maradt Dániával (a 19. század elejéig).

Svédországban 1250-ben kihalt az Erik uralkodócsalád. A trónra a leggazdagabb nemesi család tagjai, a Folkungok kerültek. Birger Jarl 1255-ben lefektette Stockholm városának alapjait, s a Hanza-szövetséggel kötött szerződések útján felvirágoztatta az ország kereskedelmét és iparát. Erődítményrendszer kiépítésével megalapozta a svéd hatalmat a finn törzsek között is. 1397-ben Svédország is a Kalmari Unió tagja lett egészen 1523-ig; ekkor azonban fegyvert ragadtak a dán hatalom, II. Keresztély véreskezű uralma ellen, és az ország kilépett a Kalmari Unióból. A mozgalom élére álló Vasa Gusztávot († 1560) még abban az évben királlyá választották.

A balti népcsoportok közül a litvánok a 14. században perszonálunió révén szoros kapcsolatba kerültek a lengyelekkel, majd a 15. században megtörték a területeiket fenyegető Német Lovagrend hatalmát. A 12. század végén Jeruzsálemben létrejött Német Lovagrend Európába visszatérő tagjai a 13. században Dél-Erdélyben, majd Lengyelország északkeleti részén telepedtek le: itt Marienburg (Marlok) központtal létrehozták független országukat. A lettek a 16. századig a Német Lovagrend uralma alatt éltek, az észtek előbb a dánok, majd a Német Lovagrend fennhatósága alá tartoztak, míg a finnek svéd uralom alatt álltak.

A mai Litván Köztársaság területén élő litván törzseket és fejedelemségeket a 13. század közepén Mindaugas nagyfejedelem egyesítette. A német hódító törekvéseknek ellenálló nagyfejedelemiség a 14-15. században a mai Fehéroroszország, Ukrajna és Oroszország egy részét is magába olvasztotta, s határait a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjesztette ki. 1386-ban Jagelló nagyfejedelem II. (Jagelló) Ulászló néven elnyerte a lengyel trónt, és megteremtette a több évszázados lengyel-litván együttélés alapjait. Az egyesült lengyel-litván hadsereg a 15. században megtörte a Német Lovagrend hatalmát. A század végétől az oroszokkal összetűző nagyfejedelemiség területeket veszített. • Lettország a 13. századtól a Német Lovagrend által létrehozott és a Baltikum jelentős részét magában foglaló Livóniához tartozott, majd a 16. század elején rövid időre orosz fennhatóság alá került. • A Livónia részét alkotó Észtország északi része a 13. századtól a dánok, déli része pedig a Német Lovagrend fennhatósága alá került. A 14. század közepétől egész területét a Német Lovagrend felügyelte. A 16. század közepén északi területeit a svédek, a délieket pedig a lengyelek szerezték meg. • A finn államalakulatot a 13. században a svédek hódították meg. A 14. század közepén azonban svéd hercegségi rangot kapott, politikai és vallási egységszervezetet hozhatott létre (a finn képviselők is részt vehettek a királyválasztásban). Helsinki városát a svédek a 16. század közepén alapították.

A Brit-szigeteken a 14. századtól kezdődően egyre inkább az angolok kerültek fölénybe, jóllehet az Angol Királyság ebben az időszakban súlyos bel- és külpolitikai nehézségekkel küzdött.

Anglia a 14. század folyamán kimerült a franciák ellen vívott százéves háborúban: az angol nemzetet pénzügyi válság, járvány és éhínség gyengítette. Az ország helyzetét a trón birtoklásáért folytatott harc, a „rózsák háborúja” is nehezítette, amely 1455–1485 között dúlt az uralkodó dinasztia két oldalága, a címerében piros rózsát feltüntető Lancaster-ház, illetve a címerében fehér rózsát megjelenítő York-ház között. Ennek a háborúnak a lancasteriekkal rokonságban álló Tudor-ház egyik tagja, Tudor Henrik vetett véget, aki 1485-ben legyőzte a York-házból való III. Richárdot, és VII. Henrik († 1509) néven elfoglalta a trónt. Minthogy yorki hercegnőt vett feleségül, egyesítette mindkét ház trónigényét. Uralkodása alatt Anglia újra virágzásnak indult. Utóda, az anglikán egyházat létrehozó VIII. Henrik a 16. század elején különösen a külpolitikában ért el sikereket.

Skóciát 1296-ban, a skót királyi ház kihalásával I. Edward angol király († 1307) tette hűbéresévé, azonban a 14. század elején újra kivívta viszonylagos függetlenségét. 1371-től mintegy 300 éven át a skót Stuart-házból kerültek ki az uralkodók, akik folytonos háborúskodásban álltak az angolokkal. Az ország a 15. század második felében, III. Jakab († 1488) uralkodása idején érte el a legnagyobb kiterjedését; a 16. század első felében a franciák szövetségeseiként több sikertelen háborút vívott Anglia ellen.

Írországbán a 12. század végén kezdődő angol uralom évszázadokon keresztül ír felkelésekhez és kíméletlen angol megtorló hadjáratokhoz vezetett. Az írek kálváriája a 16. században is folytatódott, amikor VIII. Henrik angol király felvette az Írország királya címet is (1536), és az ír nemesség birtokait elkoboztatta.

Az Ibériai-félsziget a 13. század közepén szabadult fel az arab uralom alól: Portugália, Kasztília és Aragónia a félsziget nagy részét visszafoglalta, s csak Granada maradt a mórok (az észak-afrikai berberék és az arabok keverék népe) kezén. Az aragóniai II. Ferdinándnak a kasztíliai I. Izabellával kötött házasságát követően 1479-re létrejött az egységes Spanyol Királyság. A század végére kiűzték az országból a keresztény hitre áttérni nem akaró zsidókat, majd a mórokat is. A 16. század elején, Habsburg V. Károly spanyol király és német-római császár uralkodása alatt Spanyolország Európa vezető nagyhatalmává lett, és óriási gyarmatbirodalmat épített ki Nyugat-Indiában, valamint Latin-Amerikában. • A Portugál Királyság központja a 13. században Lisszabon lett, és a 15. században Európa első gyarmatosító hatalmává lépett elő. • A gyarmatok megszerzését Portugália és Spanyolország is nagy földrajzi felfedezéseinek, illetve bátor tengerészeinek köszönhette.

A portugál Bartolomëu Diaz 1487-ben érte el Dél-Afrika csücskét, s közben felfedezte a Viharfokot, amelyet a portugál király a biztatóbb hangzású Jóreménység fokára keresztelt át. Ezt követően a portugál tengerészek felderítették Afrika nyugati partjait, s gyarmatosítás szándékával több helyen erődöket építettek. Vasco de Gama 1498-ban került meg a dél-afrikai Jóreménység fokát, és eljutott Kelet-Indiába. Cabral a portugál király nevében 1500-ban vette birtokba Brazília partjait.

Kolumbusz Kristóf – a genovai (más források szerint: katalóniai) származású tengerész – meggyőződéssel vallotta, hogy a Föld gömbölyű, s ezért Nyugat felől, az Atlanti-óceánon átkelve is el lehet jutni Ázsiába (Indiába). Minthogy utazási tervét a portugál udvar elutasította, 1492-ben Kasztíliai Izabella királynő támogatásával indult útnak három hajóval: a Kanári-szigetek érintésével eljutott az amerikai kontinens előterében lévő Guanahani szigetére, amelyet San Salvadornak (Szent Megváltónak) nevezett el; további három hajóútján Kuba és Hispaniola (Haiti) szigetét is elérte. Mivel mindvégig azt hitte – és abban a tudatban is halt meg –, hogy Indiába jutott, a szigetek lakóit indiánoknak nevezte el. Amerika mégsem róla, hanem egykori üzlettársáról és barátjáról, a firenzei Amerigo Vespucciról kapta nevét, aki 1499–1502 között spanyol és portugál szolgálatban több utat tett Dél-Amerika partjai mentén, s a felfedezett földrészt Újvilágnak keresztelte el. Kolumbusz felfedezését 1519–1522 között a portugál származású Fernando Magellán expedíciója tette teljessé, akinek spanyol zászlók alatt haladó öt hajója közül az egyik megkerülte a Földet. Magellán a dél-spanyolországi Sanlúcar kikötőjéből Nyugat felé hajózva indult útnak azzal a cél-

lal, hogy eljusson a fűszereiről híres Maluku- (ma Indonéziához tartozó) szigetcsoportra. Útközben felfedezte a Dél-Amerika alsó csücskében lévő (később róla elnevezett) átjárót, s átjutva a Csendes-óceánra elérte a Fülöp-szigeteket. Itt Magellán meghalt, de két hajója eljutott Malukura, azaz a Fűszer-szigetekre, s az egyik hajó vissza is tért Sanlúcarba. • A portugálok és a spanyolok pápai közvetítéssel az 1494-es tordessilas-i, majd az ezt kiegészítő zaragozai szerződésben (1529) osztották fel egymás között a meghódított gyarmatokat.

Észak-Itáliában Hohenstauf II. Frigyes német-római császár halála (1250) után a császárok a 14. század elejéig több hadjáratban is igyekeztek megszilárdítani hatalmukat, de ezek a törekvések kevés sikert hoztak. Névleges uralmuk alól a gazdagodó északi városok egyre inkább kivonták magukat. A gazdasági fejlődés, az anyagi javak felhalmozása a kultúra felvirágzását is elősegítette. Észak-Itália lett a szülőhelye a humanizmus eszmeáramlatának és az antik klasszikus műveltséget felújító kulturális iránynak, a reneszánsznak.

Az északi városállamokban megerősödött a gazdag kereskedő-bankár réteg befolyása. Egyes helyeken ezek a gazdag családok ragadták kezükbe a politikai hatalmat (Firenzében például a Mediciek). Másutt zsoldosvezérekből lett zsarnokok kerültek uralomra (Milánóban például a Viscontiak, majd a Sforzák). • A 14–16. század kiemelkedő humanista és reneszánsz írói és művészei származásuk, iskolájuk vagy tevékenységük alapján mind Észak-Itáliához kötődtek (a korai reneszánsz korban például Dante, Petrarca, Donatello, Brunelleschi, Masaccio, a virágzó reneszánsz idején Bramante, Raffaello, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Tiziano stb.).

A Pápai Állam II. Frigyes halála után visszakapta azokat a területeit, amelyektől korábban a Hohenstauf császár megfosztotta. Az állam politikai hatalma és erkölcsi tekintélye azonban a 14–15. században mélypontra jutott. Ennek egyik oka és jele a pápák avignoni tartózkodása (1305–1377) volt: az egyházfők több mint hetven évre Dél-Franciaországba tették át székhelyüket, s a francia politikai érdekek befolyása alá kerültek. A másik ok az úgynevezett nyugati egyházszakadás: ez a középkori pápaságnak az 1378–1417 közötti korszaka volt, amikor egyszerre két, majd három egyházfő uralkodott. Végül a harmadik ok a nepotizmus: a fogalom egyházi javak családi alapú örökítését jelenti, szűkebb értelemben azt a gyakorlatot, hogy a pápák, illetve főpapok saját rokonaikat jövedelmező javadalmakhoz juttatták, vagy jelentős hivatalokhoz segítették hozzá. A Pápai Állam tekintélyét csak II. Gyula pápának sikerült helyreállítania a 16. század elején.

A pápák avignoni tartózkodásának előzménye volt, hogy IV. Szép Fülöp francia király éles ellentétbe került VIII. Bonifác pápával, amikor háborús költségeinek fedezésére megadóztatta az egyházat. A pápa halála után, 1305-ben a francia és olasz pártra szakadt kardinálisok a királlyal jó kapcsolatban lévő bordeaux-i érseket választották meg pápának, aki az V. Kelemen nevet vette fel. Az új pápa a kardinálisok legnagyobb meglepetésére közölte, hogy koronázása Lyonban lesz. A koronázás után V. Kelemen nem tért vissza Rómába, hanem székhelyét 1309-ben a dél-franciaországi pápai hűbértokra, Avignonba tette át. Ezzel kezdetét vette a pápák több mint hetven éves avignoni tartózkodása, amelyet a zsidók babiloni fogságára emlékezve helytelenül avignoni fogságnak is neveznek. Franciaországi tartózkodásuk idején a pápákra az erőskezű francia királyok jelentős befolyást gyakoroltak. V. Orbán pápa 1367-ben visszatért ugyan Rómába, de az ott dúló anarchia miatt hamarosan visszaköltözött Avignonba. A pápák avignoni tartózkodása XI. Gergely idején ért véget, aki 1377-ben – Sienai Szent Katalin domonkos harmadrendi apáca ráhatására – visszatért Rómába, és beköltözött a Vatikán épületébe, melyet ekkor kezdtek palotává fejleszteni, s amely ettől az időtől kezdve lett a pápák székhelye korábbi lakhelyük, az idők során lakhatatlanná vált lateráni palota helyett.

A nyugati egyházszakadás a középkori pápaságnak az a szomorú korszaka, amelyben két, majd három pápa tartott igényt a pápai hatalomra. Az Avignonból visszatérő XI. Gergely halála után a rómaiak a pápaválasztásra egybegyűlt kardinálisoktól azt követelték, hogy itáliai pápát válasszanak. Így VI. Orbán néven Bari érseke lett a pápa († 1389). A választásra késve érkező francia kar-

dinálisok utólag hódoltak ugyan az új pápa előtt, de később az itáliai Anagni városában egybegyűlve érvénytelennek nyilvánították a választást, és egy genfi kardinálist választottak meg pápának, aki a VII. Kelemen nevet vette fel († 1394), és Avignonba költözött. A két pápa léte megosztotta egész Európát, politikai kérdéssé lett, hogy melyik uralkodó melyik pápát fogadja el. A helyzet 1409-ben még súlyosabbá vált, amikor a Pisai Zsinatra egybegyűlt kardinálisok a két meg nem jelent pápát letettnek nyilvánították, és helyükbe V. Sándor néven a milánói kardinálist választották meg pápának. A másik két pápa (VI. Orbán, illetve VII. Kelemen utóda) azonban nem mondott le tisztségéről, így ekkor már három pápa tartott igényt a pápai trónra. A nyugati egyházszakadásnak a Konstanzi Zsinat (1414/18) vetett véget, amelyet Zsigmond német-római császár és magyar király sürgetésére hívtak egybe a Bodeni-tó partján lévő városba. A zsinat hosszasan elhúzódó tárgyalásai eredményeként a három pápa közül egy lemondott, kettőt letettnek nyilvánítottak, s helyükbe 1417-ben Konstanz vásárcsarnokában új pápát választottak V. Márton személyében.

A Pápai Állam létét a nepotizmus gyakorlata is veszélyeztette, amely a 11. században kezdődött, a pápák avignoni tartózkodása, illetve a nyugati egyházszakadás idején megerősödött, és a késő reneszánsz pápáinak korában szinte határtalan méreteket öltött. A latin *nepos* (unokaöcs) szóról elnevezett nepotizmus tág értelemben az egyházi vagy világi főhatóságú személyek, szoros értelemben a pápák túlságos kedvezése rokonaik (elsősorban unokaöccseik) irányában. Egyes pápák nagy egyházi javadalmakat és jelentős hivatalokat juttattak rokonaiknak. Előfordult, hogy a Pápai Állam egyes területeit nem csupán hűbérbe adták, hanem azokat előbb világi hercegségekbe alakították, s úgy osztották szét családtagjaik körében. A nepotizmus a spanyol Borgia-családból származó VI. Sándor pápasága (1492–1503) idején soha nem látott mértékűvé vált. Vesztegetéssel elnyert pápai hatalmát családja gazdagítására és egy korábbi törvénytelen kapcsolatból született négy gyermeke felemelésére használta. Cesare nevű fiát érsekké, majd kardinálissá tette. Cesare azonban lemondott kardinálsi méltóságáról, s megnősült. Ezután atyja kinevezte őt a Pápai Állam kapitányává, s a kicsapongó életet folytató Cesare ebben a szerepében minden hatalmát arra használta föl, hogy a Pápai Államot családja számára lefoglalja. Az áldatlan állapotokat csak II. Gyula pápa (1503–1513) tudta megszüntetni, aki fő feladatának a Pápai Állam korábban elveszített területeinek visszaszerzését és politikai hatalmának megszilárdítását tekintette. Művészeteket pártoló törekvéssel Rómát hamarosan a 16. századi, érett reneszánsz művészetének központjává tette. Bramante-nak († 1514), a reneszánsz építészet vezető mesterének tervei alapján megkezdte az új Szent Péter-templom építtetését, Michelangelóval († 1564) kifestette a híres Sixtusi kápolnát, és Raffaellóval († 1520) lakosztályának nyilvános termeit, az úgynevezett stanzákat. Utóda, a firenzei Medici-családból származó X. Leó (1513–1521) vérbeli reneszánsz pápa volt. Elődjéhez hasonlóan pártolta a művészeteket. A Szent Péter-templom építési munkálatainak befejezéséhez szükséges pénz előteremtésére ő hirdette meg azt a búcsút, amely aztán alkalmmal szolgált Németországban Luther Márton fellépésére.

Dél-Itáliában a szicíliai–nápolyi kettős királyság trónja a 13. század közepén a Hohenstaufoktól a francia Anjou-dinasztia kezébe került, amikor a pápa Szicília hűbéruraként 1266-ban a koronát Anjou Károlynak adta. Károly uralkodása kegyetlen elnyomás volt, gyakorlatilag a sziget katonai megszállását jelentette, ami 1282-ben felkeléshez vezetett. Ezt a felkelést „szicíliai vecsernyének” nevezik, mert húsvéthétfőn abban az órában robbant ki, amikor vecsernyére kezdtek harangozni. A szicíliaiak elűzték Anjou Károlyt, a trónra pedig – házassági jogon – az aragóniaiakat ültették. Az Anjouk a birtokukban maradt dél-itáliai területeken megalapították a Nápolyi Királyságot, amely a 15. század közepén az aragóniaiak, majd a 16. században a Habsburgok spanyol ágának birtokába került.

Magyarországon II. András uralkodása (1205–1235) alatt a királyi birtokok eladományozásával megkezdődött a vármegyerendszer felbomlása: meggyengült a központi hatalom ereje, és megnőtt a főurak befolyása. Az egykori királyi birtokok lakóit (közép- és kisbirtokosokat, várjobbágyokat) az a veszély fenyegette, hogy a nagybirtokosok hatalmuk alá vonják őket, s

így elveszítik korábbi jogait, kiváltságait: elégedetlenségük miatt a király 1222-ben az Aranybulla kiadására kényszerült.

Az Aranybulla aranypecsétes szabadságlevél, amely új intézkedésekkel egészítette ki Szent István alkotmányát: az alkotmányos királyság és a köznemesség hatalmát erősítette meg a nagybirtokos főurakkal szemben.

IV. Béla uralkodása (1235–1270) alatt érte az országot a mongol támadás. 1241-ben az ország nagy részét végigpusztító mongolok (a magyar történetírók szóhasználatában: tatárok) Batu kán vezetésével a mohi csatában megsemmisítő csapást mértek a király seregére.

A Közép-Ázsia sztyeppéin élő, nomád állattenyésztéssel foglalkozó mongol törzseket Karakorum (ma: romváros Mongólia középső részén) körzetében Dzsingisz kán († 1227) egyesítette. Uralma alatt erős katonáállam szerveződött, melynek fő célja a hódítás lett, és hatalmas birodalomra fejlődött. Dzsingisz egyik fia, Ögödej nagykán († 1241) követte a trónon. A 13. század első évtizedeiben a mongolok elfoglalták Kína nagy részét, kifosztották a Kijevi Nagyfejedelemséget, majd Európa és a szeldzsuk fennhatóság alatt lévő perzsa térségek ellen indultak. A 13. század második felétől a mongolok tartományokra, szállásterületekre (mongol: *ulus*) osztották fel birodalmukat. A központi tartomány vezetője Dzsingisz egyik unokája, Kubiláj nagykán († 1294) lett, aki Pekinget is elfoglalva 1279-ben megalapította a Jüan-dinasztiát, s így haláláig kínai császárként is uralkodott. A központi birodalomtól északnyugatra fekvő tartományt az Arany Horda uralta, amelynek alapítója Batu kán († 1255), Dzsingisz egyik unokája volt.

IV. Béla halála után jelentősen megnőtt a főurak hatalma, akik egész országrészek felett uralkodtak. A 13. század végén az egységesülő jobbágyság megkapta a szabad költözködés jogát. 1301-ben III. Andrással kihalt az Árpád-ház, s az ezt követő trónharcokból a pápaság támogatását élvező nápolyi Anjou uralkodóház került ki győztesen.

Károly Róbert (ur. 1308–1342) a tartományurak leverésével megszilárdította a királyi hatalmat, s különféle adók kivetésével a kincstárnak állandó pénzbevételei forrást biztosított. Fia, Nagy Lajos (ur. 1342–1382) uralmát hódító háborúk sora jellemezte: ezeknek eredményeként a 14. században három tenger vize mosta hazánk határait (a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger). Uralkodása idején vált jogilag egységesé a jobbágyság, erősödött a rendi fejlődés, lendületet kapott a mezőgazdasági áruterelés, és a városokban megkezdődött az iparosokat egybefogó céhrendszer kialakulása.

Az Anjou uralkodókat követően Luxemburgi Zsigmond (ur. 1387–1437) lett Magyarország királya, aki 1396-ban az oszmán-törökök elleni küzdelemben Nikápolynál (ma: bulgáriai Nikopol) csatát vesztett, s amikor 1410-ben a német-római császári trónt is megszerezte, egységes európai összefogást sürgetett a törökökkel szemben.

Zsigmond halála után a török elleni küzdelem élére a Habsburg V. László uralkodása (1440–1457) idején kormányzóvá választott Hunyadi János állt. Bár 1448-ban a rigómezei (szerbül: *Kosovo polje*) csatában a törökök legyőzték Hunyadi seregét, 1456-ban Nándorfehérvárnál (ma: Belgrád) győzelmet aratott felettük, és ezzel évtizedekre elhárította az országtól a török veszélyt. Fia, I. (Corvin) Mátyás (ur. 1458–1490) a köznemességre támaszkodva megfékezte a főurak hatalmaskodását, megszervezte a később „fekete sereg” néven ismertté vált zsoldosereget, és a központi hatalom megerősítésére szakszerű közigazgatási rendszert hozott létre. Mátyás királyt a trónon a Jagelló-házból származó II. Ulászló († 1516), majd II. Lajos († 1526) követte, akik egyben cseh királyok is voltak.

Uralkodásuk alatt a központi hatalom széthullott, a főurak kisajátították a királyi birtokokat, szétverték a „fekete sereget”, miközben ádáz harcot folytattak a köznemesség ellen is. Azzal, hogy kísérletet tettek a mezővárosok lakosságának jobbágysorba süllyesztésére, jelentős mértékben hozzájárultak a Dózsa-féle parasztháború kitöréséhez (1514). A felkelés leverése után a paraszt-

ságot örökös röghöz kötöttségre ítélték. Az egyre inkább anarchiába süllyedő országot felkészületlenül érte az újabb török támadás.

1526-ban a mohácsi csatában a törökök megsemmisítő csapást mértek a magyar nemesi seregre. Az ütközetben elesett Tomori Pál kalocsai érsek, a sereg fővezére is, és a menekülő II. Lajos király is életét vesztette. Helyére a két pártra szakadt nemesség két királyt választott: a székesfehérvári országgyűlés I. (Szapolyai) János erdélyi vajdát (ur. 1526–1540), míg a Habsburg-pártiak I. Habsburg Ferdinándot (ur. 1526–1564). Az ország két részre szakadt: a nyugati és északi részek Ferdinánd, a keleti területek Szapolyai kezére kerültek. A megosztott Magyarországon a két király között megkezdődött a versengés a trón egyedüli birtoklásáért. A kibontakozó harcban Szapolyai a szultánhoz fordult segítségért, ezzel elősegítve a törökök előrenyomulását.

1538-ban a két király, belátva, hogy egymást nem tudják legyőzni, Váradon békét kötött: ennek értelmében kölcsönösen elismerték egymás királyságát, és megállapodtak, hogy János halála után trónja a Habsburgokra száll. Szapolyai azonban halálos ágyán – a szultán támogatásával és jóváhagyásával – megeskette híveit, hogy csecsemő fiát koronázzák meg. 1540-ben a Pest melletti Rákos mezei országgyűlésen a két hónapos II. (Szapolyai) János Zsigmondot választották meg magyar királynak.

A szultán a zavaros helyzetet kihasználva Buda ellen vonult: 1541-ben kardcsapás nélkül bevette, megszállta, és a Duna menti területekkel együtt birodalmához csatolta. Ezzel az ország három részre szakadt: a Habsburgok által kormányzott királyi Magyarországra (amely a Nyugat-Dunántúlt és a Felvidéket foglalta magában), a török hódoltsági területekre és a törökök által ellenőrzött, a Tiszántúl keletre eső részeivel (Partium) kiegészített, korlátozott önállóságú Erdélyre. Erdélyben a magyar királyi címet is viselő II. (Szapolyai) János Zsigmond († 1571) kiskorúsága idején anyja, Izabella és gyámja, Fráter György váradi püspök, majd esztergomi érsek († 1551) intézte a kormányzati ügyeket. Miután a törökkel tárgyalásokat kezdeményező Fráter Györgyöt a bécsi udvar árulás gyanúja miatt meggyilkoltatta, 1551-től Erdély egy időre I. Habsburg Ferdinánd kezébe került. 1556-ban a törökök akaratából újra Izabella lett a kormányzó, akit 1559-től a nagykorúvá lett János Zsigmond Erdély első fejedelmeként követett a trónon.

A 13–16. században az albánok, a horvátok, a bosznia-hercegovinai szlávok, a szlovének, a csehek és a lengyelek sorsa továbbra is szorosan összefonódott egymással és a magyarok történelmével.

1272-ben Anjou I. Károly, Nápoly és Szicília királya elfoglalta az albán területeket, és felvette az Albánia királya címet is. Rövid uralma után a török támadások által fenyegetett törzseket az albán származású Gjergj Kastrioti (Kasztrióta György, ur. 1443–1468) egyesítette, aki török fogságban nevelkedett, és a törököktől a Szkander bég nevet kapta. A muszlimok ellenében a magyarokkal is kész volt összefogni: az 1448-as rigómezei ütközet előtt felajánlotta segítségét Hunyadinak, de nem tudott kellő pillanatban megérkezni a csatátérre. Az albán fejedelem uralmát 1461-ben a török szultán is elismerte. Szkander bég halála után Albánia török fennhatóság alá került.

Horvátországban a magyar királynak alárendelt uralkodók a 13. századtól a Dalmácia, Horvát- és Szlavónország hercege címet viselték. A 15. század első felében, Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt a török támadások miatt Horvátország egyes részei fokozatosan elszakadtak hazánktól. Az ország tengermelléki részén egyre inkább Velence érvényesítette hatalmát. A század második felében I. (Corvin) Mátyás király a török betörések miatt többször is védekezésre kényszerült. A mohácsi vész (1526) után Horvátország a Habsburgok kezére került, s csak azon az alapon tartozott Magyarországhoz, hogy a Habsburg uralkodók egyben magyar királyok is voltak.

Jóllehet Boszniát – előnyös földrajzi helyzete miatt – a bizánciak és a törökök is igyekeztek megszerezni, a tartomány II. Kotromanić István bosnyák bán (ur. 1322–1353) és I. Tvrtko István,

Bosznia első királya (1353–1391) uralkodása alatt a magyar fennhatóság elismerésével meg tudta őrizni viszonylagos függetlenségét. Tvrtko a környező területek egy részét is elfoglalta, s 1390-től Bosznia, Szerbia, Horvátország és Dalmácia királyának tekintette magát. A király halála után Bosznia hanyatlásnak indult: a több évtizedes politikai és társadalmi zűrzavart követően 1463-ban török uralom alá került. • Hum területét Tvrtko a Hranic-családból származó zsupánoknak adta hűbérül: ettől kezdve a boszniai fennhatóság névlegessé vált a tartományban. 1440-ben Vukčic István hercegi címet vásárolt magának a német-római császártól, s ekkor kapta Hum a Hercegovina (Hercegföld) elnevezést. A terület 1483-ban került török uralom alá.

A szlovének, akik a mai Ausztria déli-délkeleti részén fekvő Karantánia (Karintia), Krjana és Stájerország vidékén éltek, a 14. században betagozódtak a Habsburg-tartományok közé. A karintiai hercegek beiktatási szertartását azonban még a 15. század elején is szláv nyelven végezték.

A Német-római Császársághoz tartozó Cseh Királyság a Přemysl-házból való uralkodók alatt érte el hatalmának csúcsát. A Přemysl-ház kihalása (1306) után a Luxemburg-ház vette át az ország irányítását. 1355-ben Prága lett a királyság központja. A 14. század végén a német vezetésű cseh egyházzal szemben nemzeti mozgalom bontakozott ki, melynek élére Jan Hus (Husz János) prédikátor állt. A kivégzése (1415) után kitört huszita háborúk több mint húsz évig tartottak. 1469-ben a Morvaországot elfoglaló I. (Corvin) Mátyás királlyá koronáztatta magát. Csehország központi része azonban a litván–orosz eredetű Jagelló uralkodóházból származó II. Ulászlóé lett, Csehország és Magyarország pedig 1490-től perszonálunióra lépett egymással. 1526-ban Ferdinánd osztrák főherceg került a cseh trónra, és az ország a Habsburgok uralma alatt közel négy évszázadra egyesült Magyarországgal és Ausztriával.

Lengyelország – a polánok szláv törzséről elnevezett Polonia – a 13. század közepén több mint húsz részfejedelemségből állt. Legjelentősebb városa Krakkó volt. 1226-ban a német-római császár, Hohenstauf II. Frigyes, az ország északi részére betelepítette a Német Lovagrendet. A lovagok önálló államot alapítottak, melynek területére egyre több német telepes érkezett: a Balti-tenger partját birtokolva befolyásuk alá vonták a tengeri kereskedelmet, majd további területeket szaktítottak el Lengyelországtól és Litvániától. Lengyelország egységét a litván–orosz Jagelló-családból származó I. Ulászló († 1333) teremtette meg, aki több részfejedelemség egyesítése után 1320-ban felvette a királyi címet. Fia, III. (Nagy) Kázmér († 1370) újabb területek meghódításával gyarapította a királyságot. Kázmér halála után unokaöccsét, Nagy Lajos magyar királyt emelték a lengyel trónra: így 1370-ben Lengyelország perszonálunióba került Magyarországgal. 1386-ban a lengyel királyság újra a Jagelló-ház irányítása alá került: amikor a litván nagyfejedelem fia, II. (Jagelló) Ulászló megkeresztelkedett, és feleségül vette Nagy Lajos királyunk Hedvig (Jadwiga) nevű leányát, létrejött a lengyel–litván perszonálunió. A lengyel–litván együttműködés eredményesnek bizonyult a Német Lovagrend elleni küzdelemben. A 16. század elején a lovagrend állama két részre szakadt: keleti fele, az úgynevezett Porosz Nagyhercegség a lengyel korona hűbérese lett, nyugati területe pedig Királyi Poroszország néven Lengyelország részévé vált.

❖ a földrajzi és a politikai színtér Keleten ❖

A Bizánci Birodalom balkáni részén az oszmán-törökök rajzolták át a konstantinápolyi Latin Császárság, valamint a bolgár, a román, a szerb és a délbán területek politikai térképét. 1453-ban az oszmán-törökök végérvényesen megdöntötték a Bizánci (Keletrómai) Birodalmat: elfoglalták Konstantinápolyt, és Isztambul néven az Oszmán Birodalom fővárosává tették. I. (Nagy) Szulejmán uralkodása (1520–1566) alatt a birodalom határai a Perzsa-öböltől Ausztriáig, illetve a Fekete-tengertől a marokkói határvidékig húzódtak.

A Nikaiai Császárság és az Ikoniumi Szultánság közötti térségben élő és a nyugati törzsszövetséghez tartozó törökök a 13. században függetlenítették magukat a szeldzsukoktól. Oszmán nevű uralkodójuk († 1326) szervezte őket katonáállammá. Évtizedek szívós harcai során a mind erősebbé váló és fokozatosan birodalommá növekvő oszmán-török fejedelemség sorra legyőzte a

szomszédos törzseket: bekebelezte az egykori Szeldzsuk Birodalmat, Bizánc rovására növelte területeit.

A keresztesek által 1204-ben létrehozott Latin Császárság 1261-ig állt fenn: ekkor a bizánciak visszafoglalták Konstantinápolyt, és helyreállították a területeiben jelentősen megfogyatkozott Bizánci Birodalmat. 1453-ban azonban II. Mehmed oszmán-török szultán († 1481) elfoglalta Konstantinápolyt, és birodalmának székhelyévé tette. A város a török köznyelvben ekkor kapta az Isztambul nevet.

A második Bolgár Birodalom fénykorát II. Iván Aszen uralkodása (1218–1241) alatt élte, aki legyőzte a bizánci császárt, és Bulgáriát a leigázott szerbekkel együtt a legfőbb balkáni hatalommá tette. A politikai harcok és a parasztfelkelések a 13. század végére azonban meggyengítették a bolgár államot, amelyet a 14. század végétől fokozatosan az oszmán-törökök igáztak le.

A románok a 13. században kezdték létrehozni a Kárpátokon túli vajdaságaikat: a magyar király fennhatósága alól kivonva magát a 14. században jött létre Havasalföld, majd Moldva vajdasága. A 16. század első felében mindkét államalakulat az Oszmán Birodalom csatlósává lett.

1217-ben a szerb fejedelem, Nemanjics (I.) István († 1228) a pápától királyi koronát kapott. Utódai megszerezték Makedóniát, legyőzték a bolgárokat és a bizánciakat, s uralmuk alá vonták Dél-Albániát. A középkori szerb állam a legnagyobb kiterjedését Dusán István uralkodása (1331–1355) alatt érte el, aki a Bizánc elleni harcokban a Balkán-félsziget mintegy kétharmadát birtokba vette, majd 1346-ban a „szerbek és a görögök cárjává” koronáztatta magát. Halála után birodalma a feudális urak egymás elleni harca és az oszmán-törökök támadásai következtében széthullott. A 14. század végén Szerbia az Oszmán Birodalom csatlósállama lett. A függetlenségi harcok nem hoztak tartós eredményt: a 15. század közepére egész Szerbia (a montenegrói résszel együtt) török hódoltsági területté vált. • Hasonló sorsra jutott Dél-Albánia, illetve az albánok lakta terület egésze is.

A Bizánci Birodalom kis-ázsiai területein a 13. századtól kezdődően az arabok, majd az oszmán-törökök változtatták meg Kis-Örményországot, valamint a Nikaiai és a Trapezunti Császárság politikai helyzetét.

A kis-ázsiai Cilícia területén élő örmények birodalma, Kis-Örményország, melynek fővárosa Szisz volt, a 13. században élte virágkorát. Az országot 1375-ben a Bizánci Birodalomba betörő egyiptomi arabok tették tönkre, és pusztították el végérvényesen. A harcokat túlélő örmények közül sokan külföldre menekültek, s a lakosságnak csak a legszegényebb rétege maradt Ciliciában. Az egykori Kis-Örményország területe 1515-ben lett az Oszmán Birodalom részévé.

A Nikaiai Császárság 1261-ig állt fenn, amikor a nikaiai császár visszafoglalta a keresztesektől Konstantinápolyt, és helyreállította a Bizánci Birodalmat. A Trapezunti Császárság egy ideig még független maradt, mert uralkodói ügyes politikával kijátszották egymással szemben ellenfeleiket, vagy házasságkötések révén szövetségre léptek velük. A 15. század második felében azonban Trapezunt is az Oszmán Birodalom részévé vált.

A 13. és 16. század közötti időszakban gyökeres politikai változások történtek a Bizánci Birodalom déli és keleti határterületein is. 1250-ben a Mameluk uralkodóház tagjai lettek Egyiptom urai, akik rövidesen ellenőrzésük alá vonták Jeruzsálem és Antióchia környékét is. A Kaszpi-tengertől délre lévő Perzsiát a 13. század közepén a mongol Ilhánida uralkodóház (1256–1335) tagjai foglalták el, akik Örményország és Grúzia vidékét is hatalmukba kerítették. Az uralkodóház széthullása után egymással vetélkedő kisebb fejedelmek harcoltak a térség birtoklásáért. 1370-től kezdődően a mongol-török származású Timur Lenk († 1405) és utódai, a Timuridák – időnként mongol törzsek ellen is harcolva – kísérletet tettek a mongolok korábbi birodalmának visszaállítására. A 16. század elején I. Iszmáil türkmén származású perzsa sah († 1524), a Szafavidák dinasztiájának megalapítója hajtotta uralma alá azt a területet, amelyet addig a Timuridák birtokoltak. – A 16. század elején az oszmán-törökök foglal-

ták el Egyiptomot, Jeruzsálemet, Antióchiát, valamint a Szafavida Birodalom, Örményország és Grúzia nyugati részét.

Az egyiptomi Ajjúbidáktól 1250-ben a Mameluk-dinasztia vette át a hatalmat. Az arab mamlúk vagy mameluk név török és mongol származású rabszolgákat jelöl, akiket a bagdadi Abbászida kalifák a 9. századtól katonákként és testőrökként alkalmaztak. A 13. század közepének Egyiptomában ezek a testőrök kerültek uralomra, élükön a testőrparancsnokból lett szultánnal. A Kairóban székelő mameluk szultánok hódító hadjárataik során hatalmukat Antióchiáig, illetve az iszlám szent helyekig, az arábiai Mekkáig és Medináig is kiterjesztették. 1517-ben a mamelukok uralta Egyiptom az Oszmán Birodalom tartománya lett.

A keresztesek által létrehozott Jeruzsálemi Királyság nagy részét a nyugati hatalmak 1229-ben tárgyalások útján nyerték vissza az Ajjúbidáktól: megkezdődött a királyság második korszaka, amely 1244-ig, az újabb Ajjúbida uralom kezdetéig tartott. Bár 1260-tól az Ajjúbidákat felváltották a mamelukok, a Jeruzsálemi Királyság kereskedelmi szempontból fontos kikötővárosa, Akkon csak 1291-ben került a mamelukok kezére. Ekkor ért véget a keresztes háborúk időszaka, s ettől kezdve a mamelukok uralták Jeruzsálemet és környékét egészen 1517-ig, amikor a város az oszmán-törökök igája alá került.

A keresztesek által alapított Antióchiai Fejedelemség telepeseinek többsége genovai volt, akik földműveléssel és kereskedelemmel foglalkoztak. A fejedelemséget egy időre a Jeruzsálemi Királyság, majd a Bizánci Birodalom is fennhatósága alá vonta, mígnem 1268-ban az egyiptomi mamelukok vették birtokukba. 1517-ben a terület oszmán-török fennhatóság alá került. Antióchia ekkor kapta az Antakya nevet.

Perzsiában az Eufrátesz és a Kaszpi-tenger közti területeket a 13. században a mongolok igázták le. Hülegü kán († 1265) – Dzsingisz unokája, az Ilhánida uralkodóház megalapítója – 1258-ban elfoglalta Mezopotámiát, kifosztotta Bagdadot, s a kalifa életét is kioltva véget vetett az Abbászida Kalifátusnak. A mongol Ilhánida Birodalom székhelye – a mai Irán északnyugati részén – többször változott: kezdetben Maragé volt, később Tebriz, majd Soltánije lett. Timur Lenk a mai Üzbegisztán keleti határánál lévő Szamarkandból kiindulva 1382-ben foglalta el Soltánije és Tebriz körzetét, végül 1401-ben Bagdadot is birtokba vette. A perzsa Szafavidák 1501-ben Tebrizt tették meg első fővárosuknak. 1514-ben az oszmán-törökök elfoglalták a Szafavida Birodalom nyugati részeit (Tebriz, majd Bagdad városát is), de a balkáni, illetve a magyarországi hadjárataik miatt nem volt erejük a perzsák hatalmának teljes felszámolására.

Örményországot a 13. század közepén érte el a mongol hódítás. A mongolok eleinte szövetségest láttak az örményekben, de súlyos adókat vetettek ki rájuk, s tönkretették az ország gazdaságát. Uralmuk alatt az örmény lakosság jelentős része a Krím-félszigetre, illetve a ciliciai Kis-Örményország területére menekült. 1387-ben Timur Lenk dúlta fel egész Örményországot, a 15. században pedig türkmén és iráni kurd törzsek igázták le. A 16. század közepén az ország nyugati fele az oszmán-törökök, keleti része a perzsa Szafavidák uralma alá került.

A Bagratida uralkodóház vezette Grúzia aranykorának a 13. században a mongol betörések vetettek véget. Az ország kis fejedelemségekre bomlott. A 14. század elején, a Mongol Birodalom hanyatlása idején a grúz területeket V. Georgi († 1346) újra egyesítette, de a század végén rövid időre Timur Lenk ismét leigázta. A 15. század közepén az ország három királyságra és kisebb fejedelemségekre esett szét. A három királyság: nyugaton Kutaiszi fővárossal az Abház Királyságot felváltó Imereti, ettől délkeletre Tbiliszi fővárossal Kartli és Telavi központtal Kaheti volt. A királyságok és fejedelemségek birtoklásáért az oszmán-törökök és a perzsák vetélkedtek egymással: a nyugati területek fokozatosan oszmán-török, a keleti részek pedig perzsa fennhatóság alá kerültek.

A fejedelemségekre bomló Kijevi Oroszországot a 13. században két mongol támadás is érte. E korszakban alakult ki az orosz területeken élő szláv törzsekből az ukrán, a fehérorosz és a nagyorosz nép. A 14. századtól kezdve Kijevtől a Moszkvai Nagyfejedelemség vette át a vezető szerepet.

A mongolok a 13. század elején az orosz fejedelemségek nagy részét leigázták, és 1240-ben Kijevet is bevették. Ebben a történelmi korban született meg a három keleti szláv nép: az ukrán (vagy kisorosz), a fehérorosz (vagy belorusz) és a nagyorosz (vagy orosz). Az ukránok központja Kijev volt, a fehéroroszoké Minszk, a nagyoroszoké pedig Moszkva városa lett, amely korábban a Novgorodi és a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséghez tartozott. Mivel Kijevet a mongolok 1299-ben másodszor is megtámadták, a fejedelemségek életében egyre nagyobb szerephez jutott Moszkva városa. A 14. században a Moszkvai Nagyfejedelemség az egyik legtekintélyesebb orosz állammá vált. A fehéroroszok és az ukránok földjét a század végén a perszonálunióban lévő Lengyel–Litván Királyság foglalta el.

III. Iván moszkvai nagyfejedelem (ur. 1462–1505) megteremtette az orosz egységet, és felszámolta a mongol függőséget. Az ő nevéhez fűződik a moszkvai Kremlnek – a város erőddé változtatott, fallal körülvett központjának – átépítése is. IV. (Rettenetes) Iván moszkvai nagyfejedelemként, majd első orosz cárként (ur. 1547–1584) korszerűsítette a hadsereg szervezetét, új törvényeket adott ki, és mindenkit megöletett, akiről úgy vélte, hogy veszélyeztetheti teljhatalmát.

b) Az egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése a késő középkorban és újkorának kezdetén

❖ az egyház arculatának átrajzolódása Nyugaton: a reformáció ❖

A latin *reformatio* (átalakítás, megjavítás, megújítás, reform stb.) szó azt a 16. századi vallási és politikai mozgalmat jelöli, amely a német Luther Márton, a svájci Zwingli Ulrich és a francia–svájci Kálvin János nevéhez fűződik, akik az egyház tanúságtevő munkájának megújítását és az evangéliumi életeszményhez való visszatérést tűzték ki célul. Reformtevékenységüket az ebbe időszerűvé, hogy a történelem folyamán az egyház intézményeire, liturgiájára, tanítására és tanúságtevő életformáira sok olyan elem is rárakódott, amely vagy ellentétben állt az evangélium szellemével, vagy nehezen lehetett kimutatni evangéliumi gyökereit. Tény, hogy a középkor végén Krisztus titokzatos testének emberi arca megújulásra szorult.

❖ a reformáció előzményei ❖

A reformáció előzményei között jelentős szerepet játszott a radikális reformeszméket hangoztató angol John Wyclif (1324–1384) és cseh Husz János (1369–1415) tevékenysége, valamint a Konstanzi (1414/18) és a Basel–Ferrara–Firenzei Zsinat (1431/45) számos reformtörekvése.

John Wyclif oxfordi pap és egyetemi tanár a nyugati egyházszakadás szomorú következményeinek láttán szélsőséges nézeteket kezdett hirdetni. Azt vallotta, hogy az egyház nem a hierarchia és a hívek közössége, hanem az Isten által eleve üdvösségre rendelt (predesztinált) emberek láthatatlan társasága. Szerinte a hierarchia nem Isten elgondolása: tagadta a pápaság krisztusi eredetét, a hierarchikus rendfokozatokat, és azt vallotta, hogy Isten előtt papnak számít minden predesztinált. Az egyház liturgiájának bírálatában elvetette a bérmlást, a gyónást, a betegek kenetét, a szentek, ereklyék és képek tisztelétét, vagyis azokat a szentségeket, liturgikus és paraliturgikus gyakorlatokat, amelyek a Szentírásból nem igazolhatók világosan. Az egyház tanúságtevő szerepét hangsúlyozva azt hirdette, hogy a vagyon és a világi hatalom ártalmas az egyházra nézve, és ellenkezik Krisztus tanításával. • Nézeteit az 1382-es Londoni Zsinat ítélte el. Wyclifnek vissza kellett vonulnia a tanítástól, de plébániáját megtarthatta. A reformációt előkészítő eszméi elsősorban Oxfordban tanuló diákok közvetítésével terjedtek át Németországba és Csehországba.

Husz János cseh pap a Prágai Egyetem rektoraként Wyclifhez hasonlóan radikális reformeszméket hangoztatott. Az egyházat az előre üdvösségre rendelt társaságának tekintette, s azt vallotta,

hogy az Isten által eleve elvetett emberek sosem voltak az egyház igazi tagjai. Véleménye szerint a pápaság eredete a császári hatalomban gyökerezik, ezért a pápai bullákat mindenki bírálhatja, és csak annyiban lehet bennük megbízni, amennyiben megegyeznek a Szentírással. A liturgia reformjának érdekében elítélte a búcsúkkal kapcsolatos visszaéléseket, és a világi hívők számára is elérhetővé akarta tenni a két szín alatti áldozást. Az egyház tanúságtevő szerepét kiemelve azt hirdette, hogy a súlyos bűnben élő egyházi vagy világi előjáróknak állásukról le kell mondaniuk.

- Ügyét Zsigmond német-római császár és magyar király a Konstanzi Zsinaton (1415) kívánta rendezni. Husz súlyos fenyegetések ellenére sem vonta vissza tételeit, ezért eretnekké nyilvánították, majd átadva a világi hatóságoknak máglyán megégették.
- Halála után követői, akik társadalmi átalakulásokat akartak, vallásháború köntösében forradalmat robbantottak ki. Mozgalmuk nem volt egységes: a két szín alatti áldozás bevezetését követelő mérsékeltebb „kelyhesek” és a központjukat Tábor hegyének elnevező radikálisabb táboríták irányzatára szakadtak. A nemeseket és nagypolgárokat tömörítő „kelyhesek” csoportja beérte volna az egyházi birtokok államosításával és a két szín alatti áldozás bevezetésével. A radikálisabb – parasztokat, kézműveseket és jobbgyokokat tömörítő – táborita irányzat a feudalizmus eltörlését (egy szűkebb csoport a kommunista vagyonközösséget) és az egyház világi hatalmának megszüntetését követelte. A mozgalom hatására Európa-szerte, így Magyarországon is számos felkelés tört ki. A huszitizmus felszámolásához a császár a két szárny közti ellentéteket is kihasználta, a kelyhesekkel alkut kötött, de így is csak 1434-ben tudta a táborítákat leverni.

A Konstanzi Zsinat résztvevői három célt tűztek ki maguk elé: a nyugati egyházszakadás megszüntetését, a hittel kapcsolatos vitás kérdések tisztázását és a klerikusok életének reformját. A zsinat összehívásának idején az egyháznak három pápája volt: e probléma megoldása érdekében a zsinati atyák 1415-ben nagy viták után megszavazták az „Ez a Szent Zsinat...” (lat. *Haec Sancta Synodus...*) kezdetű határozatot, mely kimondta, hogy a zsinat egyetemes jellegű, és az egész egyházat képviseli; hatalmát Krisztustól nyerte, és mindabban, ami a hitre, a szakadás megszüntetésére és az egyház reformjára vonatkozik, mindenki, még a pápa is köteles neki engedelmességni. Az utóbbi tételt nevezik „a zsinat a pápa fölött áll” (lat. *concilium supra papam*) elvének. Jóllehet ez az elv egy szükségállapot felszámolása végett fogalmazódott meg, a zsinati atyák közül többen úgy vélték, dogmatikai jellegű döntést hoztak, amely az egyetemes zsinatot egyszer s mindenkorra a pápa fölé emeli. A hit tisztaságának védelmében újra elítélték Wyclif tanítását, s nemcsak írásainak elégetését rendelték el, hanem azt is, hogy holttestét távolítsák el a temető megszentelt földjéből. Az evangélium szellemével ellentétes módon jártak el Husz János esetében is, amikor átadták őt a világi hatóságoknak, hogy eretnekként megégették. Az egyház tanúságtevő életének megjavítására törekedve meghatározták, milyen büntetéssel kell sújtani a simóniát elkövetőket, az egyházi rend felvételére kötelezték az egyházi javadalmak birtokosait, és megújították a papság erkölcsi életének jobbítására vonatkozó rendeleteket.

A Basel–Ferrara–Firenzei Zsinat – amely 1431-ben a svájci Baselben kezdődött, észak-itáliai városokban folytatódott, és 1445-ben Rómában fejeződött be – a Konstanzi Zsinathoz hasonlóan reformzsinatnak indult. Baselben a zsinati atyák szorgalmazták az egyházmegyei zsinatok megtartását, liturgikus reformokat vezettek be, kiegyeztek a huszita kelyhesekkel, és büntetéseket helyeztek kilátásba cölibátust megszegő papokkal szemben. 1439-ben – a pestisjárvány miatt – a kardinálisok egy kis csoportja a zsinat színhelyét Firenzébe helyezte át. A kardinálisok főleg franciákból álló többsége azonban a városban maradt, s ez a többség a „zsinat a pápa fölött áll” elvét dogmaként hirdetve ellenpápát választott. A Firenzében folytatódó zsinati ülések fő célkitűzése a keletiekkel való egység helyreállítása volt.

❖ a németországi reformáció: az evangélikusok ❖

A németországi reformáció Martin Luther Ágoston-rendi szerzetes (1483–1546) nevéhez fűződik, aki a Wittenbergi Egyetemen szentírástudományt tanított. Luther tanait már nyilvános fellépése előtt is hirdette szószéken és katedrán egyaránt. 1517. október 31-én 95 tételt küldött el két illetékes püspöknek és két barátjának. Az első tétel, mely a megtérést sürgeti,

jelzi, hogy a reformáció megtérési mozgalomként kezdődött. A 95 tételben megfogalmazott bírálatok háttérében elsősorban a búcsúcédulákkal kapcsolatos visszaélések húzódtak meg.

A búcsúcédulákat vagy gyónási leveleket bizonyos pénzzadomány ellenében bárki megszerezhetette önmaga vagy mások számára. Az ilyen cédulával rendelkező hívőnek joga volt arra, hogy életében egyszer olyan papnál végezhesse szentgyónását, akinek a pápától felhatalmazása volt teljes búcsú engedélyezésére. Amikor megszorodott azoknak a templomoknak és szerzetesrendeknek a száma, amelyek pénzzadományért búcsút engedélyezhettek, a visszaélések is egyre nagyobb méreteket öltöttek: haszonleső emberek búcsúcédulákat hamisítottak, a búcsú az anyagi nyereszkesedés forrásává vált, és a tömegekben megerősítette azt a tévhitet, miszerint a bűnbocsánat és a büntetés elengedése üzleti alku tárgya lehet. • Luther fellépésére közvetlen alkalmat az a búcsú adott, melyet II. Gyula pápa († 1513) a római Szent Péter-templom építéséhez szükséges pénz előteremtésére hirdetett meg.

Luther 1520-ban három vitairatot jelentetett meg: A kereszténység állapotának megjavításáról a német nemzet nemességéhez; Az egyház babiloni fogságáról; A keresztény ember szabadságáról. Mivel ezekben folytatta az egyház bírálatát, X. Leó figyelmeztető bullát küldött neki: ám Luther ezt az egyházi törvénykönyvvel együtt nyilvánosan elégette. 1521-ben a pápa eretneknek nyilvánította, és kiközösítette őt az egyházból (ezt a kiközösítést csak II. János Pál pápa vonta vissza 1983-ban). Habsburg V. Károly császár megidézte Luthert a wormszi birodalmi gyűlésre (1521). A reformátor azonban látva a mögötte álló, őt támogató tömegeket, a császár színe előtt sem vonta vissza tanait, ezért itt is kimondták rá a birodalmi átkot, ami azzal a következménnyel járt, hogy bárki büntetlenül megölhette volna. Luther a szász választófejedelemnél, Wartburg várában talált menedéket. 1522 tavaszán visszatért Wittenbergbe, hogy a tanítását szélsőségesen értelmező (vagyonközösséget szorgalmazó, valamint a világi és az egyházi hatalom teljes elutasítását hirdető) anabaptisták keltette zavargásokat megszüntesse (az anabaptisták, azaz újrakeresztelők onnan kapták nevüket, hogy mindazokat, akiket felvettek vallási csoportjukba, újra megkeresztelték). Luther 1524-ben letette a szerzetesi ruhát, és a következő évben megnősült.

Mivel a kizsákmányolás ellen lázadó tömegek kiváló eszmei támogatásra találtak az evangéliumi szabadságot hirdető, az egyházi törvényeket és felsőbbiséget elvető lutheri tételekben, a reformátor közvetve elindítója lett a nagy német parasztháborúnak (1524–1525). Luther az eseményekbe kapcsolódva eleinte békíteni próbált, később azonban a rendek oldalára állt: elítélte az uraik ellen fegyvert fogó parasztokat, és egyetértett a thüringiai parasztsereg vezérének, Münzer Tamásnak kivégzésével.

1526-ban a reformációt támogató német fejedelmek a hitújítás védelmére szövetséget kötöttek egymással. Poroszország, majd a szász választófejedelemség területén megkezdődött a Luther-féle államegyházi, illetve tartományegyházi rendszer kiépítése. E munkában Luther munkatársaként jelentős szerepet játszott a humanista reformátor, wittenbergi szentírásstanár, Melanchton Fülöp († 1560).

Az 1529-es speyeri német birodalmi gyűlésen a katolikus rendek (a főpapok, a főnemesek, a nemesek és a városok képviselői) az új hit terjesztésének tilalmát szorgalmazták azzal, hogy kimondták, Luther követői megmaradhatnak új vallásukban, de hitüket nem terjeszthetik. Az újhitű birodalmi rendek azonban tiltakozást (lat. *protestatio*) nyújtottak be az őket sújtó határozatok ellen. Innen kapták a reformáció hívei a protestáló, tiltakozó, azaz a protestáns elnevezést. A reformáció lutheri irányát a latin *evangelicus* (evangéliumi) szó alapján magyarul evangélikus vagy augsburgi evangélikus irányzatnak is nevezik. Luther 1529-ben adta ki a Nagy Káté című művét (a görög *katékheó* – visszhangoz, hallat, közöl, értesít, tanít stb. –

szóról elnevezett katekizmus vagy káté a hit rendszerének kérdés-felelet formájában bemutatott rövid foglalata).

Habsburg V. Károly császár az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen akarta helyreállítani az ország vallási egységét. A gyűlésen a protestánsok benyújtották és német nyelven felolvasták az Augsburgi (magyarul: *Agostai*) Hitvallás szövegét, amelyet Luther tanítása és útmutatásai alapján Melanchton állított össze. Ugyancsak ő írta 1531-ben „Az Ágostai Hitvallás apológiája” című művet is. Bár a protestánsok kinyilvánították, hogy szerintük az Ágostai Hitvallásban semmi sincs, ami a Szentírással vagy az egyetemes keresztény egyház tanításával ellentétes, a császár elutasította a protestáns hitvallást. Az elutasítást követő egyeztetési kísérletek sem jártak sikerrel. V. Károly katolikus politikája ellen a német protestáns fejedelmek és a protestáns városok Schmalkalden városában 1531-ben létrehozták a Schmalkaldeni Szövetséget. Németország vallási szempontból kettészakadt, és a reformáció akadálytalanul terjedt. Luther 1537-ben jelentette meg a „Schmalkaldeni Cikkeket”, vagyis azt a hitvallásszerű iratot, amelyben kifejtette egyházkerületi elveit, és végleg elvetette a pápasággal való meggyezés lehetőségét.

Az Ágostai Hitvallás, a Schmalkaldeni Cikk és a korábbi lutheri művek alapján már világosan körvonalazódott, hogy Luther mit tanít az egyházról, az egyház liturgiájáról, a Messiásra vonatkozó egyházi megnyilatkozásokról és a hagyományos tanúságtévő életformákról. Tanait annak a jelszónak szellemében fogalmazta meg, amelyet az „egyedül a Szentírás” (lat. *sola Scriptura*) elveként ismerünk. Az „egyedül a Szentírás” azt jelenti, hogy az isteni kinyilatkoztatás forrása nem a Biblia és a hagyomány együtt (amely magában foglalja az egyházatyák tanítását, a zsinati döntéseket, valamint a pápai megnyilatkozásokat), hanem csak a Biblia: a Szentírás a Szentlélek segítségével önmagát világosan magyarázza, s ha valamit a Bibliából nem lehet igazolni, az nem tartozhat a keresztény hit lényegéhez. Ennek az alapelvnek hirdetésekor Luther nem vette figyelembe egyrészt azt, hogy például a kánon (a bibliai könyvek jegyzéke, amelyet az egyház elfogadott) nem igazolható magából a Bibliából, másrészt arra sem gondolt, hogy a Biblia írott szövege a szóbeli hagyomány írásos formája.

A reformátor és követői szerint az egyház a Krisztussal és egymással közösségben élő szentek láthatatlan (csupán Isten által ismert) gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a Bibliából igazolható szentségeket helyesen szolgáltatják ki (vö. Ágostai Hitvallás 7). Nyilvánvalónak tartják, hogy csak egyetlen egyház lehet. Az egyház egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában; ugyanakkor nem szükséges, hogy az emberi hagyományok és szertartások mindenütt egyformák legyenek (vö. Ágostai Hitvallás 7–8). A látható egyházról és az egyház szervezetéről beszélve hangsúlyozzák a keresztény emberek általános (egyetemes) papságát, de nem vetik el teljesen a katolikus egyházban kialakult szolgálati papságot és hierarchiát sem: „a legnagyobb készséggel hajlandók vagyunk megtartani még az emberi tekintéllyel megalkotott egyházi rendet és fokozatokat is” (Az Ágostai Hitvallás apológiája 14). Luther és követői meg akarják őrizni a püspökből, papokból és diakónusokból álló hármas hierarchiára emlékeztető egyházkerületi szervezetet. Ezért a lutheri egyházkerületi modellt a görög *episzkoposz* (felügyelő, püspök) szó alapján episzkopális egyházszervezetnek nevezzük.

A püspökökről szólva a lutheránusok szerint az apostoli egyházban a püspök és a presbiter hivatala nem különült el világosan egymástól. Ennek egyik bizonyítékát abban látják, hogy egyes újszövetségi iratok időnként felváltva használják a püspök (episzkoposz, előjáró) és a presbiter szót ugyanazon személyek jelölésére (vö. ApCsel 20, 17.28; Fil 1,1). Véleményük szerint a püspök és a presbiter (pásztorok vagy lelkészek) hivatalának megkülönböztetése emberi jogrenden alapszik, történeti fejlődés eredménye. Nem vitatják, hogy a kialakult gyakorlat szerint a püspök

kiváltsága lett a gyülekezetek lelkészeinek felszentelése. Annak okát, hogy eltérnek e gyakorlattól, a katolikus püspökök ellenállásában jelölik meg, akik nem voltak hajlandók protestáns lelkészeket felszentelni (vö. Melanchton: *Értekezés* 64–66). Luther megállapítja: „nekünk magunknak kell majd alkalmas személyeket felavatnunk erre a szolgálatra” (Schmalkaldeni Cikk III. rész). A gyülekezet joga, hogy kiválassza és szolgálatára felavassa a püspököket is, akit a lutheránusok a latin *superintendens* (gör. *episzkeposz*: felügyelő) szó alapján szuperintendensnek is neveznek. • A pap (presbiter, pásztor vagy lelkész) feladatának lényegét Luther az ige szolgálatában, az evangélium hirdetésében látja (vö. Az egyház babiloni fogságáról 6). Ez a magyarázata annak, hogy a lutheránus presbitert általában csak prédikátornak nevezték. Minthogy a reformátorok a papszentelést nem tartották olyan szentségnek, amely a Bibliából egyértelműen igazolható, azt állították, hogy a szolgálati papság tagjai nem a szentelés miatt, hanem a gyülekezet általi kiválasztásuk és eltérő feladataik alapján különböznek az általános papságból részesülő gyülekezeti tagoktól. „Nyilvánosan senki más se tanítson és szolgáltsa ki a szentségeket az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak” – olvassuk az Ágostai Hitvallás 14. cikkelyében. Tekintettel arra, hogy a katolikus püspökök nem voltak hajlandók prédikátorokat szentelni, a „szabályos elhívás” úgy történt, hogy a gyülekezet tagjai kiválasztották az alkalmas személyt, és a lelkészek kézzel való megerősítették őt hivatalában (vö. Melanchton: *Értekezés* 66). • A diakónus szerepéről Luther ezt írja: „a diakónusi hivatal nem az evangélium vagy a levelek olvasásának, mint manapság, hanem az egyházi javak szegények közt való kiosztásának tiszte” (Az egyház babiloni fogságáról 6).

Az egyház liturgiájának szentségeiből Luther csak hármat ismer el krisztusi alapításúnak: a keresztséget, bizonytalankodva a bűnbánatot és határozottan az úrvacsorát (eukharisziát). A szentségekkel kapcsolatban erőteljesen aláhúzza a hit fontosságát. Az eukharisziáról beszélve elfogadja Krisztus valóságos jelenlétét, de elutasítja azt a katolikus tanítást, amely szerint a kenyér és a bor átlényegül Krisztus testévé és vérévé (vö. Schmalkaldeni Cikk III. rész). Luther szerint az Oltáriszentség „Krisztus Urunk valóságos teste és vére kenyérben és borban, amely Krisztus igéjével rendeltetett nekünk keresztyéneknek arra, hogy együnk és igyunk” (Nagy Káté, Oltáriszentség). E szentségben Krisztus a kenyér és a bor elemeivel együtt, azokkal és azok alatt van jelen. Arra az ellenvetésre, hogy Krisztus teremtett és korlátozott földi teste nem lehet egyszerre jelen Isten jobbán és a sok úrvacsora-ünneplésen, a reformátor azt válaszolja, hogy a felmagasztalt Krisztus részesül Isten mindenütt-jelenvalóságában.

Luther szentségen alapvetően Krisztus misztériumát érti, s ezért mondja: „ha én az Írás nyelvi használata alapján akarok beszélni, akkor csak egyetlen szentség van és három szentségi jel” (vö. Az egyház babiloni fogságáról, Előszó). Elfogadja, hogy a szentségek nem csupán jelek, hanem a hívő számára tartalmazzák Isten megigazulást nyújtó erejét (vö. Ágostai Hitvallás 13). A hit fontosságát azért hangsúlyozza, mert a szentségek kiszolgáltatására vonatkozó korabeli igehirdetés és gyakorlat azt a hamis benyomást keltette, hogy a szentségek mágikus szertartásokként, automatikusan (a szentséggel élő ember állásfoglalása nélkül), pusztán a végrehajtott rítus erejében (lat. *ex opere operato*) fejtik ki hatásukat. Megjegyezzük, hogy a korabeli teológusok valóban beszéltek arról, hogy a szentség a rítus erejénél fogva fejt ki hatását, de ezzel nem a szentséggel élők hitének felesleges voltát akarták hangsúlyozni, hanem azt, amit Luther is elfogadott: a szentségeket végső fokon mindig Krisztus szolgáltatja ki, tehát hatékonyságuk nem függ attól, hogy a kiszolgáltató pap erkölcsileg milyen életet él.

A Messiás életművéről szóló egyházi megnyilatkozások bírálatában Luther elsősorban azt kifogásolja, hogy a katolikusok eltúlozzák az emberi jócselekedetek értékét, és időnként megfeledkeznek arról, hogy megigazulásunkat egyedül Krisztusnak és a belé vetett hitnek köszönhetjük. A reformátor szerint „az emberek nem igazulhatnak meg Isten színe előtt a saját erejükből, tulajdon érdemeik vagy cselekedeteik alapján; hanem ingyen, Krisztusért, hit által igazulnak meg, ha hiszik, hogy (Isten) kegyelmébe fogadja őket és megbocsátja bűneiket a

Krisztusért, aki halálával elégtételt adott bűneinkért. Ezt a hitet számítja be Isten, előtte érvényes igazságul...” (Ágostai Hitvallás 4). A szöveg alapján a megigazulásról szóló lutheri tanítást az „egyedül a kegyelem” (lat. *sola gratia*), az „egyedül Krisztus” (lat. *solus Christus*) és az „egyedül a hit” (lat. *sola fides*) kifejezésekben szokták összefoglalni.

Az „egyedül a kegyelem” szókapcsolat azt fejezi ki, hogy csak Isten kegyelméből igazulhatunk meg, mert az áteredő bűn annyira megrontotta emberi természetünket, hogy önmagunk erejéből képtelenek vagyunk üdvös cselekedetek végrehajtására. Luther ezt azokkal szemben hangsúlyozza, akik úgy gondolják: az ember oly módon is együttműködhet Isten kegyelmével, hogy az üdvös cselekedetnek egy részét ő, a másik részét pedig Isten végzi el.

Az „egyedül Krisztus” kifejezés azt jelenti, hogy az ember megigazulása egyedül Krisztus megváltó érdeme által lehetséges. A reformátor ezt azokkal szemben emeli ki, akik szerint az ember Krisztustól függetlenül, önmaga erejében is szerezhethet érdemeket üdvösségének elnyerése érdekében.

Az „egyedül a hit” szóösszetétel arra utal, hogy megigazulásunkat és üdvösségünket egyedül a Jézus Krisztusba vetett hit által nyerhetjük el (vö. Róm 3, 22–28). Ha hiten csupán az ígérvetés elfogadását, vagyis olyan hitet értünk, amely a remény és a szeretet jócselekedeteitől elválasztva a Biblia szerint is halott (vö. Jak 2,17), Luther formulája nyilvánvalóan nem kielégítő. A reformátor azonban a hit kifejezést tágabban értelmezi: hiten Isten ingyenes ajándékát érti, amely egészen áthatja az ember lényét, és képessé teszi őt a jócselekedetekre. Ennyiben az ember megigazulása valóban egyedül a hittől függ. Luther a beszámításon alapuló megigazulás tanát hirdeti. Megigazulás az, hogy Krisztus érdemei miatt Isten nem számítja be az ember bűnét, hanem Krisztus érdemét számítja be neki, azaz a bűnöst Krisztus miatt igaznak nyilvánítja: az ember így „egyszerre igaz és bűnös” (lat. *simul iustus et peccator*). A katolikusok ezt a lutheri formulát úgy értelmezték, hogy a reformátor szerint a kegyelem nem alakítja át belülről az ember lényét, és Isten csupán külsőleg, jogi szempontból nyilvánítja a bűnöst igaznak. Luther azonban mást akart mondani. A beszámításon alapuló megigazulás tanával egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a megigazító tevékenység „kívülről”, Istentől jön, mert az emberben semmi sincs, ami alapja lehetne megigazulásának. Másrészt a megigazulás folyamat jellegére utal: a keresztségben megigazult emberben bűneinek megbocsátása után is megmarad a bűnös hajlam, így továbbra is küzdenie kell a bűn ellen, és egész életében rászorul Isten megigazító kegyelmére. Ezért a földi emberről élete minden pillanatában elmondható, hogy „egyszerre igaz és bűnös” (vö. Az Ágostai Hitvallás apológiája 2, 38–45).

A tanúságtevő életformák bírálatában Luther erőteljesen megkérdőjelezi a szerzetesi fogadalmak értékét. Kritikájának hátterében az a tény húzódik meg, hogy a szerzetesi életformára és annak értelmezésére a történelem folyamán sok olyan elem is rárakódott, amely aligha egyeztethető össze az evangéliumi Jézus tanításával.

A reformátor kifogásolja például azt, hogy a kellő megfontolás és érettség híján meghozott fogadalmak korlátozzák és gúzsba kötik az evangéliumi szabadságra hivatott embert. Bírálja azt a hamis tudatot, amely szerint a szerzetes tökéletesebb, mint a többi (más élethivatással rendelkező) keresztény, és elutasítja azt a felfogást, amely azt sugallja, hogy a kolostorba lépő ember fogadalmával érdemeket szerezhet az üdvösségre (vö. Ágostai Hitvallás 27).

Mivel a protestánsok és a katolikusok tárgyalásokon nem tudtak megegyezni, a döntést az evangélium szellemét megtagadva a fegyverekre bízta. Az 1546-ban, Luther halálának évében megkezdődött schmalkaldeni háborúnak csak az 1555-ös augsburgi vallásbéke vetett véget, mely a lutheránusoknak is szabad vallásgyakorlást biztosított.

A béke lényeges pontjai a következők voltak: a katolikus és az ágostai hitvallású rendek vallásukat szabadon gyakorolhatják, és egymással szemben vallási türelmet tanúsítanak. A vallás szabad választásának joga azonban csak a rendeket illeti meg, alattvalóikat nem: az alattvalók uraik vallását kötelesek követni (viszont aki erre nem hajlandó, szabadon elvándorolhat). Azokban a városokban, ahol a két vallás hívei egymás mellett laknak, vallásukat szabadon gyakorolhatják. • Az

augsburgi birodalmi gyűlés tehát az „akié a föld, azé a vallás” (lat. *cuius regio, eius religio*) elve alapján próbálta mérsékelni a katolikusok és protestánsok közti feszültségeket. Ennek következtében voltak olyan fejedelemségek, amelyeknek alattvalói rövid időtávon belül többször is vallást cseréltek.

- A császár a békepontokhoz csatolta a következő elvet: ha katolikus főpap tér az új vallásra, elveszíti hivatalát és birtokait is.

❖ *a svájci reformáció: a reformátusok* ❖

A kantonokból álló független államszövetség, Svájc területén a reformáció Zwingli Ulrich (1484–1531) és Kálvin János (1509–1564) nevéhez fűződik.

A német ajkú Svájc területén tevékenykedő Zwingli a lutheri tanítás hatására a zürichi székesegyház szónokaként 1522-ben kezdte meg reformatori tevékenységét. Ebben az évben tíz másik pappal együtt kérvényt nyújtott be a konstanzi püspökhöz, amelyben az evangéliumok szabad magyarázatának lehetőségét és a papi nőtlenség megszüntetését kérte. Bár engedélyt nem kapott, ez év tavaszán megnősült. Javaslatára a zürichi városi tanács 1523-ban vallási vitát rendezett, amelyen Zwingli ismertette 67 tételét. Reformeszméit elsősorban „Az igaz és a hamis vallás magyarázata” című művében (1525) fejtette ki. A lutheránusok és zwingliánusok 1529-es marburgi eszmecseréjén kiderült, hogy Zwingli elsősorban az Oltáriszentség értelmezésében tért el Luther tanításától: míg Luther elfogadta, hogy az Oltáriszentségben a kenyérrel és a borral együtt valóságosan jelen van Krisztus, a svájci reformátor szerint a kenyér és a bor pusztá jelképek, amelyek Krisztus távol levő valóságára utalnak.

Zwingli azt tanította, hogy a Szentlélek kiválasztottjai alkotják a láthatatlan egyházat, amelynek a látható gyülekezetként megnyilvánuló közösség csak külső jele. Hangsúlyozta a hívők egyetemes papságát (1 Pét 2,9; Jel 1,6), de ettől megkülönböztette a püspökök, presbíterek, pásztorok, tanítók stb. (vö. 1 Kor 12, 28–31) egyházi szolgálatait. Tagadta a pápai hatalom isteni eredetét, és nem tartotta helyesnek a papi nőtlenség gyakorlatát. • Az egyház liturgiájából száműzni akart minden olyan elemet, amely a Bibliából nem igazolható: elutasította a szentek tiszteletét, a templomok fényes berendezéseit, a képeket, ereklyéket stb. • A szentségek szerint nem hordozzák Isten üdvözítő erejét, hanem csupán ismertetőjegyek (mint például a zászlóra való felesküvés), amelyek által az emberek felismerhetővé teszik az egyházhoz tartozásukat és a Krisztusba vetett hitüket. • A Messiás megváltó művére vonatkozó tanításában a szigorú, kettős (az üdvösségre és a kárhozatra való) predesztinációt hirdette, és teljes mértékben tagadta az emberi szabadságot. • A tanúságtévő életformákat illetően bírálta a szerzetesi intézmények visszasságait.

1529-től a svájci városkantonok fokozatosan elfogadták Zwingli tanítását, a túlnyomórészt paraszti őskantonok azonban katolikusok akartak maradni, és ellenálltak az új tannak. A két tábor közti ellentét egyre inkább elmélyült. 1531-ben a protestáns városok elzárták a katolikus területek elől a gabonaszállítás útját, mire a katolikusok vallásuk és életük védelmében fegyvert ragadtak. A kappeli csatában a reformátorok vereséget szenvedtek, és a sereget vezető Zwingli is holtan maradt a csatatéren. A kappeli ütközetet követő békekötés minden kantonnak biztosította a vallás szabad gyakorlatát. A későbbiekben Zwingli szerepét Bullinger Henrik (1504–1575) vette át, követői pedig beleolvadtak a kálvinisták táborába. Bullinger 1536-ban összeállította az első nemzeti református hitvallási iratot: az Első helvét hitvallás szövegét (az elnevezés Svájc latin nevére, *Helvetiára* utal).

A francia jogtudós, Kálvin János, Párizsban végzett bölcséleti és teológiai tanulmányainak idején ismerkedett meg Luther és Zwingli eszméivel. 1535-ben, amikor Franciaországban a király a protestánsok ellen fordult, Kálvin a svájci Baselbe menekült. Itt fejezte be és adta ki „A keresztyén vallás rendszere” (lat. *Institutio religionis christianae*) című művének első változatát, amelynek alap gondolatai a későbbi átdolgozások és bővítések ellenére is változatlanok maradtak. Az Institutio megjelenése után Kálvint Genfben hívták, hogy lásson hozzá a meg-

reformált egyház megszervezéséhez. Genfben hitvallási formulát, majd 1537-ben katekizmust készített. A katekizmus mellett összeállította az „Egyházi rendtartások” és az „Isteniszteleti rend” című műveit is. Szigorú elvei azonban nem találtak kedvező visszhangra, s egy időre száműzték őt a városból. Ekkor a németországi Strassbourgba települt át, ahol a menekültekből alakult gyülekezet lelki tanítója lett. 1540-ben megnősült. Részt vett több protestáns hitvitán, ezek során megismerkedett Melanchtonnal (Lutherrel személyesen nem találkozott). 1541-ben azonban a genfi városi tanács visszahívta őt, s Kálvin megkezdte az új istentiszteleti rend és egyházszervezet kialakítását.

A vallási ügyek megbízottjaként jelentős hatalomra tett szert, még a polgári törvénykönyvek kidolgozásával is megbízták – ez Genfben az egyházi és világi hatalom teljes összefonódásához vezetett. A polgári életből száműzte a zajos szórakozást és a divatos öltözködést. A munkát istentiszteletnek tekintette, a takarékoskodást, a puritán életmódot (azaz a szigorú erkölcsű, az egyszerűségben és igénytelenségben megnyilvánuló életvitelt) pedig keresztény kötelességként tüntette fel. Kíméletlenül lépett fel azok ellen, akik megszegték a vallási és erkölcsi szabályokat. Szigorára jellemző, hogy 1553-ban hozzájárult a spanyol orvos, Miguel Serveto kivégzéséhez, aki egy ókori tévtanítást felelevenítve unitárius nézeteket vallott (a latin *unitas*, ’egység’ szóból származó unitárius kifejezés olyan vallási felfogásra utal, amely szerint Isten nem Szentháromság, hanem egyetlen személyű valóság).

Az első uralkodó, aki országának lakosságát Kálvin hitére vitte át, Pfalz választófejedelemé, III. Frigyes volt. Mivel Frigyes nem akarta átvenni a genfi katekizmust, kálvinista teológusokkal kidolgoztatta a Heidelbergi Kátét (1563), amelyet Kálvin is jóváhagyott. Ez a Káté rövidesen a német és más országbeli reformátusok egyik legkedveltebb hitvallási irata lett. Az 1564-ben elhunyt Kálvin reformeszméit elsősorban „A keresztyén vallás rendszere” című művének 1559-es kiadásából ismerhetjük meg.

Az egyház Kálvin szerint is Krisztus titokzatos teste: ebből nyilvánvaló, hogy csak egyetlen egyház lehet (vö. Institutio 4,1,2). A reformátor különbséget tesz a láthatatlan és a látható egyház között. A láthatatlan egyház azoknak az élő és már elhunyt kiválasztottaknak a gyülekezete, akiket csak Isten ismer. A látható egyház ellenben a hívők látható közössége itt a földön (vö. Institutio 4,1,7). A látható egyház legfőbb jellemzője az, hogy benne Isten ígését őszintén hirdetik és hallgatják, a szentségeket pedig Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki (vö. Institutio 4,1,9). Lutherhez hasonlóan Kálvin is hangsúlyozza a hívők általános pap-ságát, de bibliai alapokra (vö. Ef 4,11; 1 Kor 12,28; Róm 12, 7–8) hivatkozva beszél az egyházkormányzatot alkotó különféle szolgálatokról: a pásztorok, a tanítók, a vének és a diakónusok hivataláról is (vö. Institutio 4,3,4–16). Az egyházkormányzat területén Kálvin – Lutherrel ellentétben – nem akarja megőrizni a katolikus egyházban kialakult, püspökből, papokból és diakónusokból álló hierarchiát, mert szerinte az apostoli egyházban az egyházkormányzat demokratikusabb jellegű volt. Úgy gondolja, a keresztény közösségeket eredetileg egyháztanácsok, úgynevezett presbitériumok irányították. E presbitériumok tagjai a pásztorok és a gyülekezet tekintélyes férfi tagjai közül választott vének voltak (vö. Institutio 4,3,8). A reformátor ezt az ősi egyházkormányzati mintát ajánlja követőinek, akik sokféle változtatásban valósították meg a presbitérium szóról elnevezett presbiter-zsinati vagy presbiterianus egyházkormányzati modellt.

A pásztorok (vagy lelkészek) feladata az ighirdetés és a szentségek kiszolgáltatása. Kálvin szerint az első században az egyházat kormányzó szolgák – ha nem is azonos értelemben – valamennyien presbiterek voltak (vö. Institutio 4,4,1). Ezért a pásztorokat időnként presbitereknek vagy püspököknek is nevezi. Úgy gondolja, hogy eredetileg a püspök (gör. *episzkeposz*) hivatala és méltósága tekintetében nem állt oly módon a többi presbiter fölött, mint később, amikor már kialakult az egyszemélyi püspöki vezetés intézménye. A püspököt kezdetben azért választották,

hogy összefogja, harmonizálja a presbiterek munkáját, előterjesztést tegyen ügyekről, tanácsaival, intéseivel és buzdításaival mások előtt járjon, anélkül, hogy hatalma lenne felettük (vö. Institutio 4,4,2). A pásztorokat (és így a püspököket is) a gyülekezetek pásztor-presbiterei kézfeltétel által szentelték föl hivatalukra (vö. Institutio 4,3,16). • A tanítók (vagy doktorok) a presbitereknek az a csoportja, melynek feladata kizárólag az Írás magyarázata, értelmezése, illetve a hitoktatás. A tanítókat ugyancsak a pásztorok szentelték fel kézfeltétellel (vö. Institutio 4,3,16). • A vének (vagy világi presbiterek) testülete az erkölcsökre felügyelt, és fegyelmi ügyekben járt el (vö. Institutio 4,4,1). A véneket nem szentelték fel, hanem választották. • A diakónusok feladata az alimizsna kiosztása és a szegények gondozása (vö. Institutio 4,3,9). A pásztorokhoz és a tanítókhoz hasonlóan ők is lelkési kézfeltétellel kapták meg hivatalukat (vö. Institutio 4,3,16).

Az egyház liturgiájának reformjában Kálvin a szentségek közül csak kettőt fogad el krisztusi alapításúnak: a keresztséget és az eukharisziát (úrvacsorát). Ezeket a latin *sacramentum* (a magyar reformátusok szóhasználatában: sákramentum) szóval jelöli. Szerinte a szentség két ismertetőjegye: Istentől, illetve a történeti Jézustól rendelt szertartás, amelyhez hozzákapcsolódik valamilyen isteni ígéret (vö. Institutio 4,19,20). Kálvin is elfogadja, hogy az úrvacsorán valóságosan találkozunk Krisztussal, de elutasítja azt a lutheri magyarázatot, amely szerint az Isten mindenütt jelenvalóságából részesülő Krisztus leszáll a mennyből. Véleménye szerint az úrvacsora eseményében a valóságos találkozás Krisztussal úgy jön létre, hogy a Lélek működése által Krisztus emel fel bennünket magához. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza: Krisztus jelenlétének módja az úrvacsorán olyan fenséges titok, hogy az emberi szellem ezt nem foghatja fel (vö. Institutio 4,17,31–32).

Kálvin Lutherhez hasonlóan elutasítja azt a katolikus tanítást, miszerint a szentség a végbevitt szertartás erejében fejti ki hatását. A katolikus egyház ezzel eredetileg azt akarta hangsúlyozni: a szentségek kiszolgáltatója végső fokon mindig Krisztus, ezért a szentség érvénye nem függ attól, hogy a kiszolgáltató emberi személy erkölcsileg milyen életet él. Ezt a tanítást azonban a középkori emberek sokszor félreértették. Az egyszerű hívők tömegei gyakran mágikus szertartást, varázslást láttak a szentségekben: úgy vélték, hogy a szentség a felvevő ember hite és emberi állásfoglalása nélkül, a pusztá kiszolgálás által fejti ki hatását. E téveszme miatt fordulhatott elő például az, hogy az úrvacsora kenyerét (az ostyát) időnként nemcsak haldokló emberek szájába tették be, hogy attól mint varázsszertől meggyógyuljanak, hanem állatokéba is. Kálvin ezt a téveszmét és eltorzult gyakorlatot tartja szem előtt, amikor elutasítja a rítus erejében hatékony szentség gondolatát.

A Messiásról szóló egyházi tanítás reformjában Kálvin felújítja és szélsőségesen értelmezi a Szent Ágoston-i hagyományokban gyökerező kettős előre (eleve) rendelés tanát. „Eleve elrendelésnek – írja – az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva” (Institutio 3,21,5). Isten korlátlan hatalmát és az üdvösség ingyenes, ajándék jellegét kiemelve azt hangsúlyozza, hogy az örök életre vagy a kárhozatra rendelés nem az ember érdemeinek előre látása alapján történik, hanem azért, mert Isten így akarja (vö. Institutio 3,23,1; Róm 9, 14–21). Ugyanakkor azt is állítja, hogy ez az előre rendelés nem szünteti meg az ember szabadságát: a kárhozatra rendelt emberek szerint is maguk idézik elő romlásukat (vö. Institutio 3,24).

Az egyház tanúságtevő életét Kálvin azzal akarja megújítani, hogy a keresztyén élet lényegét az önmegtagadásban (vö. Róm 12, 1–2) és a tudatos kereszthordozásban (vö. Mt 16,24) jelöli meg (vö. Institutio 3, 7–8). A szerzetesi életformát, miként Luther, ő sem tudja értékelní. Nemcsak azt hányja saját kora szerzeteseinek szemére, hogy eltávolodtak a korai szerzetesi életeszménytől, hanem azt is felrója nekik, hogy a szerzetesi életformát tökéletesebbnek tart-

ják a többi keresztény hivatásnál, s ezzel megosztják a keresztény közösséget. Kálvin úgy gondolja: a bibliai értelemben vett lelki szegénység, tisztaság és engedelmesség evangéliumi tanácsa minden keresztény embernek szól, s nem csupán azoknak, akik – gyakorta éretlen fejjel, meggondolatlanul – külön fogadalmat tesznek ezek követésére, és fogadalmukból erényt kovácsolnak (vö. Institutio 4,13).

❖ *a reformáció a Brit-szigeteken: az anglikanizmus* ❖

A Brit-szigetek Angliájában VIII. Henrik (ur. 1509–1547) és utódai uralkodása alatt jött létre az anglikán vallás (az anglikanizmus), amelyet a lutheri és kálvini irány mellett a reformáció harmadik típusának szokás tekinteni. A hitújítást VIII. Henrik indította el: 1534-ben kiadta egyházfőségi rendeletét, melyben szakított a római pápával, önmagát az angliai egyház egyetlen és legfőbb fejévé nyilvánította. Utódai idején a protestantizmus hitrendszerét is átvette az anglikán egyház, istentiszteletében és szervezetében azonban több elemet őrzött meg a katolikus vallásból, mint a reformáció másik két iránya. – Skóciában a reformáció kálvini változata terjedt el, míg Írországra az angol király az anglikanizmust próbálta rákényszeríteni.

VIII. Henrik eleinte hithű katolikusnak mutatkozott. „A hét szentség bizonyítása” című művében Lutherrel szemben védelmezte a szentségekre vonatkozó katolikus tanítást, amiért X. Leó pápa „a hit védelmezője” (lat. *defensor fidei*) megtisztelő címet adományozta neki. Miután azonban VII. Kelemen pápa nem volt hajlandó semmisnek nyilvánítani Aragóniai Katalinnal kötött házasságát, és nem járult hozzá, hogy Henrik második házasságot kössön udvarhölgyével, Boleyn Annával, a király szakított Rómával: 1531-ben az angol papság általános gyűlése – melyre a király erőteljesen befolyást gyakorolt – Henriket az angol egyház fejének mondta ki. A király titokban megkötötte második házasságát, majd 1534-ben kibocsátotta egyházfőségi rendeletét. Ez a parlament által is megszavazott törvény kimondta, hogy az angol egyház egyetlen feje a király, aki a hit tisztaságának őre, és az eretnekek elleni küzdelem vezére. Henrik halálbüntetés terhe mellett követelte, hogy hivatalnokai és papjai tegyenek esküt az egyházfőségi törvényre, és ismerjék el második házasságát. A püspökök és a papok közül sokan megtették ezt, főleg azért, mert a római pápa primátusát nem isteni eredetű, hanem történetileg kialakult hivatalnak tekintették. VIII. Henrik uralkodása alatt Angliában csak a reformáció politikai programja (a katolikus egyház világi hatalmának megszüntetése, vagyonának elkobzása és az angol államegyház létrehozása) teljesült, mert a saját hűségét meggyőződéssel valló király akadályozta a reformáció vallási eszméinek terjedését, és kegyetlenül üldözte a protestánsokat.

A protestantizmus bevezetése csak Henrik utóda, VI. Eduárd († 1553) uralkodása alatt kezdődött meg. Cranmer Tamás canterburyi érsek († 1556) irányításával protestáns szellemben átalakították a liturgiát, a templomokból eltávolították a képeket, és a nép részvétele nélküli miséket megszüntették. Cranmer 1552-ben a parlamenttel elfogadtatott egy 42 cikkelyből álló protestáns hitvallást, amely az eukharisziával és az előre rendeléssel kapcsolatban a kálvini magyarázatokat tartalmazta.

A VIII. Henrik első házasságából született Tudor Mária (ur. 1553–1558) kemény kézzel megkísérelte a katolikus vallás korábbi állapotának visszaállítását (ezért őt Katolikus vagy Véreskezű Mária néven is emlegetik a történészek). 1553-ban ő végeztette ki Cranmer Tamást, az első protestáns canterburyi érseket. A reformáció terjedését azonban nem tudta megakadályozni.

I. Erzsébet (ur. 1558–1603), VIII. Henrik második házasságából származó leánya, szembefordult a katolikusokkal, mert a pápa nem ismerte el törvényes uralkodónak. Azokat a püspököket, akik megtagadták a királynő egyházfői hatalmára tett esküt, börtönbe záratta, és helyükbe hozzá hűséges püspököket nevezett ki. Az átalakított hierarchia élére, azaz a canterburyi érseki posztra Parker Mátét állította, akit a Cranmer-féle átalakított liturgia szerint szenteltek püspökké. Mivel Róma Parker püspökszentelését érvénytelennek tekintette, az általa felszentelt püspökök szentelésének érvényét sem tudta elfogadni. Az anglikán vallás tanrendszerét 1563-ban véglegesítették, amikor az angol klérus gyűlése elfogadta a „Harminckilenc cikkelyt” és az ebben megfogalmazott hitvallást.

Skóciában a Stuart-házból származó V. Jakab halála (1542) után terjedt el a reformáció kálvini változata. Amikor a király az angolokkal vívott csatában életét vesztette, leánya, a trónörökös Stuart Mária még csecsemő volt. Nevében kormányzók, majd anyja, a francia király leánya irányította az országot. A zűrzavaros politikai helyzetben a katolikus papból protestáns lelkésszé lett John Knox († 1572) ültette át a kálvini tanokat Skóciába. Az 1560-as első kálvinista zsinat Edinburghban a püspöki vezetést megtartó (episzkopális) egyházszervezet helyett azt a kálvini egyház-kormányzati formát vezette be, amelyben a világiakból és lelkészekből álló presbiteri testület (presbitérium) irányítja a gyülekezetet.

Írországot VIII. Henrik 1536-ban csatolta Anglia területéhez: az ország megtarthatta parlamentjét, külön közigazgatása és bíróságai voltak, mégsem maradt független állam. Az angol befolyás alatt álló dublini parlament hivatalosan elfogadta ugyan VIII. Henrik egyházi főhatalmát, sőt I. Erzsébet uralkodása alatt az anglikán államegyházat és istentiszteletet is, a katolikus püspökök, papok és a nép többsége azonban az üldözések és vagyyonelkobzások ellenére is kitartott katolikus hite mellett.

❖ *a reformáció Magyarországon* ❖

Az 1526 előtti Magyarországon a reformáció elsősorban azokban a városokban (pl. a felvidéki Pozsony, Körmöcbánya, Kassa; az erdélyi Nagyszeben, Szászváros stb.) kezdett terjedni, amelyekben jelentős számban vagy többségben éltek német nemzetiségű lakosok. A magyarok eleinte idegenkedve fogadták a hitújítást. Ennek oka egyrészt a lutheri mozgalom német eredete és a magyarság németellenes beállítottsága volt, másrészt az, hogy a mohácsi vész előtt a pápa anyagilag is támogatta az országot a török elleni küzdelemben. Tény, hogy az 1523. évi budai országgyűlés Luther követőit eretneknek bélyegezte, az 1525-ös Rákos mezei országgyűlés pedig kimondta: „a lutheránusokat mind ki kell irtani az országból... és meg kell égetni őket!” A hitújítók ellen hozott törvény azonban nem lépett életbe, mert időközben a végrehajtó hatalmat képviselő királyi udvarban is megnőtt azoknak a száma, akik rokonszenveztek a reformátorok eszméivel.

A mohácsi vész után megváltozott a helyzet, s a reformáció a három részre szakadó országban mindenütt elterjedt. Előbb a lutheri irányzat vált általánossá, majd fokozatosan a kálvini irány is. A kettő azonban nem különült el mindenütt világosan: voltak olyan területek, ahol csak a 16. század végén vált el egymástól az evangélikus és a református egyház. A reformáció terjedését számos ok elősegítette: 1526 után az egyházmegyék többsége vezető nélkül maradt; a király pénzügyi érdekek miatt sokszor elodázta az üresen maradt püspöki székek betöltését; egyes püspökségek olyan nagybirtokosok kezére kerültek, akik maguk is protestánsokká lettek, vagy legalábbis támogatták a reformáció ügyét; ijesztő méreteket öltött a paphiány; sem az alsópapság, sem a szerzetesség nem állt hivatása magaslatán.

A mohácsi csatában főpapjaink java része meghalt. Az életben maradotoknak közjogi méltóságukból fakadó feladataik miatt nem maradt energiájuk egyházfői teendőik végzésére. A király gyakorta halogatta a püspöki székek betöltését, hogy az egyházi birtokok jövedelmeit és a tizedet hadi célokra fordíthassa. Előfordult, hogy a püspöki javadalmak olyan nagybirtokosok (Török Bálint, Thurzó Elek stb.) kezére kerültek, akik támogatták a reformáció ügyét, vagy maguk is protestánsokká lettek. • Egyre nagyobb méretűvé vált a paphiány is. Az alsópapság nem részesült megfelelő képzésben, nem ismerte meg a katolikus tanítást, és egyházfegyelmi szempontból is kifogásolható életet élt. Az 1500-as évek derekán például az esztergomi egyházmegyében működő 54 papból 34 megnősült vagy ágyast tartott, s többen voltak köztük olyanok, akik a katolikus tanítás szempontjából eretnekséget hirdettek. A püspökök kénytelenek voltak eltűnni a nős papokat, mert elbocsátásukkal a plébániák vezető nélkül maradtak volna. • A szerzetesség egyrészt a török pusztításnak, másrészt a nagybirtokosok mohóságának esett áldozatul. A főurak sok helyen megkaparintották a birtokkal rendelkező szerzetesházak vagyonát, előfordult, hogy kommandátorok

(pártfogók) gyanánt szolgálkával együtt betelepedtek a kolostorokba, s ezzel hozzájárultak a szerzetesi élet szétzilálódásához. Valamivel kedvezőbb helyzetben voltak a kolduló rendek (ferencesek, pálosok), de e mostoha időkben ők is nagy veszteségeket szenvedtek.

A felvidéki lutheránusokat elsőként Stöckel Lénárd († 1560) bártfai prédikátor és iskolamester tömörítette egységes szervezetbe. 1546-ban összegyűlt Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Lőcse evangélikus lelkészeinek zsinata, és megválasztották területük első esperesét. 1549-ben a lőcsei zsinat elfogadta az „Ötvárosi Hitvallást” (lat. *Confessio Pentapolitana*), amelynek szövegét Stöckel fogalmazta meg. Tíz évvel később szerkesztették meg a Selmecbányán összeült evangélikus lelkészek a „Hétvárosi Hitvallást” (lat. *Confessio Heptapolitana*) Körmöc-, Selmec-, Libet-, Beszterce-, Baka-, Béla- és Újbánya részére.

A korszak kiemelkedő evangélikus reformátorai közé tartozott Sylvester János humanista író († 1552), aki Nádasdy Tamás földbirtokos sárvári udvarában bibliafordítóként is tevékenykedett. Dévai Bíró Mátyás († 1545 körül) az ország északi területein működött, majd Sárvárt támaszpontként használva főleg a Duna menti vidékeken terjesztette a reformációt, kiérdemelve ezzel a „Magyar Luther” nevet. Huszár Gál († 1575) katolikus plébánosból lett evangélikus lelkész. Debrecen, majd Pápa környékén dolgozott: tanított, nyomdát alapított, ahol saját művei mellett más reformátorok munkáit is kiadta, és jelentős szerepet vállalt a magyar nyelvű evangélikus liturgia megteremtésében. A ferences szerzetesből reformátorrá váló Szkhárosi Horvát András († 1549) Tállya evangélikus lelkésze volt. Sztárai Mihály († 1575) ugyancsak ferences szerzetesből lett evangélikus lelképásztorná: a baranyai Laskón, Tolnán, Gyulán, Sárospatakon és Pápán volt prédikátor. Ő a gyülekezeti zsoltáréneklés egyik megteremtője.

Erdélyben a katolikus I. (Szapolyai) János és Fráter György rendeletekkel próbálta megakadályozni a lutheranizmus terjedését, azonban sikertelenül. Az 1550-es tordai országgyűlésen az evangélikusok kivívták a vallásszabadságot.

Brassóban a szász nemzetiségű Honter János iskolaszervező († 1549 körül) terjesztette hatékonyan Luther eszméit. Munkásságának elismeréseként Luther „Magyarország apostolának” nevezte őt. • Kiemelkedő reformatori tevékenységet végzett Dávid Ferenc († 1579) is, aki wittenbergi tanulmányai után lett kolozsvári evangélikus lelkésszé, majd 1557-től az erdélyi magyar lutheránusok püspöke. Később ő alapította meg a Szentháromság tanát elutasító unitárius felekezetet.

A hazai kálvinizmus központja Debrecen városa lett, amely a 16. század elején I. (Szapolyai) János kezében volt, s csak Buda eleste (1541) után hódolt meg a töröknek. A város legtekintélyesebb főura, Enyingi Török János 1552-ben hatalmi szóval honosította meg a lutheri hitet, amelyet rövidesen a kálvinizmus váltott föl.

Kálvin tanainak terjesztésében Kálmáncsehi Sánta Márton († 1557) játszotta a vezető szerepet: eredetileg római katolikus pap volt, hitújítóként Mezőtúron, Sátoraljaújhelyen, Beregszászon stb. tevékenykedett, majd 1556-ban egy, a Tiszántúl nagy részére kiterjedő (Debrecen–Nagyvárad vidéki) egyházkerület püspökévé választották. Munkája eredményeként kapta a város a „kálvinista Róma” nevet. – A magyar református egyház szervezeti szempontból tehát nem teljesen presbiteriánus, mert megtartotta a püspöki vezetés gyakorlatát: szuperintendens (püspök) és világi főgondnok áll az egyházkerületek (katolikus értelemben: egyházmegye) élén. Hazánkban ugyanis a püspök nélküli egyházi vezetés a király részéről nehezen kaphatott volna jogi elismerést. • Kálmáncsehi munkáját Melius Juhász Péter († 1572) fejezte be, akít az utókor a „magyar Kálvin” névvel tisztelt meg: wittenbergi tanulmányai után Debrecenben lett lelkész, majd 1561-től a város püspöke. Vitairataival, prédikációival, imakönyveivel és kátéjával szolgálta a református egyház terjedését. Ő volt az egyik szerzője a Debrecen–Egervölgyi Hitvallásnak, amelyet 1562-ben fogadott el a debreceni református zsinat. • Dévai Bíró Mátyás élete vége felé szintén a reformáció kálvini irányzatához csatlakozott. • A kálvini reformáció kiemelkedő képviselője volt Szegedi Kis István († 1572) is: mint tanár és lelkész főként a török hódoltság területén (a Tiszántúlon, a

Duna–Tisza közén, majd Tolna és Baranya megyében) működött. 1554-ben a baranyai református egyházkerület szuperintendensévé választották.

Fráter György meggyilkolása (1551) után az erdélyi magyarság jelentős része szembefordult az Erdélyt elnyomó Habsburgokkal, s a „Habsburgok vallását” is elutasítva protestánsná, nagyobb részben kálvinistává lett. Kedvezett a reformáció terjedésének, hogy amikor 1556-ban a szultán óhajára újra Izabella lett a kormányzó, elrendelték a katolikus egyház javainak lefoglalását, és a püspöki székeket nem töltötték be: a Ferdinánd által kinevezett gyulafehérvári püspököknek el kellett hagynia Erdélyt, Nagyvárad püspöke pedig nem foglalhatta el hivatalát. Elkezdtek az erdélyi szerzetesházak megszüntetését is. Mivel az erdélyi lutheri és kálvini irányzat nem tudott megegyezni egymással, a két felekezet szervezetileg fokozatosan elvált egymástól.

❖ *a reformáció az európai kontinens többi országában* ❖

Franciaországban a reformáció lutheri és kálvini irányzata is elterjedt. A skandináv államokra (Dánia, Norvégia, Svédország) főleg a lutheri típusú reform volt hatással. A hitújításnak a balti népek (litvánok, lettek, észtek) világában és a finn keresztények között is sikere volt. Spanyolországban a spanyol állami inkvizíció, Itáliában pedig a pápai inkvizíció gátat szabott a reformáció terjedésének. Albániában és Bosznia-Hercegovina területén a török uralom akadályozta a hitújítást. A délszláv világban a reformációnak a horvátok és a szlovének között voltak sikerei. Cseh–Morvaországban a lutheri és kálvini irányzat mellett a „cseh testvérek” mozgalma is a reformáció részévé vált. Lengyelországban a hitújítás lutheri típusa mellett más reformirányzatok is érvényre jutottak.

Franciaországban Luther fellépésének hatására sok pap és szerzetes hirdetni kezdte, hogy a keresztény tanítás egyetlen hiteles forrása a Biblia, és hogy nem az emberi jócselekedetek üdvözítenek, hanem egyedül a hit. Lyonban német nyomdászok terjesztették Luther írásait. I. Ferenc király († 1547) eleinte a humanisták barátja és a svájci protestánsok támogatója volt, ám el akarta kerülni, hogy országa vallási szempontból megosztottá váljon, így amikor 1534-ben egy protestáns csoport a szentmise értékét tagadó „botrányplakátokat” jelentetett meg, a király a protestánsok ellen fordult. A lutheri irányt követő protestánsok száma azonban az üldözések ellenére is növekedett. Közben a kálvini tanok is terjedni kezdtek az országban. A francia protestánsok 1559-ben tartották meg első nemzeti zsinatukat, amelyen a francia lutheránusok is a kálvini irányzathoz csatlakoztak. A zsinaton elfogadtak egy francia kálvinista hitvallást (lat. *Confessio Gallicana*), és harcot hirdettek a katolikus egyház ellen. Kálvin francia követőit hugenottáknak nevezték. A név valószínűleg Genfben keletkezett, ahol a svájci kantonszövetség megalapítóira utaló német *Eidgenossen* (fr. *huguenots*: szövetségesek) kifejezés a reformátusokat is jelentette. A zsinatot követően az országban harminc esztendeig dúlt a hugenotta háború, amelynek hátterében a hugenotta főnemesek és a katolikus hercegek hatalmi érdekei húzódtak meg.

A Kalmari Unióhoz tartozó skandináv államok közül Dániában a lutheri reformot II. Keresztély (ur. 1513–1523) kezdte bevezetni, aki a reformációt eszközül akarta felhasználni a nemesség és a főpapság uralmának megtörésére. Zsarnoki természete miatt ő elvesztette trónját, reformot pártoló politikáját viszont utódai is követték. 1530-ban az országgyűlés elfogadta a 43 Koppenhágai Cikkelyt, amelyet Luther egyik tanítványa állított össze. III. Keresztély (ur. 1534–1559) a reformációt tovább erősítette, és az egész országban diadalra juttatta. 1536-ban a katolikus püspököket börtönbe vetették, birtokaikat lefoglalták, és a letett püspökök helyébe szuperintendenseket állítottak. 1538-ban az Ágostai Hitvallás lett a dán kereszténység hivatalos hitvallása. • A Kalmari Unióhoz tartozó Norvégiában III. Keresztély dán király 1536-ban vezette be hivatalosan a reformációt. A nép és a papság ellenállását azzal törte le, hogy a katolikus püspököket fogságba ejtette, a papokat pedig száműzetésbe küldte. A reformációt a Norvégiához tartozó Izland szigetére is rákényszerítette. • A svédek 1523-ban trónra lépő királya, Vasa Gusztáv, néhány év alatt a lutheri

ranizmust mind az országban, mind a fennhatósága alatt álló finn területeken államvallássá tette. Az 1527-es országgyűlés az uralkodó szándékának megfelelően kimondta a Rómától való elszakadást, megengedte az evangéliumi alapokon történő szabad ígehirdetést, és a korona javára elkoboztatta a katolikus egyház birtokait.

A litvánok II. Jagelló Ulászló uralkodása (1386–1434) alatt váltak kereszténnyé. Ulászló 1387-ben megalapította Vilnius püspökségét. A 16. század közepén a litván főnemesség nagy része református lett, kisebb része pedig unitárius vagy evangélikus hitre tért. • Lettországból a 13. századtól uralkodó Német Lovagrend gyakorta a fegyverek erejével terjesztette a kereszténységet. Riga 1255-ben érsekség lett. A reformáció idején főleg az evangélikus vallás terjedt el. • Észtországban a dánok, majd a Német Lovagrend tagjai terjesztették a kereszténységet. A reformáció kezdetén az észtek közül sokan már Luther életében lutheránusokká lettek: a reformátor ugyanis személyesen írt levelet a tallinni keresztényeknek, amelyben a hitújításhoz való csatlakozásra buzdította őket. • Finnországban Vasa Gusztáv svéd király uralma alatt a reformáció lutheri ága terjedt el.

Spanyolországban II. (Katolikus) Ferdinánd († 1516) szervezte meg a spanyol inkvizíciót. Ennek elsődleges feladata – a pápai inkvizíciótól eltérően – nem az eretnekségek üldözése volt, hanem az újonnan alakult keresztény királyság elleni szervezkedések földértése és felszámolása. Az intézmény kegyetlenkedései (a hosszas vizsgálati fogság, a kínvallatás, a máglyahalál általi kivégzés stb.) ellen olykor még a pápák is felemelték szavukat. Az erős központi hatalom az inkvizíció eszközeinek segítségével sikeresen ellenállt a reformációnak.

Itália területén főleg az északi városokban találtak kedvező visszhangra a reformáció eszméi. 1542-ben III. Pál pápa a korábbi püspöki inkvizíciók helyébe felállította a pápai inkvizíciót, amely „A Római és az Egyetemes Inkvizíció Szent Kongregációja” (lat. *Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis*) nevet kapta. Az új intézmény fő feladata a reformáció visszaszorítása és a hit tisztaságának megvédése lett. Az inkvizíció következetes működése a megjelenő protestantizmust hamarosan felszámolta, az a félszigeten nem tudott elterjedni.

Albániában a török uralom akadályozta meg a protestantizmus terjedését. • Bosznia-Hercegovina területén ugyancsak a török uralom tette lehetetlenné a hitújítás sikerét. A két tartomány keresztényeink többsége már a 12. századtól kezdve a bogumil eretnekség hatása alá került. A török uralom alatt e bogumilok közül sokan az iszlám követőivé lettek.

A horvátok között elsősorban a ferences szerzetesből lett reformátor, Sztárai Mihály († 1575) terjesztette a reformáció eszméit. • A Laibach (Ljubljana) környékéről származó Primus Truber († 1586), akit „szlovén Luthernek” is neveztek, a lutheri szellemben összeállított szlovén (vend) nyelvű Katekizmusával megteremtette a szlovén írásbeliség alapjait. Szlovén és horvát nyelvű szentírásfordításainak köszönhető, hogy a szlovének és a horvátok latin betűkkel írnak.

Cseh–Morvaországban a 15. század közepén bontakozott ki a cseh testvérek mozgalma, amely valójában a huszitizmus egyik ága volt. A mozgalom legfőbb céljának az apostoli kor egyházszervezetének visszaállítását tekintette. A testvérek eleinte elfogadták a hét szentséget, az átlényegülés tanát és a papi nőtlenséget, miközben helytelennek tartották a vagyon birtoklását, az eskü és a katonáskodás gyakorlatát, valamint az állami hivatalokban való részvételt. Legjelentősebb vezetőjük, Prágai Lukács halála (1528) után engedtek szigorú elveikből, és csatlakoztak a reformáció lutheri irányához. 1538-ban Luther hitvallást fogalmazott meg a testvérek számára.

Lengyelországban a reformáció terjedését nagyban elősegítette az alsó- és felsőpapság műveletlensége és erkölcsi fegyelmezetlensége, a központi hatalom gyengesége, valamint a nemességnek az a törekvése, hogy a katolikus központi hatalomtól minél inkább függetlenné váljon. A lutheri irányzat mellett a 16. század közepén a kálvinizmus is teret hódított, majd megjelentek a cseh testvérek és az unitáriusok is. 1563-ban a lengyel egyház 3600 plébániájából 600 protestáns kézen volt.

❖ az egyház arculatának változása Keleten ❖

A keleti egyház keresztényeinek nem volt olyan központi vezetése, mint a Rómához hű nyugatiaknak vagy a Rómával egyesült keletieknek: őket a történelmileg kialakult patriarchátusok és katholikátusok fogták egybe. A patriarchátusok között tiszteletbeli elsőbbsége volt a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátusnak. Ez a helyzet Bizánc bukása (1453) után változott meg, amikor a leigázott népeket felekezeti nemzetiség (törökül: *millet*) alapján megkülönböztető oszmán hatalom felügyeleti jogot adott a görög és az örmény millet vezetőinek. A konstantinápolyi Phanar városrészben székelő ökumenikus pátriárka az Oszmán Birodalmon belül élő bizánci szertartású keresztények (görögök, bolgárok, románok, szerbek, délbánok) fölött gyakorolt felügyeletet, a szintén a Phanarban élő örmény pátriárka pedig a birodalom területén lakó örményeket fogta össze.

A Bizánci Birodalom Balkán-félszigeti részén a konstantinápolyi Latin Császárság megszűnése (1261), a bolgárok, a románok és a szerbek önállósulási törekvése (a Bolgár és a Szerb Patriarchátus létrejötte), valamint a délbánok sorsának változása formálta a keleti egyház arculatát. A törökök uralomra jutása után azonban itt is az Oszmán Birodalom rendje lett a meghatározó.

A Bizánci Birodalom visszaállítása (1261) után a görög pátriárka visszatérhetett nikaiai száműzéséből, s ettől kezdve az egyházfők újra Konstantinápolyból irányíthatták híveiket. A császárok, akik a fenyegető török veszély elhárításán fáradozva Nyugaton kerestek segítséget, készségesnek mutatkoztak arra, hogy helyreállítsák a keleti és a nyugati egyház egységét. Az 1274-es II. Lyoni Zsinaton a keletiek és a nyugatiak aláírtak egy egyesülési dokumentumot, ám ez a politikai indíttatású felszínes megegyezés nem volt hosszú életű: érvényre jutását megakadályozta a görög nép, a papság és a szerzetesség kemény ellenállása. Ugyanerre a sorsra jutott az 1439-es Firenzei Zsinaton létrejött megegyezés is. A császár követei elismerték a pápa egyetemes egyházfőségét, jóváhagyták a Rómába való fellebbezés gyakorlatát, s tudomásul vették, hogy megtarthatják régi hitvallási formulájukat és liturgiájukat. Ám ez a kiegyezés is csak látszólagos és rövid életű volt: a nyugatiak ugyanis úgy gondolták, a régi zsinatok azt igazolják, hogy Róma püspökének joghatósága van a többi pátriárka felett; a keletiek ellenben úgy értelmezték a pápa primátusát, hogy az csupán tiszteletbeli elsőbbség. A keleti és a nyugati egyház közti feszültség nem enyhült. Ez a magyarázata annak, hogy Konstantinápoly 1453-as török bevételének idején az ökumenikus pátriárka kijelentette: még mindig jobb a török szultán uralma alá kerülni, mint a pápa alattvalójává lenni. • Az oszmán uralom alatt a konstantinápolyi (isztambuli) Hagia Szophia épületét mecsetté alakították át. A konstantinápolyi görög pátriárka, vagyis a görög orthodox millet vezetője, valamint az örmény milletet felügyelő örmény pátriárka számára a törökök Konstantinápoly Phanar nevű városrészében jelöltek ki tartózkodási helyet.

A 13. századi Balkánon a bolgárok 1235-ben Trnovóban ismét nemzeti patriarchátust alapítottak. Miután a 14. század végén elesett Trnovo, és véget ért a második Bolgár Birodalom időszaka, a bolgár egyház függetlensége is megszűnt. A Trnovói Patriarchátushoz tartozó egyházrészeket 1453 táján a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá rendelték.

A havasalföldi és moldvai román keresztények bolgár közvetítéssel álltak kapcsolatban a Konstantinápolyi Patriarchátussal. A 14. században létrejött román államalakulatokban, Havasalföldön és Moldvában a bolgár egyházi vezetéstől elszakadó független érsekségek jöttek létre. A mindmáig fennálló román orthodox kolostorok is ebből a korból származnak. Az oszmán uralom idején a román egyházi életre a legnagyobb hatást a konstantinápolyi ökumenikus patriarchátus gyakorolta. A 16. században az egyházi ószláv helyett már román nyelven (eleinte cirill betűkkel) kezdtek nyomtatni liturgikus könyveket.

A szerbek független egyházának megalapítóját, Szávát († 1235) – Nemanja István legkisebb fiát – a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka 1219-ben szentelte föl a szerbek érsekévé. Az érsekség

székhelye hamarosan a Kosovo területén lévő Ipek (Peć) kolostora lett. Dusán cár 1346-ban patriarchatusi rangra emelte az ipeki érsekséget. A 15. század közepén Szerbia végérvényes bukásával azonban az Ipeki Patriarchátus is megszűnt. A török uralom idején a szerbeket a Konstantinápolyhoz tartozó ohridi érsekségnek rendelték alá, és a püspöki székeket túlnyomórészt görögökkel töltötték be. 1557-ben a törökök újra engedélyezték a Szerb Patriarchátus és a felügyelete alá tartozó Montenegrói Orthodox Érsekség működését.

Mivel Dél-Albánia lakói között a szerbekkel, a bolgárokkal és a görögökkel való érintkezés miatt a bizánci egyház befolyása jutott érvényre, a délalbánok az oszmán uralom alatt Ohridon keresztül a görög millet vezetőjének fennhatósága alá kerültek.

Kis-Ázsiában a Nikaiai és a Trapezunti Császárság, valamint a Kis-Örményország történelmében bekövetkezett események rajzolták át a keleti egyház térképét.

A Nikaiai Császárság megszűnése (1261) után a Konstantinápolyba visszatérő pátriárka irányította a Nikaia környékén élő keresztényeket. A Trapezunti Császárság keresztényeit a pátriárkával összhangban egy metropolita felügyelte.

Kis-Örményország egyházi életében jelentős esemény volt, hogy a Ciliciai Örmény Katholikátus székhelye 1293-ban egy vidéki városból az ország fővárosába, Sziszbe került. A Sziszben tartott örmény zsinat résztvevői (1307) megújították a Rómával való egyesülési szándékukat. Ezt a szándékot azonban a keleti örmény püspökök és szerzetesek többsége elutasította, így az „unió” nem volt hosszú életű. A keletiek elutasították azt az egyesülési szándékot is, amelyet a ciliciai örmények a Firenzei Zsinaton (1439) nyilvánítottak ki: így ez az uniós törekvés sem bizonyult tartósnak. Konstantinápoly bukása (1453) után nyolc évvel II. Mehmed szultán létrehozta a Konstantinápolyi (Isztambuli) Örmény Patriarchátust, amelynek vezetője az Oszmán Birodalom területén élő örmények, az örmény millet, s így Szisz felügyelője is lett.

A 13. és 16. század közti időszak politikai, hadászati eseményei kisebb-nagyobb mértékben a Bizánci Birodalom déli és keleti határán élő keresztény közösségek – a megosztott Alexandriai, a Jeruzsálemi és a megosztott Antióchiai Patriarchátusok, valamint a mezopotámiai Kelet Egyháza, az Örmény és a Grúz Katholikátus hívőinek – életére is hatással voltak.

Alexandriában az arab fennhatóság alatt élő görög orthodox (melkita) keresztények és az alexandriai miafizita koptok patriarchatusának hívei 1250-től kerültek a mamelukok uralma alá, akik hol hátrányosan megkülönböztették őket, hol pedig türelmet tanúsítottak irántuk. 1517-ben az oszmán-törökök lettek Egyiptom urai. Ettől az időponttól kezdve a görög orthodox (melkita) pátriárkák több évszázadra konstantinápolyi száműzetésbe kényszerültek. A miafizita koptok patriarchatusának székhelye továbbra is Kairó maradt.

A Jeruzsálemi Királyság második korszakának lezárulását (1244) követő Ajjúbida, majd mameluk uralom alatt a latin, a görög és az örmény keresztények gyakorolhatták ugyan vallásukat, ám az élet minden területén hátrányt szenvedtek: ruházatuk alapján kellett megkülönböztetniük magukat a muszlimoktól, s különadót kellett fizetniük. • Akkon eleste (1291) után a Jeruzsálemi Latin Patriarchátus megszűnt, és a „jeruzsálemi latin pátriárka” név pusztá címmé vált. A mameluk uralom alatt a latin egyház szentföldi jelenlétét a Szentföldi Ferences Kustódia biztosította. A latin *custodia* (őrség) szóról elnevezett kustódia tartománnyá nem alakítható rendi körzetet, kolostorok és plébániák kormányzati egységét jelenti. A ferences kustódia élén a kustosz (lat. *custos*: őr, előjáró) állt, aki egyben pápai helynök és követ is volt. • Amikor a kis-örményországi katolikosz 1311-ben kinyilvánította a Rómához csatlakozás szándékát, a jeruzsálemi örmény püspök az egység elutasításának jeleként felvette az örmény pátriárka címet. • 1439-ben a jeruzsálemi görög pátriárka is elfogadta azt a bullát, amely a Firenzei Zsinaton kinyilvánította a görög és a latin egyház egységét, ám az egység valóra válását megakadályozta a püspökök, a papság és a hívek ellenállása. • A 16. században alakult meg a Szent Sír Testvériség, amely görög szerzetesekből állt, és az volt a feladata, hogy ápolja és védelmezze a görög orthodoxia igényeit a szent helyekkel kapcsolatosan. A mamelukokat 1517-ben felváltó oszmán-törökök nem folytattak következetes politikát a város

keresztény lakóival szemben: voltak olyan időszakok, amelyekben kegyetlenül elnyomták őket, más időkben pedig türelmet tanúsítottak irántuk.

Antióchiában a Róm Orthodox Patriarchátus keresztényei, akik a latin pátriárka felügyelete alatt éltek, 1268-ban kerültek a keresztések uralma alól a mamelukok fennhatósága alá. Ekkor szűnt meg a patriarchátus latin vezetése, s a róm orthodox pátriárka visszatérhetett Konstantinápolyból Antióchiába. Mivel Antióchia politikai szempontból időközben jelentőségét veszítette, a Róm Orthodox Patriarchátus székhelyét a 14. században áthelyezték a szíriai Damaszkuszba. • Az antióchiai eredetű Szír Orthodox (miafizita) Patriarchátus székhelye a 13. század végén Mardin városából a városhoz közeli Mor Hananyo (arab nevén: *Deir al-Za'faran*) kolostorába költözött. • A Libanoni-hegységben élő maroniták, akik saját állításuk szerint sosem szakadtak el Rómától, a kereszties hadjáratok idején, a 12. században újólag kifejezték, hogy Maronita Katolikus Egyházként egységben vannak a nyugati egyházzal. A 16. század elején Szíriát és Libanont is az oszmán-törökök vették birtokukba: az antióchiai eredetű patriarchátusokhoz tartozó keresztények oszmán fennhatóság alá kerültek.

Mezopotámiában a Bagdad központú Kelet Egyházának katolikátusa a 13. századi mongol támadás után hanyatlásnak indult. A katolikosz székhelye a század végén Tebrizbe, a 14. század közepén Moszulba, a 16. században pedig Alqosba (utóbbiak a mai Irakban találhatóak) költözött. 1552-ben Kelet Egyházának egy része csatlakozott Rómához: így jött létre a Szír (Káld) Katolikus Egyház, élén a pápa által elismert katolikosz pátriárkával, akinek székhelye a mai Törökország délkeleti részén lévő Diyarbakır városa lett.

A 13. századi mongol uralom alatt, majd a 14. század végén Timur Lenk hadjárata idején az Örmény Katolikátus (amelynek székhelye nem az anyaországban, hanem a kis-örményországi Szigben volt) sokat szenvedett. Bár a hódítók gyakorta erősen korlátozták a vallásszabadságot, a türkmén–kurd uralom alatt 1441-től Ecsmiadzin városában helyreállhatott a katolikátus, amely a Jeruzsálemi Örmény Patriarchátussal (1311) és a Szigben lévő katolikátussal párhuzamosan működött. Ez a három örmény egyházi központ egészült ki a 15. század második felében a Konstantinápolyi (Isztambuli) Örmény Patriarchátussal, amelynek pátriárkája az örmény millet vezetője volt.

A 13. századi mongol és a 14. századi Timur Lenk-féle támadások miatt részekre hulló Grúzia keresztényeit Mcheta városának katolikosz pátriárkája irányította. A 15. század második felében azonban Imereti királya az antióchiai róm (melkita) orthodox pátriárka közreműködésével létrehozta a Mchetától független Abházi (Imereti) Katolikátust. Az abházi katolikoszok hamarosan a pátriárka címet is felvették.

A kijevi metropolita székhelye a 13. század végén a Moszkvától északkeletre lévő Vlagyimirba, majd a következő évszázadban Moszkvába került. Bár az oroszok metropolitája nem szakadt el a konstantinápolyi pátriárkától, a 16. század elején egy orosz szerzetes megfogalmazta a „harmadik Róma” eszméjét: eszerint az első Róma eretnkségbe esett, a második Róma (Konstantinápoly) a törökök áldozata lett, s már csak Moszkva, a „harmadik Róma” áll egyenesen; negyedik Róma pedig nem lesz.

A részekre hullott és mongol uralom alatt élő Kijevi Oroszország egyházának élén a 13. században a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alatt lévő kijevi metropolita állt. A hódítók a keresztényekkel szemben vallási türelmet gyakoroltak: törvényük alapján nem bántották a szent helyeket, nem sértették meg az egyházi vezető személyeket, akik a leigázott világi fejedelmektől eltérően különféle kiváltságokat is élvezhettek. A kijevi metropolita akkor helyezte át székhelyét Kijevből Vlagyimirba, amikor 1299-ben a mongolok másodszor is megtámadták a várost. A Moszkvai Nagyfejedelemség 14. századi megerősödése idején a metropolitai székhely Moszkvába került. • III. Iván moszkvai nagyfejedelem († 1505) volt az első orosz uralkodó, aki Moszkvát „harmadik Rómának” nevezte. Az elmélet az orosz orthodoxia azon elképzelése, miszerint egyetemes küldetéssel rendelkezik: miután Róma alkalmatlannak bizonyult a kereszténység megvédelmezésére, és Konstantinápoly szintén elvesztette a harcot a barbarizmussal szemben, a szent küldetés örököse Moszkva, amely kész felelősséget vállalni az orthodoxiáért és megvédelmezni a kereszténységet.

❖ az egyház intézményének szerveződése ❖

A 13. és 16. század közötti időszak során a korábban kialakult egyházi *hierarchia* fokozatainak értelmezése Nyugaton főként a papi és a püspöki hatalom különbségének magyarázatában változott. Egyre határozottabbá vált az a felfogás, hogy a papszentelés elsősorban a konszekráló hatalmat közvetíti (vagyis képessé teszi a felszenteltet, hogy az eukharisztikus lakomán a Szentlélek az ő kérésére jelenítse meg Krisztust), a püspökszentelés pedig az egyház kormányzására ad teljhatalmat. • A reformátorok a papszentelést nem tartották a Bibliából igazolható szentségnek, a pap fő feladatát az igehirdetésben látták, és a pappal egyenrangú püspök különleges szerepét az egyházkormányzati és felügyeleti tevékenységben jelölték meg. • Az észak-itáliai Trento (német nevén: Trient) városában megtartott Trienti Zsinat (1545/63) a reformátorokkal szemben védelmezte azt a tanítást, amely szerint a papszentelés Krisztustól rendelt szentség (vö. DH 1773), ugyanakkor nem tisztázta azt a kérdést, hogy a püspök valóban csak egyházkormányzati, felügyeleti szerepét illetően különbözik-e a paptól, aki a szentelésben már elnyerte a konszekráló hatalmat.

A *cölibátus* nyugati gyakorlatában és törvényének megtartásában a Trienti Zsinatig terjedő időszakban is nagyon sok visszaélés történt. Bár a papok és főpapok többsége igyekezett hűségesen megtartani a szenteléssel összekapcsolt nőtlenségi fogadalmat, akadtak köztük olyanok is, akik megnősültek, vagy ágyasságban (lat. *concubinatus*) éltek. A tartományi és egyetemes zsinatok újra és újra megkísérelték, hogy a papság erkölcsi életét ezen a területen is tisztábbá tegyék, átütő sikereket mégsem értek el. Előfordult, hogy a nők papokat püspökeik a paphiány miatt fel sem függesztették állásukból, miként ez a reformáció idején hazánkban is történt. • A reformátorok éppen az ilyen visszaállásokra is hivatkozva tagadták a cölibátus értékét. • A Trienti Zsinat elutasította a reformátorok álláspontját, és a cölibátus törvényét megerősítve érvénytelennek nyilvánította a nagyobb egyházi rendekben élők, illetve az ünnepélyes fogadalmat tett szerzetesek megkísérelt házasságát (vö. DH 1809).

A *területi és szervezeti tagolódás* szempontjából az egyház ebben a korszakban is megosztott maradt: a keleti részt a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka tiszteletbeli elsőbbségét elfogadó patriarchátusok és katolikátusok alkották, a nyugati egyházat pedig a római pápa főségét elismerő keresztény közösségek. 1453-ban, Konstantinápoly elestével a keleti egyház oszmán-török uralom alá került. A görög és az örmény millethez tartozó keletiek korlátozott körülmények között tovább folytathatták tanúságtevő munkájukat. A 16. század elejétől Keleten egyre nagyobb szerephez jutott a moszkvai metropolita által irányított Orosz Egyház, amint ezt a „Harmadik Róma” eszméjének fölvetődése is tanúsítja. • A nyugati egyház szervezetében a 14. században a pápák avignoni tartózkodása, majd a nyugati egyházszakadás okozott súlyos zavarokat. A keletiekkel való egység helyreállítására tett kísérletek csak részleges eredményeket hoztak: a 14. és a 15. században a ciliciai örmények nyilvánították ki egyesülési szándékukat, a 16. század közepén pedig a keleti szír eredetű Szír (Káld) Katolikus Egyház fogadta el a római pápa főségét. A 16. század elején megjelentek a reformáció keresztény egyházai, amelyek tanbeli és szervezeti szempontból egyaránt kivonták magukat a római pápa fősége alól.

A *római püspöki székhely* betöltése már a 11. századtól kezdve a kardinálisok feladata volt, akiket a 13. századtól bíborszínű öltözködésük alapján bíborosoknak is neveztek. A világi hatalmak befolyásának kiküszöbölése érdekében az 1274-es II. Lyoni Zsinat szabályozta a pápaválasztás módját: eszerint a választásnak a jövőben a külvilágtól és annak befolyásától elzárt helyiségben (lat. *conclave*) kell történnie. Ha a bíborosok az első három nap alatt nem választják meg az új pápát, a következő öt nap mindegyikén csak egy tál ételt kapnak, aztán pedig csak

kenyeret és vizet mindaddig, míg nem érnek el eredményt. A bíborosi testület jelentősége a pápák avignoni tartózkodása és a nyugati egyházszakadás idején megnőtt: a kardinálisok maguknak követelték az egyetemes zsinat összehívásának jogát. A keletiek a Firenzei Zsinatnak (1439) köszönhetően újra elfogadták a pápa tiszteletbeli elsőbbségét, az apostoli kor gyakorlatát felelevenítő reformáció egyházai azonban még ezt a tiszteletbeli elsőbbséget is megkérdőjelezték.

c) A Messiás megjelenítése az egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életében a késő középkorban és újkorának kezdetén

❖ a liturgia ❖

Az egyház korábbi meggyőződésének megfelelően továbbra is vallotta, hogy a Messiás titkának és üdvözítő művének elsődleges közvetítője a *liturgia*. A liturgikus cselekményeket a keleti egyházban a történetileg kialakult rítusoknak megfelelően görögül, egyházi ószláv vagy más nemzeti nyelven végezték, a nyugati egyházban pedig latinul. Nyugaton a reformáció századának első felében megjelentek a reformátorok szertartáskönyvei is.

Keleten a görög, egyházi ószláv vagy nemzeti nyelven végzett bizánci rítus szinte változatlanul fennmaradt. Csupán Bizáncban vált szükségessé egy liturgikus reform a 13. század második felében, mert a nyugatiak a Latin Császárság időszakában a bizánci szertartáskönyvek nagy részét megsemmisítették. Az alexandriai rítuscsaládba tartozó kopt és etióp szertartásrend a 14-15. század liturgikus reformjaiban nyerte el klasszikus formáját. A nyugati szír vagy antióchiai rítusban a 16. századig kisebb változtatásokat hajtottak végre. A nyugati szír rítuscsaláddhoz tartozó maronita szertartásrendbe a nyugati egyházzal való szoros kapcsolat miatt latinból fordított liturgikus elemek is beépültek. A keleti szír rítuscsaládba tartozó malabár szertartásrendet a portugál gyarmatosítók a 16. században erőszakosan a latin rítus mintájára kezdték átalakítani. Ettől az időszaktól kezdve a Szír (Káld) Katolikus Egyház szertartásrendjében is érezhetővé vált a latin hatás. A bizánci elemekkel tarkított anyaországi örmény szertartásrend a 13. századtól kezdődően lényegesen nem változott, s a kis-örményországi, latin eredetű betétekkel gazdagított örmény rítusban is csak jelentéktelen külsőségekben történt változás.

Bár Nyugaton a római latin nyelvű liturgia általánossá vált, de nem lett egységes: egyes nagyobb egyházmegyéék és szerzetesrendek saját hagyományuknak megfelelően követték a római szertartásrendet. A 13. század közepére kristályosodott ki Rómában a Pápai Kúria liturgiája, amelyet elsősorban a ferences szerzetesek vettek át, s – jóllehet nem kötelező erővel – elterjesztettek egész Európában.

A hitújítók többsége csak a keresztséget és az eukharisziát tartotta Krisztus kifejezett szándékára visszavezethető szentségnek. „Krisztusi alapításon” ugyanis a protestánsok mást értettek, mint a katolikusok. Szerintük csak az a cselekmény szentség, amelyet a Biblia a történeti Jézus kifejezett rendelkezéseként említ. Ennek ellenére szertartáskönyveik többnyire tartalmazták azokat a szertartásokat (konfirmáció, bűnbánat, betegek lelki gondozása, egyházi szolgálatokra való felszentelés és a házasság megáldása), amelyeket a nyugati egyház a keleti hagyománnyal összhangban a 13. századtól kezdődően hivatalosan is szentségi liturgiáknak tartott. Az eukharisztia szentségi liturgiájából a protestánsok kihagytak minden olyan szöveget, amely azt a benyomást kelthette, hogy a mise Krisztus áldozatának megismétlése, vagy az ember részéről hozott áldozat. A latin helyett a nemzeti nyelvű liturgia végzését szorgalmazták. Szertartáskönyveik csak vázlatos útmutatások voltak, s nem váltak kötelező erejűvé. • 1526-ban jelent meg Luther liturgikus műve „A német mise és istentiszteleti rend” címmel. Ugyanebben az évben látott napvilágot a keresztség szertartásáról szóló írása. Bár Luther a házasságot és az egyházi rendet nem sorolta a Bibliából igazolható szentségek közé, a házasság megáldásának és az egyházi szolgák felszentelésének szertartását is megalkotta. – Kálvin liturgikus műve, a Genfben megjelent „Imádságformák és egyházi énekek” (1542) a reformátor által szentségnek tekintett keresztség és úrvacsora szertartását, valamint a

házasság megáldásának rendjét is tartalmazza. – Az anglikán egyház szertartáskönyvét Cranmer Tamás, canterburyi érsek 1549-ben adta ki „Közös imádságok könyve” címen. E könyv a protestáns szellemben megváltoztatott angol nyelvű liturgiát írta elő.

A hét szentséget az egyetemes zsinatok közül hivatalosan először a II. Lyoni Zsinat (1274) említette (vö. DH 860). A keleti és a nyugati egyház egységének helyreállításán fáradozó (latin eredetű szóval: uniós) zsinat határozatát a keletiek is elfogadták. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyházban ekkor jött létre a hét szentség, hanem azt, hogy ekkor tudatosították, melyek azok a liturgikus cselekmények, amelyek reálszimbólumként jelenítik meg Krisztus titokzatos valóságát. – A katolikusok figyelembe vették, hogy az egyház a Szentlélek vezetése alatt áll, aki Jézus ígérete szerint a tanítványokat elvezeti a teljes igazságra (vö. Jn 16,13): ezért azokat a cselekményeket is szentségnek tartották, amelyeknek kiszolgáltatására vonatkozóan nincs kifejezett krisztusi parancs. A katolikus felfogás szerint az ilyen szertartások azért tekinthetők jézusi alapításúnak, mert az ő szándékának megfelelően, a Lélek sugallatára jöttek létre már az apostoli korban. Ez a magyarázata annak, hogy a Trienti Zsinat (1545/63) megerősítette a II. Lyoni Zsinat álláspontját, amely szerint a Messiással való találkozás legbiztosabb „színtere” a hét szentség (vö. DH 1601–1613).

A *keresztség* szentségének kiszolgáltatásában a nyugati egyházban a 15. századra általánossá vált a leöntéssel való keresztelési mód, míg a keletiek továbbra is háromszoros alámerítéssel kereszteltek.

A keresztség szentségét elfogadó reformátorok a mágikus elképzelésekkel szemben kiemelték a keresztelendő (gyermek) esetében a keresztszülők) hitének fontosságát.

A hit szerepét hangsúlyozó reformatori tanítással a Trienti Zsinat atyái is egyetértettek, miközben Lutherhez, Zwinglihez és Kálvinhoz hasonlóan elvetették az újrakeresztelők (görög eredetű szóval: anabaptisták) felfogását, akik úgy vették fel tagjaikat, hogy újra megkeresztelték őket.

A *bérmálás* szertartását, amely csak a nyugati egyházban vált el a keresztség kiszolgáltatásától, a nyugatiak és a keletiek is apostoli gyakorlaton alapuló szentségnek tekintették.

A reformátorok ezt a liturgikus cselekményt nem tartották krisztusi alapításúnak: a bérmálás kiszolgáltatásában a püspöki hivatal túlértékelését látták, és féltek attól is, hogy az olajjal való megkenés babonás képzeteket szül, miközben feledtetni a Szentlélek szerepét. Ugyanakkor azonban fontosnak tartották a megkeresztelt gyermekek katekézisének. A gyermekkeresztség kiegészítéseként és megerősítéseként előírtak egyfajta katekumenátust, amelyet nyilvános hitvallás és kézzel zárt le. Ebből a gyakorlatból alakult ki a protestáns „konfirmáció”.

A Trienti Zsinat a reformátorokkal szemben kiemelte a bérmálás szentségi mivoltát, hangsúlyozta a püspök elsődleges szerepét, és alaptalannak mondta azt a félelmet, hogy az olajjal való megkenés babonás képzeteket szül (vö. DH 1628–1630).

Az *eukharisziával* kapcsolatban az első hét egyetemes zsinatot elfogadó keleti egyház nem adott filozófiai magyarázatokat, de hittelt vallotta a következőket: az eukharisziában a Szentlélek által valóságosan jelen van Jézus a maga istenemberi mivoltában; Krisztus a szent liturgiában vértelenül és titokzatos módon ugyanazt az áldozatot mutatja be, mint amelyet a Golgótán; a hívők a kenyér és a bor vételével kapcsolódnak be Jézus áldozatába. A nyugati egyház a IV. Lateráni Zsinattól kezdve filozófiai fogalmakkal igyekezett magyarázni az eukharisztia titkát, miközben három gondolatot hangsúlyozott: a pap által konszekrált (átváltoztatott, átlényegített) kenyérben és borban valóságosan jelen van Jézus Krisztus; a szentmise áldozat; és végül: mivel a kenyérben és a borban is az „egész Krisztus” van jelen, a világi hívők egy szín alatti áldoztatása nem kifogásolható.

Az utolsó vacsora ünneplésében Nyugaton a középkor folyamán a gregorián mellett megjelent a többszólamú ének is. A polifon egyházi zene egyik legkiválóbb képviselője Giovanni da Palestrina († 1594) volt, akinek a Missa Papae Marcelli című alkotása a Trienti Zsinat idején született meg.

Az eukharisztia nyugati ünneplésével kapcsolatos magyarázatok gyakorta félreérthetőek voltak, vagy nem kerültek át megfelelő módon a köztudatba, és különféle visszaélések forrásává váltak. A reformátorok elsősorban az átlényegülésre, a szentmise áldozat jellegére és az egy szín alatti áldozásra vonatkozó katolikus tanítást bírálták.

Az utolsó vacsora ünneplésében feledésbe merült az a gondolat, hogy Krisztus az eukharisztikus lakoma eseményének egészében van jelen: a nyugati egyház figyelme egyre inkább a lakoma kenyerére és borára irányult. Az egyházi megnyilatkozások azt hangsúlyozták, hogy Krisztus a felszentelt pap által konszekrált kenyérben és borban van jelen a szentmise folyamán és azt követően. E látásmód következményeként fokozódott az Oltáriszentség iránti tisztelet. Mivel a mise latin nyelven folyt, amelyet a nép nem értett, misén részt venni sokfelé csak annyit jelentett, mint az átváltoztatáson jelen lenni és a szentostyát megtekinteni. A liturgiában már a 12. századtól kezdve végezték az Úrfelmutatást: a pap felmutatta a népnek az átváltoztatott ostyát, amely előtt mindenki térdet hajtott. A mise folyamán az Oltáriszentséget megtömjéneztek, és Krisztus jelenvalóságának jelzésére örökmécsest égettek. Az Oltáriszentség iránti mélyülő tisztelet mutatója, hogy a 13. században elterjedt az Úrnap ünnepe. Ehhez többnyire szentségi körmenet is kapcsolódott, amelynek alkalmával a szentségmutatóba (lat. *monstrantia*) helyezett Oltáriszentséget kivitték a templomból, és körmenetben „megmutatták” a hívőknek, illetve a világnak.

A reformátorok tiltakoztak a konszekrálás (átváltoztatás, átlényegítés) kifejezés ellen, amely szerintük azt a hamis képzetet szüli, hogy nem a Szentlélek erejében, hanem a pap szavára, mintegy varázsszóra változik a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé. Nem tudták elfogadni a IV. Lateráni Zsinatnak azt a tanítását sem, amely szerint a szentmisén a kenyér és a bor átlényegül Krisztus testévé és vérévé. Ezért a „kenyér elemébe zárt” Krisztus imáadását, vagyis az Oltáriszentség tiszteletét is elutasították, babonának tartották.

A Trienti Zsinat megerősítette az átlényegülésre vonatkozó tanítást, miközben a misztérium filozófiai magyarázatát nem akarta dogmává tenni: a zsinati atyák kifejezték, hogy szerintük az „átlényegülés” a legmegfelelőbb filozófiai fogalom Krisztus titokzatos jelenvalóságának magyarázatára (vö. DH 1642). A felszentelt pap átváltoztató hatalmán nem valamiféle varázslóerőt vagy mágikus képességet értettek, hanem azt, hogy a liturgia papi vezetőjének kérésére Isten ereje változtatja a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vérévé, amint ezt a IV. Lateráni Zsinat is állította (vö. DH 802).

A középkori nyugati egyház az eukharisztia ünneplésében sokszor azt a benyomást keltette, hogy a szentmise olyan liturgikus cselekmény, amely megismétli és kiegészíti Krisztus áldozatát. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ezt a kiegészítő áldozatot élők és holtak lelki üdvéért is fel lehet ajánlani, megszorodtak a magánjellegű, azaz a nép részvétele nélkül bemutatott misék. Voltak papok, akik naponta többször is miséztek, mások pedig úgynevezett „száraz miséket” mondtak. A száraz mise vagy „többarcú mise” azt jelentette, hogy a pap szolgálataért járó díjazások (lat. *stipendium*) ellenében naponta több olyan misét mondtak különféle szándékokra, amelyekből kihagyták az eukharisztia alapításának szavait tartalmazó kánont, s ezeket a nem teljes szertartásokat egy olyan miséhez kapcsolták, amelyben a kánont is elmondták.

A reformátorok e helytelen felfogással és gyakorlatokkal szemben joggal hangsúlyozták, hogy Krisztus egyszer s mindenkorra mutatta be áldozatát (vö. Zsid 7,27; 9,12), és ezt az áldozatot nem lehet megismételni vagy valamilyen emberi cselekedettel kiegészíteni.

A Trienti Zsinat a helytelen katolikus gyakorlatokat kiigazítva azt tanította, hogy a szentmise nem valamiféle kiegészítő emberi áldozat, hanem Krisztus egyszeri és megismételhetetlen kereszthalálának megjelenítése (lat. *repraesentatio*), emlékezete, illetve részesülés ennek az egyetlen áldozatnak üdvösségszerző erejéből (vö. DH 1740). A miseáldozattal kapcsolatos „bemutatás” kifejezésen a zsinati atyák nem azt értették, hogy a pap és a hívek mutatnak be valamiféle áldozatot, amely független Krisztusétól, hanem azt, hogy a liturgia vezetője mintegy „rámutat” Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatára, amely titokzatos módon jelenvalóvá válik az eukharisziát ünneplő közösségben.

A nyugati egyházban a 13. századra általánosan elterjedt az a szokás, hogy a világi hívők csak egy szín alatt áldoztak, azaz a kehelyből nem részesültek. Az egyház a Konstanzi Zsinaton (1414/18) jóváhagyta ezt a szokást, amikor kijelentette: mivel Krisztus testét és vérének mind a kenyér, mind a bor „színe” tartalmazza, ezért az egy szín alatti áldozás gyakorlatában nem lehet semmi kivetnivaló (vö. DH 1199).

A husziták és a reformátorok tiltakoztak e szokás ellen, mert nem tartották összeegyeztethetőnek Jézus rendelkezésével és az apostoli egyház gyakorlatával (vö. Mt 26,27; 1 Kor 11, 23–26).

A Trienti Zsinat a hívek esetében helyes gyakorlatnak nyilvánította az egy szín alatti áldozást (vö. DH 1733), jóllehet a két szín alatti áldozás lehetőségét a világi hívőktől sem tagadta meg véglegesen.

A *bűnbocsánatot* a keleti egyház Jézus Krisztus előtti bűnbevallásnak tekintette, amelynek a pap a tanúja. A pap szerepét a keletiek az isteni irgalom meghirdetésében látták, aminek tanújele az is, hogy a feloldozás kérő formában történt: a pap kérte Istent, hogy általa bocsásson meg a bűnbánónak. A nyugati egyház a 13. századtól a szentség érdemnek tekintett elemeire, a bűnbánatra, a bűnbevallásra és a vezeklésre helyezte a hangsúlyt, s ezzel háttérbe szorította azt a gondolatot, hogy a bűnbocsánat Isten teljességgel ingyenes ajándéka a hívő számára. Emellett a pap elsődleges szerepét nem az isteni irgalom meghirdetésében jelölte meg, hanem „bírói” tevékenységében.

A reformátorok elsősorban nem a bűnbocsánat gyakorlatát utasították el, hanem a helytelen értelmezéseket és visszaéléseket támadták. Bár Luther nagyra értékelte a bűnbocsánat szentségét és a gyónást (vö. Az egyház babiloni fogságáról 3), bizonytalan volt abban, hogy a Bibliából igazolható-e a bűnbocsánat szentségi jellege. A többi reformátorral együtt határozottan elutasította azonban a szentség kiszolgáltatásának katolikus módját. A hitújítók elsősorban azt a – valójában félreértett – kijelentést nem tudták elfogadni, hogy a gyónásban a pap az e világi bíróhoz hasonlóan ítél.

A Trienti Zsinat a bűnbocsánattal kapcsolatos félreértéseket tisztázva hangsúlyozta, hogy a megigazulás nem érhető el pusztán emberi erővel (bűnbánattal, bűnbevallással és vezekléssel), hiszen csak a mi Urunk Jézus Krisztus érdemei által szabadulhatunk meg bűneinktől (vö. DH 1513). A zsinati atyák megerősítették azt a nyugati tanítást, miszerint a pap által adott feloldozás nem csupán az isteni megbocsátás meghirdetése, hanem bírói cselekmény is (vö. DH 1709), de nyilatkozataikból kiviláglik: tudatában voltak annak, hogy a gyónásban a pap szerepe lényegesen különbözik az e világi bírótól.

A bírósági tárgyalástól eltérően a gyónásban maga a vádlott a vádló, és amikor a pap megadja vagy megtagadja a feloldozást, nem a vád igazságáról vagy nem-igazságáról dönt, hanem segít a bűnbánónak abban, hogy saját helyzetét szembesíteni tudja Isten útmutatásával. Lehet, hogy ezt a segítséget a gyónó bírói ítéletként éli meg, de tudnia kell: a gyónásban a pap célja nem az igazság kiderítése és a büntetés kiszabása, hanem a kegyelmi ítélet meghirdetése. A pap bírói feladata az, hogy Isten nevében kinyilvánítsa: a bűneit bevalló és megbánó ember „bebizonysodott” vétkei ellenére is megszabadult bűneitől.

A *búcsúk* engedélyezését a 14. században VI. Kelemen pápa az egyház kegyelmi kincstárára (lat. *thesaurus ecclesiae*) vonatkozó tanításával magyarázta. Eszerint Krisztus (és az ő erejében tevékenykedő szentek) érdemeinek „kincstárát” a mennyei Atya Szent Péterre és az ő utódaira bízta, hogy a hívők között üdvösen osszák szét: „juttassanak belőle az igaz bűnbánóknak és bűnbevallóknak a bűnökért járó ideigtartó büntetés olykor teljes, olykor részleges elengedése végett” (vö. DH 1025–1027). Mivel a gyónást Keleten gyógyításnak (terápiának) tartották, és az elégtételnek nem volt büntető szerepe, a keleti egyházban nem alakult ki az ideigtartó büntetést elengedő vagy mérséklő búcsúk gyakorlata. Nyugaton megfogalmazódott az a meggyőződés, hogy a búcsúkat holtak lelki üdvéért is fel lehet ajánlani. Ez a tanítás és a búcsúk engedélyezésének gyakorlata azonban félreértések és súlyos visszaélések forrásává vált: sokan úgy gondolták, a bűnbocsánatot bánat nélkül is el lehet nyerni, pénzért is meg lehet vásárolni élők és holtak számára.

A búcsúkat a hitújítók azért utasították el, mert egyes hithirdetők azt a benyomást keltették: a búcsúnyerés feltételül szabott pénzadomány helyettesíti a bűnbánatot és a gyónást. Tanulatlan emberek tömegeiben kialakult az a tévhit, hogy a bűnbocsánatot pénzért is meg lehet vásárolni. Az ilyesfajta tévtanok terjedését segítette elő például a németországi domonkos szerzetes, Johann Tetzel († 1519), aki félreérthető módon hirdette: ha valaki egy megholt számára akar búcsút nyerni pénzadomány ellenében, neki magának nem kell feltétlenül bűnbánatot tartania, illetve gyónnia. Luther a híres 95 tételében Tetzel prédikációját bírálva mondja: „Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll” (27. tétel).

A Trienti Zsinat a reformátorokkal szemben megvédte az egyháznak azt a jogát, hogy búcsúkat hirdessen meg, ugyanakkor némiképp igazat is adott a bírálóknak: a búcsúk engedélyezésével kapcsolatban ugyanis mértékletességre szólított fel, követelte a visszasságok felszámolását és a nyerészkedés megszüntetését (vö. DH 1835).

A *betegek olajjal való megkenésével* kapcsolatban a keleti egyház álláspontja nem változott: olyan szentségnek tekintette, amelyet lelki és testi gyógyulásuk érdekében minden megkeresztelt (kicsik és nagyok, betegek és egészségesek) számára ismételten is ki lehet szolgáltatni. A nyugati egyház továbbra is utolsó kenetnek nevezte a megkenést, és csak haldoklókat részesített benne. Ezt tanúsítja egy 1439-es pápai nyilatkozat is, amely szerint: „e szentséget csakis az olyan beteg veheti föl, akinél a halál veszélye fennáll” (DH 1324).

A reformátorok nem vitatták, hogy az apostoli korban szokásban volt a betegek megkenése (vö. Jak 5, 14–15), de ezt a liturgikus cselekményt nem tartották szentségnek: úgy vélték ugyanis, hogy nem vezethető vissza Jézus kifejezett szándékára.

A Trienti Zsinat megerősítette a megkenés szentségi mivoltára vonatkozó tanítást, ugyanakkor a korábbi nyugati álláspontot módosítva nem zárta ki azt, hogy a szentséget olyan súlyos betegek számára is ki lehet szolgáltatni, akik nincsenek halálveszélyben (vö. DH 1695 és 1698).

Az *egyházi szolgálatokra való felszentelés* vagy egyházi rend szentségének kiszolgáltatását mind a keleti, mind a nyugati egyház kizárólag az apostolutódnak tekintett püspök személyéhez kötötte. Nyugaton a Firenzei Zsinat (1439) a korábbi évszázadok tanításához ragaszkodva azt is hangsúlyozta, hogy a papszentelésben a szentelendő az eukharisztikus áldozat bemutatására kap hatalmat. A zsinat a szentség rendes kiszolgáltatójának a püspököt nevezte meg, jóllehet magát a püspökszentelést nem említette a szentségek között (vö. DH 1326).

A reformátorok, akik a pap és a püspök között legfeljebb egyházkormányzati jogait illetően láttak különbséget, a papszentelést nem tekintették szentségnek. Elfogadták, hogy az egyházban mindig kézrátétellel történt a különféle szolgálatokra való felszentelés, de szerintük ez a liturgikus

cselekmény sem vezethető vissza az evangéliumi Jézus kifejezett rendelkezésére. Az úgynevezett szolgálati papsággal kapcsolatban Luther elutasította az áldozópap megnevezést, mert szerinte ez a kifejezés azt sugallja, hogy az úrvacsorai áldozatot újra és újra be kell mutatni. A szolgálati papság lényegét az igehirdetésben látta (vö. Az egyház babiloni fogságáról 6).

A Trienti Zsinat megerősítette azt a tanítást, hogy a papszentelés Krisztustól rendelt szentség (vö. DH 1773). Rámutatott: a papszentelésben a szentelendő elsősorban a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé változtatására, illetve felajánlására kapja a hatalmat (vö. DH 1771). Átváltoztatáson és felajánláson azonban a zsinati atyák nem valamiféle mágikus és csupán emberi erővel végrehajtott szertartást értek: felfogásuk szerint a szentmisén a pap kérésére a Szentlélek műveként jelenvalóvá válik Krisztus egyszeri és örök érvényű áldozata (vö. DH 1740); a pap és a hívők pedig bekapcsolódnak ebbe az áldozatba, vagyis abba a felajánlásba, amellyel Krisztus a mennyei Atya kezébe ajánlotta önmagát.

A *házasságkötést*, illetve a házasságot az egyetemes zsinatok közül először az 1274-es II. Lyoni Zsinat említette a szentségek között (vö. DH 860). A zsinat tanítását az 1439-es Firenzei Zsinat is megerősítette: a pápa az ekezusiaknak írt levélre (vö. Ef 5, 21–32) hivatkozva arról beszél, hogy a keresztény házasság Krisztus és az ő jegyese (az egyház) közötti titokzatos kapcsolat megjelenítőjévé válik, amikor a házasfelek „szabály szerint” örök hűséget ígérnek egymásnak (vö. DH 1327). A „szabály szerint” kifejezés az egyháznak azt az Istentől kapott hatalmát tükrözi, hogy törvényekkel, jogi előírásokkal szabályozhatja a szentségek kiszolgáltatásának módját. A házasság szentségi mivoltára és a szentség magyarázatára vonatkozó két zsinati tanítást a keleti egyház is elfogadta. A keleti és a nyugati egyház felfogása közti eltérés azonban továbbra is megmaradt, és megmutatkozott a szertartásokban és a válás megítélésében.

A reformátorok nem tudták elfogadni a házasság szentségi voltát; ellentmondást láttak a nyugati egyháznak abban a tanításában, hogy a házasság egyrészt szentség, másrészt a papoknak mégis tiltott; kétségbe vonták azt, hogy az egyház emberi törvényekkel szabályozhatja a házasságkötést, és megtilthatja például a válást.

A Trienti Zsinat megerősítette a házasság szentségi voltáról szóló tanítást. Rámutatott: bár a házasság szentségére vonatkozóan nincs kifejezett krisztusi rendelkezés, ez a reálszimbólum is visszavezethető Krisztus akaratára (vö. DH 1799; 1801). A nyugati papok nőtlenségi kötelezettségéről szólva kijelentette, hogy az Isten országáért vállalt szüzesség, illetve nőtlenség a Krisztus és az egyház közti szeretetkapcsolat másik, és önmagában véve értékesebb megnyilvánulási formája (vö. DH 1810). A zsinat azt is hangsúlyozta, hogy az egyháznak joga van a szentségek kiszolgáltatását jogilag szabályozni, és előírta a „formai kötelezettséget”: ettől kezdve a nyugati egyházban csak azt a házasságot tekintették megengedettnek, amelyet a zsinat által előírt forma szerint kötöttek meg (vö. DH 1813–1816). A zsinati atyák megerősítették a házasság felbonthatatlanságának elvét is: de óvatosan fogalmaztak – csak annyit mondtak, hogy a nyugati egyház nem tévedett, amikor ragaszkodott ehhez az elvhez –, mert tudatában voltak a keleti gyakorlatnak, másrészt annak, hogy az egyház felfogása korábban Nyugaton sem volt ilyen szigorú (vö. DH 1807). Döntésük után a nyugati egyház (a nem érvényesen megkötött frigyeket kivéve) a házasságot nem bontotta fel.

A *paraliturgikus gyakorlatok* területén a középkorban megszorodtak a szentek közbenjárását kérő ájtatosságok, a Mária-tisztelet jeleként új imádságok terjedtek el (például az „Üdvözlégy, Mária” és a rózsafüzér), és a búcsújáráson kívül szokásba jöttek különféle újabb bűnbánati cselekmények is (vezeklőruha viselése, önostorozás, keresztúti ájtatosság stb.). A jámbor emberek e gyakorlatokon keresztül keresték a kapcsolatot Isten világával, és tettek tanúságot arról, hogy a Messiáshoz tartoznak. A középkori egyház e paraliturgikus cselekmények

többségét fokozatosan beépítette liturgiájába, vagy legalábbis igyekezett ezeket szentségi szertartásaihoz kapcsolni.

A szentek tiszteletét jelzi a középkor folyamán születő számos új legenda. Ezeknek a szimbólumokban gazdag elbeszéléseknek legkiválóbb feldolgozója a 13. században az itáliai Jacobus de Voragine domonkos szerzetes († 1298) volt, aki az írott forrásokból és a szájhagyományból merített legendákat lerövidítette és a liturgikus naptár rendjében közölte. Műve közkedveltsége miatt az „Arany Legenda” (lat. *Legenda Aurea*) nevet kapta. • Az egyház hivatalos megnyilatkozásai hangsúlyozták, hogy a szentek iránti tisztelet végső fokon Krisztusnak szól, és kizárólag Krisztus érdemei alapján lehet eljutni az üdvösségre. Ennek ellenére az egyszerű emberek és a teológiailag képzetlen igehirdetők gyakorta megfélemltek arról a Krisztusról, aki lehetővé tette az emberek szentté válását, és úgy kérték kedvenc szentjeik közbenjárását, mintha ők az egyetlen közbenjáró mellett és tőle függetlenül is nyújthatnának segítséget.

A reformátorok elsősorban nem a szentek tiszteletét utasították el, hanem a szentek közbenjárását kérő imát. Luther nem tartotta kizártnak, hogy a szentek a mennyben imádkoznak értünk, de úgy gondolta, ebből nem következik, hogy pártfogóként és közbenjáróként kell tisztelnünk őket (vö. Schmalkaldeni Cikkok II. rész 2). Szerinte a szentek valódi tisztelete hitük és tetteik követésében áll: a Szentírás ugyanis nem tanítja azt, hogy fohászkodjunk a szentekhez és segítséget kérjünk tőlük, mert egyedül Krisztust állítja elénk közbenjáróul és szószólóul (vö. Ágostai Hitvallás 21). • Kálvin hasonló módon vélekedett: a szenteket, Krisztus élő tagjait nagyra becsüljük, testvéreinkként szeretjük őket, és követjük példájukat. Ám nem kell őket „imádni” és segítségül hívni: Isten és az ember között ugyanis csak egyetlen közbenjáró van, az ember Krisztus Jézus (vö. Második helvét hitvallás 5).

A középkori ember Mária-tiszteletének jele az „Üdvözlégy, Mária” (lat. *Ave Maria*) imádság, amely a 12. századtól kezdett terjedni a nép körében. Ez a fohász eleinte csak a Máriát köszöntő angyal, valamint Erzsébet szavait (vö. Lk 1, 26–38.42) tartalmazta, a 15. században fűzték hozzá a Mária közbenjárását kérő részletet. Az imák számolását, „olvasását” megkönnyítő gyöngyfüzér vagy rózsafüzér (lat. *rosarium*; más néven: olvasó) imádság eredetét és nevének jelentését egy 13. századi Mária-legenda magyarázza: egy jámbor ciszterci szerzetes gyakran mondott el egymás után ötven „Üdvözlégy, Mária” imádságot, mire látomásban megjelent neki a Boldogságos Szűz ugyanennyi rózsával a homlokán.

A reformátorok elfogadták a Jézus anyjának szüzességét és istenanyaságát megfogalmazó korábbi zsinati határozatokat, és ezeket – a zsinati atyákhoz hasonlóan – elsősorban nem Mária állapotának biológiai leírásaiként, hanem Krisztus istenségére vonatkozó hitvallásokként értelmezték. Anélkül, hogy kiemelték vagy megkérdőjelezték volna Mária biológiai ártatlanságát, a hangsúlyt a bibliai és lelki értelemben vett szüzességre helyezték: ilyen értelemben nevezte a Biblia szűznek Izraelt (vö. Iz 37,22; Jer 14,17; Ám 5,2 stb.), illetve Pál apostol az egyházat (vö. 2 Kor 11,2; Ef 5, 27). A Szentlélektől való fogantatáson és a Szűz Máriától való születésen azt értették, hogy Jézus istenemberi élete nem a férfi akarataként, azaz nem történelmi szükségszerűségként, hanem Isten kegyelmi ajándékeként kezdődött el a földön. Luther szerint Mária méltóságát az adja, hogy Isten őt, a „méltatlan” asszonyt választotta ki arra, hogy Fiának földi anyjává legyen. A reformátor úgy vélte, nem akkor tiszteljük igazán Máriát, ha mennyei királynőként magasztaljuk, hanem ha követjük hitének, Isten és Krisztus iránti nyitottságának példáját. Ez a Krisztusra mutató Mária-tisztelet a magyarázata annak, hogy Luther megengedte követőinek az Urunk születésének hírüladása, a Szűz Mária látogatása Erzsébetnél (magyar nevén: Sarlós Boldogasszony) és az Urunk bemutatása (magyar nevén: Gyertyaszentelő Boldogasszony) ünnepek megtartását. Ugyanakkor Mária címei közül helytelenítette a mennyek királynője, közvetítő, engesztelő, szószóló stb. megnevezéseket, vagyis azokat, amelyek szerint Krisztussal azonos szintre emelik Máriát, vagy feledtetik Krisztus egyedüli közbenjáró szerepét. • Kálvin hasonló módon vélekedett. Tiltakozott az ellen, hogy Jézus anyját a világ üdvösségének, reménységnek vagy a bűnösökért közbenjáró ügyvédnek nevezzük. Feltehetően látott olyan képeket, amelyeken Mária palástjával védi az embereket a

haragvó Atyaisten nyilai ellen. Nem csoda, hogy ostromozta azt a felfogást, amely szinte szembeállítja Máriát Istennel, és azt várja tőle, hogy anyai jogaira hivatkozva befolyást gyakoroljon Krisztusra.

A középkori bűnbánati cselekmények egyike a búcsúval egybekötött zarándoklat, a búcsújárás volt. A búcsújáró helyek közül a 13. századtól az itáliai Loreto emelkedett ki. A 15. századi legenda szerint Mária kőből épített názáreti házáat az angyalok a levegőbe emelték, és a muszlimok elől Dalmáciába, majd Loretóba menekítették. A legenda történeti alapja az, hogy Niképhorosz Angeli (innen ered a legendabeli „angyalok” név), a mai Görögország területén lévő Epirosz 13. századi uralkodója, feleségül adta lányát a nápolyi király fiához, és a leány hozományában olyan kövek is voltak, amelyekről azt tartották, hogy Mária názáreti házából származnak. A Máriát köszöntő és segítségül hívó imádságot, a loretói (lorettói) litániát, amely valószínűleg egy korábbi bizánci himnusz (gör. *akathisztosz*) hatására keletkezett, a 15. századtól imádkozták Loretóban. • A cilicai pásztorok durva szövésű ruhájára emlékeztető cilicium (vezeklőruha, vezeklőöv) viselése a bűnbánat és a vezeklés jeleként a középkor folyamán jött szokásba. • A latin *flagello* (ostoroz) szóról elnevezett flagellánsok vagy önostorozók mozgalma az itáliai Perugia városából indult útjára és terjedt el a 13. századi Európában: a mozgalom vallási rajongói kisebb-nagyobb csoportokban jártak faluról falura, a bűnbánat jeleként naponta kétszer megkorbácsolták magukat és egymást, miközben vallásos énekeket énekeltek. Túlzásai miatt a Konstanzi Zsinat betiltotta a mozgalmat, de az különféle formákban még évszázadokon keresztül fennmaradt. • A keresztúti ájtatosság a keresztes háborúk idején született: a keresztény zarándokok Jeruzsálemben végigjárták a keresztet hordozó Jézus útját, időnként megálltak, és ezeken az „állomásokon” (latin eredetű szóval: stációkon) Krisztus szenvedésének egyes jelenetein elmélkedtek. A középkor folyamán Európa különféle pontjain is felállítottak ilyen keresztutakat, a stációkon a képek vagy szobrok Krisztus szenvedésének jeleneteit ábrázolták.

A reformátorok a búcsújárások és a különféle bűnbánati cselekmények visszasságait, illetve helytelen értelmezéseit támadták. Nem tudták elfogadni az olyan szemléletet, amely homályba borítja annak tényét, hogy az ember kizárólag Krisztus érdeme alapján üdvözülhet.

A Trienti Zsinat megerősítette a szentek (elsősorban Mária) tiszteletére és a bűnbánati cselekményekre vonatkozó keresztény hagyományt. A reformátoroknak válaszolva és a visszasságok kiküszöbölése érdekében azonban ismételten hangsúlyozta: a szentek nem önmaguk

Francia korai gótikus katedrális
(Caen, 1068 k.)

erejében eszközlik ki számunkra Isten jótéteményeit, hanem „a mi Urunk Jézus Krisztus által, aki a mi egyedüli Megváltónk és Üdvözítőnk” (DH 1821). Ehhez hasonlóan azt is kiemelte: a bűnbánati cselekmény (az elégtétel) nem pusztán emberi érdem, hiszen Jézus Krisztus erejében történik (vö. DH 1691).

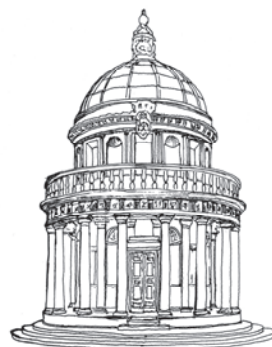
A *liturgia színhelyéül* szolgáló templomok építésében a nyugati egyház területén a romanikát a 13. századtól a gótikus építészeti stílus váltotta fel, majd a 15. századtól a reneszánsz. Keleten, a Moszkvai Nagyfejedelemség területén az orosz nemzeti sajátosságokkal rendelkező bizánci stílus helyébe a 14. században egy új művészeti irány lépett, amelyet moszkvai művészetnek nevezünk.

• A reformáció nem alkotott új építészeti stílust. Az áttért gyülekezetek vagy a katolikusokkal közösen használták a régi templomokat, vagy elfoglalták azokat. Az elfoglalt templomokban legfeljebb a belső teret alakították át: a reformáció eszméinek megfelelően kiemelt helyre ke-

rült a szószék és az úrvacsora asztala. A református templomok belső terének díszítése jóval egyszerűbb, puritánabb volt, mint az evangélikusoké.

A gótikus építészet a romanikára jellemző boltívek helyett csúcsíveket formált. Ezáltal légiesebbé, könnyedebbé váltak a tartófalak, és karcsúsítani lehetett a terhet tartó oszlopokat, pilléreket is. A falakra nagyobb ablakok kerülhettek, így a belső tér is világosabb lett: a színes ólomüveg ablakokon keresztül égi fény áradt a templom belsejébe, és misztikus érzelmeket ébresztett az aranyozott oltárok és oszlopok közt imádkozók lelkében. A falakat kívülről általában támpillérek támasztották, amelyeken sok helyütt fiatornyok is ültek. Az ablakok körül megjelent a faragott kőcsipke (szaknyelven: mérmű). A templom boltozatait változatosan díszítették. • A gótikus templom látványában a szerkezeti elemek függőlegesek, a magasba törnek: uralkodóvá válik a vertikális, mely annak kifejezőeszköze, hogy a földi liturgiát végzők lelke a magasba, Isten után vágyakozik. • A gótikus építészet alkotása például a franciaországi Saint Denis apátság templom, az angliai Lincoln-katedrális, a német Magdeburgi Dóm és a budai Nagyboldogasszony-templom.

Il Tempietto (Róma, 1502)

A reneszánsz templomépítészetben újra megjelentek a bizánci építészetből jól ismert kupolák, amelyek az egyenlő szárú kereszt vagy kör alaprajzú tér fölé magasodtak. A reneszánsz korának embere az antik korra jellemző fegyelmezett és harmonikus oszlopsorokkal, árkádívekkel tagolta

A Vaszilij Blazsennij-székesegyház (Moszkva, 1561)

templomait. Az építmények falait nagyméretű kőtömbökből faragott, rusztikusan megmunkált burkolattal látta el. Ezzel az erő, a rangot, a monumentalitást hangsúlyozta. • A reneszánsz templom szerkezeti elemei nem a magasba törnek, hanem vízszintes irányban terjeszkednek. Ez annak kifejezőjévé vált, hogy a mennyei liturgia leszáll, és jelen van a földi liturgiában. • Reneszánsz stílusban épült például a firenzei Santa Maria Novella, a mantovai Sant' Andrea-templom, a római Tempietto és a velencei Il Redentore.

A moszkvai stílusban épült templomok központi kupoláját több kisebb kupolával vették körül, amelyeket hagyma alakúra építettek, és henger formájú alépítményekre helyeztek. Ez az új építészeti stílus idővel az olasz reneszánsz hatására módosult ugyan, de megőrizte nemzeti jellegét. A moszkvai templomépítészet gyöngyszemei közül kiemelkedik a Kreml-beli Uszpenszkij (Mária mennybevitele) székesegyház háromhajós, ötkupolás épülete, amely a 15. században készült, valamint a Kreml közelében található, 16. században épült Vaszilij Blazsennij-székesegyház, amely egy szent életű orosz vándorszerzetesről kapta nevét.

❖ a tanítás ❖

A Messiásról szóló keleti tanításban a görög *hészükhia* (nyugalom, csendes lelki elmélyülés) szóról elnevezett hészükhiaszta *teológusok* nem a fogalmi gondolkodásra, hanem a misztikus tapasztalatból szerzett ismeretekre helyezték a hangsúlyt. • Nyugaton a korai skolasztikusok munkáját a skolasztika virágkorának, a középkori misztikának, majd a reneszánsz időszakának gondolkodói folytatták. A hitújítás 16. századi kezdeményezői új hangsúlyokat adtak a Messiásról szóló keresztény tanításnak.

Keleten a hészükhiaszta teológusok közé tartozott a kis-ázsiai származású Gregoriosz Szinaitész († 1346), a bulgáriai Burgosz közelében lévő Piora-kolostor megalapítója; valamint Gregoriosz Palamasz († 1359) athoszi szerzetes, majd thesszalóniki érsek. Az orosz szerzetesek közül ezt az irányzatot követte Nyil Szorszkij († 1508), aki a Novgorodtól északkeletre fekvő Fehér-tó közelében alapított kolostort. • Nyugaton a 13-14. század skolasztikus hittudósai között kiemelkedő személyiségeket találunk. Az itáliai Szent Bonaventura († 1274) a párizsi egyetemen tanított. Sváb származású volt Nagy Szent Albert († 1280), aki a párizsi, majd kölni tanári tevékenységével szerzett hírnevet. Az itáliai származású Aquinói Szent Tamást († 1274), aki a párizsi egyetemen tanított, a skolasztika fejedelmeként tartják számon. A skót származású Joannes Duns Scotus († 1308) Oxfordban, Cambridge-ben, majd Kölnben folytatott tanári tevékenységet. A lekipásztorként és szerzetesi előjáróként működő Johann Eckhart († 1327) a német skolasztika misztikus irányzatának jelentős képviselője volt. A skolasztika alkonyának nagy gondolkodója, az angol William Ockham († 1349), Oxfordban tanított, majd Münchenben folytatott írói tevékenységet. A német származású Nicolaus Cusanus († 1464) bíboros már nem tartozott a skolasztikához: Brixen püspökeként és pápai követként lett a kibontakozó reneszánsz egyik legnagyobb teológusa. A lengyel Kopernikusz († 1543) világi kanonok volt, és csillagászzal is foglalkozott: ő alkotta meg a heliocentrikus (Nap-középpontú) világképet. Elgondolásának hátterében az a belátás húzódott meg, hogy a helyesen értelmezett Biblia sosem állhat ellentétben a tudományos elméletekkel és eredményekkel. A reformáció korának katolikus előfutárai és nagy humanista gondolkodói közé tartozott a németalföldi származású Rotterdami Erasmus († 1536). • A hitújítás első kiemelkedő teológusai voltak: az evangélikus irányzatban Luther Márton és Melanchton Fülöp, a reformátusoknál Zwingli Ulrich és Kálvin János, az anglikán reformátoroknál pedig Cranmer Tamás, a protestánsá lett canterburyi érsek.

A Messiás egyházáról szóló tanítás terjesztésében felsőoktatási intézményeit a keleti egyház az oszmán előretörés és a háborús körülmények miatt csak csekély mértékben vehette igénybe, és nem is fejleszthette. A nyugati egyházban ellenben egymás után jöttek létre a párizsi és a bolognai mintára szerveződő, uralkodói vagy pápai kezdeményezésre alapított *egyetemek*. A hitújítók is létrehozták saját felsőoktatási intézeteiket.

A keleti keresztény szellemű felsőoktatás fejlődésében jelentős esemény volt a konstantinápolyi (isztabuli) Görög Orthodox Kollégium létrejötte (1454). Ez a szultáni engedéllyel létrehozott felsőoktatási intézmény, amely a Phanar nevű városrészben kapott helyet, a Mangana Akadémia szerepét vette át, amely a város 1453-as ostromakor elpusztult. • Nyugaton a 14. században alakult egyetemeken eleinte nem mindenütt volt teológiai kar, de mindenütt tanítottak egyházjogot, s a profán tudományokat is keresztény szellemben oktatták. Az avignoni pápák nem szívesen engedélyeztek teológiai karokat, mert a hittudomány művelését elsősorban a Párizsi Egyetemre akarták összpontosítani. Ezért például a Nagy Lajos királyunk által 1367-ben alapított Pécsi Egyetemen sem volt lehetőség a teológia elsajátítására. A pápák avignoni tartózkodásának befejezése (1377) után megváltozott a helyzet: a 15. században létrehozott egyetemeken (a skóciai St. Andrews, a németalföldi Leuven és a skóciai Glasgow felsőoktatási intézményeiben, a Pozsonyi Egyetemen stb.) már teológiát is lehetett tanulni. A korábban teológiai karral nem rendelkező egyetemek közül a legtöbb (Bologna, Prága, Krakó, Bécs, Heidelberg, Köln, Erfurt stb.) megkapta a teológiaoktatás jogát is. • A reformátorok vagy önállóan alapítottak felsőoktatási intézményeket (Marburg, Königsberg és Genf), vagy a korábban katolikus kézen lévő intézményeket (Wittenberg, Tübingen, Heidelberg, Koppenhága, Uppsala, Oxford, Cambridge, Glasgow stb.) részben vagy egészben protestáns szelleművé alakították. Magyarországon az egyetemi oktatás alapjául szolgáló főiskolai szintű intézeteket a protestánsok általában líceumoknak vagy kollégiumoknak nevezték. Ezek a kollégiumok olyan iskolák voltak, amelyekben alsó-, közép- és felsőfokon egyaránt oktattak, az olvasástól kezdve egészen a teológiáig. 1531-ben Sárospatakon a ferencrendi kollégium evangélikus, majd református kézre került, és Pápán is egy már korábban létező egyházi iskola folytatta a működését az új tanok szellemében. A reformátusok ezt az esztendőt tekintik mind a Sárospataki Református Kollégium, mind a Pápai Református Kollégium

születési évének. Debrecenben egy ferences iskolából 1550-ben jött létre a mai Debreceni Református Kollégium elődje.

A Messiás személyének értelmezésében az 1215 után összehívott egyetemes *zsinatok* négy témát hangsúlyoztak. Az I. Lyoni Zsinaton a Messiás tanítására visszavezethető dogmaként hirdették meg a tisztulási állapot (a „tisztítótűz”) létezésének tényét. A II. Lyoni és a Firenzei Zsinaton a Szentháromság titkának megvilágításában kiemelték a Messiás (a Fiú) és az Atya egységét. A Trienti Zsinaton azt hangoztatták, hogy a Messiásnak nélkülözhetetlen szerepe van az emberek megigazulásában, illetve igazzá tevésében. Ugyanezen a zsinaton elvetették a kettős előre rendelés tanának azt az értelmezését, amely szerint Isten egyes embereket eleve (cselekedeteik figyelembevétel nélkül) az örök üdvösségre, másokat pedig az örök kárhozatra rendel, s az utóbbiaknak nem adja meg a krisztusi megigazítás kegyelmét.

Az I. Lyoni Zsinaton (1245) a nyugati egyház képviselői az üdvösség és a kárhozat lehetősége mellett (vö. Mt 25, 31–46) egy átmeneti állapotról is beszéltek, amelyet purgatóriumnak neveztek. A latin *purgatorium* („tisztítóhely”, „tisztítótűz”) kifejezésen egy olyan tisztulási folyamatot értenek, amely a bűneitől feloldozást nyert embert a halála után végérvényesen megszabadítja bűneinek „maradványaitól”, és teljesen éretté teszi az Istennel való találkozásra. A „tisztítótűz” létezésének egyik igazoló alapját abban a zsidó és keresztény meggyőződésben látták, hogy az isteni ítélet célja nem a kínzás és megsemmisítés, hanem a megtisztítás és üdvözítés. A másik igazoló alapot a halottakért mondott imádság zsidó és keresztény gyakorlatában jelölték meg. • A keletiek – bár az elhunytakért ők is imádkoztak – tartózkodóak voltak a purgatórium tanával szemben: attól féltek, hogy ez a tanítás nagyon közel áll az alexandriai Origenész (3. század) felfogásához, aki tagadni látszott a pokol örökkévalóságát. • A reformátorok elutasították a purgatóriumról szóló zsinati tanítást: egyrészt az elhunytakért is felajánlható búcsúkkal kapcsolatos üzletelések miatt, másrészt azért, mert nem lehetett megfelelő módon alátámasztani a Bibliából.

A II. Lyoni Zsinat (1274) és a Firenzei Zsinat (1439) résztvevői azért hangsúlyozták a mennyei Atya és a Messiás (a Fiú) szoros kapcsolatát, mert a Szentlélek származásának kérdésében egységre akartak jutni a keletiekkel. Az említett zsinatok kiemelték, hogy a konstantinápolyi hitvallásba betoldott formula, amely szerint a Szentlélek az Atyától „és a Fiútól” (lat. *Filioque*) származik, teljesen egyenértékű a keleti megfogalmazással: a Szentlélek az Atyától származik a Fiú által.

A Trienti Zsinat (1545/63) atyái határozottan kiemelték, hogy az ember megigazulása csak a Messiás segítségével valósulhat meg. A megigazulás vagy megigazítás az az esemény, amelyben az Isten képére formált belső ember (vö. 2 Kor 4,16), akinek vonásait a bűnök eltorzították, Krisztus segítségével visszanyeri eredeti vonásait. Bár az egyház mindig is hitte, hogy ez a megigazulás a Krisztusba vetett hit nélkül lehetetlen, a megigazulásról szóló igehirdetés időnként félreérthető volt: az emberi teljesítmények (érdemek, bűnbánati cselekmények stb.) szerepét eltűzve azt a benyomást keltette, hogy a bűnös ember önerejénél fogva is igazzá válhat. A reformátorok e félreértéssel szemben hangoztatták, hogy egyedül a Krisztusba vetett hit (lat. *sola fides*) tesz megigazulttá. A Trienti Zsinat messzemenően egyetértett a reformátorokkal, amikor kiemelte: a Krisztusba vetett hit tesz igazzá, amely a szeretet által hatékony (vö. DH 1531). A zsinat e téren mégsem tudott eloszlatni minden félreértést. A zsinati atyák és a reformátorok ugyanis nem azonos értelemben használták a hit kifejezést: a reformátorok szerint a hit Isten ajándéka, amely lehetővé teszi és magában foglalja az üdvösségre vezető cselekedeteket; a zsinati atyák felfogásában a hit csupán az üdvösség kezdete, az igehirdetés elfogadása: ám önmagában, cselekedetek nélkül halott (vö. Jak 2,17).

Ugyancsak a Trienti Zsinat beszélt arról, hogy a kettős előre rendelés tanítása helytelen, ha azt úgy értelmezzük, hogy Isten egyes személyeket önkényesen az üdvösségre, másokat a kárhozatra rendel, és az utóbbiaktól eleve megtagadja a Messiás megigazító kegyelmét (vö. DH 1556; 1567). Az elutasító zsinati nyilatkozatok háttérében Kálvin felfogása rejtőzik. A zsinati atyák azonban nem említik Kálvin nevét: valószínűleg azért, mert nem voltak tisztában azzal, hogy a reformátor taní-

tását hogyan kell értelmezni. • Nem gondoltak arra, hogy a kettős eleve elrendelés kálvini tételét – ha ezt az isteni természet bemutatásának tekintjük – össze lehetne egyeztetni a katolikus felfogással és az Isten egyetemes üdvözítő akaratára vonatkozó bibliai tanítással. E „jóindulatú értelmezés” szerint Kálvin nem azt hirdette, hogy Isten önkényesen, a cselekedetek figyelembevételével egyes konkrét személyeket eleve az üdvösségre, másokat a kárhozatra rendelt, hanem azt hangsúlyozta, hogy Isten eleve elutasít minden bűnt: a feltétlen Igazság, Szépség és Szentség nem tűr meg a maga közelében semmi igaztalant, rútat és szennyeset. Ilyen értelemben Isten eleve, a cselekedetektől függetlenül üdvösséget jelent mindazoknak, akik a Messiás megigazító kegyelmét elfogadva felkészülnek a vele való találkozásra, és eleve kizárja boldog életéből a felkészületleneket. A felkészületlen, a messiási segítséget elutasító ember ugyanis nem bírná ki az Istennel való találkozás leírhatatlan örömét. Ez nem azért van így, mintha Isten személyválogató lenne, és haragudna egyes teremtményeire, hanem azért, mert ilyen a természete. A Nap sem azért okoz fájdalmas égési sebeket a felkészületlen napozóknak, mert haragszik rájuk, hanem azért, mert természete olyan, hogy fényt és meleget sugároz, így egészséges barna testszínt ad a testüket napolajjal bekenő felkészülteknek, ugyanakkor fájdalmat, szenvedést jelent a felkészületleneknek. Ez a gondolat fogalmazódik meg a Biblia képanyagán is, amely szerint a Messiást elfogadó emberek számára öröktől fogva (már a teremtés előtt!) készült a boldogságot jelentő ország, de ugyanígy öröktől fogva (mielőtt az ember rosszat tett volna!) „ég a tűz” is azok számára, akik az ember-testvéreiknek nyújtandó segítség megtagadásával elutasítják Krisztust (vö. Mt 25, 34.41).

A *Biblia* e korszakban is a Messiásról szóló tanítás terjesztésének fontos eszköze volt az egyház életében. Új bibliafordítások születtek. Francia nyelvterületen a legrégebb teljes bibliafordítás emlékei a 13. századból valók. A legősibb olasz nyelvű kéziratos fordítások 14. századi, a spanyolok pedig 15. századi eredetűek. Az első teljes szláv Bibliát a 15. század végén a novgorodi érsek állította össze: ezt fogadták el az oroszok, a bolgárok és a szerbek. Német nyelvterületen az első nyomtatott formájú Biblia, amely 1455-ben készült Gutenberg mainzi műhelyében, latin nyelvű volt. Luther Márton a 16. század első harmadában készítette el az Újszövetséget, majd az Ószövetség fordítását. Egyik tanítványa svéd nyelvre is lefordította az Újszövetséget. Az anglikán egyház bibliafordítása ugyancsak ebből a századból való. A legrégebb magyar fordítás töredékeit 15. századi kódexek, a Bécsi, a Müncheni és az Apocryphus kódex őrizte meg számunkra. Nyomtatásban először Szent Pál levelei jelentek meg magyarul (1533). Az első protestáns Újszövetség-fordítás az evangélikus Sylvester János nevéhez fűződik, aki 1541-ben adta ki munkáját.

❖ a tanúságtevő élet ❖

A Messiás egyházának leghatékonyabb tanúságtevői ebben a korban is azok a szerzetesek és szent életű emberek voltak, akik *életvitelükkel* igazolták, hogy Krisztushoz tartoznak.

Nyugaton új szerzetesrendek és kongregációk jöttek létre (a kongregáció szó egy-egy renden belül a monostorok, apátságok szövetségét jelenti). Az új tanúságtevő közösségek közül a legismertebbek: a domonkosok, a ferencesek, a kolduló renddé alakuló karmeliták, a szerviták, a pálosok, a Máltai Lovagrend, a jezsuiták és az orsolyiták rendje. A keleti szerzetesség jeles képviselői ebben az időszakban az orosz szerzetesek és a thesszáliai Meteora kolostoregyüttes tagjai voltak. • A reformátorok elsősorban a szerzetesi élet visszasságait, illetve azt a felfogást bírálták, amely a szerzetesi életállapotot tökéletesebbnek tartotta az Isten szándéka szerinti házasságnál.

A hispániai származású Szent Domonkos, eredeti nevén Domingo Guzman (1175–1221) pappá szentelése után, 1201 körül az ókasztíliai Osma város ágostoni szabályok szerint élő káptalanjának előjárója lett. Püspökének társaságában tett utazásai közben ismerkedett meg a francia és német területeken terjedő eretnekségekkel. 1205-ben, egyik útja alkalmával azt a tanácsot adta az eret-

nekek megtérítésével megbízott pápai küldötteknek, hogy Krisztus útmutatása szerint szegényen, pénz nélkül, egyházi méltóságukról lemondva hirdessék az evangéliumot. Ezután püspökével együtt ő is csatlakozott a vállalkozáshoz. Miután püspöke visszatért Osmába, Domonkos Dél-Franciaországban maradt, és Prouille környékén prédikált. 1206-ban itt házat alapított leányok számára, hogy őket a tévtanítások veszélyétől megvédje. 1208-ban III. Ince pápa a pápai követ meggyilkolása miatt keresztes háborút hirdetett a katharok ellen. Domonkos azonban továbbra is a szelíd térítés híve maradt. 1215-ben Toulouse püspöke rendelkezésére bocsátott egy templomot, hogy benne és környékén az ágostoni és premontrei szabályok, illetve szokások alapján szerzetesrendet alapíthasson. Ekkor jött létre a Prédikáló Testvérek Rendje (lat. *Ordo Fratrum Praedicatorum*; rövidítve: *OP*) nevet viselő közösség. III. Honorius pápa 1216-ban a toulouse-i alapítást ismerte el, 1217-ben jóváhagyta az egész rendet, majd a következő évben a világ püspökeinek jóindulatába ajánlotta a Prédikáló Testvéreket. A rend szabálya Ágoston Regulájára épül, de hatott rá a ciszterci és a premontrei szabályzat is. A Domonkos-regula újdonsága a felsőfokú tanulmányok hangsúlyozása. A rend jelszava: „Istent dicsérni, áldást mondani és az ígét hirdetni” (lat. *Laudare – Benedicere – Praedicare*). • A domonkos apácák szemlélődő közösségét ugyancsak Domonkos hozta létre a dél-franciaországi Prouille-ban azzal a céllal, hogy tagjai imájukkal támogassák a domonkos testvérek igehirdetését. Az apostoli munkát végző domonkos nővérek kongregációja a 15-16. század fordulóján született meg.

A kolduló ferences rendcsalád első közösségének megalapítása az itáliai Assisi Szent Ferenc (1181/82–1226) nevéhez fűződik. Ferenc gazdag kereskedőcsaládból származott. Néhány év léha és pazarló életvitel után, 1205 végén megtért: a San Damiano-templomban imádkozván a kereszt felől Krisztus szavait hallotta: „Menj, és építsd fel egyházamat, amely, mint látod, romokban hever.” Ekkor elhatározta, hogy az evangéliumot szegényen hirdető Krisztus nyomába szegődik. 1206-ban, miután atyja a városi tanácsnál, majd a püspöknél feljelentette „megtévedt” fiát, nyilvános tárgyalás kezdődött, amely meglepő módon fejeződött be. Ferenc az atyjától kapott ruháit és erszényét letéve, ruhátlanul a püspök elé állva így kiáltott: Örömmel adom vissza atyámnak azt, ami az övé, nemcsak a pénzét, hanem a ruhákat is. Mostantól fogva nem azt akarom mondani: „Atyám, Bernardone”, hanem azt mondom: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben!”. A püspök palástjával takarta be Ferencet, aki ezzel a jelképes cselekedettel elhagyta a „világot”, hogy teljes szegénységben, a kicsiny gyermek lelkületével (vö. Mk 10,14) a szelíd és alázatos szívű Krisztus (vö. Mt 11,29) szolgálatába álljon. Helyreállította a környék dűledező templomait és kápolnáit: köztük a San Damiano-templomot és az Assisitól délre húzódó erdőben a Porciunkula-kápolnát. Hamarosan mások is, összesen tizenegyen csatlakoztak hozzá. Kicsiny közössége számára evangéliumi részletekből összeállította az őszregulát, amelyet 1209/10-ben Rómában III. Ince pápa szóban jóváhagyott. Ferenc és társai hittérítő útjaikon Isten szegénykéiként és „bolondjaiként” hirdették a béke és a jóság (lat. *pax et bonum*) evangéliumát, a testvérek száma pedig egyre gyarapodott. 1211/12-ben a Porciunkula-kápolnában Assisi Klára beöltöztetésével Ferenc útjára indította a második rendet, a ferencesek női ágát, a klarisszák közösségét. 1219-ben a misszió vágyától vezérelve a Szentföldre ment, mert ő a keresztes háborúk időszakában nem fegyverrel, hanem prédikálással szerette volna legyőzni az iszlámot. Az egyiptomi Damietta közelében találkozott a szultánnal is, és prédikált neki: az uralkodó megcsodálta a rendkívüli embert, jóllehet nem volt hajlandó megtérni. Assisibe visszatérve 1221-ben létrehozta a bűnbánó világiakból álló harmadik rendet, majd részletesebben kidolgozta a regulát, amelyet III. Honorius pápa 1223-ban hagyott jóvá. Ezzel hivatalosan is elismerést nyert a Kisebb Testvérek Rendje (lat. *Ordo Fratrum Minorum*; rövidítve: *OFM*). A Porciunkula-kápolna mellett gallyakból épített kunyhókból alakult ki a testvérek első anyakolostora. 1223 végén Ferenc jóváhagyta a rend első teológiai iskolájának megnyitását Bolognában, és az iskola első tanárává Pádusi Antalt nevezte ki. 1224 nyarán súlyos beteg lett, s ez év őszén megkapta a Krisztus sebhelyeire emlékeztető stigmákat. A szenvedéseket türelmesen, derűs lélekkel viselte. Egyik éjszaka álmatlanul, sebekből vérezve és láztól reszkető testtel feküdt kunyhójában: a következő reggelen azonban vidám lélekkel énekelte el gyönyörű költeményét, az Istent és a teremtetést dicsőítő Naphimnuszt. 1226 őszén a pusztta földre fektetve, a legteljesebb

szegénységben, énekelve adta vissza lelkét Teremtőjének. Halálát a ferences testvérek az örök hazába való átmenetnek, átköltözésnek (lat. *transitus*) tekintik.

A karmelita remeték rendje akkor alakult kolduló renddé, amikor tagjai a muszlim támadások miatt a Szentföldről kiszorulva Szicíliaba, Franciaországba és Angliába költöztek, ahol közösségi életformára tértek át. Első nyugati generálisuk az angol Stock Szent Simon († 1265) volt. A rend széles körben elterjedt, mert Mária-tiszteletük és a skapuláréjukhoz (vállruhájukhoz) fűződő hagyomány miatt a nép nagyon megkedvelte közösségeiket: a skapulárét – a nyakról elől és hátul lefüggő barna posztódarabot – a legenda szerint egyik látomásában Simon kapta Szűz Máriától azzal az ígérettel, hogy aki azt az óránta való tiszteletből viseli, és abban hal meg, nem fog elkárhozni. • A rend női ágát a normandiai származású Soreth János († 1471) hívta életre a 15. század közepén. Ezt a rendet reformálta meg 1562-ben a spanyol Avilai Szent Teréz († 1582). A Teréz által megújított és szabályzatában szigorúbbá tett női rend a Sarutlan Karmelita Apácák Rendje (lat. *Ordo Carmelitarum Discalceatarum*; rövidítve: OCD). A „sarutlan” kifejezés arra utal, hogy a szigorított rend tagjai nem bőrsaruban, hanem mezítláb vagy faháncsból készült papucsban jártak.

A latin *servire* (szolgálni) szóról elnevezett szerviták közössége, vagyis a Mária Szolgáinak Rendje (lat. *Ordo Servorum Mariae*; rövidítve: OSM) hét firenzei nemes alapításaként jött létre a 13. század elején. Az ágostonos szabályzatú rend tagjai Mária tiszteletének terjesztésével, vagyis a Boldogságos Szűz Istenben bizakodó magatartását követő életükkel szolgálták a Messiást. A rend a végső pápai megerősítést 1304-ben kapta meg. • A szervita apácák szemlélődő közössége a 14. században született meg az itáliai Siena városában.

Az egyiptomi Remete Szent Pálról (3-4. század) elnevezett pálosok közössége, vagyis a Szent Pál Első Remete Szerzeteseinek Rendje (lat. *Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae*; rövidítve: OSPPE) az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend. A közösség a 13. században született meg: Özséb esztergomi kanonok († 1270) egybegyűjtötte a Pilis hegységben élő remetéket, kolostort épített számukra, és azt a szabályt írta elő nekik, amelyet korábban Bertalan pécsi püspök adott a Mecsekben élő remetéknek. A rend a 14. században indult virágzásnak, amikor a rendtagok a remete-élettel felhagyva bekapcsolódtak a lelkipásztori munkába. Így történt ez például a lengyelországi Częstochowa pálos kolostorában is, amelyet a 14. század végén alapítottak.

A Máltai Lovagrend (lat. *Ordo Melitensis*; rövidítve: OMe) a 11. században alakult Jeruzsálemi Szent János Lovagrend jogutódaként 1530-ban jött létre: Habsburg V. Károly császár a johannitáknak, akik a török hódítás miatt elvesztették birtokaikat, hűbérként adta a szicíliai királysághoz tartozó Málta szigetét.

A Jézus Társasága (lat. *Societas Jesu*; rövidítve: SJ), vagyis a jezsuiták rendjének megalapítása a baszk (észak-spanyolországi) származású Loyolai Szent Ignác (Inigo de Loyola; † 1556) nevéhez fűződik. Ignác katona volt, akit egy ütközetben a lábán ágyúgolyó sebesített meg. Betegágyon fekve unalmában a szentek életét kezdte olvasni, s elhatározta, hogy Krisztus katonája lesz. Az észak-spanyolországi kis város, Manresa egyik barlangjába vonult vissza, hogy vezekelve, imádkozva felkészüljön hivatására. Itt írta meg híres könyvét, a Lelkigyakorlatokat. 1534-ben Párizsban hat társával együtt fogadalmat tett a tisztaságra, szegénységre és a szentföldi munkára (illetve arra, hogy ha az utóbbi nem lehetséges, akkor a hit terjesztésében közvetlenül a pápa szolgálatára állnak). Ezzel létrehívta a Jézus Társasága nevet viselő rendet, amelyet 1540-ben III. Pál pápa hagyott jóvá.

A Szent Orsolyáról – a 4. században vértanúhalált halt ír királylányról – elnevezett Szent Orsolya Rendet (lat. *Ordo Sanctae Ursulae*; rövidítve: OSU), vagyis az orsolyiták közösségét Merici Szent Angela († 1540) alapította az itáliai Brescia városában. A rend, melynek tagjai az evangéliumi tanácsok szerint éltek, s főként a leányifjúság nevelésével foglalkoztak, 1544-ben nyerte el a pápai jóváhagyást.

Keleten az orosz szerzetesség a 14–16. században élte virágkorát. Ekkor épültek a Moszkva, Novgorod és Rosztov körüli monostorok, amelyek alapítása egy-egy szent életű sztarec (orosz *sztarec*: öreg; lelki tanácsot és lelki vezetést nyújtó idős szerzetes) nevéhez fűződik. A sztarecek

szinte kivétel nélkül annak a Radonyeysi Szent Szergejnek († 1392) voltak tanítványai és szellemi örökösei, aki a Moszkvától északkeletre fekvő Radonyeys (ma: Szergjjev Poszad) Szentháromság-monostorának alapítója volt. Ennek a monostornak volt a szerzetese a középkori orosz festészet egyik legkiválóbb képviselője, Andrej Rubljov († 1430) is, aki művészi alkotásaival tett tanúságot a Messiás tanításába vetett hitéről. • A görögországi Thesszáliában, a Pénciosz folyó völgye felett magasló hegycsúcsokon a 14. században kezdett kiépülni a korábbi remetelakok helyén a Meteora kolostoregyüttes. A Nagy Meteóron kolostor megalapítója egy Athanasziosz († 1383) nevű athoszi szerzetes volt.

A Trienti Zsinatig terjedő időszakban a szent rendalapítókön kívül is szép számmal akadtak olyanok, akik a Messiás segítségével példamutató tanúságtevő életet éltek. E szentek közül a keresztény hitterjesztés (latin eredetű szóval: misszió) szempontjából a jezsuita Xavéri Szent Ferenc emelkedik ki, aki „India és Japán apostola” volt a 16. században.

A lisszaboni születésű Pádúai (Padovai) Szent Antal († 1231) mint ferences szerzetes pap főleg Észak-Itáliában végzett hithirdető munkát. A szegények és a tévelygők pártfogója volt. Pádúában temették el. Népszerű alakjához számos legenda fűződik. A lelkes, kudarcoktól sem visszariadó missziós tevékenységét megörökítő legenda szerint Antalt egy alkalommal nem hallgatták meg az emberek, de a halak fejüket a vízből kidugva figyeltek szavára.

A sárospataki születésű Árpád-házi Szent Erzsébet († 1231), II. Endre király leánya, 14 éves korában Wartburg őrgörőfjának, Lajosnak lett a hitvese. A jó feleség mintaképe volt, és egész életét az önfeláldozó felebaráti szeretet jellemezte. A személyéhez fűződő legismertebb legenda a rózsacsoda: egyik változata szerint a gyermek Erzsébet egy alkalommal a tilalmak ellenére élelmet rejtett kötényébe, hogy télvíz idején elvigye a szegényeknek. Amikor apja kérdőre vonta őt, hogy mit visz kötényébe rejtve, azt válaszolta: rózsákat. Aztán feltárta kötényét, és abban valóban rózsák voltak. • Árpád-házi Szent Margit († 1270), IV. Béla királyunk leánya, a veszprémi, majd a nyulak-szigeti (Margit-szigeti) domonkos apácáknál nevelkedett. A mongol veszedelem elől menekülő szülei ugyanis már születése előtt felajánlották őt Istennek az ország megmeneküléséért. A felcseperedő királylány önként azonosult ezzel a felajánlással, amikor szerzetesi fogadalmat tett. Nagyon sokat imádkozott és vezekelt hazájáért. Életének alapszabályát három tételben foglalta össze: „Istent szeretni; magamat megvetni; senkit meg nem utálni, senkit meg nem ítélni.” 13. századi legendája (a Margit-legenda) Ráskay Lea domonkos apáca másolatában és átdolgozásában maradt fenn egy 1510 körül írt kódexben. • Árpád-házi Szent Kinga († 1292) és Boldog Jolán († 1298) Margit testvérei voltak. („Boldognak” az egyház az olyan szent életű embert nevezi, akinek tisztelete nem mindenhol, hanem csak a világnak egy-egy részén kapott jóváhagyást). Kinga Boleszláv krakkói herceg feleségeként a szegények és a betegek gondozásában volt példamutató. Férje halála után testvérével, az ugyancsak megözvegyült Jolánnal együtt klarissza apáca lett. Jolán a gnieznói Boleszláv herceg feleségeként a betegek, árvák és szegények gondozásában jeleskedett. Megözvegyülése és Kinga halála után ő lett a gnieznói klarissza kolostor apátnője.

Szent IX. Lajos († 1270), Franciaország királyja, félreértve a jézusi missziós parancsot két alkalommal is keresztes hadjáratot szervezett a Szentföldre, s előfordult, hogy kegyetlen büntetéseket szabott ki az eretnekekre. Evangéliumi, egyszerű életvitele, igazságossága és a szegények iránti szeretete miatt mégis a keresztény uralkodó eszményképévé vált.

Prágai Szent Ágnes († 1282), I. Ottokár cseh király leánya, ciszterci apácák kolostorában nevelkedett. Apja többször is megpróbálta őt házasságra kényszeríteni, de Ágnes a szerzetesi hivatást választotta. Apja halála után Prága városának peremére, egy nyomornegyedbe költözött. Itt egy klarissza kolostor irányítását vette át. Ágnes kezdeményezésére a kolostor körül csakhamar kórházak, lepratelepek, menhelyek és árvaházak koszorúja létesült. A királylány ezzel a művével tett tanúságot arról, hogy Krisztus követője.

Svéd Szent Brigitta († 1373) férjes asszony volt, nyolc gyermek anyja. Miután férje, aki belépett a ciszterci rendbe, meghalt, Brigitta megalapította a Szent Üdvözítőről elnevezett rendet, a brigittinák közösségét. Európa-szerte sokat fáradozott az egyházi vezetők erkölcsének megjavításáért.

Sienai Szent Katalin († 1380) ifjúkorában lépett be a domonkosok harmadik rendjébe. Vezeklő életet élt, szolgált a szegényeket és a betegeket. Világi és egyházi vezetők tanácsadója volt. Sokat tett azért, hogy a pápa, XI. Gergely, Avignonból visszatérjen Rómába, s fáradozott azon, hogy az egyház belsőleg megújuljon. Írásai az olasz irodalom klasszikus művei közé számítanak. Egyháztanítóként tartják számon. Az egyháztanító vagy egyházdoktor (lat. *doctor ecclesiae*) olyan egyházi író, aki igaz tanításával, szent életével és tudományával válik kiemelkedővé, és az egyház ezt hivatalosan is elismeri azzal, hogy egyházdoktorrá nyilvánítja.

Nepomuki Szent János († 1393) prágai pap, később püspöki helynök, a gyónási titok vértanúja. Legendája elbeszéli: János a cseh király, IV. Vencel feleségének gyóntatója volt, s amikor a király meg akarta tudni tőle, hogy mit gyónt a felesége, megtagadta a választ. Ekkor letartóztatták, megkínózták, majd a Károly-hídról a Moldva folyóba dobták.

Az itáliai Umbria tartományából származó Casciai Szent Rita († 1447) szülei kívánságára férjhez ment egy durva lelkű emberhez. Türelmével és szelídségével hozzájárult férje megtéréséhez. Férje és fiai halála után belépett az Ágoston-rendi apácák közé. Krisztusból táplálkozó fegyelmezett élete, hősie és béketűrő szeretete tette őt példaképpé.

Az itáliai Capestrano városának szülötte, Kapisztrán Szent János († 1456) ferences pap volt, aki népszónokként hirdette a Messiásról szóló örömhírt: Itálián kívül bejárta Németországot, Morvaországot, Ausztriát, Lengyelországot és hazánkat is: mindenütt tolmácsok segítségével tartotta beszédeit. Magyarországon prédikációival megmozgatta a déli területek egyszerű népét, és lelkesítő beszédeivel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Hunyadi János Nándorfehérvárnál 1456-ban győzelmet arathatott a török felett. • Az itáliai Marchia tartományból származó Marchiai Szent Jakab († 1476) ferences papként végzett hithirdető tevékenységet Dalmácia, Dél-Magyarország és Erdély területén. Főleg a bogumil és a huszita tévtanítások ellen küzdött.

Boldog Temesvári Pelbárt († 1504) ferences hitszónok volt. Prédikációs mintákat és példázatokot tartalmazó könyveket írt, hogy ezzel is segítse a kevésbé művelt falusi lelkipászorok igehirdető munkáját.

Fisher Szent János, az angliai Rochester püspöke, és Morus Szent Tamás, Anglia lordkancellárja 1535-ben halt vértanúhalált, mert egyikük sem ismerte el VIII. Henrik királyt az angol egyház fejének a pápa helyett.

A spanyolországi Navarra városából származó Xavéri Szent Ferenc († 1552) Párizsban Loyolai Szent Ignáccal együtt tett jezsuita fogadalmat. A pápa 1541-ben nevezte ki őt a Távol-Kelet pápai követévé (lat. *legatus*). Először a délnyugat-indiai Goa területének portugál lakóiban mélyítette el a keresztény hitet, majd ugyanitt a megkeresztelt, de vallásilag elhanyagolt bennszülötteknek hirdette Krisztust. Ezután a Maláj-félszigeten és a Maluku-szigeteken végzett missziós tevékenységet. 1549-ben Japánba tette át székhelyét. Hithirdető munkája azért is sikeres volt, mert felismerte: az ősi és fejlett kultúrájú ázsiai népeknél csak akkor lehet sikerrel téríteni, ha a misszionárius alkalmazkodik az őslakosok szokásaihoz és kultúrájához.

4. 1 A Messiás az egyház liturgiájában

A szemelvények tükrében látjuk, hogy a IV. Lateráni Zsinat utáni időszakban az egyház mire helyezte a hangsúlyt a beavatási szentségek és a bűnbocsánat liturgiájának magyarázatában. A keresztség szentségét értelmező szöveget a Trienti Zsinat (1545/63) tanításából vesszük. A keresztségtől elválasztott bértálas nyugati gyakorlatát megvilágító idézet az 1439-es Firenzei Zsinat döntéseiből származik. A Krisztus megváltó áldozatát megjelenítő eukharisztia (szentmise) és a bűnbocsánat szentségeire ugyancsak a Trienti Zsinat tanítása ad magyarázatot.

4. 11 A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben

a) A keresztség mint részesülés Krisztus megváltó érdemében

Jóllehet Ő (ti. Jézus Krisztus) valóban „mindenkiért halt meg” (2 Kor 5,15), nem mindenki kapja meg halálának jótétettségét, hanem csak azok, akik részesednek szenvedésének érdemében. Mert való igaz, hogy az emberek, ha nem Ádám magvából, az ő utódai-ként születnének, nem születnének a megigazulatlan-ság állapotában, mivel a tőle való továbbármazás révén, miközben fogantatnak, saját megigazulatlan-ságukat szerzik meg; ugyanígy soha senki sem igazulhat meg, csak ha Krisztusban újjászületik, mivel ebben az újjászületésben, Krisztus szenvedésének érdeme által, a megigazulás kegyelme révén részesülnek. [...] Ezek a szavak körvonalazzák a bűnösök megigazulásának leírását, hogy tudniillik abból az állapotból, amelyben az ember az első Ádám fiaként születik,

hogyan kerül át a kegyelem és a „fogadott fiúság” (Róm 8,15) állapotába, a második Ádám, a Megváltó, Jézus Krisztus által. Ez az átkerülés pedig az evangélium meghirdetése után az újjászületés fürdője vagy annak kívánása nélkül nem lehetséges, mint írva van: „Aki nem születik újjá vízből és Szentlélekből, az nem megy be Isten országába” (Jn 3,5). (A zsinat) kinyilvánítja továbbá, hogy a felnőttek megigazulását Isten Jézus Krisztus általi megelőző kegyelméből kell eredeztetni, vagyis az Ő elhívásából, amely anélkül hívja el őket, hogy bármiféle érdemük lenne...

[Részletek a Trienti Zsinat határozataiból, 1547.; DH 1523–1525]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

jóllehet Ő (ti. Jézus Krisztus) valóban „mindenkiért halt meg”: a zsinati atyák azért emelik ki, hogy Krisztus minden ember üdvösségéért meghalt, mert az előre rendelt hirdető tanítások már az 5. századtól kezdve (vö. DH 332) összekapcsolódtak a tévhitel is, hogy a Messiás csak a választottakért, az üdvösségre rendeltékért áldozta fel életét.

nem mindenki kapja meg halálának jótétettségét, hanem csak azok, akik részesednek szenvedésének érdemében: a zsinat azt hangsúlyozza, hogy az ember csak Krisztus szenvedésének erejében érdemelheti ki az üdvösséget. Krisztus úgy szenvedett, és általa szerzett érdemet, hogy megvalósította az Isten elgondolása szerinti tökéletes embert: vállalta a teremtményi létállapotot, amelyet fájdalmassá, reménytelenné tettek az emberi bűnök, miközben mindvégig bízott abban, hogy a mennyei Atya jóra fordítja majd sorsát. Tette ezt azért is, hogy mindazok, akik részesülnek az ő szenvedéséből, maguk is lehetőséget kapjanak az Istenben feltétlenül bízó, tökéletes ember megvalósítására. Krisztus szenvedésében úgy részesülhetünk, hogy az ő segítségével és példáját követve mi is vállaljuk az életet, amely az emberi bűnök követke-

tében gyakorta szenvedéssé, kilátástalan küzdelemmé válik, s Krisztushoz hasonlóan bízunk abban, hogy a mennyei Atya jót fog kihozni a mi szenvedéseinkből is.

mivel a tőle való továbbshármazás révén, miközben fogantatnak, saját megigazulatlanságukat szerzik meg: a mondat az áteredő bűn szomorú valóságára irányítja a figyelmet. Az első emberi vétkek következményei áteredő bűnként (genetikai torzulások, helytelen magatartási minták, a rasszizmus, az idegengyűlölet stb. szellemiségének formájában) mélyen beleszövődtek az emberiség történelmébe. Ennek következtében minden ember, aki a világra jön, igaztalan (nem az Isten elgondolása szerinti) állapotba születik bele, amelyben nagyon sok tényező akadályozza őt igazzá levésében, vagyis az Isten elgondolásához igazodó személyiségének megvalósításában. Ilyen értelemben „szerzi meg a megigazulatlanságot” az emberi leszámazás révén.

senki sem igazulhat meg, csak ha Krisztusban újjászületik: „Ádám gyermeke”, vagyis az áteredő bűn által fertőzött világba születő ember csak úgy igazulhat meg, vagyis csak úgy kerülhet át az igaztalan állapotból a „fogadott fiúság” (vö. Róm 8,15) állapotába, ha lelkileg újjászületik Krisztusban.

ez az átkerülés pedig az evangélium meghirdetése után az újjászületés fürdője vagy annak kívánása nélkül nem lehetséges: a lelki újjászületés csak a keresztség felvételével lehetséges (vö. Jn 3,5). E szentség által az ember bekapcsolódik Krisztus életébe, lehetőséget és erőt kap igaz énjének megvalósítására, illetve arra, hogy hatékonyan tudjon küzdeni az áteredő bűn szövevénye ellen. A bibliai képes beszéd ezt a gondolatot úgy fejezi ki, hogy a keresztség fürdője tisztára mossa az ember szívében rejlő „istenképet”, amelyet beszennyeztek az emberi bűnök. Mivel a zsinati atyák jól tudják, hogy nem mindenkihez jut el hitelesen Krisztus evangéliuma, nemcsak a tényleges és tudatos megkeresztelkedést nevezik az újjászületés fürdőjének, hanem a keresztség kívánását (a vágykeresztiséget) is. E kívánás jele lehet például, hogy az ember követi a lelkiismeretének szavában jelentkező isteni indításokat, gyakorolja a felebaráti szeretetet, és ezzel azt is kifejezi, hogy ha megfelelő módon ismerné Krisztust, elfogadná őt és útmutatását (vö. Mt 25, 31–40).

a felnöttek megigazulását Isten Jézus Krisztus általi megelőző kegyelméből kell eredeztetni: a zsinat a reformátorokkal messzemenően egyetértve azt hangsúlyozza, hogy a megigazulás teljességgel ingyenes isteni ajándék, amelyet semmilyen emberi cselekedettel nem lehet kiérdemelni.

b) A bérmálás mint megerősítés Krisztus nevének bátor megvallására

A második szentség a bérmálás, amelynek anyaga a krizma. Olajból – ez a lelkiismeret fényét jelzi – és balzsamból áll, amely a jó hír illatát jelzi. A püspöknek kell mindkettőt megáldania. Formája a következő: Megjelöllek téged a kereszt jelével, és megerősítelek téged az üdvösség krizmájával, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.

Rendes kiszolgáltatója a püspök. Ámár egyéb megkenésre az egyszerű pap is jogosult, ezt csak a püspöknek kell kiszolgáltatnia, mert csak az apostolokról olvasható, akiknek hivatalát azóta a püspökök viselik, hogy kézrátétel által a Szentleket közölték, mint ahogy az Apostolok Cselekedeteinek olvasásából ez nyilvánvaló (8,14-től)... Ezen kézrátétel helyén van az egyházban a bérmálás. Olvashatjuk viszont, hogy néha az Apostoli Szentszéke fölmentése révén

észszerű és igen sürgős esetekben egyszerű pap is – a püspöktől megszentelt krizmával – a bérmálás szentségét kiszolgáltatta.

Hatása eme szentségnek abban áll, hogy a Szentleket mint erőt közli, úgy amint az apostolokra Pünkösdkor szállt, hogy a keresztény bátran vallja meg Krisztus nevét. Ezért a homlokon, ahol a szegyenérzet székhelye van, a bérmálást megkenik, hogy Krisztus nevét sohasem szégyellje megvallani, főleg keresztjét, mely a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig ostoba-ság (1 Kor 1,23) az Apostol szerint. Éppen emiatt kell a kereszt jelével megjelölni.

[Részletek a Firenzei Zsinat tanításából, 1439.; DH 1317–1319]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a bérmlás, amelynek anyaga a krizma: a szentségek kiszolgáltatásában a látható elemeket (a használt fizikai anyagokat, a szentség kiszolgáltatójának vagy felvevőjének bizonyos cselekményeit) a zsinati atyák a filozófia szóhasználatát követve „anyagot” nevezik. Mivel a történeti Jézus nem rendelkezett valamennyi szentség szertartásáról, az egyház abban a tudatban él, hogy a kifejezett krisztusi rendelés híján lévő szentségek esetében az „anyagot” szabadon határozhatja meg. A bérmlás szentségének „anyagát” a nyugati egyház a 3. századtól kezdve az olívaolaj és balzsam keverékéből álló krizmában, illetve a krizmával való megkenésben jelölte meg. A ragyogó olaj a Szentlélek által megvilágosított lelkiismeret (lat. *conscientia*: együtt-tudás, lelkiismeret) fényét szimbolizálja: jelzi, hogy a megbérmlt keresztény a Szentlélek által megerősítve (vö. Róm 9,1) meg tudja majd ítélni, hogy a tanúságtevés szempontjából melyek a helyes, illetve a helytelen cselekedetek. Az illatos balzsam a jó hírre, vagyis a Krisztus ismeretét elősegítő evangéliumra utal. A szimbólum használatának alapja az, hogy a Biblia képnélve szerint a keresztény ember Krisztus ismeretének jó illatát terjeszti a világban (vö. 2 Kor 2,14).

formája a következő: a szentségkiszolgáltatás hallható elemeit – a történeti Jézusra vagy szándékára visszavezethető szavakat, amelyek mintegy átformálják az „anyagot”, és Isten erejében reálszimbólummá, azaz Krisztust megjelenítő szentséggé teszik – a filozófia nyelvét használó atyák a „forma” szóval jelölik. A nyugati egyház a Firenzei Zsinat időszakában a bérmlásnál olyan „formát” – azaz szavakat – használ, amelyben az a krisztusi ígértet fogalmazódik meg, hogy a tanítványok nem önmaguk erejében, hanem a Szentlélek által tesznek majd tanúságot a világban (vö. Mk 13,11).

rendes kiszolgáltatója a püspök: bár a keleti egyházban a presbiter is bérmlhatott, a nyugati egyház ragaszkodik ahhoz a gyakorlatához, amely szerint a bérmlás rendes kiszolgáltatója a püspök. Ugyanakkor engedményt is tesz: indokolt esetben a pápa engedélyével a püspök által megszentelt krizmat használva egyszerű pap is bérmlhat.

ezen kézrátétel helyén van az egyházban a bérmlás: az apostoli korban a Lélek-ajándékozás kézrátétel által történt. Minthogy azonban a Biblia nem írja le pontosan e szertartás menetét, az egyház ezt maga alakította ki, a 2-3. században a kézrátételt összekapcsolták az olajjal való megkenéssel. A keleti egyházban az olajjal való megkenés kapott nagyobb hangsúlyt. Amikor a Firenzei Zsinat atyái a kézrátétel helyén említik a megkenést (bérmlást), azt jelzik, hogy igazodnak a keleti gyakorlathoz.

hatása eme szentségnek abban áll...: a szentség hatását a zsinat egy 1204-ben kelt pápai levélhez (vö. DH 785) hasonlóan jelöli meg: a Lélek ajándékát nyújtó bérmlás megerősíti a már megkeresztelt embert, hogy bátran tudjon tanúságot tenni a Messiásról.

c) Az eukharisztia mint Krisztus keresztáldozatának megjelenítése

Ez a mi Istenünk és Urunk tehát, noha halálával önmagát egyszer s mindenkorra kész volt fölládozni a kereszt oltárán az Atyáistennek önmagát egyszer ajánlotta fel, hogy nekik [ott] az örök megváltást megszerezze, de mivel a halál nem szüntette meg papságát, (vö. Zsid 7, 24–27), az utolsó vacsorán, „azon az éjszakán, amelyen elárultatott” (1 Kor 11,23), hogy szeretett Jegyesének, az egyháznak, látható áldozatot (ahogy az emberi természet is igényli) hagyjon hátra,

hogy azzal jelenítse meg a keresztet ama egyszer véresen megtörténtet, és az Ő emléke a világ végéig fennmaradjon, és annak az áldozatnak az üdvösségszerző ereje a tőlünk naponta elkövetett bűnök megbocsátására szolgáljon, „önmagát mindörökké Melkizedekek rendje szerinti papnak” (Zsolt 110,4) nyilvánítva, testét és véré a kenyér és a bor színe alatt az Atyáistennek följánlotta, és ugyanazon dolgok színei alatt az apostoloknak nyújtotta, hogy magukhoz vegyék:

őket akkor az Újszövetség papjaivá tette, és ezen szavaival megparancsolta nekik és a papságban utódaiknak, hogy ők is ajánlják föl: „Ezt tegyétek az én emlékezetemre” (Lk 22,19; 1 Kor 11,24), amint

ezt a katolikus egyház mindig is így értette és tanította.

[Részlet a Trienti Zsinatnak a miseáldozat alapításáról szóló tanításából, 1562.; DH 1740]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

az Atyaistennek önmagát egyszer ajánlotta fel: Krisztus egész élete felajánlás, áldozat volt. Ennek az önfelajánló életnek összefoglalása és csúcspontja a keresztdozat. A Messiás vállalta az emberi sorsot, amelyet az emberek bűnei szenvedéssé, reménytelen küzdelemmé tettek; közben mindvégig rendületlenül bízott a mennyei Atyában, és abban, hogy az Atya megváltja őt ebből a nyomorúságos állapotból. Reményeiben nem csalatkozott: bizalmának és Isten iránti szeretetének jutalmaként az Atya megdicsőítette, feltámasztotta őt a halálból.

hogy nekik [ott] az örök megváltást megszerezze: önfelajánlásával a Messiás megváltotta az emberiséget: lehetővé tette, hogy mindazok, akik tudatosan vagy burkolt hittel (lelkiismeretük szavát követő életükkel) elfogadják őt, képesek legyenek Istenbe vetett bizalommal élni, ki tudjanak szabadulni a véges értékek fogságából, haláluk után pedig eljuthassanak az örök életre.

a halál nem szüntette meg papságát: a zsidóknak írt levél szerzője Krisztust papnak, főpapnak nevezi, és az állítja, hogy az ő papi működése és áldozata mérhetetlenül felülmúlja az ószövetségi papokét (vö. Zsid 7,1 – 10,18). Egyszer bemutatott áldozata örök érvényű. Az ószövetségi papok ugyanis mind meghaltak, s halálukkal papi tevékenységük is megszűnt. Krisztus azonban feltámadt a halálból, így papsága is megmarad: ezért „örökre üdvözítheti is azokat, akik általa Istenhez közelednek, hisz mindenkor él, hogy értük közbenjárjon” (Zsid 7,25).

az egyháznak... látható áldozatot... hagyjon hátra: Krisztus az utolsó vacsorán azért tette a kenyeret és a bort, valamint a lakomát megünneplő közösséget az ő másokért feláldozott életének reálszimbólumává, hogy az emberek érzékelhető jegyeken keresztül kerülhessenek majd kapcsolatba feláldozott és megdicsőülő valóságával.

hogy azzal jelenítse meg a kereszten ama egyszer véresen megtörténtet: a szentmise az egyszeri és megismételhetetlen krisztusi áldozat „megjelenítése” (lat. *repraesentatio*) a szimbólumok fátyla alatt.

az áldozatnak az üdvösségszerző ereje a tőlünk naponta elkövetett bűnök megbocsátására szolgáljon: az alkalmazás – a szentmise bemutatása és az azon való részvétel – azt jelenti, hogy a Messiás bocsánatban részesíti a vele egyesült bűnbánó közösséget, és bűnbánatra hangolja mindazokat, akikért e közösség imádkozik.

őket akkor az Újszövetség papjaivá tette: amikor Krisztus a kenyeret és a bort – saját feláldozott lényének reálszimbólumát – apostolainak adta, papokká tette őket: saját papságában és örök érvényű papi áldozatában részesítette tanítványait.

megparancsolta nekik és a papságban utódaiknak, hogy ők is ajánlják föl: a felajánlás azt jelenti, hogy az apostolok és a papságban utódaik az utolsó vacsora emlékezetére újra és újra bemutatják az emberekért önmagát feláldozó Krisztust: közben ők maguk és a szentmisén hittel részt vevő keresztyének megszabadulnak bűneiktől, és részesülnek azokban az isteni áldásokban, amelyek Krisztus áldozatából származnak. • Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a mennyei Atya az egymásért imádkozó embereket is bevonta a megváltás művébe, a zsinati atyák határozottan vallották: a szentmisét a távol lévők, élők és holtak lelki üdvéért is fel lehet ajánlani. Hittel vallották ugyanis, hogy a mennyei Atya elsősorban azoknak adja meg Krisztus megváltó ajándékát, akik ezt az ajándékot imában kérik egymás számára.

d) A Krisztus erejében gyakorolt bűnbánat szentsége

A bűnbánó... tettei közül első a bánat, amely a lélek fájdalma és utálata az elkövetett bűn miatt, azszal az elhatározással, hogy nem akar a jövőben is vétkezni [...] ez az Isten ajándéka és a Szentlélek ösztönzése. [...]

A bűnbánat szentségének... alapításából az egész egyház mindig értette, hogy az Úr a teljes bűnbevallást is elrendelte (vö. Jak 5,16; 1 Ján 1,9; Lk 17,4). [...] Jóllehet a papi feloldozás másvalaki jótéteményének a kiosztása, mégsem lehet állítani, hogy csak egy üres hivatalnoki ténykedés az evangélium hirdetésére, vagy annak kinyilvánítására, hogy a bűnök meg vannak bocsátva. Ezzel szemben a bírói ténykedés mintájára a pap mint egy ítélő bíró nyilvánítja ki az ítéletet. [...] Ami végül az elégtételt illeti... a szent zsinat kijelenti, hogy teljességgel hamis és az Isten ígéjétől idegen nézet, miszerint a bűnt az Úr sosem bocsátja meg anélkül, hogy az egész büntetést is el ne engedné. A Szentírásban ugyanis szembeszökő és szemléletes példákat találunk (vö. Ter 3,16-tól; Szám 12,14-től, 20,11-től;

2 Sám 12,13-tól stb.), amelyek... ezt a tévedést a lehető legnyilvánvalóbban megcáfolják. [...] Ebből járul még, hogy ha elégtétellel szenvedünk a bűnünkért, Jézushoz válunk hasonlókká, aki bűneinkért eleget tett (vö. Róm 5,10; 1 Ján 2,1-től). „Minden alkalmasságunk Krisztusból ered” (vö. 2 Kor 3,5) ugyanis, és ezért igen biztos zálogunk az, hogy ha Vele szenvedünk, Vele is dicsőülünk meg (vö. Róm 8,17). Nem is lehet tehát a mi elégtételünk olyan, amit a bűneinkért fizetünk, hogy az ne Jézus Krisztus által történjék. Mert mi, akik a magunk erejéből, mint ami a miénk, semmit sem tehetünk, az Ő közreműködésével, „aki minket megerősít, mindenre képesek vagyunk” (vö. Fil 4,13). ... Őbenne tudunk érdemeket szerezni, Őbenne tudunk elégtételt nyújtani, Őbenne „teremjük a bűnbánat méltó gyümölcseit” (Lk 3,8).

[Részletek a Trienti Zsinatnak a bűnbánat szentségéről szóló tanításából, 1551.; DH 1676; 1678; 1679; 1685; 1689–1691]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a bánat... az Isten ajándéka és a Szentlélek ösztönzése: mivel a reformátorok kifogásolták, hogy a katolikus tanítás túlértékeli, érdemnek tünteti fel a bűnbánó ember cselekedeteit (a bánatot, a bűnbevallást és az elégtételt), a zsinat hangsúlyozza, hogy az ember önerejében még bánatra sem lenne képes, hiszen ez is a Szentlélek ösztönzésére történik.

az Úr a teljes bűnbevallást is elrendelte: a reformátorok fontosnak tartották a nyilvános bűnbevallást, vagyis azt, hogy a gyülekezet tagjai az istentisztelet folyamán általánosságban bűnösnek vallják magukat. Emellett Luther és Kálvin is hasznosnak tartotta a titkos gyónást, vagyis azt a gyakorlatot, hogy a bűnös keresztények egymásnak vagy a gyülekezet pásztorának megvallják bűnös voltukat. Ugyanakkor egyik sem tartotta ezt kötelezőnek, és nem tekintette szükségesnek a bűnök részletes, nevesített felsorolását sem (vö. Ágostai Hitvallás 25; Második helvét hitvallás 14,4). – A zsinat e felfogással szemben hirdeti: a katolikus gyakorlatnak megfelelően a gyónásban minden súlyosnak érzett bűnt meg kell vallani, mert a pap csak a gyónó helyzetének alapos ismeretében adhat hatékony lelki tanácsot, s tárhatja fel személyre szólóan az evangélium követelményeit.

a pap mint egy ítélő bíró nyilvánítja ki az ítéletet: a megfogalmazásból látszik, hogy a pap szerepe csak hasonlít a bíróéhoz, de nem azonos vele. Míg az e világi bíró a mások által vádolt embert felmenti vagy elítéli, a gyóntató pap az önmagát vádló bűnbánót szembesíti Isten irgalmas ítéletével.

ami végül az elégtételt illeti...: a felsorolt ószövetségi példák igazolják, hogy bár Isten teljességgel megbocsát a bűnbánónak, a bűnnek vannak logikus következményei, amelyeket a gyónónak elégtételként kell „elszenvednie”.

nem is lehet... a mi elégtételünk olyan..., hogy az ne Jézus Krisztus által történjék: a mondat azt hangsúlyozza, hogy az elégtétel nem pusztán emberi érdem, mert a bűnbánó csak Krisztus segítségével hajthatja végre.

Őbenne tudunk érdemeket szerezni...: az emberi érdemek értékét túlzottan kiemelő felfogással szemben a zsinati atyák egyértelműen megállapítják, hogy a magunk erejéből semmit sem tehetünk, s csak Krisztus megváltó érdeméből részesülve szerezhethetünk Isten előtt érdemeket.

4. 12 A szövegek értelmezése

A zsinati atyák a keresztségről azt tanítják, hogy ez részesülés a Messiás megváltó, igazzá tevő érdemében. Krisztus igaz emberként élt, teljesen a mennyei Atya akaratához igazította földi életét. Ezzel nemcsak önmaga számára érdemelte ki a megdicsőülést, hanem az áteredő bűn rabságában élő embertestvérei számára is lehetővé tette e fogságból való kiszabadulást, amennyiben testvérei tudatos keresztény magatartásukkal (megkeresztelkedésükkel) vagy lelkiismeretük szavát követő életükkel (a keresztség kívánásával) elfogadják az ő megváltó és igazzá tevő ajándékát. Azzal a tévhittel szemben, amely szerint Krisztus igazzá tevő ajándékát emberi cselekedetekkel ki lehet érdemelni, a zsinat a reformátorokkal egyetértve hangsúlyozza, hogy már a megigazulás kezdete (a hit) is teljességgel ingyenes isteni ajándék.

A Firenzei Zsinat a bérmálásról azt tanítja, hogy ez a szentség a megkeresztelt embert megerősíti Krisztus nevének bátor megvallásában. Mivel a keleti egyházban a bérmálás nem vált el a keresztség szertartásától, a zsinati atyák olyan szentírási helyre hivatkoznak, amely szerint korábban megkeresztelt emberek kapják meg a Lélek ajándékát (vö. ApCsel 8, 14–17). Véleményük szerint ez igazolja a bérmálás gyakorlatának elválasztását a keresztségtől. A reformáció előfutáraival szemben, akik hiányolták e szentség esetében a kifejezett krisztusi alapítást, burkoltan arra utalnak, hogy a történeti Jézus szándékára visszavezethető szertartások is lehetnek szentségek. Így érvelnek: ha az apostoli korban a tanítványok gyakorolták a Lélek-ajándékozás szertartását, ez igazolja, hogy a bérmálás szentsége megfelel Krisztus szándékának, még akkor is, ha ő ezt nem rendelte el olyan világosan, mint például az eukharisziát vagy a keresztséget.

Az eukharishtiáról szóló zsinati szöveg azt emeli ki, hogy a szentmise részesülés Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatából. Ennek hangsúlyozására azért volt szükség, mert a reformációt megelőző időszakban a szentmisével kapcsolatban sok félreértés és visszaélés született. Kialakult például az a tévhit, amely szerint a mise Krisztus áldozatától független vagy azt kiegészítő emberi áldozat. Sokan úgy gondolták, Krisztus áldozata csak az áteredő bűntől szabadítja meg az embert, de a naponta elkövetett súlyos bűnök bocsánatát csak a papok által végzett kiegészítő áldozatok, a misék által lehet elnyerni (vö. Ágostai Hitvallás 24). A kiegészítő áldozatokért, az egyre szaporodó magánmisékért a papok pénzt szedtek, s a szentmise az anyagi nyereszkesedés forrásává is vált. A Heidelbergi Káté kálvinista szerzője így emlékezik meg ezekről a súlyos visszaessékokról: a római egyház „azt tanítja, hogy az élők és holtak bűnei nem bocsátatnak meg a Krisztus szenvedéséért, hacsak érettük a mise-mondó papok naponként nem áldozzák meg Krisztust... Ezért a mise nem más, mint megtagadása Jézus Krisztus egyetlen áldozatának és szenvedésének...” (HK 80). – A Trienti Zsinat atyái e visszaessékokok megszüntetésére és a reformátorok jogos kritikájára válaszolva kijelentik: a katolikus tanítás szerint a szentmise nem valamiféle emberi mű, hanem Krisztus egyszeri és örök érvényű áldozatának titokzatos „megjelenítése”, „emlékezete”, illetve „alkalmazása” (részesülés ennek az áldozatnak gyümölcseiből).

A bűnbánatról szóló zsinati tanítás arra mutat rá, hogy a bűnbánat, a bűnbevallás és az elégtétel nem pusztán emberi érdem, hanem olyan cselekvéssor, amely csak a Krisztus által küldött Szentlélek erejében válik lehetővé. Azt, hogy a bűnbánat szentségében mi a szerepe

Krisztusnak, és mit tesz az ember, a következő hasonlat tükrében lehet megérteni: A kicsiny gyermek önmaga erejében nem tudná leszedni a magas fáról a gyümölcsöt. Ám, ha édesapja felemeli őt, önállóan elérheti és leszakíthatja a kívánt gyümölcsöt: ezt édesapja felemelő tevékenysége nélkül nem tudná megtenni. Ehhez hasonlóan Krisztus is felemeli, olyan helyzetbe hozza a bűnbánót, hogy szabad és önálló személyként érdemeket tudjon szerezni.

4. 13 Oszlasd el a szentségekkel kapcsolatos félreértéseket!

A Trienti Zsinat a keresztség, illetve a keresztség kívánásának magyarázatában azt mondja, hogy ez részesülés Krisztus megváltó, megigazító tevékenységében, amit semmilyen emberi cselekedettel sem lehet kiérdemelni. – Lehet, hogy vannak olyan protestáns barátaid, akik úgy tudják, a katolikusok a megigazulás kérdésében eltúlozzák az emberi érdemek szerepét: a Trienti Zsinat fent idézett tanításáról elbeszélgetve tisztázhatjátok a problémát, és jobban megérthetitek egyházaitok tanítását.

A Firenzei Zsinat szerint a bérmlás a keresztség beteljesítéseként megerősíti a keresztyén embert a tanúságtevés feladatában. – Ha protestáns ismerőseiddel elbeszélgettek a katolikus bérmlás szentségéről és a protestáns konfirmációról – amely a katekumenátus egyik formájaként ugyancsak nem vezethető vissza Krisztus kifejezett parancsára –, felismerhetitek, hogy céljukat illetően nagyon közel állnak egymáshoz! A cél mindkét esetben az, hogy azok a keresztyének, akik a keresztség által már betagozódtak Krisztus egyházába, a Szentlélek megerősítő ajándékának köszönhetően felnőtteként és bátran tudják gyakorolni az egyháztagságból adódó feladatukat.

A Trienti Zsinat atyái az egyház hitét fogalmazzák meg, amikor kijelentik: a szentmise Krisztus egyszeri és örök érvényű áldozatának megjelenítése, illetve részesülés ennek az áldozatnak áldásaiból. – Ha az Ágostai Hitvallás vagy a Heidelbergi Káté alapján tájékozódó protestáns barátaid a szentmise szertartásáról érdeklődnek, beszéljess el velük, és tedd ismertté számukra a Trienti Zsinaton megfogalmazott katolikus álláspontot!

A Trienti Zsinat a bűnbánat szentségével kapcsolatban azt tanítja, hogy a bánat, a bűnbevalás és az elégtétel csak azért lehet emberi érdem, mert Krisztus és a Szentlélek ezt lehetővé teszi. – A gyermekét felemelő édesapa hasonlatát felidézve te is közvetítheted protestáns testvéreid felé, hogy a katolikusok miként gondolkodnak az érdemszerzés lehetőségéről!

4. 2 A Messiás az egyház tanításában

A szemelvények tükrében arról kapunk képet, hogy a IV. Lateráni Zsinatot követően a nyugati egyház milyen szempontokat emelt ki a Messiás tanításának és életművének értelmezésében. Az elhunytak sorsáról szóló messiási kinyilatkoztatást bemutató részlet IV. Ince pápa 1254-ben kelt leveléből származik. A Messiás isteni mivoltát hangsúlyozó és a Filioque-formulát magyarázó szöveget a Firenzei Zsinat (1439) aktáiból vettük. A megigazulásunkat lehetővé tevő Krisztust a reformátoroknak válaszoló Trienti Zsinat egyik határozata mutatja be.

4. 21 A Messiás tanítása és életműve az egyház megnyilatkozásaiban

a) Az Igazság szava az elhunytak sorsáról

...mivel az Igazság az evangéliumban azt mondja, hogy „Ha valaki a Szentlélek ellen káromlást mond, annak ez meg nem bocsáttatik sem ezen a világon, sem a jövőben” (Mt 12,32), ebből megérthető, hogy bizonyos bűnök a jelenben, másféle bűnök pedig az eljövendő világban kapnak feloldozást, – amint az Apostol pedig azt mondja, hogy „kinek-kinek a műve a tűz által fog megnyilvánulni” és, hogy „akinek a munkája elhamvad, az kárt vall, ő maga azonban üdvözl, de úgy, hogy mintegy tűz által” (1 Kor 3, 13–15), és mivel maguk a görögök is tartják azt a valódi és kétségen kívüli hitet és meggyőződést, hogy a haláluk után megtisztulnak, és az egyház könyörgéseivel megsegíthető azoknak a lelke, akik a bűnbánatban részesedtek, de a penitencia nincs végrehajtva, vagy akik halálos bűn nélkül, de mégiscsak bocsánatos vagy kisebb bűnökkel távoznak a földről: mi, – mivel (a görögök) azt mondják, hogy az ilyesféle tisztulásnak a helyét számukra tudósaik biztos és sajátlagos

elnevezéssel nem említik – a szent atyák hagyományai és tekintélye alapján azt a helyet purgatóriumnak nevezve azt akarjuk, hogy ezentúl náluk is így hívják. Mert ebben az átmenetileg tartó tűzben tisztulnak meg bizonyos vétkek, nem ugyan a gonoszságok vagy a főbűnök, amelyek korábban nem nyertek bocsánatot a bűnbánat által, hanem azok a kisebb bűnök, amelyek a halál után is terhelnek, ha még az életben föloldozást is nyertek.

Ha pedig valaki bűnbánat nélkül hal meg halálos bűnben, az ilyen kétségkívül az örök kárhozat állapotában égő tűzeiben kínlódik. A kisderek lelkei pedig a keresztség fürdője után, de a felnőtté is, ha a szeretet állapotában halnak meg úgy, hogy sem a bűn miatt, sem az érte való elégtétel miatt nincs tartozásuk, azonnal átsietnek az örök hazába.

[Részletek IV. Ince pápa leveléből, amelyet 1254-ben írt Tusculum püspökéhez; DH 838–839]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[Tusculum püspökéhez]: a pápa az elhunytak sorsára vonatkozó messiási tanítás keleti és nyugati értelmezését akarja összhangba hozni egymással; ezért címezi levelét a Róma közelében lévő Tusculum város püspökéhez, aki az Apostoli Szék követe volt a keleti egyház felé.

mivel az Igazság az evangéliumban azt mondja: János evangélista szavai szerint az Igazság maga Krisztus, amennyiben ő a mennyei Atya megtestesült Igéje vagy Szava (vö. Jn 1,17; 14,6; 17,17). Amikor Róma püspöke Krisztusra mint Igazságra hivatkozik, ezzel azt hangsúlyozza, hogy az elhunytak sorsára vonatkozó egyházi megnyilatkozások bibliai, illetve messiási kinyilatkoztatásokon alapulnak.

ez meg nem bocsáttatik sem ezen a világon, sem a jövőben: Máté evangéliumának idézett részletében az „e világ” és az „eljövendő világ” kifejezések egyenértékűek a „föld” és „mennyei” szavakkal (vö. Mt 16,19; 18,18). Ennek alapján a mondat értelme ez: ha valaki a Szentlélek ellen károm-

lást mond – azaz egész életében és halála pillanatában is ellenáll a Lélek örök boldogságra hívó szavának –, nem nyerhet bocsánatot sem az egyháztól, sem Istentől. A nyugati egyház hagyományához ragaszkodó pápa azonban az „e világ” kifejezésen a földi létet érti, az „eljövendő világon” pedig a halál utáni életet. Az így értelmezett szentírási szövegből ezután levonja a következtetést: vannak olyan bűnök, amelyekre az ember halála után is bocsánatot nyerhet.

ő maga azonban üdvözülni, de úgy, hogy mintegy tűz által: a korintusiaknak címzett levél idézett verseiben Pál apostol azt állítja: az utolsó ítéletkor – melyet a tűz képe szimbolizált (vö. Iz 66, 15–16) – az is nyilvánvalóvá válik, hogy a keresztény ember értékes munkát végzett-e az egyház építésében. Nem tartja lehetetlennek, hogy nagy nehézségek árán az a keresztény is üdvözülhet, akinek egyházépítő munkája értéktelennek bizonyul. A nehézségekre a „mintegy tűz által” (vö. Ám 4,11) kifejezéssel utal. A nyugati kereszténység hagyományát összefoglaló pápa az idézett szövegben annak igazolását látja, hogy a halál után van egy tisztulási állapot, amelyre azoknak van szükségük, akik még nem tiszták annyira, hogy azonnal a mennyországba juthassanak, ugyanakkor nem is bűnösök olyan mértékben, hogy a pokolra kerüljenek. *a görögök is tartják azt..., hogy a haláluk után megtisztulnak, és az egyház könyörgéseivel megsegíthető azoknak a lelke, akik a bűnbánatban részesedtek...*: a halottakért mondott közbenjáró imáról a 2. századtól kezdve vannak tanúbizonyságaink. Bár ekkor a feloldozást még megelőzte a vezeklés, a keresztényüldözések időszakában az egyház már az elégtétel elvégzése előtt feloldozta a bűnbánót azon meggyőződés alapján, hogy az elégtétel hátralévő része a túlvilágon is teljesíthető. A 4. században összeállított Apostoli Konstitúciók tanúsága szerint a keresztények Istentől kérik, hogy bocsássa meg a magához szólított lélek minden szándékos és önkéntelen bűnét. Az egyiptomi Szerapión püspök (4. század) nevéhez fűződő Eukhologion (imádság; bizánci rítusú szertartáskönyv) olyan imákat tartalmaz, amelyekben a hívők azért könyörögnek Istenhez, hogy ne emlékezzenek meg az elhunyt bűneiről és botlásairól. A közbenjáró imákban a keresztények azt kérték Istentől, hogy Krisztus érdemére való tekintettel segítse a tisztulásban azokat az elhunytakat, akik már elnyerték bűneik bocsánatát, de még nem eléggé tiszták ahhoz, hogy a mennyországba juthassanak. A keleti és a nyugati egyház véleménye viszont a tisztulási folyamat megítélésében különbözött: a keletiek az elégtételt és a túlvilági tisztulást is gyógyulási, érési folyamatnak tekintették; a nyugatiak viszont, akik az elégtételt büntetésnek tartották, a túlvilági tisztulási folyamatot is javító célú büntetésként értelmezték.

azt a helyet purgatóriumnak nevezve azt akarjuk, hogy ezentúl náluk is így hívják: a pápa a latin *purgare* (megtisztítani) szó alapján purgatóriumnak mondja a tisztulás állapotát, amelyet korábban, a 12. századtól kezdve „tisztító-tűznek” (lat. *ignis purgatorius*) is neveztek. A pápai levél csak a purgatórium létéről beszél, de szentírási alapok híján semmit sem mond annak természetéről. Később az 1274-es II. Lyoni Zsinat, majd az 1439-es Firenzei Zsinat is csak a purgatórium létezését állítja kötelező érvényű egyházi tanításként (vö. DH 856; 1304), de mibenlétét nem részletezik. A Trienti Zsinat pedig kifejezetten elítéli azokat a vélekedéseket, amelyek a purgatóriummal kapcsolatban „bármiféle kíváncsiság vagy babonaság jeleit mutatják, illetve rút haszonleséssel gyanúsíthatók” (vö. DH 1820).

átmenetileg tartó tűzben tisztulnak meg...: az „átmenetileg” szó arra utal, hogy a tisztító-tűz nem végleges állapot; a „tűz” kifejezés pedig a tisztulás folyamatának fájdalmas voltát jelzi. Tisztulásra azoknak van szükségük, akik súlyos bűneiket megbánták, és esetleg a feloldozást is elnyerték, de kisebb bűnökkel terheltlen távoztak a földi létből. Kisebb bűnökön elsősorban a bocsánatos bűnök értendők. A bocsánatos bűn (vö. 1 Ján 5, 16–17) kisebb jelentőségű erkölcsi parancs szándékos megszegése, vagy súlyos parancs megsértése nem teljes szándékosággal, illetve tudatossággal. A kisebb bűnök közé számítanak a feloldozást nyert vagy

megbánt bűnök „maradványai” is, amelyek a véges értékekhez való túlzott kötődések vagy hajlamok formájában maradnak meg a bűneit megbánó ember szívében. Gonoszságokon vagy főbűnökön a szentírási bűnkatalógusokat (Mk 7,22; Gal 5, 19–21; 1 Ján 2,16 stb.) figyelembe vevő középkori egyház azokat a cselekedeteket érti, amelyek kevélységből, fősévénységből, bujaságból, irigységből, torkosságból, haragból vagy jóra való restségből fakadnak, és súlyos dolgokban (vö. tízparancsolat) sértik meg Isten erkölcsi útmutatását.

ha pedig valaki bűnbánat nélkül hal meg halálos bűnben: a halálos bűnök erkölcsileg rossz cselekedetek, amelyekkel az ember tudva és akarva súlyos dologban nem engedelmeskedik Isten akarátának. A halálos jelző arra utal, hogy az ilyen vétkek elszakítanak Isten boldog, örök életétől, amelynek csírája a keresztség vagy annak vágya által születik meg az ember szívében. A pápa azért beszél feltételes módon, mert nehezen tartja elképzelhetőnek, hogy van olyan elvetemült ember, aki legalább halála pillanatában ne bánná meg súlyos bűneit.

az ilyen kétségkívül az örök kárhozat állandóan égő tűzeiben kínlódik: az örök kárhozat vagy pokol a keresztény felfogás szerint nem valamiféle hely, hanem állapot: az Isten boldogító szeretetét gyűlölködve elutasító életforma tragikus végkifejlete, az emberi élet végérvényes kudarca, kizártság az Istennel és a minden teremtménnyel való közösségből. A történeti Jézus a menyegzős lakomáról való kirekesztés (Mt 25, 1–13), a „tűz” (Mt 5,22), a „sírás és fogcsikorgatás a külső sötétségben” (Mt 8,12), a kínokkal teli „pokol” (vö. Lk 16,23) képeivel írja le ezt az állapotot. Szavai nem betű szerint értendők: nem valamiféle fizikai hely fizikai leírásai, hanem olyan kifejezések, amelyek a kárhozat állapotának iszonyatát, fájdalmit és reménytelenségét érzékeltetik. – A Názáreti Jézus és nyomában az egyház soha senkiről nem mondta ki, hogy ténylegesen az örök kárhozatra került. Amikor a történeti Jézus felvillantja a kárhozat fenyegető lehetőségét, nem a pokolra jutottak létszámáról tájékoztat, hanem az emberi lelkületet átformálni szándékozó (latin eredetű szóval: performatív) beszédmodot alkalmazva bűnbánatra, illetve a pokol állapotának elkerülésére buzdítja hallgatóit. Ezért ha Kafarnaumról azt állítja, hogy „alászállsz majd az alvilágba” (Mt 11,23), ez azt jelenti: ha a város lakói nem térnek meg, a kárhozatra jutás veszélye fenyegeti őket. Ha Júdással kapcsolatban azt mondja, hogy a „kárhozat fia” (Jn 17,12), ez súlyos erkölcsi megbélyegzésként is érthető: valahogy úgy, mint ahogyan mi is használjuk a „pokolfajzat” kifejezést az erkölcsileg erősen kifogásolható ember megjelölésére.

ha a szeretet állapotában halnak meg..., azonnal átsietnek az örök hazába: az örök haza (menny, mennyország, örök élet, üdvösség, dicsőség stb.) a pokol ellentétéként egy minden emberi képzeletet felülmúló boldog állapot: a feltétlen Boldogságra vágyakozó ember reményeinek beteljesülése, a földi lét végső értelme és célja, szerető közösség Istennel és valamennyi megdicsőült teremtménnyel. Ezt a szavakkal nehezen leírható örömteli állapotot a Biblia menyegzős lakomának (Mt 25, 1–13), Istentől kapott örök égi hajléknak, halandó állapotot elnyelő életnek (2 Kor 5, 1–4), Paradicsomnak (vö. Lk 23,43; Jel 2,7), új égnek és új földnek (Jel 21,1), örök életnek (Mt 19,29) vagy új Jeruzsálemnek (Jel 3,12; 21,2) nevezi. Az örök hazában „Isten letöröl majd a szemünkről minden könnyet, és nem lesz többé sem halál, sem gyász, sem jajgatás, és fájdalom sem lesz többé” (Jel 21,4).

b) A Fiú szerepe a Szentlélek származásában és küldésében

A... szent egyetemes zsinat jóváhagyásával... Kijelentjük..., hogy a szent egyháztanítók és egyházatyák megfogalmazása, miszerint a Szentlélek az Atyából a Fiú által származik, azt az értelmet akarja kifejezni, hogy a görögök szerint a Fiú is oka

(causa), a latinok szerint viszont a Fiú ugyanúgy eredete (princípium) a Szentlélek szubszisztenciájának, mint az Atya. Mivel mindent, ami az Atyától, az Atya maga adott egyszülött Fiának, azáltal, hogy a Fiú az Atyától született, kivéve az atyaságot, így a

Fiú éppen azt, hogy a Szentlélek a Fiútól származik, szintén öröktől fogva birtokolja az Atyától, akiktől Ő szintén öröktől fogva született. Határozatba foglaljuk ezen felül, hogy a „Filioque” szó... az igazság világos kifejezése céljából és az ak-

kor fenyegető szükség miatt, megengedhetően és észszerűen lett hozzáillesztve a hitvalláshoz.

[Részletek az 1439-es Firenzei Zsinat tanításából; DH 1301–1302]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

egyházatyák megfogalmazása, miszerint a Szentlélek az Atyából a Fiú által származik: az I. Konstantinápolyi Zsinaton (381) megfogalmazott hitvallás szavai szerint a Szentlélek „az Atyától” származik. A nyugati egyház ezt a formulát a 6. századtól kezdve így módosította: a Szentlélek az Atyától „és a Fiútól” (lat. *Filioque*) származik. A keleti egyházban ezt az önkényesnek ítélt megfogalmazást általában nem fogadták el: a 9. században Phótiosz pátriárka éppen e kiegészítés miatt támadta a nyugati egyházat, és e témában a II. Lyoni Zsinaton (1274) folytatott tárgyalások (vö. DH 850) sem hoztak tartós eredményt. Az egység újbóli helyreállításán fáradozó Firenzei Zsinat résztvevői arra hívják fel a figyelmet, hogy ha a keleti egyházatyák nem is fogadták el a Filioque-formulát, köztük is voltak olyanok, akik úgy fogalmaztak, hogy a Szentlélek „az Atyából a Fiú által származik”.

a Fiú ugyanúgy eredete... a Szentlélek szubzisztenciájának, mint az Atya: a latin eredetű szubzisztencia szó jelentése: önálló, személyes, közölhetetlen létmód. A szöveg szerint tehát a második isteni személy, a Fiú éppúgy eredete vagy oka a Szentlélek személyes létének, mint az Atya. – Ez a magyarázata annak is, hogy a Biblia szerint a Szentlélek vagy Vigasztaló küldésében Krisztusnak is szerepe van (vö. Jn 14,26; 15,26; 20,22; ApCsel 2,33).

a Fiú... azt, hogy a Szentlélek a Fiútól származik, szintén öröktől fogva birtokolja az Atyától: mivel a Fiú is Isten, azaz birtokolja az isteni természetet – amelybe beletartozik a Szentlélek származtatása is –, az Atyától eredően a Fiú is részt vesz a Szentlélek örök származtatásában. Ez úgy értendő, hogy az Atya és a Fiú szoros kapcsolata miatt a Lélek nem két októl származik, hanem egytől.

a „Filioque” szó... az igazság világos kifejezése céljából... észszerűen lett hozzáillesztve a hitvalláshoz: a zsinati atyák arra utalnak, hogy a 6. századi Hispániában azért kellett betoldani a hitvallás szövegébe az „és a Fiútól” kifejezést, mert a Messiást nagyszerű teremtménynek tartó, de isteni mivoltát elutasító ariánus vizigót keresztényekkel szemben így lehetett nyomatékosan hangsúlyozni: Krisztus, a Fiú is isteni természetű valóság.

c) A megigazulást nyújtó Krisztus

Mert a hit, hacsak nem társul hozzá a remény és a szeretet, sem nem egyesít tökéletesen Krisztussal, sem nem tesz az Ő testének élő tagjává. Ezért igaz a mondás: „Tettek nélkül a hit halott” (Jak 2,17), és tétlenné válik, és „Jézus Krisztusban nem az számít, ha valaki körülmelt, vagy körülméletlen, hanem csak a hit, amely a szeretet által hat” (Gal 5,6; 6,15) ... Amikor pedig az Apostol azt mondja, hogy ti. az ember „hit által” igazul meg és „ingyen” (Róm 3, 22–24), ezeket a szavakat olyan értelemben kell érteni, amely felől az egyház mindenkor ugyanúgy gondolkozott és nyilatkozott, mégpedig úgy, hogy azért igazulunk meg a hit által, mivel „a hit az ember üdvös-

ségének kezdete”, minden megigazulás alapja és gyökere, „amely nélkül lehetetlen Istennek tetszeni” (Zsid 11,6), és eljutni az Ő fiainak közösségébe. Ingyenesnek pedig azért mondjuk a megigazulás kegyelmét, mert azon mozzanatok közül, amelyek megelőzik a megigazulást, sem a hit, sem a cselekedetek magát a megigazulás kegyelmét nem érdemlik ki. „Ha a kegyelem alapján, akkor nem tettek fejében, különben a kegyelem már nem volna kegyelem” – mondja ugyanazon apostol (Róm 11,6).

[Részletek a Trienti Zsinatnak a megigazulásról szóló határozatából, 1547.; DH 1531–1532]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

a hit, hacsak nem társul hozzá a remény és a szeretet, ... nem egyesít tökéletesen Krisztussal: a zsinati atyák azért hangsúlyozzák a cselekedetek nélküli hit halott voltát, mert úgy gondolják: amikor a lutheránusok azt állítják, hogy „egyedül a hit” tesz bennünket megigazulttá, tagadják az emberi jótettek értékét. Valójában azonban félreértik Luther tanítását. A reformátor ugyanis hiten olyan isteni ajándékot ért, amely által elnyerjük a Szentlelket, aki megújítja az ember szívét, és képessé teszi őt jó cselekedetek megtételére (vö. Ágostai Hitvallás 20).

az ember „hit által” igazul meg és „ingyen”: ez a megállapítás összhangban van a reformátorok felfogásával.

ezeket a szavakat olyan értelemben kell érteni, amely felől az egyház mindenkor ugyanúgy gondolkozott és nyilatkozott: a zsinati atyák megfélemlenek arról, hogy bár az egyház hivatalos megnyilatkozásaiban valóban szerepelt a hit által történő ingyenes megigazulás tana, az igehirdetésben és ennek nyomán a hívő tömegek gondolkodásában gyakorta az emberi cselekedetek értéke kapott nagyobb hangsúlyt. A reformátorok éppen azért emelték ki a hit szerepét, mert a katolikus igehirdetők azt a benyomást keltették, hogy pusztán cselekedetek által igazulunk meg (vö. Ágostai Hitvallás 20).

ingyenesnek pedig azért mondjuk..., mert... sem a hit, sem a cselekedetek magát a megigazulás kegyelmét nem érdemlik ki: ez a kijelentés teljes összhangban van a reformátorok tanításával, akik az „egyedül a kegyelem” és az „egyedül a hit” formuláikkal éppen arra akarták felhívni a figyelmet, hogy a megigazulást semmiféle emberi cselekedettel nem lehet kiérdemelni.

4. 22 A szövegek értelmezése

Az elhunytak sorsáról szóló pápai levél azt hangsúlyozza, hogy a purgatóriumra vonatkozó tanítás is visszavezethető a Bibliára, illetve a Messiás által adott kinyilatkoztatásra. Bár a pápa által idézett bibliai versek nem utalnak egyértelműen a tisztítótűzre, Róma püspöke joggal hivatkozik arra, hogy a purgatóriumról szóló kinyilatkoztatás végső fokon mégis az „Igazság szava”, azaz a Messiástól ered. A Bibliából ugyanis egyértelműen kiolvasható az alábbi három igazság: 1. Vannak olyan kisebb vétkek (Mt 7,3; 23,24; Lk 16,10 stb.), bocsánatos bűnök, amelyek nem vezetnek örök kárhozatra (vö. 1 Ján 5, 16–17), és ezek közé tartozhatnak a korábban megbánt súlyos bűnök „maradványai”, a bűnös hajlamok is. 2. Isten sosem úgy bocsátja meg a bűnt, hogy egyúttal a büntetést, az elégtételt is elengedi (vö. Ter 3,16-tól, Szám 12,14-től; 2 Sám 12,13-tól). 3. A bűnbánat folyamat: az Istennek tetsző szomorkodás (vö. 2 Kor 7,10), a bűnbánat méltó gyümölcseinek meghozatala (vö. Mt 3,8) vagy a korábbi magatartáshoz való visszatérés (vö. Jel 2,5) ugyanis nem egyetlen pillanat alatt megy végbe. – Mindebből logikusan következik, hogy ha valaki bocsánatos bűnöktől terhelten hal meg, vagyis bűnbánatának folyamata még nem fejeződött be, további tisztulásra szorul. A bocsánatos bűnöktől való tisztulásban a hívők imádsággal segíthetik egymást (vö. 1 Ján 5,16). Ez a bibliai alapja annak, hogy mind a nyugati, mind a keleti egyházban imádkoztak az elhunytakért. A közbenjáró imát azonban a nyugati és a keleti teológusok eltérő módon értelmezték. Nyugaton, ahol az elégtételt büntetésnek tekintették, úgy gondolták: a halál és a feltámadás közti időszakban a tisztulásra szoruló lélek büntető jellegű szenvedéseken megy keresztül, amelyeknek elviselését segíthetik, könnyebbé tehetik az érte felajánlott imák, bűcsúk és szentmisék. Keleten, ahol az elégtételt a gyógyulás, a személyi érlelődés eszközének tartották, és nem fogadták el a bűcsúkra vonatkozó tanítást, azt hangoztatták, hogy a földi keresztények imája a személyi érlelődés folyamatában segítheti az elhunytat. A reformátorok egy-

részt a megfelelő bibliai alapok hiánya miatt vonták kétségbe a purgatórium létezését, másrészt azért, mert a közbenjáró imával és a szentmisével kapcsolatos félreértések miatt a halottakért való emberi közbenjárás hatékonyságát is tagadták.

Luther azt tanítja, hogy a tisztítótűz léte mellett felhozott bibliai érvek nem bizonyítják elégségesen ennek az állapotnak a létezését. Emellett hangsúlyozza: a szentek (azaz a világban élő keresztények) imája nem lehet valódi közbenjárás, mert csak egyetlen közbenjárónk van, a Krisztus. Így az emberi közbenjárás, az élőkért és a halottakért mondott ima, a bűnsű felajánlása vagy a pusztán emberi szertartásnak tekintett mise felesleges, mert elhomályosítja az egyetlen közbenjáró, Krisztus szerepét, valamint a hitből való megigazulás bibliai tanítását. Úgy véli: amikor a keletiek a mise kánonjában megemlékeznek az elhunyt pátriárkákról, prófétákról és apostolokról, akkor az imákat hálaadásul mondják értük, és nem azért, hogy túlvilági büntetésük idejét megrövidítsék vagy megkönnyítsék (vö. Az Ágostai Hitvallás apológiája 21 és 24). • Kálvin hasonló módon vélekedik: a nyugati egyház által idézett bibliai szövegek (Mt 12,32; 1 Kor 3, 13–15 stb.) szerint sem a tisztítótűzről szólnak. A reformátor szerint a purgatóriumra vonatkozó tanítás a sátán koholmánya, amely Krisztus keresztségét haszontalanná teszi, amennyiben a kiengesztelődést nem Krisztus vérében keresi, és a bűnökért való elégtételt nem Krisztusra, hanem emberi közbenjárókra ruházza. Úgy véli, a holtakért mondott imák gyakorlata pogány szokásként szüremkedett be az egyházba (vö. Institutio 3,5,6–10).

Manapság a nyugati katolikus teológusok egy része a tisztulást így értelmezi: a halál pillanatában minden ember hoz egy végső döntést, amely megfelel élete alapvető irányának. Ez a döntés fájdalmas, mert az elhunytak szembe kell néznie súlyos bűneivel, hűtlenségeivel és azzal, hogy mennyire nem méltó Isten irgalmas szeretetére. A döntés ugyanakkor boldogító is, hiszen „tisztulása” közben az ember már átéli Isten közelségének örömét (vö. Boros László: A halál misztériuma, Bp. 1988). A Krisztus nevében mondott ima, illetve a felajánlott krisztusi áldozat (a szentmise) az Isten melletti végső döntés meghozatalában segítheti az elhunytat. Ne feledjük, hogy az örökkévaló Isten számára a történelem minden pillanata jelenvalóság, ezért mindegy, hogy mikor imádkozunk az elhunytért: imánkra való tekintettel Ő akkor is megadhatja Krisztus kegyelmét a halál pillanatában lezajló végső döntés meghozatalához, ha halála után imádkozunk valakiért.

A Firenzei Zsinat résztvevői a Messiás isteni természetének hangsúlyozásával akarják lezárni a Filioque-formula körül támadt vitát. Kiemelik: a keleti atyák is vallották a Messiás és a mennyei Atya szoros kapcsolatát, amikor a Fiú isteni természetét hangsúlyozva azt állították, hogy a Szentlélek az Atyából a Fiú által származik. Úgy gondolják, ez tartalmilag egyenértékű a nyugati hitvallásba betoldott „és a Fiútól” formula mondanivalójával. Mindkét megfogalmazás állítja ugyanis a mennyei Atya és a Fiú szoros kapcsolatát, ugyanakkor magyarázatot ad azokra a bibliai kijelentésekre is, amelyek szerint a Szentlélek küldésében a Fiúnak, a Messiásnak is szerepe van. Az atyák arra is utalnak, hogy Nyugaton miért változtatták meg „önkényesen” a konstantinápolyi hitvallás szövegét: a 6. századi Hispániában a Krisztus isteni mivoltát tagadó ariánus felfogás elleni küzdelem teremtette meg azt a szükséghelyzetet, amely indokoltá tette a Messiás istenségét kiemelő Filioque-formula betoldását a hitvallás szövegébe.

A Trienti Zsinat határozata arról szól, hogy megigazulásunkat (vagyis az Isten által megálmodott személyiségünknek, „belső emberségünknek” az isteni elgondoláshoz való igazodását) nem emberi erőfeszítéseinknek, hanem egyedül Krisztusnak és a belé vetett hitnek köszönhetjük. A zsinati határozat hangsúlyaiából kiérződik, hogy a reformátorokkal folytatott vitában fogalmazódott meg. A zsinati atyák azért emelik ki a cselekedetek nélküli hit elégtelen voltát, mert tévesen úgy gondolják: a reformátorok nem tulajdonítanak jelentőséget az emberi erőfeszítéseknek és jótetteknek. Amikor pedig arra hivatkoznak, hogy az egyház

mindig is tanította a Krisztusba vetett hit általi megigazulás ingyenes voltát, a védekező megfogalmazásból kiérződik: jól tudják, hogy a katolikus igehirdetés időnként túlértékelt a megigazuláshoz szükséges emberi tettek szerepét. • 1999. október 31-én a Keresztény Egység Pápai Tanácsának elnöke és a Lutheránus Világszövetség főtitkára aláírta a megigazulásról szóló Közös Nyilatkozatot. E nyilatkozat világossá teszi, hogy a megigazulás kérdésében az eltérő hangsúlyok és nyelvi megfogalmazások ellenére messzemenő egyetértés van a katolikus és a lutheránus felfogás között. Bár ezt a Trienti Zsinat időszakában a vitatkozó felek még nem vették észre, örömteli, hogy a Közös Nyilatkozat végül mégis megszületett.

4. 23 Békülékeny szellemben képviseld a Messiás életművéről szóló katolikus tanítást!

Az 1254-ben kelt pápai levél a purgatórium létezésének tényét olyan vigasztaló tanításként tünteti fel, amely a Messiástól ered. – Mivel a keresztények között nincs teljes egyetértés ebben a témában, jó, ha megismered, mit mondanak a különféle felekezetekhez tartozó ismerőseid a tisztító tűről. Orthodox testvéreiddel arról beszélgethetsz, hogy a katolikusok csak a purgatórium létét tartják kinyilatkoztatásnak, s a keleti egyház is imádkozik az elhunytakért. Evangélikus ismerőseid azt hangsúlyozzák, hogy az elégtételt az egyedüli közbenjáró, Krisztus végezte el helyettünk. Mondd el nekik, mit értünk közbenjáráson: hogy amikor a katolikusok a halottakért imádkoznak, vagy felajánlják értük Krisztus egyszeri és megismételhetetlen áldozatát, valójában arra kérik a mennyei Atyát, hogy Krisztus érdemére való tekintettel adja meg a hitben elhunyt testvérek a segítséget a végső döntéshez. Ez a tanítás számukra is elfogadható lehet. Református barátaiddal beszélgetve közösen rávilágíthattok arra, hogy a Biblia alapján (vö. 1 Tim 2,1) Kálvin is elfogadta az emberi közbenjárás gyakorlatát, amennyiben ez az egyetlen közbenjáró, Krisztus művében gyökerezik, és nem csorbítja annak értékét (vö. Institutio 3,20,19).

A Firenzei Zsinat határozata arról szól, hogy a nyugati egyház Krisztus istenségének hangsúlyozása végett toldotta be a hitvallás szövegébe a Filioque-formulát. – Orthodox barátaiddal e kérdésről beszélgetve elmondhatod: bár sajnálatos, hogy a nyugati egyház ezt a betoldást a keletiek megkérdése nélkül tette meg, a keleti és nyugati szemlélet összeegyeztethető egymással, s a Filioque-formulát ma már nem volna szabad a hitbeli egység akadályának tekinteni.

A Trienti Zsinat határozatából kiviláglik, hogy a megigazulás kérdésében az eltérő szemléletmódok és megfogalmazások ellenére is egyetértés van a lutheránusok és a katolikusok között. – Evangélikus ismerőseiddel közösen elgondolkodhattok az 1999-ben aláírt Közös Nyilatkozaton, és azon, hogy ez a megegyezés csak azért jöhetett létre, mert alapjai már megvoltak a reformáció kezdetének időszakában is.

4. 3 A szerzetesi életformában bemutatott Messiás

Az alábbi szemelvények mutatják, hogy az evangéliumi tanácsokat követő különféle középkori szerzetesrendek más és más szempontra helyezték a hangsúlyt a Messiásról szóló tanúságtételben. Az Isten ígését hirdető domonkosok életszabályát a III. Honorius pápa (1216–1227) által kiadott bulla alapján ismertetjük. A Krisztust a szegénységben követő ferencesek életviteléről annak a Regulának alapján kapunk képet, amelyet ugyancsak III. Honorius pápa erősített meg. A magyar alapítású pálos rend első célkitűzéseit az az életszabály tartalmazza, amelyet Burgundi Bertalan pécsi püspök (1219–1251) adott az általa közösségbe gyűjtött remetéknél. A Jézus Társasága életprogramjának első elgondolásait a Rendalkotmány Tervezetének első változata tükrözi, amelyet III. Pál pápa (1534–1549) hagyott jóvá.

4. 31 A Messiás a kolduló rendek és a jezsuiták tanúságtételében

a) A Krisztust prédikáló domonkosok rendje

Honorius püspököknek, Isten szolgálói szolgájának üdvözlése és apostoli áldása szeretett fiai számára, a Szent Román-templom priorjának és testvéreinek, a toulouse-i terület prédikátorainak.

Minden kegyelem adományozójának méltó bálát adunk azért az isteni kegyelemért, amelyet nyertetek (1 Kor 1,4), amelyben éltek (1 Pét 5,12), és amelyben reményünk szerint mindvégig élni fogtok. Mert a szeretet tüztől belsőleg lángolva, kifelé a jó hír illatát árasztjátok, amely az egészséges lelkiülettűket felüdíti, a betegeket pedig meggyógyítja. Hogy ne maradjanak terméketlenek, ezért mint buzgó orvosok szellemi mandagórát nyújtotok nekik, és megtermékenyítitek őket gyógyító erejű ékesszólásokkal, az Isten ígéjének magvetésével.

Ekképpen kamatoztatjátok a rátok bízott talentumokat mint hűséges szolgák, hogy az Úrnak megduplázva adjátok vissza (Mt 25,20). Így ragadjátok meg a hit ellenségei ellen az Isten szavát, amely élesebb minden kétélű kardnál, félelem nélkül azokkal szemben, akik csak a testet ölbitik meg (Mt 10,28), mint Krisztusnak a hit pajzsával és az üdvösség sisakjával felfegyverzett (Ef 6,16) legyőzhetetlen harcossal.

E világban így veszitek semmibe az életetek, hogy megőrizhették lelketek az örök életre (Jn 12,25). – De nem a küzdés maga, hanem csak a célba érkezés, a befejezés hozza meg a győzelmi koszorút, és a versenypályán futó összes erény közül egyedül a kitartó állhatatosság nyeri el a díjat (1 Kor 9,24). Ezért kérjük sürgetően..., hogy törekedjétek az Úrban erőt nyerve egyre jobban Isten ígését hirdetni; álljatok elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan, és teljesítsétek dicséretesen az evangélium hirdetőjének feladatát. Ha azonban ezért megpróbáltatás vár rátok, akkor ezt nemcsak türelemmel viseljétek el, hanem az apostollal együtt dicsekedjétek szenvedéseitekkel boldogan, mert méltók lettetek arra, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjétek (ApCsel 5,41). Mert ez a könnyű és átmeneti megpróbáltatás a mennyi örök dicsőség túlárado mértékét szerzi meg nektek (2 Kor 4,17), amelyhez nem mérhetők és mit sem számítanak a jelen idő szenvedései (Róm 8,18).

[Részlet III. Honorius pápa 1217-ben kelt bullájából, amelyben megerősíti és buzdítja a domonkosok toulouse-i közösségét]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Honorius: III. Honorius pápa a Nagy Szent Gergely († 604) óta használatos „Isten szolgáinak szolgája” címmel jelöli önmagát, és ezzel arra utal, hogy a római püspök különleges feladata: alázatosan szolgálni az egyház püspökeinek, papjainak és szerzeteseinek egységét.

Szent Román-templom priorjának: a prior, vagyis az előljáró a spanyol származású Szent Domonkos, teljes nevén Domingo Guzman (1175–1221), aki 1215-ben Toulouse püspökétől

megkapta az 5. századi galliai szerzetes, Szent Román tiszteletére emelt templomot, hogy benne és környékén az ágostoni és premontrei szabályok, illetve „szokások” alapján szerzetesrendet alapíthasson.

a toulouse-i terület prédikátorainak: a pápa a latin *praedicare* (hirdet, hirdetve tanít, prédikál) szóból származó prédikátor kifejezéssel azt jelzi, hogy az általa megerősített szerzetesi közösség fő célkitűzése: Isten igéjének hirdetése.

méltó hálát adunk azért az isteni kegyelemért, amelyet nyertetek: a két bibliai idézet jelzi, hogy a szerzetes Isten ajándékaként, mint kegyelmet kapja hivatását, és nem emberi erőfeszítéssel válik különleges tanúságtevővé.

a szeretet tüztől belsőleg lángolva, kifelé a jó hír illatát árasztjátok: a domonkos szerzetes úgy tesz tanúságot a Messiásról, hogy Isten és az embertárs iránti szeretetből az evangéliumot, Krisztus ismeretének jó illatát (vö. 2 Kor 2, 14–15) prédikálással terjeszti a világban.

mint buzgó orvosok szellemi mandragórát nyújtotok nekik: a mandragóra (vö. Ter 30, 14–16) termékenységét elősegítő gyógynövény. A szellemi mandragóra az evangélium, amely reményt ad Krisztus hű követőinek, és bűnbánatra segíti a bűnösöket, a lelkileg betegeteket.

kamatoztatjátok a rátok bízott talentumokat: a szerzetesi hivatás talentum, Istentől kapott képesség. A domonkosok a történeti Jézus útmutatását (Mt 25, 14–30) követve igehirdetésükkel kamatoztatják ezt az ajándékot.

ragadjátok meg a hit ellenségei ellen az Isten szavát, amely élesebb minden kétélű kardnál: Isten szavát a Biblia kétélű kardhoz hasonlítja, amely a jót és a rosszat szétválasztva szembesíti az ember lelkiismeretét Teremtőjével (vö. Zsid 4, 12–13). A hit ellenségein a pápa az eretnekeket, elsősorban a katharokat (albiakat) és a valdiakat (valdenseket) érti.

az apostollal együtt dicsekedjétek szenvedéseitekkel boldogan: Pál apostol azért dicsekszik megpróbáltatásaival (vö. Róm 5, 3–5), mert a reménységgel és türelemmel viselt szenvedések erősítették hitét, lehetővé tették, hogy szívébe áradjon Isten szeretete, amely biztonságot, végső célt és értelmet adott életének.

ez a könnyű és átmeneti megpróbáltatás a mennyei örök dicsőség túlárado mértékét szerzi meg nektek: a szerzetesnek – miként minden kereszténynek – az a tudat ad erőt az élet nehézségeinek elviseléséhez, hogy Isten nem a mulandó földi létre, hanem örök boldogságra teremtette az embert (vö. 1 Kor 2,9).

b) A Krisztus szegény életvitelét megjelenítő ferencesek

Honorius püspök, Isten szolgáinak szolgálja, szeretett fiainak, Ferenc testvérnek és a Kisebb Testvérek Rendjébe tartozó minden testvérnek köszöntését és apostoli áldását küldi. Helyeselni szokta az Apostoli Szent-széket a jámbor szándékot, és a hozzá folyamodók illő kívánságait jóakarattal pártfogásában részesíti. Ezért, szeretett fiaim az Úrban, jámbor kéréseket figyelembe vesszük és rendeteknek itt közölt és elődunktól, a boldog emléktű Ince pápától jóváhagyott Reguláját apostoli tekintélyünkkel számotokra megerősítjük, és jelen iratunkkal védelmünkbe vesszük... A kisebb testvérek regulája és élete ez: kövessék a mi Urunk, Jézus Krisztus szent evangéliumát, és éljenek engedelmisségben, tulajdon nélkül és tisztaságban. Ferenc testvér engedelmisséget és hódolatot ígér Honorius pápa úrnak és törvényes utódainak, valamint a római

szentegyháznak. A többi testvér pedig Ferenc testvérnek és utódainak tartozik engedelmisséggel... Ha valaki fel akarja venni ezt az életformát, és testvéreinkhez fordul eligazításért, küldjék miniszter provinciálisukhoz, akinek egyedül áll jogában új testvéreket felvenni. A miniszterek pedig szorgalmasan kérdezzék ki őket a katolikus hitből és az egyház szentségeiről. És ha mindezt hiszik, és készek büszkeségen megvallani s mindhalálig szilárdan megtartani, és ha nincs feleségük, vagy ha van, már előbb kolostorba vonult vagy önmegtartóztatást fogadott és férjét a megváltás püspök engedélyével elbocsátotta, és ha felesége olyan korban van, amely kizár minden gyanút, adják eléjük a szent evangélium szavait, hogy menjenek és adják el mindenüket, és azokat igyekezzenek a szegények közt szétosztani. Ha ezt nem tehetik, a jóakarattal is elegendő.

dő... A próbaév leteltével fogadják fel őket az engedelmességre, ígéretüket véve, hogy életük végéig megtartják ezt az életet és regulát.

A pápa úr parancsa szerint semmi körülmények közt nem szabad ebből a szerzetből kilépniük, mert a szent evangélium szerint aki az eke szarvára teszi kezét és bátranéz, nem alkalmas az Isten országára. És azoknak, akik már engedelmességet fogadtak, egy habitu-

suk legyen csuklyával és egy másik, ha akarják, de csuklya nélkül... Intem és figyelmeztetem őket, hogy ne nézzék le és ne ítéljék el azokat az embereket, akiket lágy és színes rubákba öltözködve látnak... hanem inkább ki-ki magát ítélje meg és vesse meg.

[Részletek a III. Honorius pápa által 1223-ban megerősített Regulából]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

Ferenc testvérnek: Ferenc, az itáliai Assisi városának szülőtte (1181/82–1226) a Kisebb Testvérek Rendjének megalapítója. Követőit azért nevezik kisebb testvéreknek, mert Jézus útmutatása alapján az emberek kisebb testvéreiként, gyermeki lelkülettel (vö. Mt 19,14; Lk 18,17) fogadják be az Isten országáról szóló tanítást.

helyeselni szokta az Apostoli Szentésék...: a pápai bulla, amely jóváhagyja a ferencesek első rendjét, a „Helyeselni szokta” (lat. *Solet annuare*) szavakkal kezdődik.

rendeteknek itt közzölt és elődünktől, a boldog emlékü Ince pápától jóváhagyott Reguláját: III. Honorius pápa arra utal, hogy az általa megerősített Regula a Ferentől eredő életszabálynak átdolgozott változata, amelyet III. Ince pápa 1209-ben szóban már jóváhagyott.

éljenek engedelmisségben, tulajdon nélkül és tisztaságban: a Regulából vett idézet jelzi, hogy a ferencesek a többi szerzeteshez hasonlóan a szolgáló engedelmisség (vö. Mt 20,27), a szegénység (vö. Mt 19,21) és az Isten országáért vállalt önkéntes szüzesség (vö. Mt 19,12) szellemében tesznek tanúságot a Messiásról.

a többi testvér pedig Ferenc testvérnek és utódainak tartozik engedelmisséggel...: Krisztus földi életében engedelmesen követte a mennyei Atya akarátát (vö. Fil 2,8). A ferences szerzetes az ő példáját akarja követni, és meggyőződéssel vallja, hogy az isteni akarat felismerésében elsősorban előjárója segíti őt.

küldjék miniszter provinciálisukhoz: a Regula a több rendházból álló rendtartomány (latin eredetű szóval: provincia) közös előjáróját, a provinciálist ’miniszternek’, azaz szolgának nevezi. A rendi előjárónak vezetői tevékenységében azt a Krisztust kell követnie, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgálja mások üdvösségét (vö. Lk 22, 26–27; Mt 20,28).

kérdezzék ki őket a katolikus hitből és az egyház szentségeiről: az előjáró azért kérdezi ki a jelöltet, mert a Messiás és a róla szóló tanítás ismeretét a hivatás egyik jelének tekinti.

ha nincs feleségük, vagy ha van, már előbb kolostorba vonult...: az a tény, hogy bizonyos feltételek mellett házasember is kolostorba vonulhat, mutatja: a bibliai értelemben vett szüzesség tágabb értelmű a biológiai szüzességnél. A Szentírás elsősorban a Krisztushoz osztatlanul ragaszkodó és tiszta erkölcsű embert nevezi szűznek (vö. 2 Kor 11,2).

menjenek és adják el mindenüket, és azokat igyekezzenek a szegények közt szétosztani: bár a Biblia ismeri a szociológiai értelemben vett szegénység fogalmát, a Szentírásban a szegény szó (a kicsiny, szelíd, alázatos jelzők szinonimájaként) gyakorta vallási magatartást jelöl: szegény az, aki elismeri, hogy a világ értékei semmit sem érnek Isten gazdagságához képest, s szinte koldulja ezt az isteni gazdagságot. A „minden eladása” nem csupán az anyagi javaktól való megválást jelenti, hanem a „mennyei kincset” (vö. Mk 10,21) kereső, az Isten áldását kolduló vallási magatartás elsajátítását is.

a próbaév leteltével fogadják fel őket az engedelmisségre: a szerzetesrendekben a próbaévet a latin *novicius* (új, újonnan jött, újonc) szó alapján noviciátusnak nevezik.

c) Az életpéldájukkal áldozatot bemutató pálosok

Legkedvesebb testvéreim a monostorban közösen, együtt éljenek a saját kezük munkájából, és az anyagiakat illetően mértéktelenesen rendezzék be életüket. Ábítattal látogassák a szentegyházakat, viseljenek az állapotuknak megfelelően szerény és egyszerű ruhát. Szorgalmasan őrizzék meg az atyák parancsait és rendelkezéseit. Az erények iskoláját nagy buzgalommal látogassák. Ne csak önmaguk legyenek feddhetetlenek, hanem másoknak is adjanak jó példát, és így ajánlják föl az Istennek a kedves és elfogadható áldozatot. Ne csak a saját megérésükre ügyeljenek, hanem azokéra is, akiknek szívét intelmeikkel töredelemre indítják a megérés és üdvösség útján. Aki felövezte magukat, hogy így módon haladjanak előre, azok

minden feladatukat, tudniillik az imádságokat, az elmélkedéseket, a lelki olvasmányokat, a virrasztásokat, a böjtöket, az önmegtagadásokat, a kétkezi munkálkodásokat, az embernek mind a külső, mind a belső cselekedeteit abból a célból végezzék, hogy így, egyenes úton majd könnyebben és illőbben eljussanak az örök bölcsesség szeretetére és megízlelésére, a mi Urunk, Jézus Krisztus segítségével, aki méltóztasson őket megvigasztalni minden szenvedéssel teli munkálkodásukban. Amen.

[Regula, amelyet Bertalan, pécsi püspök 1225-ben adott az első remeteközösségnek]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

testvéreim a monostorban közösen, együtt éljenek: a Remete Szent Pálról elnevezett szerzetesrendet Özséb, esztergomi kanonok alapította, aki a 13. század közepén a Pilis hegységben élő remeték számára Klastrompuszta területén felépítette a Szent Kereszt kolostort. A rend első hajtása azonban az a közösség volt, amelyet korábban Bertalan pécsi püspök a Mecsekben szétszórta élő remeték egybegyűjtésével hozott létre. A püspök e remetét nevezte testvéreinek. A monostor vagy kolostor a Pécs környéki Jakab-hegyen létesített ház, amelyet ugyan csak ő adományozott a remetéknek.

az anyagiakat illetően mértéktelenesen rendezzék be életüket: a mecseki barlangokban élő remeték kétkezi munkájukkal és adott esetben koldulással tartották fenn magukat. Bertalan püspök arra figyelmezteti a közösségbe gyűjtött szerzeteseket, hogy továbbra is a szegény Krisztus nyomában kell járniuk.

ábítattal látogassák a szentegyházakat: a remetéknek azért kellett buzgón látogatni a szentegyházakat, vagyis a templomokat, mert eleinte nem volt közöttük pappá szentelt személy.

az erények iskoláját nagy buzgalommal látogassák: az erények iskolájába járni annyi, mint Krisztus segítségével elsajátítani a Bibliában ajánlott készségeket és magatartásformákat (vö. Gal 5,22; Kol 3,12; Ef 4,32 stb.).

másoknak is adjanak jó példát, és így ajánlják föl az Istennek a kedves és elfogadható áldozatot: az Istennek tetsző áldozatot egyszer s mindenkorra Jézus Krisztus mutatta be a mennyei Atyának (vö. Zsid 9). Áldozatának lényege az volt, hogy isteni állapotáról és saját emberi akaratáról is lemondva (vö. Fil 2, 6–11; Zsid 10,7) vállalta az emberi sors minden bizonytalanságát, gyötrelmét, és földi életében egyedül a mennyei Atya akaratát kereste. Így módon megvalósította az Isten teremtmény szeretetét bizalommal viszonzó tökéletes embert, hogy az őt hittel elfogadó embertestvérei is tudjanak Istennek tetsző áldozatot bemutatni, és elnyerhessék az üdvösséget. Amikor a pálos szerzetes példaadó életével mutatja be az Istennek kedves áldozatot (vö. Róm 12,1), valójában nem tesz mást, mint elfogadja Krisztus megváltó áldozatát, és ezt az elfogadást éppen példaadó életével tanúsítja. Így segít másoknak abban, hogy üdvösségük érdekében ők is hasonlóképpen tudjanak cselekedni.

minden feladatukat: a Regula szerzője a Krisztus megváltó áldozatának elfogadását tanúsító imádságokat, elmélkedéseket, virrasztásokat, böjtöket, különféle önmegtagadásokat stb. nevezi feladatoknak.

a célból végezzék, hogy... eljussanak az örök bölcsesség szeretetére és megízlelésére, a mi Urunk, Jézus Krisztus segítségével: az Ószövetségben a bölcsesség azonos Istennel, illetve az Ő megszemélyesített erejével. Az újszövetségi írók szerint Isten bölcsessége személyesen jelent meg Jézus Krisztusban a földön (vö. 1 Kor 1,24). A bölcsesség szeretetére és megízlelésére eljutni tehát annyit jelent, mint Jézus Krisztus által előre haladni a boldogító Isten ismeretében és befordulásában.

d) Az Isten dicsőségét szolgáló jezsuiták

A fent említett [vagyis az Ignácnak és társainak életrendjét leíró] Formula szövege a következő: Mindaz, aki Társaságunkban, amelyet Jézus nevével óhajtunk megjelölni, a kereszt zászlaja alatt Isten seregébe akar állni, és egyedül az Úrnak és földi helytartójának, a római pápának akar szolgálni, a tisztaság ünnepélyes örök fogadalmának letétele után, legyen eltökélve arra, hogy olyan Társaságnak lett tagja, amelyet főképpen arra alapítottak, hogy a lelkeknek a keresztény életben és tanításban való előmenetele, valamint a hit terjesztése érdekében nyilvános szentbeszédekkel, Isten igéjének szolgálatával, lelkigyakorlatokkal, a szeretet cselekedeteivel, különösen gyermekek és tanulatlanok keresztény oktatásával és szentgyónás-hallgatással a keresztény hívőknek főképpen lelki vigaszt nyújtson. Tartsa mindig szem előtt elsősorban Istent, azután pedig ennek a Rendalkotmánynak jellegét, amely egy az Istenhez vezető utak közül, és törekedjen teljes erővel elérni ezt az Isten által eléje tűzött célt... Minden rendtag legyen tudatában..., hogy e Társaság összességében is, minden egyes tagjában is, hűséges engedelmességben szolgál jelen Szentatyának, a pápa, és utó-

dai, a római pápák alatt Isten seregében; s bár az evangéliumból tudjuk, igaz hittel ismerjük és szilárdan valljuk, hogy minden keresztény hívő alá van vetve a római pápának, mint főnek és Jézus Krisztus helytartójának, mégis Társaságunk nagyobb alázatossága, mindegyikünk tökéletes önmegtagadása és a saját akaratunkról való lemondás érdekében igen hasznosnak ítéljük, hogy mi mindnyájan egyenként a fent említett közös köteleken túlmenően különleges fogadalmmal elkötelezzük magunkat arra, hogy bármit is parancsoljon a mostani pápa vagy akármelyik későbbi a lelkek javát és a hit terjesztését illetően, és bármelyik országba is akarjon küldeni bennünket, azonnal, minden kifogás és mentegetőzés nélkül – amennyiben rajtunk áll – parancsát teljesítjük... Jól tudjuk azt is, hogy Urunk Jézus Krisztus megígérte csak Isten országát kereső szolgáinak, hogy megadja nekik a szükséges eledelt és ruházatot. Ezért az egyesek és mindnyájan fogadjanak örök szegénységet.

[Részletek a jezsuiták 1539 körül összeállított Rendalkotmány Tervezetéből, a Formula Institutiból]

A fontosabb kifejezések magyarázata:

[Formula Instituti]: a tervezetet III. Pál pápa a „Küzdő egyház vezetése javára” szavakkal kezdődő bullájával 1540-ben hagyta jóvá.

Ignácnak és társainak: Ignác, családi nevén Iñigo López de Loyola (1491–1556) 1534-ben alapította meg Párizsban hat társával együtt a Jézus Társasága nevű szerzetesrendet.

életrendjét leíró Formula: a pápa ismerteti a jezsuiták életprogramját tartalmazó Rendalkotmány Tervezetet (lat. *Formula Instituti*), amelyet Ignác és társai 1539 körül állítottak össze.

Társaságunkban, amelyet Jézus nevével óhajtunk megjelölni: a jezsuiták rendje Jézusról kapta nevét. Címerük is erre utal: az IHS monogram a görögül írt Jézus név rövidítése. A népies szómagyarázat az IHS betűket latin nyelvű szókapcsolat rövidítésének tekintve a monogramot másként értelmezi: Jézus az emberek Üdvözítője (lat. *Iesus hominum Salvator*). A jezsuiták általában így oldják fel a betűszó jelentését: Jézus a mi társunk (lat. *Iesum habemus socium*).

a kereszt zászlaja alatt Isten seregébe akar állni: a katonaelettel felhagyó Ignác az önmagunk és mások üdvösségéért folytatott küzdelmet olyan harchoz hasonlítja, amelyben a Krisztus zászlaja alatt küzdő sereg, azaz jobbik énünk megütközik bűnös énünkkel, akit a Lucifer zászlaja alatt harcoló csapat szimbolizál. Jobbik énünk Krisztus erejében a szegénység, a megvetett-

ség elviselése és az alázatosság fegyvereivel harcol a világ értékeit istenítő gazdagság, a hiúság és a kevélység ellen (vö. Lelki gyakorlatok).

egyedül az Úrnak és földi helytartójának, a római pápának akar szolgálni: a szöveg írója az Úr földi helytartójának nevezi Róma püspökét. Az elnevezés alapja az, hogy az Úr Jézus Krisztus, aki az egyház láthatatlan feje (vö. Kol 1,18), földi életében különleges „hatalommal” ruházta fel Péter nevű apostolát (vö. Mt 16, 17–19), és azt akarta, hogy a kitüntetett tanítvány erősítse meg apostoltársai hitét (vö. Lk 22,32). A katolikus értelmezés szerint e rendelkezésével Jézus mintegy képviselőjévé, helyettesévé avatta Pétert és az apostolságban utódait. A Biblia tanúsága szerint Péter ezt a tanbeli és fegyelmi hatalmat apostoltársaival együtt, azaz kollegiálisan gyakorolta (vö. ApCsel 1,15; 2,14 stb.). Ez a magyarázata annak, hogy az 5. században felbukkanó „Krisztus helytartója” (lat. *Vicarius Christi*) címmel eleinte nemcsak Róma püspökét tüntették ki, hanem a többi püspököt is. A nyugati egyházban azonban ez a megnevezés egyre inkább a római püspök címévé vált, s a 12-13. századtól kezdve kizárólag a pápákat nevezték Krisztus helytartójának.

a tisztaság ünnepélyes örök fogadalmának letétele után: a jezsuita a többi szerzeteshez hasonlóan azért mond le a házasságról és a szexuális kapcsolatokról, hogy osztatlan szívvel szolgálhasson Istennek (vö. 1 Kor 7,32).

arra alapítottak, hogy a lelkeknek a keresztény életben és tanításban való előmenetele, valamint a hit terjesztése érdekében...: a rend célkitűzését tartalmazó mondat magyarázatot ad arra, hogy Szent Ignác miért választotta jelmondatául a „Mindent Isten nagyobb dicsőségére” (lat. *Omnia ad maiorem Dei gloriam*) mottót. A súly és fontosság kifejezésekkel rokon értelmű dicsőség (héb. *kabód*) szó az Ószövetségben Istent, illetve az Ő hatalmát, rendelkezési jogát, fenségét jelenti (vö. Kiv 16,10; Lev 9,6 stb.). Az Újszövetségben a dicsőség azonos Isten örökkévaló életével, amely a történeti Jézusban is megnyilvánult (vö. Jn 1,14; 2,11). A Biblia szerint Istent dicsőíteni annyit jelent, mint elismerni hatalmát, „súlyosnak”, fontosnak tartani Őt életünkben. Isten hatalmának elismerése és elismertetése a jezsuiták szerint szentbeszéd, lelki gyakorlat tartásával, a tanulatlanok keresztény oktatásával, gyóntatással stb. történik.

az evangéliumból tudjuk..., hogy minden keresztény hívő alá van vetve a római pápának, mint főnek: az evangéliumokban kifejezetten nem írnak arról, hogy Krisztus követői engedelmisséggel tartoznak Péternek és apostoli utódainak. A katolikus felfogás szerint azonban az újszövetségi iratokból és az egyház gyakorlatából kiolvasható: a keresztények alárendelődnek a pápának, amennyiben ő apostoltársaival, azaz a világ püspökeivel együtt gyakorolja az egyházban a legfőbb tanítói és kormányzó hatalmat.

mi mindnyájan... különleges fogadalommal elkötelezzük magunkat: a jezsuiták abban a tudatban teszik ezt a különleges fogadalmukat, hogy a világ püspökeivel közösségben lévő pápa helyzeténél fogva mindenkinél jobban látja az egyház pillanatnyi szükségait, és ő tudja a legjobban megmutatni, hogy adott történelmi helyzetben mi az Isten akarata.

az egyesek és mindnyájan fogadjanak örök szegénységet: ez azt jelenti, hogy sem a rendnek, sem az egyes rendtagoknak nem lehet vagyonuk. A szerzetesek a gondviselésben bízva (vö. Mt 6, 25–34) teszik szegénységi fogadalmukat: erősen hisznek abban, hogy Isten jólelkű embereken keresztül anyagi javakkal is megsegíti azokat, akik Isten dicsőségének szolgálatára szentelték életüket.

4. 32 A szövegek értelmezése

III. Honorius pápa, aki 1216-ban már jóváhagyta a Domonkos által alapított szerzetesrend első kezdeményeit, 1217-ben újabb bullával hatalmazza fel Domonkos priort és a toulouse-i Szent Román-templomhoz tartozó testvéreket Isten igéjének hirdetésére, miközben arra

buzdítja őket, hogy ebben minden szorongattatás ellenére is tartsanak ki. A szövegből látszik: a domonkosok rendje a Messiásról szóló tanúságtevés lényegét az evangélium szóbeli hirdetésében, a prédikálásban látja, és a rend tagjai az igehirdetés nehézségeit Krisztus ajándéka-ként, az örök élet elnyerésének reményében vállalják.

A Honorius pápa által bullával megerősített ferences Regula (lat. *Regula bullata*) szövegéből kiderül, hogy a ferences testvérek a szegény, szelíd és alázatos szívű Krisztust igyekeznek jelenvalóvá tenni az emberek között. Életükben a szociológiai értelemben vett nincstelenség mellett a vallási értelemben vett szegénység is hangsúlyossá válik. Assisi Ferenc, „Isten szegénykéje” (olaszul: *Poverello*) és testvérei azt a Krisztust akarták követni és megjeleníteni, aki értünk szegénnyé (vö. Fil 2, 5–11), a mennyei Atya áldását „kolduló” emberré lett, hogy bennünket is megajándékozhasson Isten gazdagságával (vö. 2 Kor 8,9).

A pálos rend első hajtásának tekintett mecseki remeteközösség számára írt életszabály arra szólítja fel a remetéket, hogy ne csak önmaguk megszentelődésével törődjenek, hanem Krisztus áldozatába bekapcsolódó életükkel másoknak is adjanak jó példát. E felszólítás lényegét a Regula következő mondata fejezi ki: „Ne csak önmaguk legyenek feddhetetlenek, hanem másoknak is adjanak jó példát, és így ajánlják föl az Istennek a kedves és elfogadható áldozatot.” Az életszabályt megfogalmazó püspök szeme előtt valószínűleg a történeti Jézus szavai lebegtek, aki így buzdította tanítványait: „Úgy világítson a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jótetteiteket, és dicsőítsék Atyátokat, aki a mennyekben van” (Mt 5,16). A püspök azt is kiemeli, hogy a szerzetesek csak Krisztus segítségével gyakorolhatják példamutató életüket.

A jezsuiták első Rendalkotmány Tervezetéből, amelyet III. Pál pápa hagyott jóvá, kiviláglik, hogy Loyolai Ignác és követői a Messiásról akarnak tanúságot tenni, és a Krisztus által hirdetett Isten dicsőségét szeretnék szolgálni: szentbeszédekkel, lelkigyakorlatok tartásával, a szerzetet cselekedeteinek gyakorlásával és a tanulatlanok keresztény oktatásával szándékoznak segíteni embertársaiknak abban, hogy Isten életükben egyre „súlyosabb”, azaz egyre fontosabb valósággá váljon. Céljuk elérése érdekében kiegészítik hármass szerzetesi fogadalmukat, és különleges módon is engedelmességet fogadnak a pápának, akit Krisztus földi „helytartójának” tekintenek.

4. 33 Tanulj a Messiásról tanúskodó szerzetesektől!

A domonkos szerzetesek a Messiásról szóló tanúságtevésben a hangsúlyt az igehirdetésre helyezik. – Szavukra figyelve és példájukat követve te magad is törekedj arra, hogy környezetben minél több emberrel megismertesd Krisztus örömhírét!

A ferences testvérek Isten segítségével az értünk szegénnyé lett Krisztust akarják megjeleníteni a világban. – Gondoltál már arra, hogy amikor a világ értékeiről lemondva a maguk egyszerűségében Isten áldását koldulják, valójában már gazdagok? Te is igyekezz eljutni erre a vallási értelemben vett gazdagságra!

A remeteség magányát elhagyó pálos szerzetesek a példaadó keresztény életben látják annak legfontosabb tanújelét, hogy elfogadják Krisztus megváltó áldozatát. – Példájuk emlékeztethet arra, hogy a krisztusi áldozat részedről is feltételezi a hálás elfogadást!

A jezsuiták jelszavuk szellemében arra töreksenek, hogy „mindent Isten nagyobb dicsőségére” cselekedjenek. – Keresztényként te is meghívást kaptál arra, hogy Isten dicsőségét szolgálj: ha törekszel rá, hogy életedben Ő váljon a legfontosabb valósággá, ezzel másoknak is segítesz abban, hogy ők is eljuthassanak Isten dicsőítésére.

**A SZENT JEROMOS BIBLIATÁRSULAT ÁLTAL 1997-BEN KÉSZÍTETT
BIBLIAFORDÍTÁS KÖNYVEINEK NEVE ÉS RÖVIDÍTÉSE**

Teremtés könyve	(Ter)	Az Énekek éneke	(Én)
Kivonulás könyve	(Kiv)	A Bölcsesség könyve	(Bölcs)
Leviták könyve	(Lev)	Jézus, Sirák fiának könyve	(Sir)
Számok könyve	(Szám)	Izajás könyve	(Iz)
Második Törvénykönyv	(MTörv)	Jeremiás könyve	(Jer)
Józsue könyve	(Józs)	Jeremiás siralmi	(Siralm)
Bírák könyve	(Bír)	Báruk könyve	(Bár)
Rút könyve	(Rút)	Ezekiel jövőndölése	(Ez)
Sámuel első könyve	(1 Sám)	Dániel jövőndölése	(Dán)
Sámuel második könyve	(2 Sám)	Ózeás jövőndölése	(Óz)
Királyok első könyve	(1 Kir)	Joel jövőndölése	(Jo)
Királyok második könyve	(2 Kir)	Ámosz jövőndölése	(Ám)
Krónikák első könyve	(1 Krón)	Abdiás jövőndölése	(Abd)
Krónikák második könyve	(2 Krón)	Jónás jövőndölése	(Jón)
Ezdrás könyve	(Ezdr)	Mikeás jövőndölése	(Mik)
Nehemiás könyve	(Neh)	Náhum jövőndölése	(Náh)
Tóbiás könyve	(Tób)	Habakuk jövőndölése	(Hab)
Judit könyve	(Judit)	Szofonias jövőndölése	(Szof)
Eszter könyve	(Eszter)	Aggeus jövőndölése	(Agg)
Jób könyve	(Jób)	Zakariás jövőndölése	(Zak)
Zsoltárok könyve	(Zsolt)	Malakiás jövőndölése	(Mal)
A Példabeszédek könyve	(Péld)	A Makkabeusok I. könyve	(1 Makk)
A Prédikátor könyve	(Préd)	A Makkabeusok II. könyve	(2 Makk)
Evangélium Máté szerint	(Mt)	Első levél Timóteusnak	(1 Tim)
Evangélium Márk szerint	(Mk)	Második levél Timóteusnak	(2 Tim)
Evangélium Lukács szerint	(Lk)	Levél Titusznak	(Tit)
Evangélium János szerint	(Jn)	Levél Filemonnak	(Filem)
Az Apostolok Cselekedetei	(ApCsel)	Levél a zsidóknak	(Zsid)
A rómaiaknak írt levél	(Róm)	Jakab levele	(Jak)
Első levél a korintusiaknak	(1 Kor)	Péter első levele	(1 Pét)
Második levél a korintusiaknak	(2 Kor)	Péter második levele	(2 Pét)
Levél a galatáknak	(Gal)	János első levele	(1 Ján)
Levél az efezusiaknak	(Ef)	János második levele	(2 Ján)
Levél a filippieknek	(Fil)	János harmadik levele	(3 Ján)
Levél a kolosszeieknek	(Kol)	Júdás levele	(Júd)
Első levél a tesszalonikieknek	(1 Tessz)	János jelenései	(Jel)
Második levél a tesszalonikieknek	(2 Tessz)		

Megjegyzés:

A Biblia könyveinek fejezetekre, szakaszokra osztása a párizsi Stephanus Langton (1206) nevéhez fűződik.
A fejezeteket Robert Estienne (16. sz.) francia nyomdász osztotta fel versekre.

TARTALOM

AJÁNLÁS	5
BEVEZETÉS	7

A 2. század elejétől az I. Nikaiai Zsinatig	100-tól 325-ig
---	----------------

---

1. A MESSIÁS EGYHÁZA AZ ÓKORBAN	13
<i>a) Az ókori egyház terjedésének történelmi háttere</i>	13
• a földrajzi és a politikai szintér	13
<i>b) Az ókori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése</i>	15
• az egyház terjedését segítő tényezők	15
• az egyház terjedését akadályozó események	16
• az egyház intézményének szerveződése	17
<i>c) A Messiás megjelenítése az ókori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életében</i>	19
• a liturgia	19
• a tanítás	22
• a tanúságtevő élet	24
1. 1 A MESSIÁS AZ ÓKORI EGYHÁZ LITURGIÁJÁBAN	26
1. 11 <i>A Messiás megjelenítése a beavatás szentségeiben és a bűnbocsánatban</i>	26
a) A keresztség és a bérmálás mint beavatás Krisztus misztériumába	26
b) Az eukharisztia ünneplése a nyugati liturgiában	28
c) A nyilvános és egyszeri bűnbánat mint visszatérés Krisztus közösségébe	30
1. 12 <i>A szövegek értelmezése</i>	32
1. 13 <i>Jelenítsd meg Krisztus titkát a világban!</i>	33
1. 2 A MESSIÁS AZ ÓKORI EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN	35
1. 21 <i>A Messiás az első hitvallásokban</i>	35
a) A Messiás isteni eredete az „apostoli hitvallásban”	35
b) A Messiás mint az Atyával egylényegű valóság a nikaiai hitvallásban	39
1. 22 <i>A szövegek értelmezése</i>	40
1. 23 <i>Adj hálát a hitvallásokban bemutatott Messiasért!</i>	41
1. 3 A VÉRTANÚK EGYHÁZÁNAK ÉLETÉBEN MEGNYILATKOZÓ MESSIÁS	42
1. 31 <i>Az első századok vértanúi</i>	42
a) A Krisztus megvallása miatt üldözött keresztények	42
b) A vértanúságra készülő Antióchiai Ignác vallomása	43
c) A krisztusi szenvedés kelyhéből részesülő Szmírnai Polikárp vértanúsága	44
1. 32 <i>A szövegek értelmezése</i>	46
1. 33 <i>Kövesd a vértanúk példáját!</i>	47

Az I. Nikaiai Zsinattól a II. Nikaiai Zsinatig	325-től 787-ig
--	----------------

---

2. A MESSIÁS KORA KÖZÉPKORI EGYHÁZA	49
<i>a) A kora középkori egyház terjedésének történelmi háttere</i>	49
• a földrajzi és a politikai szintér Nyugaton	50
• a földrajzi és a politikai szintér Keleten	52

b)	<i>A kora középkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése.</i>	53
•	az egyház terjedését segítő tényezők Nyugaton.	53
•	az egyház terjedésének akadályai Nyugaton	54
•	az egyház kibontakozását elősegítő tényezők Keleten	55
•	az egyház terjedésének akadályai Keleten	57
•	az egyház intézményének szerveződése	57
c)	<i>A Messiás megjelenítése a kora középkori egyház liturgiájában, tanításában, tanúságtevő életében.</i>	60
•	a liturgia	60
•	a tanítás	64
•	a tanúságtevő élet	67
2.	1 A MESSIÁS A KORA KÖZÉPKORI EGYHÁZ LITURGIÁJÁBAN.	69
2.	11 <i>A Messiás megjelenítése a beavatás szentségeiben és a bűnbocsánatban.</i>	69
a)	A keresztség: részesülés az áteredő bűn hatalmától megszabadító Krisztus életéből.	69
b)	A keresztségtől elváló bérmálás a nyugati egyházban: a Messiás által küldött Szentlélek ajándékozása	70
c)	Az eukharisztia ünneplése a keleti liturgiában	71
d)	Visszatérés a messiási közösségbe titkos gyónás keretében	73
2.	12 <i>A szövegek értelmezése</i>	74
2.	13 <i>Gondolkodj el a szertartásokban bekövetkezett hangsúlyeltolódásokon!</i>	74
2.	2 A MESSIÁS A KORA KÖZÉPKORI EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN.	76
2.	21 <i>A Messiás az egyház megnyilatkozásaiban</i>	76
a)	A Messiásban megtestesült Fiú mint a Szentháromság második személye	76
b)	A Khalkédóni Zsinaton bemutatott Messiás: a valóságos Isten és a valóságos ember	77
c)	A II. Nikaiai Zsinat határozata Krisztus ikonokon való ábrázolásáról	79
2.	22 <i>A szövegek értelmezése</i>	81
2.	23 <i>Adj hálát az isteni Messiásért!</i>	81
2.	3 A KORA KÖZÉPKOR SZERZETESI ÉLETFORMÁJÁBAN BEMUTATOTT MESSIÁS	83
2.	31 <i>Az első szerzetesi közösségekben megnyilatkozó Krisztus.</i>	83
a)	Krisztus követése Nagy Szent Vazul Regulája szerint	83
b)	A Messiás jó illatú áldozatának megjelenítése Szent Ágoston Regulája alapján	85
c)	Krisztus Szent Benedek Regulájának középpontjában	87
2.	32 <i>A szövegek értelmezése</i>	89
2.	33 <i>A szerzetesek a Messiasra irányítják figyelmüket</i>	90

3.	A MESSIÁS KÖZÉPKORI EGYHÁZA	91
a)	<i>A középkori egyház terjedésének történelmi háttere</i>	91
•	a földrajzi és a politikai színtér Nyugaton	91
•	a földrajzi és a politikai színtér Keleten	95
b)	<i>A középkori egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése</i>	97
•	az egész egyház tanúságtevésének hitelét romboló keleti egyházszakadás	97
•	az egyház terjedését segítő tényezők Nyugaton	98
•	az egyház terjedését akadályozó tényezők Nyugaton	101
•	az egyház terjedését segítő tényezők Keleten	103
•	az egyház terjedését akadályozó tényezők Keleten	104
•	az egyház intézményének szerveződése	106
c)	<i>A Messiás megjelenítése a középkori egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtevő életében.</i>	108
•	a liturgia	108
•	a tanítás	113
•	a tanúságtevő élet	117

3. 1	A MESSIÁS A KÖZÉPKORI EGYHÁZ LITURGIÁJÁBAN	121
3. 11	<i>A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben</i>	121
a)	A Messiás a „láthatatlanul kiszolgáltatót” keresztségben	121
b)	A bérálás mint konfirmáció	122
c)	Az eukharisztia mint az önmagát feláldozó Krisztus megjelenítése	123
d)	A krisztusi megbocsátást nyújtó bűnbánat és a búcsúk gyakorlata	124
3. 12	<i>A szövegek értelmezése</i>	125
3. 13	<i>Adj hálát a szentségeken keresztül üdvözítő Krisztusnak!</i>	126
3. 2	A MESSIÁS A KÖZÉPKORI EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN	127
3. 21	<i>A Messiás az egyház megnyilatkozásaiban</i>	127
a)	Az előre elrendelteket üdvözítő Messiás	127
b)	A szentek tiszteletében imádott Messiás	128
c)	A Messiás isteni mivoltának hangsúlyozása a katharok ellenében	129
3. 22	<i>A szövegek értelmezése</i>	131
3. 23	<i>Imádkozz az isteni Messiáshoz!</i>	132
3. 3	A KÖZÉPKOR SZERZETESI ÉLETFORMÁJÁBAN BEMUTATOTT MESSIÁS	133
3. 31	<i>A Messiás megnyilatkozása az első középkori szerzetesrendek életében</i>	133
a)	A krisztusi szeretetközösséget megjelenítő ciszterciek	133
b)	A Messiást hirdető premonstreiek	134
c)	Krisztus követése a karmelita remeték életében	135
3. 32	<i>A szövegek értelmezése</i>	137
3. 33	<i>Gondolj a szerzetesek életében megnyilvánuló Messiásra!</i>	138

4. A MESSIÁS EGYHÁZA A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN ÉS ÚJKORÁNAK KEZDETÉN 139

a)	<i>Az egyház terjedésének történelmi háttere a késő középkorban és újkorának kezdetén</i>	139
•	a földrajzi és a politikai szintér Nyugaton	139
•	a földrajzi és a politikai szintér Keleten	147
b)	<i>Az egyház történelmi kibontakozása és intézményének szerveződése a késő középkorban és újkorának kezdetén.</i>	150
•	az egyház arculatának átrajzolódása Nyugaton: a reformáció	150
◦	a reformáció előzményei	150
◦	a németországi reformáció: az evangélikusok	151
◦	a svájci reformáció: a reformátusok	156
◦	a reformáció a Brit-szigeteken: az anglikanizmus	159
◦	a reformáció Magyarországon	160
◦	a reformáció az európai kontinens többi országában	162
•	az egyház arculatának változása Keleten	164
•	az egyház intézményének szerveződése	167
c)	<i>A Messiás megjelenítése az egyház liturgiájában, tanításában és tanúságtévő életében a késő középkorban és újkorának kezdetén</i>	168
•	a liturgia	168
•	a tanítás	176
•	a tanúságtévő élet	179
4. 1	A MESSIÁS AZ EGYHÁZ LITURGIÁJÁBAN	184
4. 11	<i>A Messiás megjelenítése a beavatás és a bűnbocsánat szentségeiben</i>	184
a)	A keresztség mint részesülés Krisztus megváltó érdemében	184
b)	A bérálás mint megerősítés Krisztus nevének bátor megvallására	185
c)	Az eukharisztia mint Krisztus kereszttáldozatának megjelenítése	186
d)	A Krisztus erejében gyakorolt bűnbánat szentsége	188
4. 12	<i>A szövegek értelmezése</i>	189
4. 13	<i>Összlad el a szentségekkel kapcsolatos félreértéseket!</i>	190

4. 2	A MESSIÁS AZ EGYHÁZ TANÍTÁSÁBAN	191
4. 21	<i>A Messiás tanítása és életműve az egyház megnyilatkozásaiban</i>	191
a)	Az Igazság szava az elhunytak sorsáról	191
b)	A Fiú szerepe a Szentlélek származásában és küldésében	193
c)	A megigazulást nyújtó Krisztus	194
4. 22	<i>A szövegek értelmezése</i>	195
4. 23	<i>Békülékeny szellemben képviseld a Messiás életművéről szóló katolikus tanítást!</i>	197
4. 3	A SZERZETESI ÉLETFORMÁBAN BEMUTATOTT MESSIÁS	198
4. 31	<i>A Messiás a kolduló rendek és a jezsuiták tanúságtételében</i>	198
a)	A Krisztust prédikáló domonkosok rendje	198
b)	A Krisztus szegény életvitelét megjelenítő ferencesek	199
c)	Az életpéldájukkal áldozatot bemutató pálosok	201
d)	Az Isten dicsőségét szolgáló jezsuiták	202
4. 32	<i>A szövegek értelmezése</i>	203
4. 33	<i>Tanulj a Messiásról tanúskodó szerzetesektől!</i>	204

A SZENT JEROMOS BIBLIATÁRSULAT ÁLTAL 1997-BEN KÉSZÍTETT BIBLIAFORDÍTÁS KÖNYVEINEK	
NEVE ÉS RÖVIDÍTÉSE	205
TARTALOM	207

